

ΠΛΕΘΡΟΝ | Σειρά Μικρόκοσμος

στην ίδια σειρά:

Michel Foucault, *Αυτό δέν είναι πίπα*

Michel Foucault, *Ό στοχασμός του έξω*

Michel Foucault, *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*

Harold Bloom, *Ό θραύση των δοχείων*

Jacques Verges, *Ό στρατηγική της δίκης*

Friedrich Nietzsche, *Μαθήματα ρητορικής*

Roland Barthes, *Ό απόλαυση, γραφή, ανάγνωση*

Louis Althusser, *Μοντεσκιέ, πολιτική και ιστορία*

Gilles Deleuze, *Φουκώ*

Gilles Deleuze, *Ό πτύχωση. Ό Λάμπνιτς και τό Μπαρόκ*

Jacques Derrida, *Θέσεις*

Jacques Derrida, *Είκοτολογίες περί «Φρόνιτς»*

τίτλος πρωτοτύπου: Gilles Deleuze, *Le Plí. Leibniz et le Baroque*

© Les Éditions de Minuit, 1988

© για την ελληνική γλώσσα, Εκδόσεις Πλέθρον, 2006

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΛΕΘΡΟΝ – Λ. Ρινόπουλος & ΣΙΑ Ε.Ε.
Μασσαλίας 20α, 106 80 Αθήνα, τηλ.: (210) 36.45.057,
fax: (210) 36.41.260
<http://www.plethron.gr>
e-mail: plethron@otenet.gr

ISBN 960 - 348 - 142 - 4

GILLES DELEUZE

Η ΠΤΥΧΩΣΗ

Ο ΛΑΪΜΠΝΙΤΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΜΠΑΡΟΚ

μετάφραση:
Νίκος Ήλιάδης

ΠΛΕΘΡΟΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωμα τοῦ μεταφραστῆ	9
-------------------------	---

I. Η ΠΤΥΧΩΣΗ

1. Οἱ ἀναπτυχώσεις τῆς ὕλης	15
-----------------------------	----

Ἡ πτύχωση πού φτάνει στό ἄπειρο - Τό μπαρόκ οἶκημα - Ὁ κάτω ὄροφος: ὕλη, ἐλαστικές δυνάμεις, ἐλατήρια - Ὁργανισμός καί πλαστικές δυνάμεις - Οἱ ὀργανικές πτυχώσεις - Γιατί χρειάζεται ἓνας ἄλλος ὄροφος, πρόβλημα τῆς ζωικῆς ψυχῆς - Ἡ ἐξύψωση τῶν ἔλλογων ψυχῶν καί οἱ συνέπειές της, ὀργανικές καί ἀνόργανες.

2. Οἱ πτυχώσεις μέσα στήν ψυχή	38
--------------------------------	----

Ἡ καμπή - Οἱ μοναδικότητες - Τά μπαρόκ μαθηματικά καί ἡ παραλλαγή: ἄρρητος ἀριθμός, διαφορικό πηλίκο, οἰκογένεια καμπυλῶν - Νέο καθεστῶς τοῦ ἀντικειμένου - Ὁ προοπτικισμός: παραλλαγή καί σκοπιά - Νέο καθεστῶς τοῦ ὑποκειμένου - Ἀπό τήν καμπή στήν ἐσώκλειση - Ὁ τομέας - Ἡ μονάδα, ὁ κόσμος καί ὁ ὄρος κλοιοῦ.

3. Τί εἶναι τό Μπαρόκ;	64
------------------------	----

Τό δωμάτιο χωρίς παράθυρα - Τό ἐσωτερικό καί τό ἐξωτερικό, τό ψηλό καί τό χαμηλό - Ὁ Heidegger, ὁ Mallarmé καί ἡ πτύχωση - Τό μπαρόκ φῶς - Ἀναζήτηση μιᾶς ἔννοιας - Τά ἔξι

αισθητικά χαρακτηριστικά του Μπαρόκ - 'Η μοντέρνα τέχνη
 ἢ τό ἄμορφο: ὑφές και πτυχωμένες μορφές.

II. ΟΙ ΕΣΩΚΛΕΙΣΕΙΣ

4. Ἀποχρῶν λόγος

91

Συμβάντα ἢ κατηγορήματα - Οἱ τέσσερις τάξεις ὄντων, τά εἴ-
 δη κατηγορημάτων, ἡ φύση τῶν ὑποκειμένων, οἱ τρόποι ἐσώ-
 κλεισης, οἱ περιπτώσεις ἀπείρου, οἱ ἀντίστοιχες ἀρχές - Πράγ-
 ματα καί ὑποστάσεις - Οἱ ἐσωτερικές σχέσεις - 'Ο μανιερισμός
 τοῦ Leibniz - Τό κατηγορήμα δεν εἶναι οὐσιῶδες γνώρισμα -
 Τά πέντε κριτήρια τῆς ὑπόστασης - Τρόποι καί βυθός - Τό παι-
 χνίδι τῶν ἀρχῶν.

5. Ἀσυνδυνατότητα, ἀτομικότητα, ἐλευθερία

128

'Η ἀσυνδυνατότητα ἢ ἡ ἀπόκλιση τῶν σειρῶν - 'Η μπαρόκ
 ἀφήγηση - Προατομικές μοναδικότητες καί ἄτομο - 'Ἐξατομί-
 κευση καί εἰδοποίηση - Τό παιχνίδι τοῦ μπαρόκ κόσμου - Αἰ-
 σιοδοξία, δυστυχία τοῦ κόσμου καί μανιερισμός - Τό ζήτημα
 τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας - Φαινομενολογία τῶν κινήτρων -
 'Η ἐσώκλειση τοῦ κατηγορήματος καί τό ζωντανό παρόν - 'Ο
 Leibniz καί ὁ Bergson: ἡ κίνηση ἐν τῷ γίνεσθαι - 'Ο μπαρόκ
 κολασμός.

6. Τί εἶναι συμβάν;

163

Whitehead, ὁ διάδοχος - Ἐκταση, ἔνταση, ἄτομο - Οἱ λήψεις
 καί οἱ μονάδες - Αἰώνια ἀντικείμενα - 'Η συναυλία - 'Ο μοντέρ-
 νος λαϊμπνιτσιανισμός: ἡ ἄρση τοῦ ὅρου κλοιοῦ καί τό νεομπα-
 ρόκ.

III. ΤΟ ΟΤΙ ΕΧΟΥΜΕ ΕΝΑ ΣΩΜΑ

7. Ἡ ἀντίληψη μέσα στίς πτυχώσεις 179
 Ἡ ἀπαίτηση νά ἔχουμε ἓνα σῶμα - πρῶτο στάδιο τῆς παραγωγῆς: ἀπό τόν κόσμον στήν ἀντίληψη μέσα στή μονάδα - Οἱ μικρές ἀντιλήψεις: τό συνηθισμένο καί τό ἀξιοσημείωτο - Διαφορικές σχέσεις - Ἀνακεφαλαίωση τῶν μοναδικοτήτων - Ψυχικός μηχανισμός τῆς παραισθητικῆς ἀντίληψης - Κοινορτοί καί πτυχώσεις μέσα στήν ψυχή - Δεύτερο στάδιο: ἀπό τήν ἀντίληψη στό ὀργανικό σῶμα - Μέ τί «μοιάζει» ἡ ἀντίληψη; - Ὅργανα καί δονήσεις: φυσικός μηχανισμός τῆς διέγερσης - Ἀναπτυχώσεις τῆς ὕλης - Τό καθεστῶς τοῦ λογισμοῦ.
8. Οἱ δύο ὄροφοι 208
 Τά δύο ἡμίσεα: τά μέν καί τά δέ, τά «ἕκαστον» - Μαθηματικά τῶν ἡμίσεων - Ὁ ρόλος τῶν extrema - Δυνητικό-ἐνεργό, δυνατό-πραγματικό: τό συμβάν - Leibniz καί Husserl: θεωρία τῶν μετουσιῶν - Ψυχή καί σῶμα: ἡ ἀντεστραμμένη μετουσία, οἱ προσωρινές μετουσίες - Κυριαρχία καί vinculum - Τά τρία εἶδη μονάδων: κυρίαρχες, κυριαρχούμενες, ἐκφυλισμένες - Πλήθη, ὀργανισμοί καί σωροί - Ἡ δύναμη - Ἰδιωτικό καί δημόσιο - Ποῦ προκύπτει ἡ πτύχωση;
9. Ἡ νέα ἀρμονία 253
 Μπαρόκ ἐνδυμασία καί ἐνδεδυμένη ὕλη - Ἡ πτύχωση ἐπ' ἄπειρον: ζωγραφική, γλυπτική, ἀρχιτεκτονική καί θέατρο - Ἡ ἐνότητα τῶν τεχνῶν - Ὁ κόσμος ὡς κῶνος: ἀλληγορία, ἔμβλημα - Ὁ κονστρετισμός τοῦ Leibniz - Ἡ μουσική ἢ ἡ ἀνώτερη ἐνότητα - Ἀρμονική: ἡ μονάδα ὡς ἀριθμός - Θεωρία τῶν συγχορδιῶν - Οἱ δύο ὄψεις τῆς ἀρμονίας, αὐθορμησία καί ἐνορχήστρωση - Ἀρμονία, μελωδία καί μπαρόκ μουσική.

Σημείωμα τοῦ Μεταφραστῆ

1. Συντομογραφημένες παραπομπές τοῦ Deleuze:

GPh: *Die philosophischen Schriften von G. W. Leibniz*, C.I. Gerhardt, 7 τόμοι, Βερολίνο, 1875-1890.

C: Louis Couturat (ἐπιμ.), *Opuscules et fragments inédits de Leibniz*, Παρίσι, 1903.

Dutens: Louis Dutens (ἐπιμ.), *Gothofredi Guillelmi Leibniti... opera omnia*, 6 τόμοι, Γενεύη, 1768.

GM: *Leibnizens mathematische Schriften*, 7 τόμοι, Βερολίνο-Χάγη, 1849-1863.

Foucher de Careil (ἐπιμ.), *Nouvelles lettres et opuscules inédits de Leibniz*, Παρίσι, 1857-1875.

J: I. Jagodinsky (ἐπιμ.), *Leibnitiana: Elementa philosophiae arcanae de summa rerum*, Κάζάν, 1913.

P: Yvan Belaval (ἐπιμ.), *Leibniz: Profession de foi du philosophe*, Vrin, Παρίσι, 1961.

2. Ἐκδόσεις τοῦ ἔργου στίς βασικές εὐρωπαϊκές γλῶσσες:

πρωτότυπο: Gilles Deleuze, *Le Pli: Leibniz et le Baroque*, Mink, Παρίσι, 1988.

Η ΠΤΥΧΩΣΗ

αγγλική έκδοση: *The Fold: Leibniz and the Baroque*, εισ.-μτφρ. Tom Conley, University of Minnesota Press, Μιννεάπολη, 1993.

γερμανική έκδοση: *Die Falte: Leibniz und der Barock*, μτφρ. Ulrich Johannes Schneider, Suhrkamp, Φραγκφούρτη, 1995.

ισπανική έκδοση: *El Pliegue: Leibniz y el barroco*, μτφρ. Jose Vazquez Perez και Umbelina Larraceleta, Paidós, Βαρκελώνη, 1989.

ιταλική έκδοση: *La Pliega: Leibniz e il barocco*, μτφρ. V. Gianolio, Einaudi, Τορίνο, 1990.

I.
Η ΠΤΥΧΩΣΗ

1.

Οί αναπτύξεις τῆς ὕλης

Τό Μπαρόκ δέν παραπέμπει τόσο σέ μιά οὐσία, ὅσο σέ μιά ἐπιτελεστική λειτουργία, σέ ἓνα χαρακτηριστικό. Φτιάχνει ἀδιάκοπα πτυχώσεις. Ἡ πτύχωση πάντως δέν ἐπινοήθηκε ἀπό τό Μπαρόκ: ὑπάρχουν ὅλες αὐτές οἱ πτυχώσεις πού μᾶς ἔρχονται ἀπό τήν Ἀνατολή, οἱ ἀρχαιοελληνικές πτυχώσεις, οἱ ρωμαϊκές, οἱ ρομανικές, οἱ γοτθικές, οἱ κλασικές.... Ὅμως τό Μπαρόκ κυρτώνει καί ἀνακυρτώνει τίς πτυχώσεις, ὥσπου νά φτάσουν στό ἄπειρο, πτύχωση ἐπί πτύχωσης, πτύχωση κατὰ πτύχωση. Τό χαρακτηριστικό του εἶναι ἡ ἐπ' ἄπειρον πτύχωση. Καί, κατ' ἀρχάς, τίς διαφοροποιεῖ πρὸς δύο κατευθύνσεις, σέ δύο ἄπειρα, λές καί τό ἄπειρο εἶχε δύο ὀρόφους: τίς ἀναπτύξεις* τῆς ὕλης καί τίς πτυχώσεις μέσα στήν ψυχή. Στόν κάτω ὄροφο, ἡ ὕλη εἶναι σωρευμένη σύμφωνα μέ ἓνα πρῶτο εἶδος πτυχώσεων, καί κατόπιν εἶναι ὀργανωμένη σύμφωνα μέ ἓνα δεύτερο εἶδος, καθόσον τά μέρη τῆς συνιστοῦν ὄργανα «πτυχωμένα κατὰ διαφορετικό τρόπο καί λιγότερο ἢ περισσότερο ἀνεπτυγμένα».¹ Στόν ἐπάνω ὄροφο, ἡ ψυχή αἰνεῖ τόν Θεό καθώς διατρέχει τίς δικές τῆς πτυχώσεις,

* Τό βασικό ἀντιθετικό ζεύγος τῶν ὄρων *pili* καί *depili* ἀποδόθηκε ὡς πτύχωση καί ἐκπτύχωση. Ὁ ὄρος *repilis* (πάντοτε στόν πληθυντικό) ἀποδόθηκε συμμετρικά ὡς ἀναπτύξεις καί ἀναφέρεται σέ ἐπαναλαμβανόμενες πτυχώσεις, σέ ἐπ' ἄπειρον πτυχώσεις, ἔτσι ὥστε ὁ ἀναπτυχωμένος νά πρέπει νά διαβάζεται ὡς κατάπτυχος (πλήρης πτυχώσεων). (Σ.τ.Μ.)

1. *Système nouveau de la Nature et de la communication des substances*, §7.

χωρίς τελικά να τίς αναπτύσσει πλήρως, «γιατί φτάνουν στο ἄπειρο». ² Ἐναν λαβύρινθο τόν ἀποκαλοῦμε πολλαπλό, σύμφωνα με τήν ἐτυμολογία τῆς λέξης, ἐπειδὴ ἔχει πολλές πτυχώσεις. Πολλαπλός δέν εἶναι μόνον ἐκεῖνος πού ἔχει πολλά μέρη, ἀλλά κι ἐκεῖνος πού εἶναι πτυχωμένος μέ πολλούς τρόπους. Σέ κάθε ὄροφο ἀντιστοιχεῖ ἓνας λαβύρινθος: ὁ λαβύρινθος τῆς συνέχειας στήν ὕλη καί τά μέρη τῆς, ὁ λαβύρινθος τῆς ἐλευθερίας στήν ψυχή καί τά κατηγορήματά τῆς. ³ Ἄν ὁ Καρτέσιος δέν κατάφερε νά βγεῖ ἀπ' αὐτούς τούς λαβύρινθους, εἶναι γιατί ἀναζήτησε τό μυστικό τῆς συνέχειας σέ εὐθύγραμμες πορεῖες, καί τό μυστικό τῆς ἐλευθερίας σέ μιά εὐθυτένεια τῆς ψυχῆς, ἀγνοώντας τόσο τήν κλίση τῆς ψυχῆς ὅσο καί τήν κύρτωση τῆς ὕλης. Κι ὁμως, χρειάζεται μιά «κρυπτογραφία», ἡ ὁποία, συγχρόνως, νά ἀπαριθμεῖ τή φύση καί νά ἀποκωδικοποιεῖ τήν ψυχή, νά βλέπει μέσα στίς ἀναπτυχώσεις τῆς ὕλης καί νά διαβάξει μέσα στίς πτυχώσεις τῆς ψυχῆς. ⁴

Εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ δύο ὄροφοι ἐπικοινωνοῦν (γι' αὐτό καί ἡ συνέχεια ἀνατρέχει στήν ψυχή). Ὑπάρχουν ψυχές κάτω, ψυχές εὐαίσθητες, ζωικές, ἢ μᾶλλον ἓνας κάτω ὄροφος μέσα στίς ψυχές, καί οἱ ἀναπτυχώσεις τῆς ὕλης τίς περιβάλλουν, τίς περικαλύπτουν. Ὅταν μαθαίνουμε ὅτι οἱ ψυχές δέν μποροῦν νά ἔχουν παράθυρο πού νά βλέπει ἔξω, θά πρέπει, τουλάχιστον ἀρχικά, νά ἐν-

2. *Μοναδολογία*, § 61. [Γιά τά παραθέματα τῆς *Μοναδολογίας*, ἀντιγράφομε ἀπό τήν ἑλλ. μτφρ.: Gottfried Wilhelm Leibniz, *La Monadologie* / Ἡ μοναδολογία, δίγλωσση ἔκδοση, μτφρ. Στ. Λαζαρίδης, Ὑπερίων, Θεσσαλονίκη, 1997 (Σ.τ.Μ.)]. Ἐπίσης, *Principes de la Nature et de la Grâce fondés en raison*, § 13.

3. *De la liberté* (Foucher de Careil, *Nouvelles lettres et opuscules*).

4. Γιά τήν κρυπτογραφία ὡς «τέχνη τῆς ἐπινόησης τοῦ κλειδαρίθμου ἑνός ἐνθυλακωμένου πράγματος, πρβλ. *Un livre sur l'art combinatoire...* (Couturat, *Opuscules*). Ἐπίσης, *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, IV, κεφ. 17, § 8: οἱ ἀναπτυχώσεις τῆς Φύσης καί οἱ «συντημήσεις».

νοήσουμε ότι υπάρχουν ψυχές επάνω, ψυχές ἔλλογες, πού ἔχουν ἀνέβει στὸν ἄλλο ὄροφο («ἐξύψωση»). Ὁ ὑπερκείμενος ὄροφος εἶναι αὐτός πού δέν ἔχει παράθυρο: σκοτεινός θάλαμος ἢ θαλαμίσκος, ἐπικαλυμμένος μόνο μ' ἓνα τεντωμένο ὕφασμα «πού ποικίλλει ἀπὸ πτυχώσεις», σάν τὸ γυμνὸ ζωντανὸ δέρμα. Αὐτές οἱ πτυχώσεις, οἱ χορδές ἢ τὰ ἐλατήρια πού σχηματίζονται πάνω στό ἀδιάφανο ὑφάδι, παριστάνουν τίς ἔμφυτες γνώσεις, οἱ ὁποῖες ὅμως ἐνεργοποιῶνται μέ τίς ἐγκλήσεις τῆς ὕλης. Καί τοῦτο γιατί ἡ ὕλη εἶναι αὐτή πού προκαλεῖ «δονήσεις ἢ ταλαντώσεις» στό χαμηλότερο ἄκρο τῶν χορδῶν, μέ τὴ μεσολάβηση «κάποιων μικρῶν ὀπῶν», πού υπάρχουν στὸν κάτω ὄροφο βεβαίως. Ὁ Leibniz καταπιάνεται μέ μιὰ μεγάλη μπαρόκ συναρμολόγηση, ἀνάμεσα σ' ἓναν κάτω ὄροφο μέ ἐγκοπές παραθύρων, κι ἓναν ἐπάνω ὄροφο, τυφλό καί κλειστό, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀντηχεῖ σάν ἓνα σαλόνι μουσικῆς πού θά ἀπέδιδε σέ ἤχους τίς κινήσεις πού γίνονται ὁρατές στὸν κάτω ὄροφο.⁵

Θά μπορούσε νά ἀντιτάξει κανεὶς ὅτι αὐτὸ τὸ κείμενο δέν ἐκφράζει τὴ σκέψη τοῦ Leibniz, ἀλλὰ μαρτυρᾷ τὸ μέγιστο τῆς δυνατῆς συμφιλίωσής της μέ τὴ σκέψη τοῦ Locke. Ἐπίσης, εἶναι ἓνας τρόπος νά παρασταθεῖ αὐτὸ πού ὁ Leibniz θά δηλώνει διαρκῶς, μιὰ ἀντιστοιχία, καί μάλιστα μιὰ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στοὺς δύο ὄροφους, ἀνάμεσα στοὺς δύο λαβύρινθους, τίς ἀναπτυχώσεις τῆς ὕλης καί τίς πτυχώσεις μέσα στὴν ψυχὴ. Μία πτύχωση ἀνάμεσα στὶς δύο πτυχώσεις; Καί ἡ ἴδια εἰκόνα, ἡ εἰκόνα μέ τίς φλέβες τοῦ μαρμάρου, ἰσχύει καί γιὰ τίς δύο, μέ διαφορετικούς ὄρους: ἄλλοτε οἱ φλέβες εἶναι οἱ ἀναπτυχώσεις τῆς ὕλης πού περιβάλλουν τὰ ἔμβια ὄντα καθὼς βρίσκονται ἐμπηγμένα στὴν

5. *Nouveaux essais*, II, κεφ. 12, § 1. Στὸ βιβλίο αὐτό, ὁ Leibniz «ἀνασυντάσσει» τίς *Πραγματεῖες* τοῦ Locke· ἔτσι, ὁ σκοτεινός θάλαμος ἀναφερόταν ὄντως ἀπὸ τὸν Locke, ὅχι ὅμως οἱ πτυχώσεις.

ύλη, παρότι ή μαρμάρινη πλάκα μοιάζει με κυματιστή λίμνη, γεμάτη ψάρια. "Άλλοτε οί φλέβες είναι οί έμφυτες ιδέες μέσα στην ψυχή, μοιάζουν με μορφές πτυχωμένες ή εν δυνάμει αγάλματα, πού βρίσκονται έμπτηγμένα στό μάρμαρο. Η ύλη είναι μαρμαρωμένη, ή ψυχή είναι μαρμαρωμένη, με δύο διαφορετικούς τρόπους.

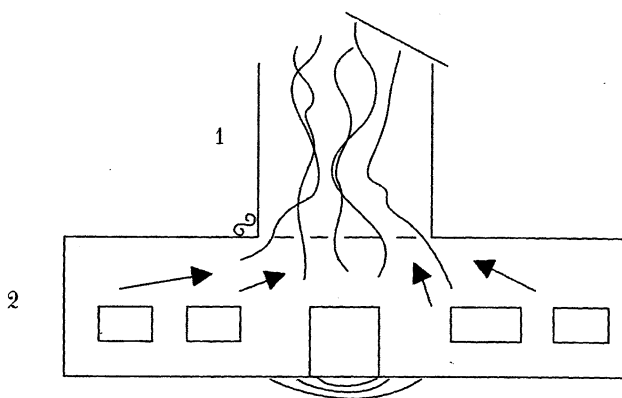
Ο Wölfflin έχει έπισημάνει διάφορα ύλικά χαρακτηριστικά του Μπαρόκ: τήν οριζόντια διαπλάτυνση του κάτω μέρους, τό χαμηλώμα του μετωπιαίου τμήματος, τά καταποδιαστά, χαμηλά και κυρτά σκαλοπάτια· τόν χειρισμό της ύλης ανά μάζες ή συναιθροίσεις, τό στρογγύλεμα τών γωνιών και τήν άποφυγή της ευθείας, τήν αντικατάσταση της οδοντωτής άκανθας από τή στρογγυλή, τή χρήση του τραβερτινου για τήν παραγωγή σπογγωδών, κυψελωδών μορφών, ή τή συγκρότηση μιās περιδινούμενης μορφής πού τρέφεται πάντοτε από καινούργιες δίνες, άπολήγοντας άπλως εν ειδει χαιτίης αλόγου ή άφρου κύματος· τήν τάση της ύλης νά υπερχειλίζει τόν χώρο, νά έναρμονίζεται με τό υγρό στοιχείο, τήν ίδια στιγμή πού και τά νερά, με τή σειρά τους, έπιμερίζονται σε μάζες.⁶

Ο Huyghens είναι αυτός πού αναπτύσσει μιá μπαρόκ μαθηματική φυσική, ή όποία έχει ως αντικείμενο τήν καμπύλη. Και στόν Leibniz ή καμπύλη του σύμπαντος προεκτείνεται σύμφωνα με τίς θεμελιώδεις έννοιες, τή ρευστότητα της ύλης, τήν έλαστικότητα τών σωμάτων, τό έλατήριο ως μηχανισμό. Πρώτον, είναι βέβαιο ότι ή ύλη δέν θά προχωροῦσε άφ' έαυτής ως καμπύλη γραμμή: θά ακολουθοῦσε τήν έφαπτομένη.⁷ "Όμως τό σύμπαν μοιάζει νά είναι πεπεισμένο από μιá ενεργό δύναμη πού άποδίδει στην ύλη μιá καμπυλόγραμμη ή περιδινούμενη κίνηση, σύμφωνα με μιá καμπύλη πού οριακά δέν έχει έφαπτομένη. Και ή άπειρη

6. Πρ6λ. Wölfflin, *Renaissance et Baroque*, Monfort, Brionne, 1985.

7. *Nouveaux essais*, προόμιο.

Η ΠΤΥΧΩΣΗ

Τό Μπαρόκ Σπίτι (μιά ἀλληγορία)

1. Κλειστό ιδιωτικό δωμάτιο, με τοίχους επιστρωμένους με ένα «ύφασμα πού ποικίλλει από πτυχώσεις».
2. Κοινόχρηστα δωμάτια, με «άρκετά μικρά ανοίγματα»: οι πέντε αισθήσεις.

διαίρεση τῆς ὕλης συντελεῖ ὥστε ἡ δύναμη πού ἀσκεῖ τήν πίεση νά συσχετίζει κάθε ἀπειροστημόριο ὕλης μέ τό περιβάλλον του, μέ περιβάλλοντα μέρη πού περιλούζουν καί ἐμποτίζουν αὐτό τό σῶμα καί καθορίζουν τήν καμπύλη του. Καθώς διαιροῦνται ἀδιάκοπα, τά μέρη τῆς ὕλης σχηματίζουν μικρές δίνες μέσα σέ μιά δίνη, μέσα σ' αὐτές σχηματίζουν ἀκόμη μικρότερες, καθώς καί ἄλλες ἀκόμη, στά κοίλα μεσοδιαστήματα τῶν ὁμορων δινῶν.

Ἡ ὕλη ἐμφανίζει λοιπόν μιά ὑφή ἀπέιρως πορώδη, σπογγώδη ἢ κυψελώδη, χωρίς διάκενα, καθώς ὑπάρχει πάντοτε μιά κυψελίδα μέσα στήν κυψελίδα: κάθε σῶμα, ὅσο μικρό κι ἄν εἶναι, ἐμπεριέχει ἕναν κόσμον, ἐφόσον εἶναι διάτρητο ἀπό ἀκανόνιστα περάσματα, περιβάλλεται καί ἐμποτίζεται ἀπό ἕνα διαρκῶς λεπτότερο ρευστό, τό σύνολο τοῦ σύμπαντος μοιάζει μέ «ἕνα τέλμα

ὕλης ὅπου ὑπάρχουν διάφορα κύματα καί ροές». ⁸ Ὡστόσο, δεύτερον, δέν θά συμπεράνουμε, ὅτι ἀκόμη καί ἡ λεπτότερη ὕλη εἶναι ἀπολύτως ρευστή καί χάνει ἔτσι τήν ὑφή της, σύμφωνα μέ μιὰ θέση πού δανεῖζεται ὁ Leibniz ἀπό τόν Καρτέσιο. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς τό λάθος πού θά ξαναβροῦμε σέ διάφορους τομεῖς χρεώνεται στόν Καρτέσιο, ὁ ὁποῖος πίστευε ὅτι ἡ πραγματική διάκριση μεταξύ τῶν μερῶν ἐπέσυρε τή διαχωριστότητα: αὐτό πού ὀρίζει ἓνα ἀπόλυτο ρευστό εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀπουσία συνοχῆς ἢ συνεκτικότητας, δηλαδή ἡ διαχωριστότητα τῶν μερῶν, πού συνάδει πράγματι μέ μιὰ ὕλη ἀφηρημένη καί παθητική. ⁹ Σύμφωνα μέ τόν Leibniz, δύο πραγματικά διακριτά μέρη τῆς ὕλης μποροῦν νά εἶναι ἀδιαχώριστα, ὅπως μᾶς δείχνει ὄχι μόνον ἡ δράση τῶν περιβαλλόντων πού καθορίζουν τήν καμπυλόγραμμη κίνηση ἑνός σώματος ἀλλά καί ἡ πίεση τῶν περιβαλλόντων πού καθορίζουν τή σκληρότητά του (συνεπιζευξη, συνοχή) ἢ τήν ἀδιαχωριστότητα τῶν μερῶν του. Πρέπει, λοιπόν, νά ποῦμε ὅτι ἓνα σῶμα διαθέτει τόσο ἓναν βαθμό σκληρότητας ὅσο κι ἓναν βαθμό ρευστότητας, ἢ ὅτι εἶναι κατ' οὐσίαν ἔλαστικό, καθῶς ἡ ἔλαστική δύναμη τῶν σωμάτων εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς ἐνεργητικῆς δύναμης πίεσης πού ἀσκεῖται στήν ὕλη. Σέ μιὰ ὀρισμένη ταχύτητα τοῦ πλοίου, τό κύμα γίνεται ἐξίσου σκληρό ὅσο κι ἓνας μαρμάρινος τοῖχος. Ἡ ὑπόθεση τῶν φιλοσόφων τῆς ἀτομικῆς σχολῆς, περί μιᾶς ἀπόλυτης σκληρότητας, καί ἡ καρτεσιανή ὑπόθεση περί μιᾶς ἀπόλυτης ρευστότητας σμίγουν ἀκόμη περισσότερο, ὅσο συγκοινωνοῦν ἀπό τό ἴδιο λάθος, θέτοντας *minima* πού εἶναι χωριστά, εἴτε μέ τή μορφή πεπερασμένων σωμάτων εἴτε ἐπ' ἄπειρον

8. Ἐπιστολή στόν Des Billettes, Δεκέμβριος 1696 (Gerhardt, *Philosophie*, VII, σ. 452).

9. Πίνακας ὀρισμῶν (C, σ. 486). Ἐπίσης, *Nouveaux essais*, II, κεφ. 23, § 23.

μέ τή μορφή σημείων (ή καρτεσιανή εὐθεία ὡς τόπος τῶν σημείων της, μιά ἀναλυτική ἐξίσωση σημείων).

Αὐτό ἀκριβῶς μᾶς ἐξηγεῖ ὁ Leibniz σ' ἓνα ἐκπληκτικό κείμενό του: ἓνα σῶμα εὐκαμπτο ἢ ἔλαστικό ἐνέχει ἀκόμη συνεκτικά μέρη πού σχηματίζουν μιά πτύχωση, παρότι δέν διαχωρίζονται σέ μέρη μερῶν, ἀλλά μᾶλλον διαιροῦνται ἐπ' ἄπειρον σέ διαρκῶς μικρότερες πτυχώσεις, οἱ ὁποῖες διατηροῦν πάντοτε μιά ὀρισμένη συνοχή. Ἔτσι ὁ λαβύρινθος τῆς συνέχειας δέν εἶναι μιά γραμμή πού θά ἀναλυόταν σέ ἀνεξάρτητα σημεία, ὅπως ἡ ἄμμος ρέει σέ κόκκους, ἀλλά μοιάζει μέ μιά στόφα ἢ μ' ἓνα φύλλο χαρτί πού διαιρεῖται ἐπ' ἄπειρον σέ πτυχώσεις ἢ ἀναλύεται σέ καμπυλωτές κινήσεις, καθεμία ἀπό τίς ὁποῖες καθορίζεται ἀπό ἓνα περιβάλλον πού συντίθεται ἢ συσπειρώνεται. «Ἡ διαίρεση τῆς συνέχειας δέν θά πρέπει νά θεωρεῖται ἴδια μέ τή διαίρεση τῆς ἄμμου σέ κόκκους ἀλλά μέ τή διαίρεση ἑνός φύλλου χαρτιοῦ ἢ ἑνός χιτωνίου σέ πτυχώσεις, ὥστε νά μποροῦν νά ὑπάρχουν ἄπειρες πτυχώσεις, οἱ μὲν μικρότερες ἀπό τίς δέ, χωρίς τό σῶμα νά ἀναλύεται ποτέ σέ σημεία ἢ minima». ¹⁰ Ὑπάρχει πάντοτε μιά πτύχωση μέσα στήν πτύχωση, ὅπως καί μιά κυφελίδα μέσα στήν κυφελίδα. Ἡ ἐνότητα τῆς ὕλης, τό μικρότερο στοιχεῖο τοῦ λαβύρινθου, εἶναι ἡ πτύχωση, ὄχι τό σημείο, τό ὁποῖο ποτέ δέν εἶναι ἓνα μέρος ἀλλά ἓνα ἀπλό ἄκρο τῆς γραμμῆς. Γι' αὐτό καί τά μέρη τῆς ὕλης εἶναι μάζες ἢ συναθροίσεις, ὡς σύστοιχα τῆς ἐλαστικῆς δύναμης πού ἀσκεῖ τήν πίεση. Ἡ ἐκπτύχωση δέν ἀποτελεῖ λοιπόν τό ἀντίθετο τῆς πτύχωσης, ἀλλά προεκτείνει τήν πτύχωση μέχρι μίαν ἄλλη πτύχωση. «Μόρια μετεστραμμένα σέ πτυχώσεις», τίς ὁποῖες μιά «ἀντίρροπη δύναμη μεταβάλλει ξανά καί ξανά». ¹¹ Πτυχώσεις τῶν ἀνέμων, τῶν ὑδάτων, τοῦ πυρός καί τῆς γῆς, καθῶς καί ὑπόγειες

10. *Pacidius Philalethi* (C, σσ. 614-615).

11. Ἐπιστολή στόν Des Billettes, σ. 453.

πτυχώσεις τῶν κοιτασμάτων σ' ἓνα μεταλλεῖο. Οἱ στερεές στολιδώσεις τῆς «φυσικῆς γεωγραφίας» παραπέμπουν κατ' ἀρχάς σέ μιά δράση τοῦ πυρός, κατόπιν τῶν ὑδάτων καί τῶν ἀνέμων πάνω στή γῆ, σ' ἓνα σύστημα πολύπλοκων ἀλληλεπιδράσεων· καί τά μεταλλευτικά κοιτάσματα εἶναι ὅμοια μέ τίς καμπύλες τῶν κώων, πού τελειώνουν ἄλλοτε σέ κύκλο καί ἄλλοτε σέ ἔλλειψη, προεκτείνονται ἄλλοτε σέ ὑπερβολή καί ἄλλοτε σέ παραβολή.¹² Ἡ ἐπιστήμη τῆς ὕλης ἔχει ὡς πρότυπο τό «ὄριγράμμι», θά ἔλεγε ὁ Ἰάπωνας φιλόσοφος, ἡ τήν τέχνη τῆς πτύχωσης τοῦ χαρτιοῦ.

Ἦδη συνάγονται δύο συνέπειες πού μᾶς κάνουν νά διαισθανθοῦμε τή συγγένεια τῆς ὕλης μέ τή ζωή, μέ τόν ὀργανισμό. Βεβαίως, οἱ ὀργανικές πτυχώσεις ἔχουν τή δική τους ἰδιαιτερότητα, ὅπως τό μαρτυροῦν τά ἀπολιθώματα. Ὅμως, ἀφενός ἡ διαίρεση τῶν μερῶν στήν ὕλη συνοδεύεται ἀπό μιά ἀποσύνθεση τῆς καμπύλης κίνησης ἢ τῆς κλίσης: κάτι πού τό βλέπουμε στήν ἀνάπτυξη τοῦ ὠαρίου, ὅπου ἡ ἀριθμητική διαίρεση ἀποτελεῖ ἀπλῶς τόν ὄρο τῶν μορφογενετικῶν κινήσεων καί τῆς ἐγκύτωσης ὡς πτύχωσης. Ἀφετέρου, ὁ σχηματισμός τοῦ ὀργανισμοῦ θά παρέμενε ἀπίθανο μυστήριο ἢ θαῦμα, ἂν ἡ ὕλη διαιρεῖτο ἐπ' ἀπειρον σέ ἀνεξάρτητα σημεῖα, ἀλλά γίνεται ὅλο καί πιο πιθανός ἡ φυσικός ὅταν προκύπτουν ἀπειρες μεταβατικές (ἤδη ἀναπτυχωμένες) καταστάσεις, καθεμία ἀπό τίς ὁποῖες συνεπάγεται μιά συνοχή, στό δικό της ἐπίπεδο, περίπου ὅπως εἶναι ἀπίθανο νά σχηματιστεῖ μιά λέξη μέ ξεχωριστά γράμματα, ἀλλά εἶναι πολύ πιθανότερο νά σχηματιστεῖ μέ συλλαβές ἢ κλίσεις.¹³

Τρίτον, γίνεται προφανές ὅτι ὁ μηχανισμός τῆς ὕλης εἶναι τό

12. *Protogaea* (Dutens, II· ἐπίσης, γαλλ. μῦθ. τοῦ Bertrand de Saint-Germain, *Protogée ou de la formation et des révolutions du globe*, Langlois, Paris, 1850). Γιά τά κοιτάσματα καί τίς κωνικές τομές, βλ. κεφ. 8.

13. Αὐτό τό θέμα θά ἀναπτυχθεῖ ἀπό τόν Willard Gibbs. Ὁ Leibniz ὑποθέτει ὅτι ὁ Θεός δέν χαράσσει «τά πρῶτα διαγράμματα τῆς τρυφερῆς ἀκόμης

ἐλατήριο. Ἐάν ὁ κόσμος εἶναι ἀπείρως κυψελώδης, ἂν ὑπάρχουν κόσμοι ἀκόμη καί μέσα στό μικρότερα σώματα, αὐτό συμβαίνει ἐπειδή ὑπάρχει «παντοῦ ἐλατήριο μέσα στήν ὕλη», κάτι πού δέν μαρτυρεῖ μονάχα τήν ἄπειρη διαίρεση τῶν μερῶν ἀλλά καί τήν προοδευτικότητα στήν ἀπόκτηση καί τήν ἀπώλεια τῆς κίνησης, ἐνόςω πραγματώνει τή διατήρηση τῆς δύναμης. Ἡ ὕλη-πτύχωση εἶναι μιά ὕλη-χρόνος, τά φαινόμενα τῆς ὁποίας μοιάζουν μέ τή συνεχή ἐκपुरσοκρότηση ἀπό «ἄπειρα ἀεροβόλα ἀρκεβούζια».¹⁴ Κι ἐκεῖ ἀκόμη μαντεύουμε τή συγγένεια τῆς ὕλης μέ τή ζωή, στό μέτρο πού μιά περίπου μιλική σύλληψη τῆς ὕλης εἶναι αὐτή πού στήνει παντοῦ τό ἐλατήριο. Μνημονεύοντας τή διάδοση τοῦ φωτός καί τήν «ἐκρηξη μέσα στό ἔμφωτο», καθιστώντας τά ζωικά πνεύματα μιά ἐλαστική, ἀφλεκτική καί ἐκρηκτική οὐσία, ὁ Leibniz στρέφει τά νῶτα του στόν καρτεσιανισμό, ἐπιστρέφει στήν παράδοση τοῦ Van Helmont, ἐμπνέεται ἀπό τά πειράματα τοῦ Boyle.¹⁵ Μέ λίγα λόγια, παρότι τό πτυχῶνω δέν ἀντιδιαστέλλεται πρός τό ἀναπτυχῶνω, σημαίνει τονῶνω-ἐκτονῶνω, συ-

γῆς» χωρίς νά παράγει κάτι «ἀνάλογο μέ τή δομή τοῦ ζώου ἢ τοῦ φυτοῦ» (*Protogaea*, κεφ. 8).

14. Ἐπιστολή στόν Des Billettes· ἐπίσης Ἐπιστολή στόν Bayle, Δεκέμβριος 1698 (GPh, III, σ. 57). Πρβλ. Gueroult, *Dynamique et métaphysique leibniziennes*, Les Belles Lettres, Paris, 1934, σ. 32: «Πῶς νά ἀντιληφθοῦμε τό ἐλατήριο, ἂν δέν ὑποθέσουμε ὅτι τό σῶμα εἶναι σύνθετο, ὅτι μπορεῖ ἔτσι νά συσταλεῖ ἐκδιώκοντας ἀπό τούς πόρους του τά μόρια τῆς λεπτής ὕλης πού εἰσδύουν μέσα του, καί ὅτι μέ τή σειρά της αὐτή ἢ λεπτότερη ὕλη θά πρέπει νά μπορεῖ νά ἀπορρίψει ἀπό τούς πόρους της μιά ἄλλη ὕλη, ἀκόμη λεπτότερη κτλ. ἐπ' ἄπειρον;»

15. Γιά τήν ἐλαστικότητα καί τήν ἐκपुरσοκρότηση, πού ἐμπνέουν τή σύλληψη τοῦ ἀντανεκλαστικοῦ στόν Willis (1621-1675), γιά τίς διαφορές αὐτοῦ τοῦ μοντέλου μέ τό μοντέλο τοῦ Καρτέσιου, πρβλ. Georges Canguilhem, *La formation du concept de reflexe aux XVIIe et XVIIIe siècles*, PUF, Paris, 1955, σσ. 60-67. Ὁ Malebranche ἐπιχειρεῖ νά συμφιλίώσει τό θέμα τοῦ ἐλα-

στέλλω-διαστέλλω, συμπιέζω-έκρηγνύω (πάντως ὄχι συμπυκνώνω-ἀραιώνω, κάτι πού θά συνεπαγόταν τό κενό).

Ἐπί τῆς ἀνάπτυξης, λοιπόν, ἀποτελεῖται κι αὐτός ἀπό ὀργανική ὕλη. Ἐνας ὀργανισμός ὀρίζεται ἀπό ἐνδογενεῖς πτυχώσεις, ἐνῶ ἡ ἀνόργανη ὕλη ἔχει ἐξωγενεῖς πτυχώσεις πού καθορίζονται πάντοτε ἐξωθεν ἢ ἀπό τό περιβάλλον. Ἐτσι, στήν περίπτωση τοῦ ἐμβίου ὄντος, ὑπάρχει μιᾶ ἐσωτερική μορφοδοτική πτύχωση πού μεταμορφώνεται μέ τήν ἐξέλιξη, μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ὀργανισμοῦ: ἐξ οὗ καί ἡ ἀναγκαιότητα ἐνός προσχηματισμοῦ. Ὡστόσο, ἡ ὀργανική ὕλη δέν διαφέρει ἀπό τήν ἀνόργανη (καί δέν μᾶς ἀφορᾷ ἐδῶ ἡ διάκριση μιᾶς πρώτης καί μιᾶς δεύτερης ὕλης). Εἴτε ἀνόργανη εἴτε ὀργανική, πρόκειται γιά τήν ἴδια ὕλη, ἀλλά δέν ἀσχοῦνται πάνω της οἱ ἴδιες ἐνεργητικές δυνάμεις. Βεβαίως, εἶναι δυνάμεις ἀπολύτως ὕλικές ἢ μηχανικές, ἐνῶ δέν φαίνεται νά ὑπάρχει ἀκόμη τό περιθώριο νά παρεμβληθοῦν ψυχές: πρὸς τό παρόν, ὁ βιταλισμός εἶναι ἕνας αὐστηρός ὀργανικισμός. Τήν ὀργανική πτύχωση τήν καταλογίζουμε στίς ὕλικές δυνάμεις, οἱ ὁποῖες θά πρέπει ἀπλῶς νά διακρίνονται ἀπό τίς προηγούμενες, νά ἐπιπροστίθενται σ' ἐκεῖνες, καί οἱ ὁποῖες ἀρκοῦν, ὅπου ἐξασκοῦνται, γιά νά καταστήσουν ὀργανική τή μία καί μοναδική ὕλη. Ὁ Leibniz, κατ' ἀντιδιαστολή πρὸς τίς δυνάμεις συμπίεσης ἢ ἐλαστικές δυνάμεις, τίς ὀνομάζει «πλαστικές δυνάμεις». Αὐτές ὀργανώνουν τίς μάζες — ἐντούτοις, ἂν καί μέσω ἐλατηρίων προετοιμάζουν ἢ καθιστοῦν δυνατούς τοὺς ὀργανισμούς, δέν μεταβαίνουμε ποτέ ἀπό τίς μάζες στοὺς ὀργανισμούς, ἐφόσον τά ὄργανα προϋποθέτουν πάντοτε αὐτές τίς πλαστικές δυνάμεις πού τά προσχηματίζουν, οἱ ὁποῖες διακρίνονται ἀπό τίς δυνάμεις τῆς μάζας, ἔτσι ὥστε κάθε ὄργανο νά γεννιέται ἀπό ἕνα

τηρίου καί τῆς σκανδάλης μέ τόν καρτεσιανισμό, τόσο στήν ἀνόργανη ὕλη ὅσο στόν ὀργανισμό: *Recherche de la vérité*, VI, κεφ. 8 καί 9 («[δέν ὑπάρχει] κανένα σκληρό σῶμα πού νά μὴν ἐνεργεῖ κάπως σάν ἐλατήριο...»).

προϋπάρχον ὄργανο.¹⁶ Ἀκόμη καί τά ἀπολιθώματα μέσα στήν ὕλη δέν ἐξηγοῦνται ἀπό τήν ἰκανότητα τῆς φαντασίας μας, ὅπως ὅταν βλέπουμε μιά κεφαλή τοῦ Ἰησοῦ στίς κηλίδες ενός τοίχου, ἀλλά παραπέμπουν σέ πλαστικές δυνάμεις, οἱ ὁποῖες περνοῦν μέσα ἀπό ὄργανισμούς πού ἔχουν ἤδη ὑπάρξει.

Οἱ πλαστικές δυνάμεις διακρίνονται μεταξύ τους, κι αὐτό ὄχι γιατί ἡ ἔμβια ὕλη ὑπερχειλίζει τόν μηχανισμό, ἀλλά ἐπειδή οἱ μηχανισμοί δέν εἶναι ἀρκούντως μηχανές. Τό ἐλάττωμα τοῦ μηχανισμοῦ δέν εἶναι ὅτι εἶναι ὑπερβολικά τεχνητός γιά νά ἀποδώσει τήν ἔμβια ὕλη, ἀλλά ὅτι δέν εἶναι ἀρκετά τεχνητός, δέν εἶναι ἀρκετά ἐκμηχανισμένος. Στήν πραγματικότητα, οἱ μηχανισμοί μας συντίθενται ἀπό μέρη πού δέν εἶναι μέ τή σειρά τους μηχανισμοί, ἐνῶ ὁ ὄργανισμός εἶναι ἀπείρως ἐκμηχανισμένος, μιά μηχανή τῆς ὁποίας ὅλα τά μέρη ἢ ὅλα τά κομμάτια εἶναι μηχανές, μιά μηχανή πού ἔχει ἀπλῶς «μετασχηματιστεῖ ἀπό τίς διάφορες πτυχώσεις πού ἀποκτᾷ».¹⁷ Οἱ πλαστικές δυνάμεις εἶναι, λοιπόν, μᾶλλον μηχανοειδεῖς παρά μηχανικές καί μᾶς ἐπιτρέπουν νά δώσουμε ἕναν ὀρισμό τῶν μπαρόκ μηχανῶν. Θά ἀντέκρουε κανείς ὅτι οἱ μηχανισμοί τῆς ἀνόργανης φύσης φτάνουν ἤδη στό ἄπειρο, ἀφοῦ τό ἐλατήριο ἔχει μιά σύνθεση πού εἶναι ἄπειρη, ἢ ὅτι ἡ πτύχωση παρα-

16. Ἐπιστολή στή Lady Masham, Ἰούλιος 1705 (GPh, III, σ. 368), καί *Considérations sur les principes de vie et sur les natures plastiques* (GPh, VI, σ. 544, 553): οἱ ἀρχές τῆς ζωῆς εἶναι ἄυλες, ὄχι ὅμως καί «οἱ πλαστικές δεξιότητες». Γιά τά ἀπολιθώματα, πρβλ. *Protogaea*, κεφ. 28.

17. *Système nouveau de la Nature*, § 10, καί *Μοναδολογία*, § 64: «Τό δόντι ενός ὀρειχάλκινου τροχοῦ ἔχει μέρη ἢ τμήματα πού δέν εἶναι πιά γιά μᾶς κάτι τεχνητό καί δέν διατηροῦν πλέον τόν παραμικρό μηχανικό χαρακτήρα σέ σχέση μέ τή χρήση γιά τήν ὁποία προορίζεται ὁ τροχός. Οἱ μηχανές ὅμως τῆς φύσης, δηλ. τά ζωντανά σώματα, ἐξακολουθοῦν νά εἶναι μηχανές καί στά μικρότερα μέρη τους, ἕως τό ἄπειρο» (μτφρ. ἐλαφρῶς τροποποιημένη). Ἐπιστολή στή Lady Masham, σ. 374: «Ἡ πλαστική δύναμη βρίσκεται μέσα στή μηχανή».

πέμπει πάντοτε σέ άλλες πτυχώσεις. Όμως, χρειάζεται κάθε φορά ένας έξωτερικός καθορισμός ή η άμεση δράση του περιβάλλοντος, για να μεταβούμε από τό ένα επίπεδο στό άλλο —χωρίς κάτι τέτοιο θά έπρεπε να φτάνουμε σ' ένα τέλος, όπως συμβαίνει με τούς δικούς μας μηχανισμούς. Αντιθέτως, ο έμβιος οργανισμός, χάρη στόν προσχηματισμό, έχει έναν έσωτερικό καθορισμό πού τόν κάνει να μεταβαίνει από πτύχωση σέ πτύχωση ή να συγκροτεί έπ' άπειρον μηχανές από μηχανές. Θά λέγαμε ότι μεταξύ οργανικού καί άνόργανου ύπάρχει μιά διανυσματική διαφορά, καθώς τό άνόργανο προχωρεί προς όλο καί μεγαλύτερες μάζες, όπου λειτουργούν στατιστικοί μηχανισμοί, ενώ τό οργανικό προς μάζες όλο καί μικρότερες καί πολωμένες, όπου λειτουργεί ένας έξατομικευτικός μηχανισμός, μιά έσωτερική έξατομίκευση. Μήπως προοικονομούνται εδώ πολλές όψεις του έργου του Leibniz, πού θά άναπτυχθούν πολύ άργότερα;¹⁸ Βεβαίως, σύμφωνα με τόν Leibniz, ή έσωτερική έξατομίκευση θά έξηγηθει μόνο στό επίπεδο των ψυχών: ή οργανική έσωτερικότητα είναι άπλως παράγωγη, καί διαθέτει ένα περικάλυμμα συνοχής ή συνεπιζεύξης (όχι ενός ένέχεσθαι ή μιās «ένζευξης»).* Πρόκειται για μιά έσωτερικότητα χωρική κι όχι ακόμη έννοιακή, για μιά έσωτερική του έξωτε-

18. Για τήν τεχνολογική σύλληψη του Leibniz, τήν αντίθεσή της μ' εκείνη του Καρτέσιου, καί τή νεωτερικότητά της, πρβλ. Michel Serres, *Le système de Leibniz*, II, PUF, Paris, 1968, σσ. 491-510, 621.

* Έδώ ο συγγραφέας αντιπαράβάλλει δύο συμμετρικά ζεύγη όμορριζων λέξεων: *coherence*, *cohesion* καί *inherence*, «*inhesion*» (έντός εισαγωγικών στό πρωτότυπο). Για τή συνδυαστική απόδοση των *coherence* καί *inherence* προσφύγαμε στά ρήματα *συνέχομαι* (έξ ού *συναχέω*, αντί του νεολογισμού *συνεκτικότητα*) καί *ένέχομαι* (*ένέχεσθαι*, ως άπαρέμφατο, έλλείπει ικανοποιητικότερης λύσης). Για τήν απόδοση των οίονεί εναλλακτικών *cohesion* καί *inhesion* αντιστοίχως, δώσαμε βάρος στό συστεγαζόμενο νόημα της ζεύξης, κόλλησης, πού έξυτηρεται τήν άνάλυση του συγγραφέα. Ειδικά τό έπιθετο *inherent* (άπό τό *inherence*, όποτε θά δοθει παρακάτω ως *ένε-*

ρικοῦ περιβάλλοντος, μιά ἐγκόλπωση τοῦ ἕξω, ἡ ὁποία δέν θά προέκυπτε ἀφ' ἑαυτῆς ἄν δέν ὑπῆρχαν ἀληθινές ἐσωτερικότητες ἀλλοῦ. Σέ κάθε περίπτωση. τό ὄργανικό σῶμα εἶναι αὐτό πού προσδίδει λοιπόν στήν ὕλη ἕνα ἐσωτερικό, μέσω τοῦ ὁποίου ἐφαρμόζεται καί στήν ἴδια τήν ὕλη ἡ ἀρχή τῆς ἐξατομίκευσης: ἐξ οὗ καί ἡ μνεία στά φύλλα ἐνός δέντρου, μεταξύ τῶν ὁποίων δέν ὑπάρχουν δύο ὅμοια, ὡς πρός τά νεῦρα ἢ τίς πτυχώσεις.

Πτυχῶνω-ἀναπτυχῶνω δέν σημαίνει ἀπλῶς τονῶνω-ἐκτονῶνω, συστέλλω-διαστέλλω, ἀλλά καί ἐντυλίσσω-ἐκτυλίσσω, ἐνελίσσω-ἐξελίσσω. Ὁ ὄργανισμός ὀρίζεται ἀπό τήν ἰκανότητά του νά πτυχῶνει τά μέρη του ἐπ' ἄπειρον, ἀλλά καί νά τά ἐκπτυχῶνει, ὅχι ἐπ' ἄπειρον ἀλλά μέχρι τόν βαθμό τῆς ἀνάπτυξης πού ἀποδίδεται στό εἶδος. "Ἐτσι, ἕνας ὄργανισμός εἶναι ἐνθυλακωμένος στό σπέρμα (προσχηματισμός τῶν ὀργάνων) καί τά σπέρματα ἐνθυλακωμένα τά μὲν στά δέ ἐπ' ἄπειρον (ἐγκιβώτιση τῶν σπόρων), ὅπως οἱ μπαμποῦσκες: ἡ πρώτη μύγα εἶναι αὐτή πού περιέχει ὅλες τίς μελλοντικές μύγες, καθόσον καθεμιά μέ τή σειρά της καλεῖται νά ἐκπτυχῶσει τά δικά της μέρη, ὅταν ἔλθει ἡ στιγμή. Καί ὅταν ἕνας ὄργανισμός πεθαίνει, στήν πραγματικότητα δέν ἐξαφανίζεται, ἀλλά ἐντυλίσσεται καί ἀναπτυχῶνεται ἀκαριαῖα στό σπέρμα πού ξα-

χόμενος) συνήθως ἀποδίδεται ὡς ἔμφυτος, σύμφυτος ἢ ἐγγενής, συγγενής, καί στή φιλοσοφία ἀναφέρεται σέ κάτι πού ἀνήκει κατ' οὐσίαν, ὡς ἐκ φύσεως, σέ ἕνα ὄν, πράγμα ἢ χαρακτήρα καί συνδέεται ἀδιάρρηκτα μαζί του, ὥστε νά ἀντιδιαστέλλεται στό ἐπίκτητος. Σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἀντιδιαστολή ὁ συγγραφέας θά ρίξει ἕνα καινούργιο (;) φῶς. Ἀξιοποιήσαμε λοιπόν τό ρῆμα ἐνέχσθαι, πού στήν ἀρχαία ἐλληνική διαθέτει καί τήν ἔννοια τοῦ προσκολλῶμαι ἀλλά καί τοῦ ἔχω περιπλακεῖ σέ κάτι, γιά νά τονίσουμε τόν βασικό μίτο πού διαπερνᾷ ὅλα τά ρήματα (ἀκόμη καί τό ἀνήκω, ὅπως θά δοῦμε) καί πού δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τό φάντασμα μαῶς σύνδεσης ἢ συνοδείας. Σήμερα πιά, θά μπορούσε νά γίνε λόγος, ἄν μή τί ἄλλο, γιά μιά ἀποστειρωμένη συνέντευξη τῶν ἐτύμων. (Σ.τ.Μ.)

ναπέφτει σέ νάρκη, διαπηδώντας τά ἐνδιάμεσα στάδια. Τό ἀπλούστερο θά ἦταν νά πούμε ὅτι ἐκπτυχώνω σημαίνει μεγεθύνω, αὐξάνω· ἐνῶ πτυχώνω σημαίνει σμικρύνω, ἐλαττώνω, «ἐπιστρέφω στήν ἐμβύθιση ἑνός κόσμου». ¹⁹ Ἐντούτοις, μιά ἀπλή μετρική μεταβολή δέν θά μπορούσε νά ἀποδώσει τή διαφορά μεταξύ τοῦ ὀργανικοῦ καί τοῦ ἀνόργανου, μεταξύ τῆς μηχανῆς καί τοῦ ἐλατηρίου, καί προπάντων θά μᾶς ἔκανε νά λησμονήσουμε ὅτι δέν πηγαίνουμε μόνον ἀπό μέρη σέ μέρη, μεγαλύτερα ἢ μικρότερα, ἀλλά καί ἀπό πτύχωση σέ πτύχωση. Ὅταν ἕνα μέρος μηχανῆς εἶναι ἀκόμη μηχανή, δέν εἶναι τό ἴδιο μέ τό σύνολο τῆς μηχανῆς, ἀπλῶς σέ μικρότερη διάσταση. Ὅταν ὁ Leibniz μνημονεύει τά ρούχα πού φέρει σέ ἐπάλληλες στρώσεις ὁ Ἄρλεκίνος, τό ἐσώρουχο δέν εἶναι τό ἴδιο μέ τό ρούχο πού φορᾷ ἀπ' ἔξω. Γι' αὐτό καί ὑπάρχει, ὄχι τόσο μιά μεταβολή διάστασης, ὅσο μιά μεταμόρφωση ἢ ἕνας «μετασχηματισμός»: καθετί τό ζωικό εἶναι διπλό, ἀλλά σέ ἑτερογένεια, σέ ἑτερομορφία, ὅπως ἡ πεταλούδα πού ἦταν πτυχωμένη μέσα στήν κάμψια καί τώρα ἐκπτυχώνεται. Τό διπλό θά εἶναι μάλιστα ταυτόχρονο, στό μέτρο πού τό ὠάριο δέν εἶναι ἕνας ἀπλός θύλακος, ἀλλά προσφέρει τό ἕνα μέρος, τό ἄλλο μέρος τοῦ ὁποίου βρίσκεται στό ἀρσενικό στοιχεῖο. ²⁰ Πράγματι, τό ἀνόργανο εἶναι αὐτό πού ἐπαναλαμβάνεται, ἐν πολλοῖς, μέ διαφορά διάστασης, ἐφόσον ὑπάρχει πάντοτε ἕνα ἐξωτερικό περιβάλλον πού διεισδύει στό σῶμα· ἀντιθέτως, ὁ ὀργανισμός ἐνθυλακώνει ἕνα ἐσωτερικό περιβάλλον πού περιέχει κατ' ἀνάγκην ἄλλα εἶδη ὀργανισμῶν, καθώς κι ἐκεῖνα ἐνθυλακώνουν μέ τή σειρά τους ἐσωτερικά περιβάλλοντα πού περιέχουν κι ἄλλους ἀκόμη ὀργανισμούς: «τά μέλη ἑνός ἔμβιου σώματος

19. Ἐπιστολή στόν Arnauld, Ἀπρίλιος 1687 (GPh, II, σ. 99).

20. *Nouveaux essais*, III, κεφ. 6, § 23. Γι' αὐτό ἄδικα ὁ Bonnet (*Palin-génésie philosophique*) προσάπτει στόν δάσκαλό του Leibniz ὅτι ἐμμένει σέ παραλλαγές μεγέθους.

είναι γεμάτα από άλλα έμβια, φυτά, ζῶα...».²¹ Συνεπῶς ἡ ἀνόργανη πτύχωση εἶναι αὐτὴ πού εἶναι ἀπλή καί ἄμεση, ἐνῶ ἡ ὀργανική πτύχωση εἶναι πάντοτε σύνθετη, προῖόν διασταύρωσης, ἔμμεση (μέ τή διαμεσολάβηση ἑνός ἐσωτερικοῦ περιβάλλοντος).²²

Ἡ ὕλη πτυχώνεται δύο φορές, μία φορά ὑπό τήν ἐπήρεια ἐλαστικῶν δυνάμεων, καί μία δεύτερη ὑπό τήν ἐπήρεια πλαστικῶν δυνάμεων, χωρίς νά μπορούμε νά μεταβοῦμε ἀπό τίς πρῶτες στίς δεύτερες. Ἔτσι τό σύμπαν δέν εἶναι ἕνα μεγάλο ἔμβιο ὄν, δέν εἶναι τό ἴδιο τό Ζῶον: ὁ Leibniz ἀρνεῖται αὐτὴ τήν ὑπόθεση, ἐξίσου ὅσο ἀπορρίπτει καί τήν ὑπόθεση ἑνός καθολικοῦ Πνεύματος· οἱ ὀργανισμοί διατηροῦν μιά μή ἀναγώγιμη ἀτομικότητα καί οἱ ὀργανικές ἀλληλουχίες μιά μή ἀναγώγιμη ποικιλότητα. Παραμένει τό γεγονός ὅτι τά δύο εἶδη δυνάμεων, τά δύο εἶδη πτυχώσεων, οἱ μάζες κι οἱ ὀργανισμοί, εἶναι αὐστηρῶς ὁμοεκτατά. Δέν ὑπάρχουν λιγότερα ἔμβια ὄντα ἀπ' ὅσα εἶναι τά μέρη τῆς ἀνόργανης ὕλης.²³ Βεβαίως, τό ἐξωτερικό περιβάλλον δέν εἶναι ἕνα ἔμβιο ὄν, ἀλλά μιά λίμνη ἢ ἕνα τέλμα, δηλαδή ἕνα βιβάριο. Ἡ ἀναφορά στή λίμνη ἢ τό τέλμα προσλαμβάνει ἐδῶ ἕνα καινούργιο νόημα, ἐφόσον τό τέλμα, ὅπως καί ἡ πλάκα τοῦ μαρμάρου, δέν παραπέμπουν πλέον σέ ἐλαστικές ταλαντώσεις πού τά διατρέχουν σάν ἀνόργανες πτυχώσεις, ἀλλά στά ψάρια πού ἐνδιατρίβουν ἐκεῖ ὡς ὀργανικές πτυχώσεις. Καί, μέσα στό ἴδιο τό ἔμβιο ὄν, τά ἐσωτερικά περιβάλλοντα πού ἐμπεριέχει εἶναι κι ἄλλα ἀκόμη βιβάρια, γεμάτα ψάρια: ἕνα «συνονθύλευμα». Οἱ ἀνόργανες πτυχώσεις τῶν περιβαλλόντων σχηματίζονται ἀνάμεσα σέ δύο ὀργανικές πτυχώσεις. Στόν Leibniz, ὅπως καί στό Μπαρόκ, οἱ ἀρχές τοῦ ὀρθοῦ λόγου εἶναι ἀληθινές κραυγές: τό Πᾶν δέν εἶναι ψάρι, ὅμως παντοῦ ὑπάρχουν ψά-

21. *Μοναδολογία*, §§67-70.

22. Πρβλ. Serres, I, σ. 371.

23. Ἐπιστολή στόν Arnauld, Σεπτέμβριος 1687 (σ. 118).

ρια... Δέν ὑπάρχει καθολικότητα, ἀλλά μιά πανταχοῦ παρουσία ἐμβίων.

Θά μπορούσε κανείς νά πει ὅτι ἡ θεωρία τοῦ προσχηματισμοῦ καί τῆς ἐγκιβώτισης, σύμφωνα μέ τά πειστήρια πού προσέφερε τό μικροσκόπιο, ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ πρό πολλοῦ. [Ἡ λέξι] ἀναπτύσσομαι, ἐξελίσσομαι, ἔχει ἀλλάξει πλέον νόημα, ἐφόσον δηλώνει τώρα τήν ἐπιγένεση, δηλαδή τήν ἐμφάνιση ὀργανισμῶν καί ὀργάνων πού δέν εἶναι οὔτε προσχηματισμένα οὔτε ἐγκιβωτισμένα, ἀλλά σχηματίστηκαν ἀπό κάτι ἄλλο πού δέν τοὺς μοιάζει: τό ὄργανο δέν παραπέμπει σέ ἓνα προϋπάρχον ὄργανο ἀλλά σέ ἓνα πρόπλασμα πολύ γενικότερο καί λιγότερο διαφοροποιημένο.²⁴ Ἡ ἀνάπτυξη δέν κατευθύνεται ἀπό τό μικρό στό μεγάλο, μέσω αὔξησης ἢ μεγέθυνσης, ἀλλά ἀπό τό γενικό στό εἰδικό, μέσω διαφοροποίησης ἑνός πεδίου ἀρχικῶς ἀδιαφοροποίητου, ὑπό τήν ἐπίδραση τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος ἢ ὑπό τήν ἐπήρεια ἐσωτερικῶν δυνάμεων πού εἶναι κατευθυντήριες, καθοδηγητικές καί ὄχι συστατικές ἢ προσχηματιζουσες. Ὡστόσο, στό μέτρο πού ὁ προσχηματισμός ὑπερακοντίζει τίς ἀπλές μετρικές μεταβολές, τείνει νά προσομοιάζει μέ μιά ἐπιγένεση, καθόσον ἡ ἐπιγένεση εἶναι ἀναγκασμένη νά διατηρήσει ἓνα εἶδος δυναμικοῦ ἢ ἐν δυνάμει προσχηματισμοῦ. Ἡ οὐσία βρίσκεται ἀλλοῦ. Ἡ οὐσία εἶναι ὅτι οἱ δύο ἀντιλήψεις ἔχουν κοινό ὅτι ἐννοοῦν τόν ὀργανισμό ὡς πρωταρχική πτύχωση, δίπλωση ἢ τσάκιση (καί ἡ βιολογία ποτέ δέν θά ἀπορρίψει αὐτό τόν ὀρισμό τοῦ ἐμβίου, ὅπως μαρτυροῦν σήμερα τό θεμελιῶδες πολύπτυχο τῆς πρωτεΐνης τῶν αἰμοσφαιρίων). Ὁ προσχηματισμός εἶναι ἡ μορφή μέ τήν ὁποία γινόταν ἀντιληπτή αὐτή ἡ ἀλήθεια τόν 17ο αἰῶνα,

24. Ὡσον ἀφορᾷ τήν ἐπιγένεση, ὁ Dalcq ἔφτασε μάλιστα νά πει: «Ἐνα οὐραῖο παρελκόμενο μπορεῖ νά ἀποκτηθεῖ μέ βάση ἓνα σύστημα δράσης καί ἀντιδράσης... ὅπου τίποτα δέν εἶναι οὐραῖο a priori» (*L'œuf et son dynamisme organisateur*, Albin Michel, Paris, 1941, σ. 194).

σέ σχέση με τὰ πρῶτα μικροσκόπια. Δέν εἶναι ἐκπληκτικό, λοιπόν, ὅτι βρίσκουμε πάλι τὰ ἴδια προβλήματα τόσο ἀπό τήν πλευρά τῆς ἐπιγένεσης ὅσο καί ἀπό τήν πλευρά τοῦ προσχηματισμοῦ;

“Ὅλοι οἱ τρόποι πτύχωσης δέν εἶναι ἄραγε τροποποιήσεις ἢ βαθμοὶ ἀνάπτυξης ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ Ζώου ἀπό μόνου του — ἢ, μᾶλλον, δέν ὑπάρχουν ἄραγε μὴ ἀναγώγμοι τύποι πτύχωσης, ὅπως ὁ Leibniz πιστεύει ἀπό τήν ἄποψη τοῦ προσχηματισμοῦ, ἀλλά καί οἱ Cuvier καί Baër ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐπιγένεσης;²⁵ Βεβαίως, ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει μιά μεγάλη ἀντίθεση μεταξύ τῶν δύο ἀπόψεων: σύμφωνα μέ τήν ἐπιγένεση, ἡ ὀργανική πτύχωση παράγεται, ἐγκοιλώνεται ἢ συνδιαμορφώνεται ἀπό μιά ἐπιφάνεια σχετικὰ στάσιμη ἢ ἐνωμένη (πῶς θά μπορούσε νά προδιαμορφωθεῖ ἕνας ἀναδιπλασιασμός, μιά ἐγκύτωση, μιά κυλινδρική εἰσδοχή;) Ἐνῶ, σύμφωνα μέ τόν προσχηματισμό, μιά ὀργανική πτύχωση

25. Ὁ Geoffroy Saint-Hilaire, ὁπαδός τῆς ἐπιγένεσης, εἶναι ἕνας ἀπό τούς μεγαλύτερους στοχαστές τῆς ὀργανικῆς πτύχωσης. Ἐκτιμᾷ ὅτι, καθὼς οἱ διάφορες πτυχώσεις εἶναι τροποποιήσεις ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ Ζώου, μπορούμε νά περάσουμε ἀπό τίς μὲν στίς δέ μέσα ἀπό ἐπιπλέον πτυχώσεις (ἐνότητα τοῦ ἐπιπέδου τῆς σύνθεσης). “Ἄν πτυχώσουμε ἕνα σπονδυλωτό «μέ τρόπο ὥστε νά ἔλθουν πλησιέστερα μεταξύ τους τὰ δύο μέρη τῆς ραχοκοκκαλιάς του, τό κεφάλι του θά βρίσκεται πρὸς τὰ πόδια του, ἡ λεκάνη πρὸς τόν αὐχένα του, καί τὰ ἐντόσθια τοποθετημένα ὅπως στά κεφαλόποδα». Κάτι πού προκαλεῖ τήν ἀντίρρηση τοῦ Baër, στό ὄνομα μάλιστα τῆς ἐπιγένεσης, καί τόν θυμὸ τοῦ Cuvier, πού εἰσάγει τήν ποικιλία τῶν ἀξόνων ἀνάπτυξης ἢ τῶν ἐπιπέδων ὀργάνωσης (πρβλ. Geoffroy, *Principes de philosophie zoologique*). Παρά τόν μονισμό του, ὁ Geoffroy μπορεῖ νά αὐτοαναγορεύεται λαϊμπντιστιανός ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις: ἐξηγεῖ τόν ὀργανισμό μέ μιά ἰλική δύναμη πού δέν ἀλλάζει τή φύση τῶν σωμάτων, ἀλλά τούς προσθέτει νέες μορφές καί νέες σχέσεις. Εἶναι μιά ἠλεκτρικὴ δύναμη ὁρμῆς, ἡ ἑλκτικὴ μέ τόν τρόπο τοῦ Kepler, ἰκανὴ νά «ἀναδιπλώσει» τὰ ἐλαστικά ρευστά, ἢ ὅποια ἐπενεργεῖ σέ πολὺ μικρὲς ἀποστάσεις στόν «κόσμο τῶν λεπτομερειῶν» ἢ στό ἀπειροστό, ὄχι πλέον μέσω ἄθροισης ὁμοιογενῶν μερῶν, ἀλλά μέσω ἀντιπαράθεσης ὁμόλογων μερῶν (*Notions synthétiques et historiques de philosophie naturelle*).

προκύπτει πάντοτε από μία άλλη πτύχωση, τουλάχιστον στο έσωτερικό του ίδιου τύπου οργάνωσης: κάθε πτύχωση προέρχεται από μία άλλη πτύχωση, *plura ex plura*.²⁶ Αν μπορούσαμε να μεταχειριστούμε εδώ τις χαιντεγκεριανές έννοιες, θά λέγαμε ότι η πτύχωση τής επιγένεσης είναι ένα *Einfall*, ή η διαφοροποίηση ενός αδιαφοροποίητου, ενώ η πτύχωση του προσχηματισμού είναι ένα *Zwiefall*, όχι μία πτύχωση στά δύο, έφ’ όσον κάθε πτύχωση είναι κατ’ ανάγκην πτύχωση στά δύο, αλλά μία «πτύχωση-δύο-τινῶν», «μεταξύ-δύο-τινῶν», μέ τήν έννοια ότι ή διαφορά είναι αυτή πού διαφοροποιείται. Δέν εΐμαστε βέβαιοι, από αυτή τήν άποψη, ότι ό προσχηματισμός δέν έχει μέλλον.

Οί μάζες καί οί οργανισμοί, οί σωροί καί τά έμβια όντα γεμίζουν λοιπόν τόν κάτω όροφο. Γιατί τότε χρειάζεται ένας άλλος όροφος, έφ’ όσον οί ευαίσθητες ή ζωικές ψυχές βρίσκονται ήδη εκεί, αδιαχώριστες από τά οργανικά σώματα; Καθεμία φαίνεται λοιπόν πώς μπορεί νά έντοπιστεΐ μέσα στό σῶμα της, αυτή τή φορά όπως ένα «σημεΐο» μπορεί νά έντοπιστεΐ σέ μία σταγόνα, επιβιώνει σ’ ένα μέρος τής σταγόνας όταν εκείνη διαιρείται ή έλαττώνεται σέ όγκο: έτσι, μέ τόν θάνατο ή ψυχή παραμένει εκεί όπου βρισκόταν, σ’ ένα μέρος του σώματος, όσο έλαχιστοποιημένο κι αν είναι αυτό.²⁶ Η σκοπιά βρίσκεται μέσα στό σῶμα, λέει ό Leibniz.²⁷ Ασφαλώς, όλα γίνονται μέ τρόπο μηχανικό μέσα στά σώματα, σύμφωνα μέ τίς πλαστικές δυνάμεις πού είναι υλικές, αλλά αυτές οί δυνάμεις έξηγοϋν τά πάντα εκτός από τούς μεταβλητούς

26. Έπιστολή στον Des Bosses, Μάρτιος 1706 (στό Christiane Frémont, *L'être et la relation*, Vrin, Paris, 1981). Έπίσης, Έπιστολή στον Arnauld, Άπρίλιος 1687 (σ. 100): όταν ένα έντομο κόβεται σέ χίλια κομμάτια, ή ψυχή του παραμένει «μέσα σέ ένα όρισμένο κομμάτι, ακόμη ζωντανό, πού θά είναι πάντοτε τόσο μικρό όσο χρειάζεται για νά καλυφθεΐ από τή δράση εκείνου πού τό κατασπαράζει...»

27. Έπιστολή στή Lady Masham, Ίούνιος 1704 (σ. 357).

βαθμούς ενότητας στους οποίους οδηγούν τις μάζες τις όποιες οργανώνουν (ένα φυτό, ένα σκουλήκι, ένα σπονδυλωτό κτλ.). Οι πλαστικές δυνάμεις της ύλης επιδρούν στις μάζες, αλλά τις υπάγουν σε πραγματικές ενότητες, τις όποιες οι ίδιες προϋποθέτουν. Συνιστούν την οργανική σύνθεση, αλλά προϋποθέτουν την ψυχή ως ενότητα της σύνθεσης, ή ως «αύλη αρχή ζωής». Μόνο εδώ έρχεται ένας ανιμισμός να συνδυαστεί με τον οργανισμό, από την άποψη της καθαρής ενότητας ή ένωσης, ανεξάρτητα από κάθε αιτιώδη δράση.²⁸ Παραμένει τό γεγονός ότι οι οργανισμοί δεν θά διέθεταν για λογαριασμό τους την αιτιακή δύναμη να πτυχώνονται επ' άπειρον και να επιβιώνουν μέσα στην τέφρα τους, χωρίς τις ψυχές-ενότητες απ' τις όποιες είναι αδιαχώριστοι, ενώ κι εκείνες είναι αδιαχώριστες απ' τους οργανισμούς. Αυτή είναι ή μεγάλη διαφορά με τον Malebranche: δεν υπάρχει μόνον προσχηματισμός των σωμάτων, αλλά και προϋπαρξη των ψυχών μέσα στα σπέρματα.²⁹ Παντού μέσα στην ύλη δεν υπάρχουν μόνον ξμβια όντα, αλλά και ψυχές. Συνεπώς, όταν ένας οργανισμός καλείται να εκπτυχώσει τά μέρη του, ή ζωική ή ευαίσθητη ψυχή του διανοίγεται σ' ένα όλόκληρο θέατρο, όπου αντιλαμβάνεται και συναισθάνεται σύμφωνα με την ενότητά της, ανεξάρτητα από τον οργανισμό της, όντας ώστόσο αδιαχώριστη απ' αυτόν.

Όμως, εδώ βρίσκεται όλο τό πρόβλημα: τί συμβαίνει στα σώματα πού προορίζονται, ήδη από τό σπέρμα του Άδάμ, πού τά ένθυλακώνει, να γίνουν ανθρώπινα σώματα; Θά είχαμε απόλυτο δίκιο να ποῦμε ότι φέρουν εν σπέρματι «ένα είδος ένσφράγιστου πιστοποιητικοῦ» πού σημαδεύει τό πεπρωμένο τους. Καί όταν έρχε-

28. *Principes de la nature et de la Grâce*, § 4: «άπειροι βαθμοί» μέσα στις ψυχές. Επίσης, *Système nouveau de la Nature*, § 11.

29. *Μοναδολογία*, § 74.

ται ἡ ὥρα γι' αὐτά τὰ σώματα νά ἐκπτυχώσουν τὰ μέρη τους, νά φτάσουν στὸν βαθμὸ ὀργανικῆς ἀνάπτυξης πού προσιδιάζει στὸν ἄνθρωπο, ἢ νά σχηματίσουν ἐγκεφαλικὲς πτυχώσεις, ἢ ζωικὴ τους ψυχὴ γίνεται συγχρόνως ἔλλογη, κερδίζοντας ἕναν ἀνώτερο βαθμὸ ἐνότητος (πνεῦμα): «Τὸ ὀργανωμένον σῶμα θά ἀποκάλυπτε συγχρόνως τὴ διάθεση τοῦ ἀνθρώπινου σώματος καὶ ἡ ψυχὴ του θά ἐξυψωνόταν στὸν βαθμὸ ἔλλογης ψυχῆς —δέν θά κρίνω ἐγὼ ἐδῶ ἂν κάτι τέτοιο γίνεται μέ μιὰ κανονικὴ ἢ μιὰ ἐξαιρετικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ». ³⁰ Κι ὅμως, μέ κάθε τρόπο, αὐτὸ τὸ γίγνεσθαι εἶναι μιὰ ἐξύψωση, μιὰ ἔξαρση: μεταβολὴ θεάτρου, βασιλείου, ἐπιπέδου ἢ ὀρόφου. Τὸ θέατρο τῶν ὑλῶν ἀφήνει τὴ θέση του στοῦ θεάτρο τῶν πνευμάτων ἢ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ψυχὴ στό Μπαρόκ διατηρεῖ μιὰ πολύπλοκη σχέση μέ τὸ σῶμα: ὄντας πάντοτε ἀδιαχώριστη ἀπὸ τὸ σῶμα, βρίσκει σ' αὐτὸ μιὰ ζωικότητα πού τῆς προκαλεῖ σκοτοδίνη, πού τὴν ἐμπλέκει στὶς ἀναπτυχώσεις τῆς ὕλης, ἀλλὰ καὶ μιὰ ὀργανικὴ ἢ ἐγκεφαλικὴ ἀνθρωπινότητα (τὸν βαθμὸ τῆς ἀνάπτυξης) πού τῆς ἐπιτρέπει νά ἐξυψωθεῖ καὶ νά ἀνέλθει πάνω ἀπ' ὅλες τίς ἄλλες πτυχώσεις.

Περαιτέρω, ἡ ὀρθολογικὴ ψυχὴ ξαναπέφτει μέ τὸν θάνατο, καὶ ξανανεβαίνει μέ τὴν ἔσχατη κρίση, σάν τὸν καρτεσιανὸ δῦτη [Luidion]. Ἡ ἔνταση βρίσκεται μεταξύ τῆς ἐμβύθισης, ὅπως λέει ὁ Leibniz, καὶ τῆς ἐξύψωσης ἢ ἀνάληψης, πού διατρυπᾷ κατὰ τόπους τίς ὀργανωμένες μάζες. Πηγαίνουμε ἀπὸ τίς ἐπιτύμβιες μορφές τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Λαυρέντιου στὶς ὀροφιαῖες μορφές τοῦ Ἁγίου Ἰγνάτιου. Θά ἀντέτασσε κανεὶς ὅτι ἡ φυσικὴ βαρῦτητα καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀνάληψη εἶναι τελείως διαφορετικὲς καὶ δέν ἀνήκουν στὸν ἴδιο κόσμο. Ὡστόσο, εἶναι δύο διανύσματα πού διχαλώνονται στὴ διάκριση δύο ὀρόφων ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ κόσμου, ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ οἰκήματος. Παρ' ὅλο πού ἡ ψυχὴ καὶ τὸ

30. *La cause de Dieu plaidée par sa justice*, §§ 81-85. *Théodicée*, §91, 397.

σῶμα εἶναι ἀδιαχώριστα, εἶναι πραγματικά διακριτά (τό ἔχουμε ἤδη δεῖ για τὰ μέρη τῆς ὕλης). Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, ὁ ἐντοπισμός τῆς ψυχῆς σ' ἓνα μέρος τοῦ σώματος, ὅσο μικρό κι ἂν εἶναι, εἶναι μάλλον μιά προβολή τοῦ ὑψηλοῦ στό χαμηλό, μιά προβολή τῆς ψυχῆς σ' ἓνα «σημεῖο» τοῦ σώματος, σύμφωνα μέ τή γεωμετρία τοῦ Desargnes, σύμφωνα μέ μιά μπαρόκ προοπτική. Μέ λίγα λόγια, ὁ πρῶτος λόγος ὑπαρξῆς ἐνός ἐπάνω ὀρόφου εἶναι ὁ ἐξῆς: ὑπάρχουν ψυχές στόν κάτω ὄροφο, ἀλλά ὀρισμένες ἀπό αὐτές καλοῦνται νά γίνουν ἔλλογες, συνεπῶς νά ἀλλάξουν ὄροφο.

Κι ὅμως, δέν μπορεῖ νά μπεῖ τέλος σέ τίποτα. Ἡ ἀμοιβαιότητα τῆς λαϊμπνιτσιανῆς ἀρχῆς δέν ἰσχύει μονάχα για τίς ἔλλογες ψυχές ἀλλά καί για τίς ἴδιες τίς εὐαίσθητες ἢ ζωικές ψυχές: ἂν δύο πράγματα πού εἶναι πράγματι διακριτά μποροῦν νά εἶναι ἀδιαχώριστα, δύο ἀδιαχώριστα πράγματα μποροῦν νά εἶναι ὄντως διακριτά, νά ἀνήκουν σέ δύο ὀρόφους, καί ὁ ἐντοπισμός τοῦ ἐνός στό ἄλλο μπορεῖ νά εἶναι μιά προβολή σ' ἓνα σημεῖο («δέν νομίζω ὅτι ἀρμόζει νά θεωρήσουμε ὅτι οἱ ψυχές βρίσκονται μέσα σέ σημεῖα, ἴσως θά μπορούσαμε νά ποῦμε... ὅτι βρίσκονται σ' ἓναν τόπο μέσω ἀντιστοιχίσης»). Οἱ ζωικές ψυχές ὡς βαθμοί ἐνότητας, λοιπόν, βρίσκονται ἤδη στόν ἄλλον ὄροφο, καθώς ὅλα γίνονται μηχανικά μέσα στό ἴδιο τό ζῶο, στόν κάτω ὄροφο. Οἱ πλαστικές ἢ μηχανικές δυνάμεις ἀποτελοῦν μέρος τῶν «παράγωγων δυνάμεων», πού ὀρίζονται σέ σχέση μέ τήν ὕλη πού ὀργανώνουν. Ἀντιθέτως, οἱ ψυχές εἶναι «πρωταρχικές δυνάμεις» ἢ αὐτες ἀρχές ζωῆς πού ὀρίζονται μόνον ἐκ τῶν ἔνδον, στόν ἑαυτό τους, καί «ἀναλογικά μέ τό πνεῦμα». Οὔτε καί μπορεῖ νά μπεῖ τέλος, ἀφοῦ αὐτές οἱ ζωικές ψυχές, μέ τήν ἀναγωγή τοῦ ὀργανισμοῦ τους, βρίσκονται παντοῦ μέσα στήν ἀνόργανη ὕλη. Ἡ ἀνόργανη ὕλη, λοιπόν, εἶναι αὐτή πού μέ τή σειρά της παραπέμπει σέ ψυχές, τῶν ὁποίων ἡ τοποθεσία βρίσκεται ἀλλοῦ, ψηλότερα, καί οἱ ὁποῖες ἀπλῶς προβάλλονται πάνω της. Ἀναμφι-

σβήτητα, ένα σῶμα, όσο μικρό κι ἄν εἶναι, ἀκολουθεῖ μιά καμπύλη ὑπό τήν ὥση τοῦ δευτέρου εἴδους τῶν παράγωγων δυνάμεων, τῶν δυνάμεων συμπίεσης ἢ ἐλαστικῶν δυνάμεων, πού καθορίζουν τήν καμπύλη μέσω τῆς μηχανικῆς δράσης τῶν σωμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος: ἀπό μόνο του τό σῶμα θά ἀκολουθοῦσε τήν ἐφαπτόμενη εὐθεία. Ὅμως, κι ἐκεῖ ἀκόμη οἱ νόμοι τῆς μηχανικῆς ἢ ἡ ἐξωγενῆς αἰτιοκρατία (ἡ κρούση) ἐξηγοῦν τά πάντα ἐκτός ἀπό τήν ἐνότητα μιᾶς συγκεκριμένης κίνησης, ὅσο μεταβλητή καί ἀκανόνιστη κι ἄν εἶναι. Ἡ ἐνότητα τῆς κίνησης ἔχει πάντοτε νά κάνει μέ μιά ψυχή, περίπου μιά συνείδηση, ὅπως θά ἀνακαλύψει ὁ Bergson. Ἀκριβῶς ὅπως τό σύνολο τῆς ὕλης παραπέμπει σέ μιά καμπύλη πού δέν μπορεῖ πλέον νά καθοριστεῖ ἔξωθεν, ἡ καμπύλη πού ἀκολουθεῖ ἕνα ὁποιοδήποτε σῶμα ὑπό τήν ἐπίδραση τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος παραπέμπει σέ μιά «ἀνώτερη» ἐνότητα, ἐσωτερική καί ἐξατομικευτική, στόν ἄλλο ὄροφο, ἡ ὁποία περιέχει «τόν νόμο τῆς καμπύλης», τόν νόμο τῶν πτυχώσεων ἢ τῶν μεταβολῶν διεύθυνσης.³¹ Ἡ ἴδια κίνηση θά καθορίζεται πάντοτε ἔξωθεν, μέσα ἀπό κρούσεις, ἐφόσον παραπέμπει στήν παρεπόμενη δύναμη, ἀλλά καί θά ἐνοποιεῖται ἐκ τῶν ἔνδον, ἐφόσον παραπέμπει στήν πρωταρχική δύναμη. Ἀπό τήν πρώτη ἄποψη, ἡ καμπύλη εἶναι τυχαία καί παρεπόμενη τῆς εὐθείας, ἀλλά ἀπό τήν δεύτερη ἄποψη, ἡ ἴδια ἔχει τά πρωτεῖα. Ἄν καί τό ἐλατήριο ἄλλοτε ἐξηγεῖται μηχανικά ἀπό τήν δράση ἑνός λεπτομεροῦς περιβάλλοντος, ἄλλοτε περιλαμβάνεται ὡς ἐσωτερικό στό σῶμα, ὡς «αἰτία τῆς κίνησης πού ἤδη ἐνυπάρχει

31. *Eclaircissement des difficultés que M. Bayle a trouvées dans le système nouveau...* (GPh, IV, σ. 544, 558). Ὁ Gueroult εἰδείξε πῶς ἡ ἐξωτερική αἰτιοκρατία καί ἡ ἐσωτερική αὐθορμησία ἐναρμονίζονται πλήρως, κάτι πού ἰσχύει ἤδη σέ σχέση μέ τά φυσικά σώματα: σσ. 203-207· καί σ. 163: («ἡ ἐλαστικότητα θεωρεῖται τώρα ὡς ἡ ἐκφραση τῆς πρώτης αὐθορμησίας, τῆς πρωταρχικῆς ἐνεργητικῆς δυνάμεως»).

στό σώμα», ἡ ὁποία προσδοκᾷ ἔξωθεν ἀπλῶς καί μόνον τήν καταστολή ἑνός ἐμποδίου.³²

Ἡ ἀναγκαιότητα ἑνός ἄλλου ὀρόφου ἐπιβεβαιώνεται λοιπόν παντοῦ, ὄντας καθαρά μεταφυσική. Ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ εἶναι αὐτὴ πού ἀποτελεῖ τόν ἄλλον ὄροφο ἢ τό ἐσωτερικό πού βρίσκεται ἀπό πάνω, ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχει πλέον παράθυρο γιά τίς ἐξωτερικές ἐπιρροές. Ἀκόμη καί μέσω τῆς φυσικῆς, πηγαίνουμε ἀπό ἐξωγενεῖς ὕλικές ἀναπτυχώσεις σέ ἐσωτερικές πτυχώσεις, ἔμφυχες, αὐθόρμητες. Αὐτές θά πρέπει νά ἐξετάσουμε τώρα, ὡς πρός τή φύση τους ἀλλά καί ὡς πρός τίς ἐκπτυχώσεις τους. Ὅλα συμβαίνουν λές καί οἱ ἀναπτυχώσεις τῆς ὕλης δέν εἶχαν τόν λόγο τους μέσα τους. Κι αὐτό γιατί ἡ Πτύχωση βρίσκεται πάντοτε μεταξύ δύο πτυχώσεων, κι αὐτό τό ἐν-μέσω-δύο πτυχώσεων φαίνεται νά προκύπτει παντοῦ: προκύπτει ἄραγε καί μεταξύ τῶν ἀνόργανων σωμάτων καί τῶν ὀργανισμῶν, μεταξύ τῶν ὀργανισμῶν καί τῶν ζωικῶν ψυχῶν, μεταξύ τῶν ζωικῶν καί τῶν ἔλλογων ψυχῶν, μεταξύ τῶν ψυχῶν καί τῶν σωμάτων ἐν γένει;

32. *Système nouveau de la Nature*, §18: *De la réforme de la philosophie première et de la notion de substance.*

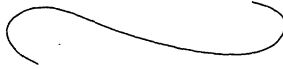
Οἱ πτυχώσεις μέσα στήν ψυχή

Τό ἰδεατό γενετικό στοιχείο τῆς μεταβλητῆς καμπύλης, ἢ τῆς πτύχωσης, εἶναι ἡ καμπή. Ἡ καμπή εἶναι τό ἀληθινό ἄτομο, τό ἐλαστικό σημεῖο. Αὐτήν ἀκριβῶς ὁ Klee συνάγει ὡς γενετικό στοιχείο τῆς ἐνεργητικῆς, αὐθόρμητης γραμμῆς, μαρτυρώντας ἔτσι τή συγγενεία του μέ τό Μπαρόκ καί μέ τόν Leibniz, σέ ἀντίθεση μέ τόν καρτεσιανό Kandinsky, γιά τόν ὁποῖο οἱ γωνίες εἶναι ἀκαμπτες, τό σημεῖο εἶναι ἀκαμπτο, ἐνῶ τίθεται σέ κίνηση ἀπό μία ἐξωτερική δύναμη. Ὅμως, γιά τόν Klee, τό σημεῖο ὡς «μή ἐννοιακή ἐννοια τῆς μή ἀντίφασης» διατρέχει μιά καμπή. Εἶναι τό ἴδιο τό σημεῖο καμπῆς, ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐφαπτομένη τέμνει τήν καμπύλη. Εἶναι τό σημεῖο-πτύχωση. Ὁ Klee ξεκινᾷ μέ μιά διαδοχή τριῶν σχημάτων.¹ Τό πρῶτο ἀποτυπώνει τήν καμπή. Τό δεύτερο δείχνει ὅτι δέν ὑπάρχει σχῆμα ἀκριβές καί χωρίς διαπλέξεις, ὅπως ἔλεγε ὁ Leibniz, δέν ὑπάρχει «εὐθεία χωρίς πεπλεγμένες καμπύλες», ἀλλά οὔτε καί «καμπύλη ὀρισμένης πεπερασμένης φύσης χωρίς διαπλοκή κάποιου ἄλλου, τόσο στά μικρότερα μέρη ὅσο καί στά μεγαλύτερα», παρότι «δέν θά μπορέσουμε ποτέ νά ἀποδώσουμε σέ κάποιο σῶμα μιά ὀρισμένη ἐπακριβή ἔκταση, ὅπως θά μπορούσαμε νά κάνουμε ἄν ὑπῆρχαν ἄτομα».² Τό τρίτο σχῆμα σκιάζει τήν κυρτή πλευρά καί συνάγει ἔτσι τήν κοιλότητα καί τό

1. Paul Klee, *Théorie de l'art moderne*, Gonthier, Paris, 1963, σ. 73.

2. Ἐπιστολή στόν Arnauld, Σεπτέμβριος 1687 (GPh, II, σ. 119).

Ἐνεργητική εὐθεία πού παίζει ἐλεύθερα τὰ παιχνίδια της.
 Ἐνας περίπατος ὡς αὐτοσκοπός, χωρίς συγκεκριμένο στόχο.
 Παράγοντας: ἓνα σημεῖο ἐν κινήσει (Σχήμα 1):

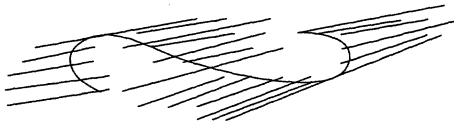

Σχήμα 1

Ἡ ἴδια εὐθεία μέ σχήματα συνοδείας (Σχήματα 2 καί 3):

Σχήμα 2

Σχήμα 3

κέντρο τῆς καμπύλης της, πού ἀλλάζουν πλευρά ἔνθεν κακεῖθεν τοῦ σημείου καμπῆς.

Ὁ Bernard Cache ὀρίζει τήν καμπή ἢ τό σημεῖο καμπῆς ὡς ἐνδογενή μοναδικότητα. Ἀντιθέτως μέ τὰ «extrema» (ἐξωγενεῖς μοναδικότητες, μέγιστο καί ἐλάχιστο), ἡ καμπή δέν παραπέμπει σέ συντεταγμένες: δέν βρίσκεται οὔτε ψηλά οὔτε χαμηλά, οὔτε δεξιὰ οὔτε ἀριστερά, οὔτε προχωρεῖ οὔτε ὀπισθοχωρεῖ. Ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτό πού ὁ Leibniz ἀποκαλεῖ «διφορούμενο σημεῖο». Εἶναι ἀβαρής· ἀκόμη καί τὰ διανύσματα κοιλότητας δέν ἔχουν ἀκόμη καμμία σχέση μέ ἓνα διάνυσμα βαρύτητας, ἐφόσον τὰ κέντρα τῆς καμπύλης πού καθορίζουν ταλαντώνονται γύρω της. Ἔτσι ἡ ἴ-

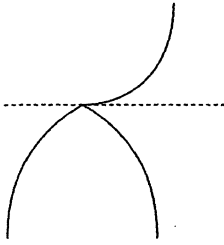
δια ή καμπή είναι τό καθαρό Συμβάν, τῆς εὐθείας ἢ τοῦ σημείου, τό Δυνητικό, ἢ κατεξοχὴν ἰδεατότητα. Θά συντελεστεῖ σύμφωνα μέ ἄξονες συντεταγμένων, ἀλλά πρὸς στιγμὴν δὲν βρίσκεται μέσα στὸν κόσμο: εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Κόσμος, ἢ μᾶλλον ἡ ἀπαρχή του, ὅπως ἔλεγε ὁ Klee, «τόπος κοσμογένεσης», «σημεῖο ἀδιάστατο», «μεταξύ τῶν διαστάσεων». Ἐνα συμβάν πού θά ἦταν προσδοκία συμβάντος; Ὡς τέτοια διέρχεται ἤδη ἀπό ὀρισμένους δυνατοὺς μετασχηματισμούς, τριῶν εἰδῶν μετασχηματισμούς σύμφωνα μέ τὸν Cache.³

Οἱ πρῶτοι εἶναι διανυσματικοί ἢ συμμετρικοί, μέ ἕνα ἐπίπεδο ἀνάκλασης ὀρθογώνιο ἢ ἐφαπτόμενο. Λειτουργοῦν σύμφωνα μέ τούς νόμους τῆς ὀπτικῆς καί μετασχηματίζουν τὴν καμπή σέ σημεῖο ἀντιστροφῆς ἢ σέ ὀξυκόρυφο τόξο. Τό ὀξυκόρυφο τόξο ἐκφράζει τό σχῆμα ἑνός κινητοῦ πού συνταιριάζει μέ τὴ μορφολογία τῶν γραμμῶν ροῆς τοῦ ρευστοῦ, καί ἡ ἀντιστροφή ἀποδίδει τό προφίλ τοῦ βάθους μιᾶς κοιλάδας, ὅταν τὰ νερά συνενώνονται σέ ἕνα καί μόνο ρεῦμα.

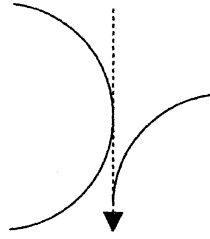
Οἱ δεῦτεροι μετασχηματισμοί εἶναι προβολικοί: ἐκφράζουν τὴν προβολή, στήν ἐξωτερικὴ ἔκταση, ἐσωτερικῶν χώρων πού ὀρίζονται ἀπὸ «κρυφές παραμέτρους» καί ἀπὸ μεταβλητές ἢ ἐν δυνάμει μοναδικότητες. Κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοια, οἱ μετασχηματισμοί τοῦ Thom παραπέμπουν σέ μιὰ μορφολογία τῆς ἔμβιας ὕλης καί μᾶς δίνουν τὰ ἑπτὰ στοιχειώδη συμβάντα: τὴν πτύχωση, τὴν πιέτα,

3. Bernard Cache, *L'ameublement du territoire* (ὑπὸ ἔκδοση). Αὐτό τό κείμενο, πού ἀντλεῖ τὴν ἔμπνευσή του ἀπὸ τὴ γεωγραφία, τὴν ἀρχιτεκτονική καί προπάντων ἀπὸ τὴν ἐπίπλωση, μᾶς φαίνεται πὼς εἶναι θεμελιώδες γιὰ κάθε θεωρία τῆς πτύχωσης. [Τό ἔργο ἐκδόθηκε ἀρχικὰ στὰ ἀγγλικά, μέ τίτλο *Earth Moves: The Furnishing of Territories* (MIT, 1995), καί ἀργότερα στὰ γαλλικά, μέ τίτλο *Terre Meuble: L'ameublement du territoire* (Hyx, 1997). (Σ.τ.Μ.)].

Η ΠΤΥΧΩΣΗ

ὄξυκόρυφο τόξο

σημείο ἀντιστροφῆς

Γοτθική ἀνάλυση: ὄξυκόρυφο τόξο καί ἀντιστροφή
(σχῆμα τοῦ Bernard Cache)

τὴν οὐρά χελιδониῦ, τὴν πεταλούδα, τὸν ὑπερβολικό, τὸν ἔλλειπτικό καί τὸν παραβολικό ὄμφαλό.⁴

Τέλος, ἀπὸ μόνη της ἡ καμπὴ εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπὸ μιὰ ἄπειρη παραλλαγή ἢ μιὰ ἀπείρως μεταβλητὴ καμπύλη. Πρόκειται γιὰ τὴν καμπύλη τοῦ Koch, τὴν ὁποία λαμβάνουμε στρογγυλεύοντας τίς γωνίες σύμφωνα μέ τὴν ἀπαίτηση τοῦ μπαρόκ, κἀνοντάς τες νὰ πολλαπλασιάζονται σύμφωνα μέ ἕναν νόμο ὁμοιοθεσίας: διέρχεται ἀπὸ ἕναν ἄπειρο ἀριθμὸ γωνιακῶν σημείων καὶ δέν δέχεται ἐφαπτομένη σε κανένα ἀπὸ τὰ σημεία αὐτά, περιβάλ-

4. Γιὰ τὴ διασύνδεση τῆς θεωρίας τῶν καταστροφῶν μέ μιὰ ὀργανικὴ μορφογένεση, πρβλ. René Thom, *Morphologie et imaginaire*, Circé, 8-9 καὶ τὴν παρουσίαση τῶν ἑπτὰ μοναδικότητων ἢ καταστροφῶν-συμβάντων, (*Lettres modernes*, Paris, 1978, σ. 130).

λει [envelopper]* έναν κόσμο απείρως σπογγώδη ή κυψελώδη, συνιστά κάτι περισσότερο από ευθεία και κάτι λιγότερο από επιφάνεια (ή μορφοκλασματική διάσταση του Mandelbrot ως αριθμός κλασματικός ή άρρητος, μή διάσταση, μεσο-διάσταση).⁵ Έπιπλέον, η ομοιοθεσία κάνει την παραλλαγή να συμπίπτει με μία αλλαγή κλίμακας, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του μήκους μιας γεωγραφικής κλίσης. Όλα αλλάζουν όταν έρχεται να παρεμβληθεί, όχι τόσο η έσωτερική ομοιοθεσία, όσο η διακύμανση. Δεν υπάρχει πλέον ή δυνατότητα να όριστεί ένα σημείο γωνίας μεταξύ δύο άλλων, όσο κοντά κι αν βρίσκονται αυτά: αλλά υπάρχει πάντοτε τό πλάτος να προστεθεί μία παράκαμψη, καθιστώντας κάθε μεσοδιάστημα τόν τόπο μιας καινούργιας στολίδωσης. Έκει, πηγαίνουμε από πτύχωση σε πτύχωση, όχι από σημείο σε σημείο, και κάθε περίγραμμα γίνεται θολό προς όφελος των μορφικών δυνάμεων του ύλικού, που ανεβαίνουν στην επιφάνεια και εμφανίζονται ως ισάριθμες παρακάμψεις και συμπληρωματικές αναπτυχώσεις. Ο μετασχηματισμός της καμπής δεν διαθέτει πλέον ούτε συμμετρία ούτε προνομιακό επίπεδο προβολής. Καθίσταται περιδινούμενος και έπιγενόμενος: συντελείται μέσω διαφοροποίησης και όχι μέσω προέκτασης ή πολυτοκίας: πράγματι, η ευθεία αναπτυχώνεται σε σπείρα για να διαφορίσει την καμπή σε μετέωρη κίνηση μεταξύ ουρανού και γης, ή όποια απομακρύνεται ή πλησιάζει απερίοριστα ένα κέντρο της καμπύλης και, ανά πάσα

* Τό ρήμα envelopper και τά παράγωγά του έχουν τίς έξής σημασίες και θά αποδίδονται σύμφωνα μέ τό συγκεκριμένο: περιβάλλω, τόσο μέ τή μαθηματική έννοια τής περιβάλλουσας (καμπύλης ή επιφάνειας) όσο και μέ τήν έννοια του έπιπτύσσω, περικαλύπτω, και τελικά ένθυλακώνω. (Σ.τ.Μ.)

5. Mandelbrot, *Les objets fractals*, Flammarion, Paris, 1975 (για τό σπογγώδες ή σπηλαιώδες, πρβλ. τό κείμενο του Jean Perrin πού αναφέρει ό Mandelbrot, σσ. 4-9). Από διαφορετικές όπτικές γωνίες, οί Mandelbrot και Thom δέχονται τήν έντονη έπιρροή του Leibniz.

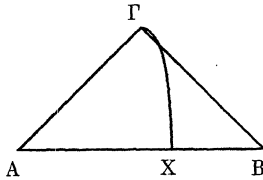
στιγμή, «κύπερίπταται ἢ κινδυνεύει νά προσκρούσει ἐπάνω μας».⁶ Ὅμως ἡ κάθετη σπείρα οὔτε διατηρεῖ οὔτε διαφορίζει τήν καμπή, χωρίς νά τήν προωθεῖ πάντως καί νά τήν καθιστᾶ ἀκαταμάχητη, ὡς ἐγκάρσια: μιά ἀνατάραξη δέν προκύπτει ποτέ ἀφ' ἑαυτῆς, ἐνῶ ἡ σπείρα της ἀκολουθεῖ ἕναν μορφοκλασματικό τρόπο σύστασης, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο νέες ἀναταράξεις ἔρχονται νά παρεμβληθοῦν μεταξύ τῶν πρώτων.⁷ Ἡ ἀνατάραξη τρέφεται ἀπό ἀναταράξεις καί, μέ τήν ἀπόσβεση τοῦ περιγράμματος, καταλήγει ἀπλῶς σέ ἀφρό ἢ χαίτη. Μάλιστα, ἡ καμπή γίνεται περιδινούμενη, τήν ἴδια στιγμή πού ἡ παραλλαγή της βρίσκεται στό ἔλεος τῆς διακύμανσης, γίνεται διακύμανση.

Ὁ ὀρισμός τῶν μπαρόκ μαθηματικῶν ἐμφανίζεται μέ τόν Leibniz: ἀναλαμβάνουν ὡς ἀντικείμενο ἕνα «καινούργιο πάθος» γιά τά μεταβλητά μεγέθη, πού εἶναι ἡ ἴδια ἡ παραλλαγή. Πράγματι, σέ ἕναν κλασματικό ἀριθμό, ἢ ἀκόμη καί σ' ἕναν ἀλγεβρικό τύπο, δέν ἐξετάζεται ἡ μεταβλητότητα ὡς τέτοια, ἐφόσον καθένας ἀπό τούς ὅρους της ἔχει ἢ θά πρέπει νά ἔχει μιά συγκεκριμένη τιμή. Δέν ἰσχύει πλέον τό ἴδιο γιά τόν ἄρρητο ἀριθμό καί γιά τόν ὑπολογισμό τῶν σειρῶν πού τοῦ ἀντιστοιχεῖ, γιά τό διαφορικό πηλίκο καί γιά τόν ὑπολογισμό τῶν διαφορῶν, ὅπου ἡ παραλλαγή γίνεται στήν πράξη ἄπειρη, καθώς ὁ ἄρρητος ἀριθμός εἶναι τό κοινό ὄριο δύο συγκλινουσῶν σειρῶν ἀπό τίς ὁποῖες ἡ μία δέν ἔχει μέγιστο καί ἡ ἄλλη δέν ἔχει ἐλάχιστο, καθώς τό διαφορικό πηλίκο εἶναι τό κοινό ὄριο μιᾶς σχέσης μεταξύ δύο ποσοτήτων πού τείνουν στό μηδέν. Ὅμως, καί στίς δύο περιπτώσεις, θά διαπιστώσουμε τήν παρουσία ἑνός στοιχείου καμπύλης πού ἐπενεργεῖ ὡς αἰτία. Ὁ ἄρρητος

6. Ἔτσι περιγράφουν οἱ Hocquenghem καί Scherer τήν μπαρόκ σπείρα, σύμφωνα μ' ἕνα ἄγαλμα τοῦ Permozer, «Ἀποθέωση τοῦ πρίγκιπα Εὐγένιου» (1718-1721): *L'âme atomique*, Albin Michel, Paris, 1986, σσ. 196-197.

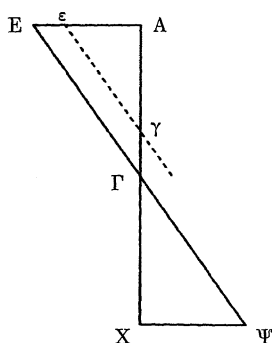
7. Ἀπό τήν καμπή στήν ἀνατάραξη, πρβλ. Mandelbrot, κεφ. 8, καί Cache, ὁ.π., ὁ ὁποῖος ἐπιμένει στά φαινόμενα τῆς διαφορίσης.

ἀριθμός συνεπάγεται τήν πτώση ενός τόξου τοῦ κύκλου πάνω στην εὐθεία γραμμὴ τῶν λογικῶν σημείων καὶ τήν καταγγέλλει ὡς ψευδὲς ἄπειρο, ὡς ἓνα ἀπλό ἀόριστο πού ἐνέχει ἄπειρα χάσματα· γι' αὐτό καὶ ἡ συνέχεια εἶναι ἓνας λαβύρινθος καὶ δέν μπορεῖ νά παριστάνεται ἀπό μιὰ εὐθεία γραμμὴ, καθὼς ἡ εὐθεία θά πρέπει πάντοτε νά συμπλέκεται μέ καμπύλες.

Μεταξύ δύο σημείων A καὶ B, ὅσο κοντά κι ἂν βρίσκονται αὐτά, ὑπάρχει πάντοτε ἡ δυνατότητα νά σχηματιστεῖ τό ὀρθογώνιο ἰσοσκελές τρίγωνο, τοῦ ὁποίου ἡ ὑποτείνουσα πηγαινέει ἀπό τό A στό B, καὶ πού ἡ κορυφή του Γ ὀρίζει ἓναν κύκλο πού τέμνει τήν εὐθεία μεταξύ A καὶ B. Τό τόξο τοῦ κύκλου μοιάζει μέ τόν ἓναν κλάδο μιᾶς καμπῆς, μοιάζει μέ στοιχειῶ λαβυρίνθου, πού καθιστᾷ τόν ἄρρητο ἀριθμό, στή συνάντηση τῆς καμπύλης καὶ τῆς εὐθείας, ἓνα σημεῖο-πτύχωση. Τό ἴδιο ἰσχύει γιά τό διαφορικό πηλίκο, μέ τό σημεῖο-πτύχωση A πού διατηρεῖ τή σχέση $γ/ε$, ὅταν αὐτά τά δύο μεγέθη τείνουν στό μηδέν (πρόκειται, ἐπίσης, γιά τή σχέση μεταξύ μιᾶς ἀκτίνας καὶ μιᾶς ἐφαπτομένης τῆς γωνίας στό σημεῖο Γ).⁸ Μὲ λίγα λόγια, ὑπάρχει πάντοτε μιὰ καμπή ἡ ὁποία καθιστᾷ τήν παραλλαγή μιὰ πτύχωση, ἀλλά καὶ ὑψώνει στό ἄπειρο τήν πτύχωση ἢ τήν παραλλαγή. Ἡ πτύχωση εἶναι ἡ Δύναμη, ὅπως βλέπουμε

8. *Justification du calcul des infinitésimales par celui de l'algèbre ordinaire*, Gerhardt, *Mathématiques*, IV, σ. 104.

στον άρρητο αριθμό πού προκύπτει από τήν έξαγωγή μιᾶς ρίζας, καί στό διαφορικό πηλίκο πού προκύπτει από τή σχέση ενός μεγέθους καί μιᾶς δύναμης, ως όρος τῆς παραλλαγῆς. Ἡ ἴδια ἡ δύναμη εἶναι πράξη, ἡ πράξη τῆς πτύχωσης.

Όταν τά μαθηματικά αρχίζουν νά ασχολοῦνται μέ τήν παραλλαγή, τείνει νά συναχθεῖ ἡ ἔννοια τῆς λειτουργίας, ὅμως καί ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τοῦ αντικειμένου ἀλλάζει καί γίνεται λειτουργική. Σέ ὀρισμένα βαρυσήμαντα μαθηματικά κείμενα, ὁ Leibniz εἰσηγεῖται τήν ἰδέα μιᾶς οἰκογένειας καμπυλῶν πού ἐξαρτᾶται ἀπό μία ἢ περισσότερες παραμέτρους: «Ἀντί νά ἀναζητοῦμε τή μοναδική ἐφαπτόμενη εὐθεία σέ ἕνα μοναδικό σημεῖο σέ μιά δεδομένη καμπύλη, ἀναλαμβάνουμε νά ἀναζητήσουμε τήν ἐφαπτόμενη καμπύλη σέ ἄπειρα σημεῖα, σέ ἄπειρες καμπύλες· ἡ καμπύλη δέν ἔχει ἐφαπτόμενες, αὐτή εἶναι πού ἐφάπτεται, ἡ ἐφαπτομένη δέν εἶναι πλέον οὔτε εὐθεία οὔτε μοναδική οὔτε αὐτή πού ἐφάπτεται, γίνεται καμπύλη, ἄπειρη οἰκογένεια, στήν ὁποία ἐφάπτονται» (πρόβλημα τῆς ἀντιστρόφου τῶν ἐφαπτομένων).⁹ Ὑπάρχει λοιπόν μιά σειρά

9. Michel Serres, I, σ. 197. Τά δύο κύρια κείμενα τοῦ Leibniz εἶναι τό GM, V: *D'une ligne issue de lignes*, καί τό *Nouvelle application du calcul*

από καμπύλες πού δέν συνεπάγονται μονάχα σταθερές παραμέτρους, γιά τήν καθεμία καί γιά όλες, αλλά τήν αναγωγή τῶν μεταβλητῶν σέ «μία καί μοναδική μεταβλητότητα» τῆς ἐφαπτόμενης ἢ ἀπτόμενης καμπύλης: τήν πτύχωση. Τό ἀντικείμενο δέν ὀρίζεται πλέον ἀπό ἓνα οὐσιῶδες σχῆμα, ἀλλά φτάνει σέ μιά καθαρή λειτουργικότητα, ὡς κάτι πού γεννᾶ κατ' ἀπόκλιση μιά οἰκογένεια ἀπό καμπύλες στά πλαίσια παραμέτρων, ἀδιαχώριστη ἀπό μιά σειρά ἀπό δυνατές ἀποκλίσεις ἢ ἀπό μιά ἔκταση μέ μεταβλητή καμπύλη τήν ὁποία τό ἴδιο περιγράφει.

Ἔς ἀποκαλέσουμε *objectile* αὐτό τό νέο ἀντικείμενο.* Ὅπως

différentiel («Συγκρίνοντας τίς καμπύλες τῆς σειρᾶς μεταξύ τους, ἢ ἐξετάζοντας τήν τομή μιᾶς καμπύλης ἀπό μιά καμπύλη, ὁρισμένοι συντελεστές εἶναι πολύ σταθεροί ἢ μόνιμοι, κι αὐτοί δέν παραμένουν μονάχα πάνω σέ μία, ἀλλά πάνω σέ όλες τίς καμπύλες τῆς σειρᾶς, ἐνώ οἱ ἄλλοι εἶναι μεταβλητοί. Καί θεθαίως, γιά νά μᾶς οἰδεταί ὁ νόμος τῆς σειρᾶς καμπυλῶν, εἶναι ἀναγκαῖο μιά καί μόνη μεταβλητότητα νά παραμένει στους συντελεστές, σέ σημεῖο τέτοιο ὥστε, ἂν ἐμφανιστοῦν περισσότερες μεταβλητές γιά όλες τίς καμπύλες μέσα σέ μιά κύρια ἐξίσωση πού ἐξηγεῖ τήν κοινή τους φύση, χρειάζεται νά εἶναι δεδομένες ἄλλες παρακολουθηματικές ἐξισώσεις πού νά ἐκφράζουν τήν ἴδια τήν ἐξάρτηση τῶν μεταβλητῶν συντελεστῶν, χάρη στίς ὁποῖες μποροῦν νά ἀπαλειφθοῦν ἀπό τήν κύρια ἐξίσωση ὅλες οἱ μεταβλητές ἐκτός ἀπό μία...», μτφρ. Peyroux, *Œuvre de Leibniz concernant le calcul infini-tésimal*, Librairie Blanchard, Paris, 1986).

* Στό 8ο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του, μέ τίτλο «Subjectiles/Objectiles», ὁ Cache εἰσάγει τήν ἔννοια τοῦ *subjectile*, ὡς ἐπιφάνειας μεταβλητῆς καμπυλότητας, καί τοῦ *objectile*, ὡς ὄγκου μεταβλητῆς καμπυλότητας. Ἀρχικά, διευκρινίζουμε ὅτι ὁ πρῶτος ὅρος ἤδη ὑφίσταται στή γαλλική γλῶσσα καί δηλώνει τήν ἐπιφάνεια (τοῖχο, καμβά κ.ἄ.) πού χρησιμοποιοῖ ἓνας ζωγράφος, κάτι πού ἐξυπηρετεῖ τόν Cache καί ἀποκλείει, συγχρόνως, ἐνδεχόμενες παρερμηνεῖες πού θά τόν συσχέτιζαν μέ τό ὑποκείμενο (*subject/sujet*). Ἄν χρησιμοποιοῦμε τόν ὅρο *objectile* γιά νά δηλώσουμε ἀδιάκριτα αὐτόν τόν νέο τύπο ἀντικείμενου (ὅπως καί ὁ Deleuze ἄλλωστε), διαβάζουμε ὅτι φέρει τά ἐξῆς, μεταξύ ἄλλων, βασικά χαρακτηριστικά (Bernard Cache, *Earth Moves*, ὁ.π., σσ. 97-98): τή μοντελοποίηση, ἀφοῦ «ἡ ἀρχική εἰκόνα δέν εἶναι

μᾶς δείχνει ὁ Bernard Cache, πρόκειται γιὰ μιά πολύ μοντέρνα ἀντίληψη γιὰ τὸ τεχνολογικὸ ἀντικείμενο: δέν παραπέμπει μόνον στὶς ἀπαρχές τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς ὅπου ἡ ἰδέα τοῦ τυποποιημένου [standard] διατηροῦσε ἀκόμη μιά ἐπίφαση οὐσίας καὶ ἐπέβαλλε ἕναν νόμο σταθερότητας («τὸ ἀντικείμενο πού παράγεται ἀπὸ τίς μάζες καὶ γιὰ τίς μάζες»), ἀλλὰ καὶ στὴν κατάσταση στὴν ὁποία βρισκόμαστε ἐμεῖς σήμερα, ὅταν ἡ διακύμανση τοῦ κανονιστικοῦ προτύπου ἀντικαθιστᾶ τὴ μονιμότητα ἑνὸς νόμου, ὅταν τὸ ἀντικείμενο καταλαμβάνει θέση σὲ μιά συνέχεια μέσω παραλλαγῆς, ὅταν ἡ παραγωγικὴ [productique] ἢ ἡ ψηφιακὰ ἐλεγχόμενη μηχανὴ ἀντικαθιστοῦν τὴ χύτευση. Τὸ νέο καθεστῶς τοῦ ἀντικειμένου δέν τὸ ὀδηγεῖ πλέον πλησιέστερα σ' ἕνα χωρικό καλούπι, δηλαδή σὲ μιά σχέση μορφῆς-ὑλῆς, ἀλλὰ σὲ μιά διαμόρφωση [modulation] χρονικὴ πού συνεπάγεται μιά συνεχὴ ὑπαγωγή τῆς ὑλῆς σὲ παραλλαγὴ ἐξίσου ὅσο καὶ μιά συνεχὴ ἀνάπτυξη τῆς

ἡ εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου ἀλλὰ ἡ εἰκόνα τοῦ συνόλου τῶν περιορισμῶν στὴν τομὴ τῶν ὁποίων δημιουργεῖται· τὴν παραγωγή: «Ἀπὸ τὸ καλούπι ὀδηγήθηκαμε στὴ διαμόρφωση (modulation). Δέν ἐφαρμόζουμε πλέον μιά προκαθορισμένη μορφή σὲ μιά ἀδρανὴ ὑλῆ, ἀλλὰ θέτουμε τίς παραμέτρους μιᾶς ἐπιφάνειας [ἢ ὄγκου] μεταβλητῆς καμπυλότητας... ὁ σχεδιασμός τοῦ ἀντικειμένου δέν ὑπάγεται στὴ μηχανικὴ γεωμετρία· ἡ μηχανὴ εἶναι αὐτὴ πού ἐνσωματώνεται ἀπευθείας στὴν τεχνολογία τῆς συντεθειμένης εἰκόνας· τὴν ἀναπαράσταση: «Ἐφεξῆς, ἡ εἰκόνα προηγεῖται σὲ σχέση μὲ τὸ ἀντικείμενο» καὶ τὸ μάρκετινγκ, «ἕνα τυχερὸ μορφοποιεῖ μιά κατάσταση διακύμανσης πού μᾶς δίνει μιά ἀληθινὴ εἰκόνα τοῦ κανονιστικοῦ προτύπου.... Ὑποτίθεται, ἡ εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου εἶναι πρωταρχικότερη ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο... αὐτὸ τὸ οἶονεῖ ἀντικείμενο δέν εἶναι παρὰ ἕνα τμῆμα ἐπιφάνειας δυνατοτήτων ὅπου κάθε τυποποιημένο προϊόν εἶναι διαφορετικὸ. Δέν εἶναι ὅμως παραμετροποιημένο ἀνάλογα μὲ τίς προσωπικὲς ἀνάγκες κάθε χρήστη... εἶναι ἕνα κοινὸ ἀντικείμενο πού ὥστόσο ἐνδέχεται κάλλιστα νὰ διατηρεῖ μοναδικὲς σχέσεις μὲ ἕναν χρήστη». Μὲ βάση αὐτές τίς παρατηρήσεις, καὶ μὲ τὴν παραδοχὴ ὅτι χάνουμε κάθε ἐτυμολογικὴ συνάφεια μὲ τὸν ὄρο ἀντικείμενο, θά προτεινάμε τὸν νεολογισμό τυπέικελο (τύπος + εἶκελος). (Σ.τ.Μ.)

μορφής. Κατά τή διαμόρφωση «ποτέ δέν γίνεται κάποια παύση γιά τήν ἀποκαλούπωση, ἐπειδή ἡ κυκλοφορία τοῦ ἐνεργειακοῦ φορέα ἰσοδυναμεῖ μέ μιά συνεχή ἀποκαλούπωση· ἕνας διαμορφωτής εἶναι ἕνα συνεχές χρονικό καλούπι... Καλουπώνω σημαίνει διαμορφώνω μέ ὀριστικό τρόπο, διαμορφώνω σημαίνει καλουπώνω μέ συνεχή καί ἀδιάλειπτα μεταβλητό τρόπο».¹⁰ Μήπως δέν εἶναι ἡ διαμόρφωση αὐτή πού ὀρίζει ὁ Leibniz, ὅταν λέει ὅτι ὁ νόμος τῆς σειρᾶς θέτει τίς καμπύλες ὡς «τό ἔχνος τῆς ἴδιας γραμμῆς» σέ συνεχή κίνηση, ὅπου ἐφάπτεται συνεχῶς ἡ καμπύλη τῆς σύγκλισῆς τους; Πρόκειται γιά μιά σύλληψη τοῦ ἀντικειμένου ὄχι μονάχα χρονική ἀλλά καί ποιοτική, ἐφόσον οἱ ἤχη, τά χρώματα, εἶναι παραλλάξιμα καί λαμβάνονται κατά διαμόρφωση. Εἶναι πλέον ἕνα ἀντικείμενο μαυιερισμού καί ὄχι οὐσίας: γίνεται συμβάν.

Ἄν τό ἀντικείμενο ἀλλάζει ἐκ βάθρων καθεστῶς, τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τό ὑποκείμενο. Περνάμε ἀπό τήν καμπή ἢ τή μεταβλητή καμπύλη στά διανύσματα καμπυλότητος ἀπό τήν πλευρά τῆς κοιλότητος. Μέ ἀφετηρία ἕναν κλάδο τῆς καμπῆς, ὀρίζουμε ἕνα σημεῖο πού δέν εἶναι πλέον ἐκεῖνο πού διατρέχει ἡ καμπή, οὔτε τό σημεῖο τῆς ἴδιας τῆς καμπῆς, ἀλλά ἐκεῖ ὅπου συναντῶνται οἱ κάθετοι μέ τίς ἐφαπτόμενες σέ κατάσταση παραλλαγῆς. Δέν πρόκειται ἀκριβῶς γιά ἕνα σημεῖο ἀλλά γιά ἕναν τόπο, μιά θέση, ἕνα situs, μιά «γραμμική ἐστία», μιά γραμμή πού προκύπτει ἀπό γραμμές. Τό ἀποκαλοῦμε σκοπιά [*point de vue*], ἐφόσον παριστάνει τήν παραλλαγή ἢ καμπή. Αὐτό εἶναι τό θεμέλιο τοῦ προοπτικισμού. Ὁ προοπτικισμός δέν σημαίνει τήν ἐξάρτηση ἀπό ἕνα ὑποκείμενο ἐκ προοιμίου προσδιορισμένο: ἀντιθέτως, ὑποκείμενο θά εἶναι αὐτό πού ἔρχεται στή σκοπιά ἢ, μάλλον, αὐτό πού παραμένει στή σκοπιά. Γι' αὐτό καί ὁ μετασχηματισμός

10. Gilbert Simondon, *L'individu et sa genèse physico-biologique*, PUF, Paris, 1964, σσ. 41-42.

του αντικειμένου παραπέμπει σέ έναν μετασχηματισμό πού σχετίζεται μέ τό υποκείμενο: τό υποκείμενο δέν εἶναι ἕνα ὑπο-κείμενο, ἀλλά ἕνα «ὑπερκείμενο», ὅπως λέει ὁ Whitehead. Τήν ἴδια στιγμή πού τό αντικείμενο γίνεται *objectile*, τό υποκείμενο γίνεται ὑπερκείμενο. Μεταξύ τῆς παραλλαγῆς καί τῆς σκοπιᾶς ὑπάρχει μιά ἀναγκαία σχέση: ὄχι ἀπλῶς λόγω τῆς ποικιλίας τῶν σκοπιῶν (ἄν καί ὑπάρχει μιά τέτοια ποικιλία, ὅπως θά δοῦμε) ἀλλά, πρωτίστως, γιατί κάθε σκοπιά εἶναι σκοπιά πάνω σέ μιά παραλλαγή. Δέν εἶναι ἡ σκοπιά αὐτή πού ποικίλλει ἀνάλογα μέ τό υποκείμενο, τουλάχιστον ἀρχικά· ἀντίθετα, εἶναι ὁ ὅρος μέ τόν ὁποῖο ἕνα ἐνδεχόμενο υποκείμενο συλλαμβάνει μιά παραλλαγή (μεταμόρφωση) ἢ κάτι= x (ἀναμόρφωση).¹¹ Ὁ προοπτικισμός στόν Leibniz ἀλλά καί στόν Nietzsche, τόν William καί τόν Henry James, τόν Whitehead ἐπίσης, εἶναι ἕνας σχετικισμός, ἀλλά δέν εἶναι ὁ σχετικισμός πού νομιζοῦμε. Δέν εἶναι μιά παραλλαγή τῆς ἀλήθειας ἀνάλογα μέ τό υποκείμενο, ἀλλά ὁ ὅρος μέ τόν ὁποῖο ἐμφανίζεται στό υποκείμενο ἡ ἀλήθεια μιᾶς παραλλαγῆς. Αὐτή ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἰδέα τῆς μπαρόκ προοπτικῆς.

Θά μπορούσε νά ἀντιτάξει κανείς ὅτι ἡ σκοπιά εἶναι ἀσταθής, ἀνάλογα μέ τήν πλευρά τῆς κοιλότητος: δέν ὑπάρχει ἄραγε ἀντίφαση μεταξύ τῆς συνέχειας τῆς ἀπειρης παραλλαγῆς καί τῆς ἀσυνέχειας τῆς σκοπιᾶς, καί δέν πρόκειται γιά τήν ἴδια ἀντίφαση πού πολλοί συγγραφεῖς (μετά τόν Kant) καταλογίζουν στόν Leibniz, πῶς ὑπάρχει ἀνάμεσα στόν νόμο τῆς συνέχειας καί τήν ἀρχή

11. Γιά τήν ἀναμόρφωση, πρβλ. *Théodicée*, § 147· *Nouveaux essais*, II, κεφ. 29, § 8.

τῶν ἀδιακρίτων; Κι ὅμως, δέν ἰσχύει τίποτα τέτοιο, ἂν εὐθύς ἐξ-
 αρχῆς φροντίσουμε νά μή συγγέουμε συνέχεια [continuité] καί
 συνάφεια [conguité].¹² Οἱ μοναδικότητες, τά μοναδικά σημεῖα,
 ἀνήκουν πλήρως στή συνέχεια, ἂν καί δέν εἶναι συναφῆ. Τά σημεῖα
 καμπῆς συνιστοῦν ἕνα πρῶτο εἶδος μοναδικότητων στήν ἔκταση
 καί καθορίζουν πτυχώσεις κατ' ἀναλογίαν τοῦ μήκους τῶν κα-
 μπουλῶν (πτυχώσεις ὄλο καί πίο μικρές...). Οἱ σκοπιές εἶναι ἕνα
 δεύτερο εἶδος μοναδικότητων μέσα στόν χῶρο καί συνιστοῦν πε-
 ριβάλλουσες σύμφωνα μέ ἀόρατες σχέσεις ἀπόστασης. Ὅμως,
 οὔτε τά σημεῖα οὔτε καί οἱ σκοπιές ἀντιφάσκουν μέ τή συνέχεια:
 ὑπάρχουν τόσες σκοπιές, τῶν ὁποίων ἡ ἀπόσταση εἶναι κάθε φορά
 ἀόρατη, ὅσες καί καμπές μέσα στήν καμπή, τῶν ὁποίων τό μῆ-
 κος εἶναι ὄλο καί μεγαλύτερο. Ἡ συνέχεια ἀποτελεῖται ἀπό ἀπο-
 στάσεις μεταξύ σκοπιῶν, ἐξίσου ὅσο κι ἀπό τό μῆκος ἀπειρων ἀ-
 ντίστοιχων καμπυλῶν. Ὁ προοπτικισμός εἶναι ἕνας πλουραλι-
 σμός, ἀλλά, ὡς τέτοιος, συνεπάγεται τήν ἀπόσταση καί ὄχι τήν
 ἀσυνέχεια (βεβαίως δέν ὑπάρχει κενό μεταξύ δύο σκοπιῶν). Ὁ
 Leibniz μπορεῖ νά ὀρίζει τήν ἔκταση (*extensio*) ὡς «συνεχῆ ἐπα-
 νάλληψη» τοῦ *situs* ἢ τῆς θέσης, δηλαδή τῆς σκοπιᾶς: ἡ ἔκταση
 δέν εἶναι λοιπόν τό οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς σκοπιᾶς, ἀλλά εἶναι τό
 οὐσιῶδες γνώρισμα τοῦ χῶρου (*spatium*), ὡς τάξη τῶν ἀπο-

12. Ὁ Gueroult, ἀκριβῶς ὅπως καί ὁ Russell, ἐπέμεινε πολύ συχνά στή
 δῆθεν ἀντίφαση συνέχεια-ἀδιάκριτα (πρβλ. *Descartes selon l'ordre des rai-
 sons*, Aubier, Paris, 1953, I, σ. 284). Εἶναι ἀκόμη πίο περιέργο στό μέτρο
 πού υἰοθετεῖ ἐξάλλου τή θέση τοῦ Russell, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ Leibniz
 εἶχε προδιαγράψει τήν ἔννοια τῆς ἀπόστασης ὡς σχέση ἀόρατη, μή ἀναγωγί-
 μη στό μῆκος καί στή μέτρηση: ὁ χῶρος ἀποτελεῖται ἀπό σχέσεις ἀπόστασης,
 ἐνῶ ἡ ἔκταση συνίσταται ἀπό μετρήσιμα μεγέθη. Συνεπῶς, αὐτή ἡ θέση ἐξα-
 σφαλίζει μιά τέλεια συμφιλίωση τῶν σκοπιῶν μέ τή συνέχεια (πρβλ. Gueroult,
 «Espace, point et vide chez Leibniz», *Revue philosophique*, 1946, καί ωρῆ-
 τερα, Russell, *La philosophie de Leibniz*, Gordon et Breach, Paris, 1970,
 σσ. 124-126).

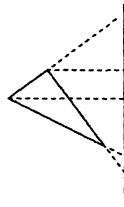
στάσεων μεταξύ τῶν σκοπιῶν, ἡ ὁποία καθιστᾶ δυνατὴ αὐτὴ τὴν ἐπανάληψη.¹³

Ἡ σκοπία πάνω σέ μιά παραλλαγή ἔρχεται νά αντικαταστήσει τό κέντρο ἑνός σχήματος ἢ μιᾶς μορφολογίας. Τό πιο διάσημο παράδειγμα εἶναι αὐτό τῶν κωνικῶν τομῶν, ὅπου ἡ κορυφή ἑνός κώνου εἶναι ἡ σκοπία μέ τὴν ὁποία συσχετίζουμε τόν κύκλο, τὴν ἔλλειψη, τὴν παραβολή, τὴν ὑπερβολή, ἀκόμη καί τὴν εὐθεία καί τό σημεῖο, ὡς ἰσάριθμες παραλλαγές σύμφωνα μέ τὴν ἀπόκλιση τοῦ ἐπιπέδου τομῆς («σκοηνογραφίες»). Ὅλα αὐτά τά σχήματα γίνονται ἰσάριθμοι τρόποι μέ τούς ὁποίους πτυχώνεται μιά «ἐπίπεδη προβολή ἢ ἀναπαράσταση». Καί αὐτὴ ἡ ἐπίπεδη ἀναπαράσταση δέν εἶναι ἀκριβῶς ὁ κύκλος, πού θά ὄφειλε ἓνα τέτοιο προνόμιο μονάχα σέ μιά παλιά ἀντίληψη τῆς προοπτικῆς, ἀλλά τό *objectile* βεβαίως, τό ὁποῖο γεννᾶ κατ' ἀπόκλιση ἢ διαγράφει τώρα μιά οἰκογένεια καμπυλῶν, τίς καμπύλες δευτέρου βαθμοῦ, μέρος τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ὁ κύκλος. Αὐτό τό *objectile*, ἢ ἐπίπεδη ἀναπαράσταση, μοιάζει μέ ἐκπτώωση. Ὅμως ἡ ἐκπτώωση δέν εἶναι τό ἀντίθετο τῶν πτυχώσεων, ὅπως καί ἡ σταθερά δέν εἶναι τό ἀντίθετο τῆς παραλλαγῆς: εἶναι μιά σταθερά μετασχηματισμοῦ. Κι ὁ Leibniz θά τὴν ὀνομάσει «διφορούμενο σημεῖο».¹⁴ Πράγματι, θά περιβάλλεται ἀπό μιά παραλλαγή, ὅπως καί ἡ παραλλαγή περιβάλλεται ἀπό τὴ σκοπία. Δέν ὑφίσταται ἔξω ἀπό τὴν παραλλαγή, ὅπως καί ἡ παραλλαγή δέν ὑφίσταται ἔξω ἀπό τὴ σκοπία. Γι' αὐτό καί, στή βάση αὐτῆς τῆς νέας θεωρίας τῶν

13. *Entretien de Philarète et d'Ariste...* (GPh, VI, σ. 585): «Ἐτσι ἡ ἔκταση [étendue], ὅταν εἶναι τό οὐσιῶδες γνώρισμα τοῦ χώρου, εἶναι ἡ διάχυση ἢ ἡ διατήρηση τῆς κατάστασης ἢ τῆς τοπικότητας, καθὼς ἡ ἔκταση τοῦ σώματος εἶναι ἡ διάχυση τῆς ἀντιτυπίας ἢ τῆς ὑλικότητας».

14. Γιά τὴν ἐξίσωση μέ τό διφορούμενο σημεῖο, πού περιέχει τίς διαφορετικές περιπτώσεις τῆς κωνικῆς τομῆς, πρβλ. *De la méthode de l'universalité*, C, σ. 97 κ.έ..

κωνικῶν τομῶν, ὁ Desargues ὀνόμαζε «ἐνέλιξη» τὴ σχέση ἢ τὸν νόμο πού περιβάλλεται ἀπὸ μιὰ παραλλαγή (γιά παράδειγμα, σέ ἓνα τρίγωνο πού ὑποτίθεται ὅτι στρέφεται γύρω ἀπὸ ἓναν ἄξονα, οἱ διατάξεις τῶν σημείων πού ὀρίζονται πάνω στὸν ἄξονα ἀπὸ τὴν προβολὴ τῶν τριῶν κορυφῶν καὶ τὴν προέκταση τῶν τριῶν πλευρῶν).¹⁵

Κανείς δὲν συνήγαγε καλύτερα ἀπὸ τὸν Michel Serres τίς συνέπειες ἀλλὰ καὶ τίς προϋποθέσεις τῆς νέας θεωρίας τῶν κωνικῶν τομῶν: σ' ἓναν κόσμο τοῦ ἀπείρου ἢ τῆς μεταβλητῆς καμπύλης, σ' ἓναν κόσμο πού ἔχει χάσει κάθε κέντρο, τὴ σημασία τῆς ὑποκατάστασης τῆς σκοπιᾶς στὸ φθίνον κέντρο: τὸ νέο ὀπτικό μοντέλο τῆς ἀντίληψης καὶ τῆς γεωμετρίας στὴν ἀντίληψη, πού ἀπορρίπτει τίς ἄπτικές ἔννοιες, ἐπαφή καὶ σχῆμα, πρὸς ὄφελος μιᾶς «ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ὄρασης»: τὸ καθεστῶς τοῦ ἀντικειμένου, πού δὲν ὑφίσταται πλέον παρά μέσω τῶν μεταμορφώσεων τοῦ ἢ μέ τὴν ἀπόκλιση τῶν προφίλ του· τὸν προοπτικισμό ὡς ἀλήθεια τοῦ σχετικισμοῦ (καὶ ὄχι σχετικισμό τῆς ἀλήθειας). Καὶ τοῦτο γιατί ἡ σκοπιὰ βρίσκεται μέσα σέ κάθε τομέα τῆς παραλλαγῆς ὡς δύ-

15. Πρὸβλ. René Taton, *L'œuvre mathématique de Desargues*, Vrin, Paris, 1981 (2η ἐκδ.), σ. 110. Ἡ Yvonne Toros σχολιάζει αὐτὴ τὴν ἔννοια τῆς ἐνέλιξης τοῦ Desargues, ὄχι μονάχα σέ σχέση μέ τὸν Leibniz ἀλλὰ καὶ σέ σχέση μέ τὸν Spinoza, καὶ καταδεικνύει ὅλο τὸ ἐνδιαφέρον πού εἶχε γιὰ τὴν θεωρία τῶν κωνικῶν τομῶν: ἔτσι ρίχνει νέο φῶς στὸν σπινοζισμό καὶ τὸν «παραλληλισμό» (*L'optique de Spinoza*, ὑπό ἔκδοση).

ναμη διάταξης τῶν περιπτώσεων, ὡς ὄρος ἐκδήλωσης τῆς ἀλήθειας: ἔτσι ἡ ἐναλλασσόμενη σειρά κωνικῶν μέ βάση τήν κορυφή τοῦ κώνου (πεπερασμένο σημεῖο, ἄπειρη εὐθεία, πεπερασμένος κύκλος, ἄπειρη παραβολή, πεπερασμένη ἔλλειψη, ἄπειρη ὑπερβολή) ἢ, μᾶλλον, ἡ σειρά τῶν δυνάμεων τοῦ 2 μέ βάση τήν κορυφή τοῦ ἀριθμητικοῦ τριγώνου, καθὼς καί γιά κάθε τομέα ἡ ἀναγκαιότητα νά ἐπισημανθεῖ ἡ σκοπιά χωρίς τήν ὁποία δέν μπορεῖ νά βρεθεῖ ἡ ἀλήθεια, δηλαδή νά ὀριστοῦν σειρές παραλλαγῶν ἢ νά ὀριστοῦν οἱ περιπτώσεις.¹⁶ Σέ ὅλους τούς τομεῖς ὁ Leibniz συντάσσει τόν «πίνακα» τῶν περιπτώσεων πού παραπέμπει στή σκοπιά ὡς νομολογία ἢ ὡς τέχνη τῆς δικαιοδοτικῆς κρίσης. Θά πρέπει πάντοτε νά βρίσκεται ἡ σωστή σκοπιά ἢ, μᾶλλον, ἡ καλύτερη σκοπιά, χωρίς τήν ὁποία θά ὑπῆρχε ἀταξία, ἀκόμη καί χάος. Ὅταν ἀναφερθήκαμε στόν Henry James, τό κάναμε σύμφωνα μέ τή λαϊμπνιτσιανή ἰδέα τῆς σκοπιᾶς ὡς μυστικοῦ τῶν πραγμάτων, ἐστίας, κρυπτογραφίας ἢ, μᾶλλον, ὡς καθορισμοῦ τοῦ ἀκαθόριστου ἀπό διαφορούμενα σημεῖα: τό τάδε γιά τό ὁποῖο σᾶς μιλῶ καί τό ὁποῖο κι ἐσεῖς σκέφτεστε, εἶστε σύμφωνοι νά τό ποῦμε σ' αὐτόν, ὑπό τόν ὄρο ὅτι ξέρουμε μέ τί ἔχουμε νά κάνουμε, μ' αὐτήν, εἴμαστε σύμφωνοι ἐπίσης ὡς πρὸς τό ποιός εἶναι αὐτός καί ποιά εἶναι αὐτή; Μονάχα μία σκοπιά θά μᾶς δίνει τίς ἀπαντήσεις καί τίς περιπτώσεις, ὅπως συμβαίνει σέ μιά μπαρόκ ἀναμόρφωση.

Μεταβήκαμε ἀπό τή μεταβλητή καμπύλη στήν ἐστία τῆς καμπύλης (ἀπό τήν κοίλη πλευρά), ἀπό τή μεταβολή στή σκοπιά, ἀπό τήν πτύχωση στήν ἐνθουλάκωση, μέ λίγα λόγια ἀπό τή καμπή στήν ἐσώκλειση [inclusion]. Ἡ μετάβαση εἶναι ἀνεπαίσθητη, λίγο-πολύ ὅπως ἡ ὀρθή γωνία δέν μετράται ἀπό ἕνα μεγάλο τόξο, ἀλλά ἀπό ἕνα τόξο ὅσο μικρό κι ἂν εἶναι καί ὅσο κοντά κι ἂν βρίσκεται μέ τήν κορυφή: ἤδη στήν κορυφή «βρίσκεται ἡ γωνία ἢ

16. Serres, ὁ.π., I, σσ. 156-163 καί II, σσ. 665-667, 690-693.

ἡ ἀπόκλιση τῶν δύο γραμμῶν». ¹⁷ Ὡστόσο, θά διστάζαμε νά ποῦμε ὅτι τό ὁρατό βρίσκεται στή σκοπιά. Θά χρειαζόταν μιά ἐνόραση πύο φυσική γιά νά μαῶς κάνει νά παραδεχτοῦμε τελικά αὐτή τή μεταβάση. Κι ὅμως, εἶναι μιά ἀπλούστατη ἐνόραση: γιατί θά ἦταν πτυχωμένο κάτι, ἂν ὄχι γιά νά ἔχει ἐνθυλακωθεῖ, νά ἔχει ἐντεθεῖ σέ κάτι ἄλλο; Φαίνεται ὅτι ὁ θύλακος ἐδῶ προσλαμβάνει τό ὕστατο ἦ, μᾶλλον, τό ὀριστικό νόημά του: δέν εἶναι πλέον ἕνας θύλακος συνοχῆς ἢ συνεκτικότητος, ὅπως τό αὐγό, μέ τήν «ἀμοιβαία ἐνθυλάκωση» τῶν ὀργανικῶν μερῶν. Ἀλλά οὔτε καί μιά μαθηματική περιβάλλουσα [enveloppe] πρόσφυσης ἢ προσάρτησης [adhérence ἢ adhésion], ὅπου μιά ἐπιπλέον πτύχωση θά εἶναι αὐτή πού θά περιβάλλει διάφορες πτυχώσεις, ὅπως εἶναι ἡ περιβάλλουσα πού ἐφάπτεται σέ ἄπειρες καμπύλες, σέ ἄπειρα σημεῖα. Εἶναι ἕνας θύλακος τοῦ ἐνέχεσθαι ἢ μονομεροῦς «ἐνζευξης»: ἡ ἐσώκλειση, τό ἐνέχεσθαι, εἶναι ἡ τελική αἰτία τῆς πτύχωσης, παρότι μεταβαίνουμε ἀνεπαίσθητα ἀπό τή μέν στή δέ. Μεταξύ τῶν δύο προκύπτει μιά διάζευξη, πού καθιστᾷ τόν θύλακο αἰτία τῆς πτύχωσης: αὐτό πού εἶναι πτυχωμένο εἶναι τό ἐσώκλειστο, τό ἐνεχόμενο. Θά ποῦμε ὅτι αὐτό πού εἶναι πτυχωμένο εἶναι ἀπλῶς δυνητικό καί δέν ὑφίσταται ἐν ἐνεργείᾳ παρά μόνο μέσα σ' ἕναν θύλακο, σέ κάτι πού τό ἐνθυλακώνει, τό περιβάλλει.

Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα δέν εἶναι ἀκριβῶς ἡ σκοπιά αὐτή πού ἐσώκλειει: ἦ, τουλάχιστον, τό κάνει μόνον ὡς παράγοντας, ἀλλά ὄχι ὡς τελική αἰτία ἢ τελειωμένη πράξη (ἐντελέχεια). Ἡ ἐσώκλειση, τό ἐνέχεσθαι, ἔχει ἕναν ὄρο κλοιοῦ ἢ κλεισίματος πού ὁ Leibniz ἐκφράζει στή διάσημη διατύπωσή του, «χωρίς παράθυρα», ἕναν ὄρο πού ἡ σκοπιά δέν ἀρκεῖ νά τόν ἐκπληρώσει. Αὐτό μέσα στό ὅποιο γίνεται —καί γίνεται ἀδιαλείπτως— ἡ ἐσώκλειση, ἢ αὐτό

17. Ἐπιστολή στήν πριγκίπισσα Σοφία, Ἰούνιος 1700 (GPh, VII, σ. 554). Παρομοίως, τό ἔργο *Justification du calcul...* ἔδειχνε πῶς τό σημεῖο Α περιεῖχε καί διατηροῦσε τή σχέση γ/ε.

πού έσωκλείει μέ τήν έννοια τής τελειωμένης πράξης, δέν εἶναι τό *situs* ἢ ὁ τόπος, δέν εἶναι ἡ σκοπιά, ἀλλά αὐτό πού παραμένει στή σκοπιά, αὐτό πού καταλαμβάνει τή σκοπιά καί χωρίς τό ὁποῖο ἡ σκοπιά δέν θά ἦταν σκοπιά. Εἶναι κατ' ἀνάγκη μιά ψυχή, ἕνα ὑποκείμενο. Πάντοτε μιά ψυχή εἶναι αὐτή πού έσωκλείει ὅ,τι συλλαμβάνει ἀπό τή δική της σκοπιά, δηλαδή τήν καμπή. Ἡ καμπή εἶναι κάτι ἰδεατό ἢ δυνητικό πού δέν ὑφίσταται ἐν ἐνεργείᾳ παρά μόνο μέσα στήν ψυχή πού τήν ἐνθυλακώνει. Ἔτσι ἡ ψυχή εἶναι αὐτή πού ἔχει πτυχώσεις, ἡ ψυχή εἶναι γεμάτη πτυχώσεις.

Οἱ πτυχώσεις βρίσκονται μέσα στήν ψυχή καί εἶναι ἐνεργές μόνο μέσα στήν ψυχή. Αὐτό ἰσχύει ἤδη γιά τίς «ἔμφυτες ἰδέες»: εἶναι καθαρά δυνητικές, εἶναι καθαρά δυνάμεις, πού ἡ πράξη τους συνίσταται σέ ἕξις [*habitus*]* ἢ διαθέσεις (πτυχώσεις) μέσα στήν ψυχή, καί πού ἡ τελειωμένη πράξη τους συνίσταται σέ μιά δράση προγενέστερη τής ψυχῆς (έσωτερική ἐκδίπλωση).¹⁸ Ὅμως τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τόν κόσμο: ὁλόκληρος ὁ κόσμος δέν εἶναι παρά κάτι δυνητικό, τό ὁποῖο ὑπάρχει ἐν ἐνεργείᾳ μέσα στίς πτυχώσεις τής ψυχῆς πού τόν ἐκφράζει, καθῶς ἡ ψυχή ἐκτελεῖ ἐσωτερικές ἐκπτυχώσεις μέσα ἀπό τίς ὁποῖες προκύπτει μιά ἐσωκλειστη παράσταση τοῦ κόσμου. Πηγαίνουμε ἀπό τήν καμπή στήν ἐσώκλειση μέσα σ' ἕνα ὑποκείμενο, ὅπως πηγαίνουμε ἀπό

* Στή φιλοσοφία τό *habitus*, οὐσιαστικοποιημένη μετοχή τοῦ *habeo* (ἔχω), σημαίνει μιά (ἐπίκτητη ἢ διαρκή) κατάσταση, ὅπως καί στήν ἀρχαία ἑλληνική ἡ ἕξις, ἀπό τόν ρηματικό τύπο ἔξω, τόν μέλλοντα τοῦ ἔχω. (Σ.τ.Μ.)

18. Κατ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν έννοια, ὁ Leibniz διακρίνει: τή δυνητικότητα ἢ ἰδέα: τήν τροποποίηση, κλίση, διάθεση ἢ ἕξις, πού μοιάζει μέ τήν πράξη δύναμης μέσα στήν ψυχή: τήν τάση πρὸς τή δράση καί τήν ἴδια τή δράση ὡς ὕστατο ἐν ἐνεργείᾳ τής πράξης. Ἀντιστοίχως, ἔχουμε, σύμφωνα μέ τή μεταφορά τής γλυπτικῆς: τή μορφή τοῦ Ἡρακλῆ: τίς φλέβες τοῦ μαρμάρου: τήν ἐργασία πάνω στό μάρμαρο γιά νά ἐξαχθοῦν αὐτές οἱ φλέβες. Πρβλ. *Nouveaux essais*, προοίμιο, καί II, κεφ. 1, §2 («πέραν τής διάθεσης, ὑπάρχει μιά τάση πρὸς τή δράση...»).

τό δυνητικό στό ενεργό, καθώς η καμπή προσδιορίζει τήν πτύχωση, αλλά η ἐσώκλειση προσδιορίζει τήν ψυχή ἢ τό ὑποκείμενο, δηλαδή αὐτό πού ἐνθυλακώνει τήν πτύχωση, ἡ τελική αἰτία καί ἡ τελειωμένη πράξη της.

Ἐξ οὗ καί ἡ διάκριση τριῶν εἰδῶν σημείων, ὡς τριῶν εἰδῶν μοναδικότητων.¹⁹ Τό φυσικό σημεῖο εἶναι ἐκεῖνο πού διατρέχει τήν καμπή ἢ τό ἴδιο τό σημεῖο καμπῆς: δέν εἶναι οὔτε ἄτομο οὔτε καρτεσιανό σημεῖο, ἀλλά ἓνα σημεῖο-πτύχωση, ἔλαστικό ἢ πλαστικό. Ἐτσι, δέν εἶναι ἀκριβές. Ὅμως τό σημαντικό εἶναι ὅτι ἀφενός ἀπαξιώνει τό ἀκριβές σημεῖο, ἀφετέρου ὠθεῖ τό μαθηματικό σημεῖο νά ἀποκτήσει ἓνα νέο καθεστώς, ὄντας ἄκαμπτο χωρίς νά εἶναι ἀκριβές. Ἀφενός, πράγματι, τό ἀκριβές σημεῖο δέν εἶναι ἓνα μέρος τῆς ἔκτασης, ἀλλά ἓνα συμβατικό ἄκρο τῆς γραμμῆς. Ἀφετέρου, τό μαθηματικό σημεῖο χάνει μέ τή σειρά του σέ ἀκρίβεια, γιά νά γίνει θέση, situs, ἐστία, τόπος, τόπος σύζευξης τῶν διανυσμάτων καμπυλότητας, μέ λίγα λόγια σκοπιά. Αὐτή προσλαμβάνει λοιπόν μιά γενετική ἀξία: ἡ καθαρῆ ἔκταση θά εἶναι ἡ προέκταση ἢ ἡ διάχυση τοῦ σημείου, ἀλλά σύμφωνα μέ σχέσεις ἀπόστασης πού ὀρίζουν τόν χῶρο (μεταξύ δύο ὀποιωνδήποτε σημείων) ὡς «τόπο ὄλων τῶν τόπων». Ὡστόσο, ἂν τό μαθηματικό σημεῖο πάψει νά εἶναι τό ἄκρο τῆς γραμμῆς, γιά νά γίνει ἡ μυχιότητα τῆς ἐστίας, παραμένει ἐξίσου μιά ἀπλή «τροπικότητα». Βρίσκεται μέσα στό σῶμα, μέσα στό ἐκτεινόμενο πράγμα.²⁰ Ὅμως,

19. *Système nouveau de la Nature*, § 11. Γιά τόν τρόπο πού οἱ σχολαστικοί φιλόσοφοι ἐνοοῦν τό σημεῖο, καθώς καί γιά τίς διάφορες περιπτώσεις ἀπό τίς ὁποῖες ἀντλεῖ ἔμπνευση ὁ Leibniz, πρβλ. Boehm, *Le vinculum substantiale chez Leibniz*, Vrin, Paris, 1962, σσ. 62-81.

20. Ἐπιστολή στή Lady Masham, Ἰούνιος 1704, (GPh, III, σ. 357): «Θά πρέπει νά τοποθετήσουμε τήν ψυχή μέσα στό σῶμα ὅπου βρίσκεται ἡ σκοπιά της, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἔχει, ἐπί τοῦ παρόντος, μιά παράσταση τοῦ σύμπαντος. Τό νά θέλουμε κάτι περισσότερο καί νά ἐργλείουμε τίς ψυχές στίς διαστάσεις σημαίνει ὅτι θέλουμε νά φανταστοῦμε τίς ψυχές ὡς σώματα».

ὡς τέτοια, ὅπως εἶδαμε, εἶναι ἀπλῶς ἡ προβολή ενός τρίτου σημείου μέσα στό σῶμα. Τό μεταφυσικό σημεῖο, ἡ ψυχὴ ἢ τό ὑποκείμενο, εἶναι αὐτό πού καταλαμβάνει τή σκοπιά, αὐτό πού προβάλλεται στή σκοπιά. Ἔτσι ἡ ψυχὴ δέν εἶναι ἀκριβῶς ἓνα σῶμα σέ ἓνα σημεῖο, ἀλλά εἶναι ἡ ἴδια ἓνα σημεῖο ἀνώτερο, μιᾶς ἄλλης φύσης, πού ἀντιστοιχεῖ στή σκοπιά. Θά διακρίνουμε λοιπόν τό σημεῖο καμπῆς, τό σημεῖο θέσης καί τό σημεῖο ἐσώκλεισης.

Ξέρουμε ποιό ὄνομα θά δώσει ὁ Leibniz στήν ψυχὴ ἢ στό ὑποκείμενο ὡς μεταφυσικό σημεῖο: μονάδα. Δανεῖζεται τό ὄνομα ἀπό τούς νεοπλατωνικούς, οἱ ὁποῖοι τό χρησιμοποιοῦσαν γιά νά δηλώσουν μιά κατάσταση τοῦ Ἐνός, μιά ἐνότητα πού ἐπιπτύσσει μιά πολλαπλότητα, αὐτή τήν πολλαπλότητα πού ἀναπτύσσει τό Ἐν σέ «σειρά».²¹ Ἀκριβέστερα, τό Ἐν ἔχει μιά δύναμη ἐπιπτύξης καί ἀνάπτυξης, ἐνῶ τό πολλαπλό εἶναι ἀδιαχώριστο ἀπό τίς πτυχώσεις πού σχηματίζει ὅταν ἐπιπτύσσεται, καί τίς ἐκπτυχώσεις ὅταν ἀναπτύσσεται. Ἔτσι, ὅμως, οἱ ἐπιπτύξεις καί οἱ ἀναπτύξεις, οἱ ἐμπλέξεις καί ἀπεμπλέξεις, ἀποτελοῦν ἀκόμη ἰδιαιτέρες κινήσεις πού θά πρέπει νά συμπεριληφθοῦν σέ μιά καθολική Ἐνότητα πού τά «συμπλέκει» ὅλα καί συμπλέκει ὅλα τά «Ἐν». Ὁ Bruno εἶναι αὐτός πού θά φέρει τό σύστημα τῶν μονάδων στό ἐπίπεδο αὐτῆς τῆς καθολικῆς συμπλοκῆς: Ψυχὴ τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία συμπλέκει τά πάντα. Οἱ νεοπλατωνικές ἐκπορεύσεις δίνουν λοιπόν τή θέση τους σέ μιά εὐρεία ζώνη ἐμμένειας, ἔστω κι ἂν τά δικαιώματα ενός ὑπερβατικοῦ Θεοῦ ἢ μιᾶς ἀκόμη ἀνώτερης Ἐνότητος γίνονται τύποις σεβαστά.

Τά ἐμπλέκω-ἀπεμπλέκω-συμπλέκω* σχηματίζουν μιά τριάδα τῆς πτύχωσης, σύμφωνα μέ τίς διακυμάνσεις τῆς σχέσης

21. Πρβλ. Proclus, *Eléments de théologie*, Aubier, Paris, χ.χ., §21, σ. 204.

* Τὴν τριάδα *impliquer-expliquer-compliquer* (συνεπάγομαι, ἐξηγῶ, περιπλέκω) τοῦ πρωτοτύπου τὴν ἀποδώσαμε σύμφωνα μέ τὴν ἔτυμολογία τῶν λέξεων, λόγῳ καί τῆς ὑπόδειξης τοῦ συγγραφέα, ἀξιοποιώντας τό ρῆμα πλέκω,

Ἔν-πολλαπλό.²² Ὅμως, ἂν ἀναρωτηθοῦμε γιατί τό ὄνομα τῆς μονάδας παρέμεινε συνδεδεμένο μέ τόν Leibniz, εἶναι γιατί ἦταν ἐκεῖνος πού σταθεροποίησε τήν ἔννοιά της μέ δύο τρόπους. Ἀφενός, τά μαθηματικά τῆς καμπῆς τοῦ ἐπέτρεπαν νά θέσει τή σειρά τοῦ πολλαπλοῦ ὡς ἄπειρη συγκλίνουσα σειρά. Ἀφετέρου, ἡ μεταφυσική τῆς ἐσώκλεισης τοῦ ἐπέτρεπε νά θέσει τήν περιβάλλουσα ἐνότητα ὡς μή ἀναγώγιμη ἀτομική ἐνότητα. Πράγματι, ὅσο οἱ σειρές παρέμεναν πεπερασμένες ἢ ἀόριστες, τά ἄτομα κινδύνευαν νά εἶναι σχετικά, καθὼς θά καλοῦνταν νά συγχωνευθοῦν σέ ἓνα καθολικό πνεῦμα ἢ μιά ψυχή τοῦ κόσμου ἰκανή νά συμπλέξει ὅλες τίς σειρές. Ὅμως, ἂν ὁ κόσμος εἶναι μιά ἄπειρη σειρά, συνιστᾶ τή λογική κατανόηση μιᾶς ἔννοιας [notion ἢ concept] πού δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἀτομική, περιβάλλεται λοιπόν ἀπό ἄπειρες ἀτομικές ψυχές, καθεμιά ἀπό τίς ὁποῖες διατηρεῖ τή μή ἀναγώγιμη σκοπιὰ της. Ἡ συμφωνία* τῶν μοναδικῶν σκοπιῶν ἢ ἡ ἄρμονία θά ἀντικαταστήσει τήν καθολική συμπλοκή καί θά ξορκίσει τούς κινδύνους τοῦ πανθεϊσμοῦ ἢ τῆς ἐμμένειας: ἐξ οὗ καί ἡ ἐπιμονή τοῦ Leibniz νά καταγγέλλει τήν ὑπόθεση, ἢ μᾶλλον τήν ὑπόσταση [hypostase], ἐνός καθολικοῦ Πνεύματος, πού θά καθιστοῦσε τή συμπλοκή μιά ἀφηρημένη λειτουργία ὅπου θά καταβαρᾶθρώνονταν τά ἄτομα.²³

πού εἶναι ὁμόριζο μέ τό λατινικό *plico* καί —σέ σχέση μέ τό ἀνθυποψήφιο πτύσσω— ἀποδίδει τή γλαφυρότητα τῶν συμπλέκω, συμπλοκή. (Σ.τ.Μ.)

22. Bruno, *De triplici minimo*. Ἡ θεωρία τῆς «complicatio» εἶχε ἤδη ἀναπτυχθεῖ ἀπό τόν Nicolas de Cues. Πρβλ. Maurice de Gandillac, *La philosophie de Nicolas de Cues*, Aubier, Paris, 1941.

* Θυμίζουμε ὅτι ἡ λέξη accord σημαίνει ἐπίσης τή συγχορδία, κάτι πού ὁ ἀναγνώστης θά πρέπει νά ἔχει κατά νοῦ ὅταν ὁ Deleuze ἀσχολεῖται μέ μουσικά θέματα στό ἔργο τοῦ Leibniz. (Σ.τ.Μ.)

23. *Considérations sur la doctrine d'un esprit universel unique* (GPh, VI). Γι' αὐτό καί ὁ Leibniz δέν θά υἱοθετήσῃ τόν ὄρο «complicatio», παρά τήν ἐλξη πούιώθει γιά τίς λέξεις καί τίς ἐννοίες πού ἀποδίδουν τήν πτύχωση.

“Όλα αυτά παραμένουν σκοτεινά. Και τούτο γιατί, αν ο Leibniz, ωθώντας στα όρια μία μεταφορά πού είχε χρησιμοποιήσει ο Πλωτίνος, καθιστά τή μονάδα ένα είδος σκοπιάς πάνω στην πόλη, θά πρέπει μήπως νά εννοήσουμε ότι σέ κάθε σκοπιά αντιστοιχεί ένα όρισμένο σχήμα;²⁴ Για παράδειγμα, μία όδος τού άλφα ή τού βήτα σχήματος; Στίς κωνικές τομές δέν υπάρχει μία σκοπιά πού θά αντιστοιχίζοταν μέ τήν έλλειψη, ένω μία άλλη για τήν παραβολή, μία άλλη για τόν κύκλο. Η σκοπιά, ή κορυφή τού κώνου, είναι ο όρος μέ τόν όποιο αντιλαμβανόμαστε τό σύνολο τής παραλλαγής τών σχημάτων ή τή σειρά τών καμπυλών δευτέρου βαθμού. Δέν αρκεί καν νά πούμε ότι ή σκοπιά συλλαμβάνει μία προοπτική, μία άποψη πού θά παρουσίαζε κάθε φορά ολόκληρη τήν πόλη μέ τόν δικό της τρόπο. Και τούτο γιατί επιτρέπει νά εμφανιστεί επίσης ή σύμπλεξη όλων τών άπόψεων, ή σειρά όλων τών καμπυλών ή τών καμπών. Αυτό πού συλλαμβάνεται από μία σκοπιά δέν είναι λοιπόν μία καθορισμένη όδος ούτε ή καθορίσιμη σχέση της μέ άλλες όδους, πού αποτελούν σταθερές, αλλά ή ποικιλία όλων τών δυνατών συμπλέξεων τής πορείας μιάς οποιασδήποτε όδοϋ μέ μιάν άλλη: ή πόλη ως διατάξιμος λαβύρινθος. Η άπειρη σειρά τών καμπυλών ή καμπών είναι ο κόσμος, και ολόκληρος ο κόσμος είναι εσώκλειστος στην ψυχή υπό μία σκοπιά.

“Ο κόσμος είναι ή άπειρη ευθεία πού εφάπτεται σέ άπειρες καμπύλες, σέ άπειρα σημεία, ή καμπύλη μέ μία και μοναδική μεταβλητή, ή συγκλίνουσα σειρά όλων τών σειρών. “Όμως γιατί δέν υπάρχει μία και μόνη καθολική σκοπιά; Γιατί ο Leibniz νά αρνεϊται τόσο σφοδρά τό «δόγμα ενός καθολικού πνεύματος»; Γιατί νά υπάρχουν περισσότερες σκοπιές και περισσότερες μή

24. Πρβλ. τή συντετμημένη φράση τού Πλωτίνου: «Πολλαπλασιάζουμε τήν πόλη χωρίς εκείνη νά θεμελιώνει αυτή τήν πράξη...» (*Ennéades*, VI, 6, 2).

ἀναγώγιμες ψυχές, ἄπειρες ψυχές; Ἦς ἐξετάσουμε τή σειρά τῶν δώδεκα ἤχων: μέ τή σειρά της ἐπιδέχεται περισσότερες παραλλαγές, ὄχι μονάχα ρυθμικές καί μελωδικές, ἀλλά καί κατά τήν ἀντίθετη ἤ ἀνάδρομη κίνηση. Ἐκείνη περισσότερο, μιά ἄπειρη σειρά, ἔστω κι ἂν ἡ μεταβλητή εἶναι μοναδική, εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπό ἄπειρες παραλλαγές πού τή συνιστοῦν: τή λαμβάνουμε κατ' ἀνάγκη σύμφωνα μέ ὅλες τίς δυνατές τάξεις, καί τήν ἐπιφυλάσσουμε προνομιακά, κατά σειρά, στήν ἄλφα ἤ βῆτα μερική τάξη. Μόνον ἐδῶ ἀνακτᾶ τά δικαιώματά του ἕνα σχῆμα, μία ὁδός, ἀλλά σέ σχέση μέ ὀλόκληρη τή σειρά: ὡς ἀτομική ἐνότητα, κάθε μονάδα ἐσωκλείει ὀλόκληρη τή σειρά, ἐκφράζει ὀλόκληρο τόν κόσμο, ἀλλά δέν τόν ἐκφράζει χωρίς νά ἐκφράζει ἀκόμη εὐκρινέστερα μιά μικρή περιοχὴ τοῦ κόσμου, ἕνα «τμήμα», μιά γειτονιά* τῆς πόλης, μιά πεπερασμένη ἀκολουθία. Δύο ψυχές δέν ἔχουν τήν ἴδια τάξη, ἀλλά δέν ἔχουν οὔτε καί τήν ἴδια ἀκολουθία, τήν ἴδια εὐκρινή ἢ φωτιζόμενη περιοχὴ. Θά λέγαμε μάλιστα ὅτι, στό μέτρο πού ἡ ψυχὴ εἶναι γεμάτη ἀπό ἄπειρες πτυχώσεις, μπορεῖ ἐντούτοις νά ἐκπτυχῶσει ἕναν μικρό ἀριθμό στό ἐσωτερικό της, ὅσες συνιστοῦν τό δικό της τμήμα ἢ τή δική της «γειτονιά». ²⁵ Δέν θά δοῦμε ἀκόμη ἕναν ὀρισμὸ τῆς ἑξατομικευσης: ἂν ὑπάρχουν ἀπλῶς καί μόνον ἄτομα, αὐτό δέν ὀφείλεται στό ὅτι ἐσωκλείουν τή σειρά σέ μιά ὀρισμένη τάξη καί σύμφωνα μέ μιά κάποια περιοχὴ, ἀλλά ἀκριβῶς τό ἀντίστροφο.

Ἐτσι, ἔχουμε πρὸς στιγμὴν ἀπλῶς ἕναν ὀνομαστικό [nominal] ὀρισμὸ τοῦ ἀτόμου. Ἐντούτοις, ἀρκεῖ γιὰ νά δείξει ὅτι ὑπάρχουν

* Ἐδῶ ὁ συγγραφέας παίζει μέ τή λέξη *quartier*, ἀπό τό λατινικό *quartum* (τεταρτημόριο), πού γενικά σημαίνει γειτονιά, συνοικία. Στό κείμενο δηλώνει καί τό μέρος πού ἀντιστοιχεῖ στήν ψυχὴ, ὄχι βέβαια ἕνα αὐστηρὸ τεταρτημόριο ἀλλά ἕνα πολλοστημόριο καί τελικά ἀπειροστημόριο. (Σ.τ.Μ.)

25. *Discours de métaphysique*, § 15, 16. *Μοναδολογία*, § 60, 61, 83 («γιατί μέσα στόν τομέα του κάθε πνεῦμα εἶναι σάν μιά μικρὴ θεότητα»).

κατ' ανάγκην ἄπειρες ψυχές καί ἄπειρες σκοπιές, ἄν καί κάθε ἐσωκλειόμενη ψυχὴ καί κάθε σκοπιὰ συλλαμβάνει τὴν ἀπείρως ἄπειρη σειρά. Καθεμία τὴν ἐσωκλείει ἢ τὴ συλλαμβάνει σέ διαφορετικὴ τάξη καί ἀνάλογα μὲ διαφορετικὴ «γειτονιά». Ἐς ἐπιστρέφουμε στό στοιχειῶδες σχῆμα τῶν δύο ἐστιῶν τῆς καμπῆς: πράγματι, καθεμία ἀπὸ αὐτὲς εἶναι μιὰ σκοπιὰ σ' ὀλόκληρη τὴν καμπή, ἀλλὰ βρίσκεται σέ μιὰ ἀντίστροφη τάξη (ἀνάδρομη κίνηση) καί σύμφωνα μ' ἓνα ἀντίθετο τμήμα (ἓναν ἀπὸ τοὺς δύο κλάδους).

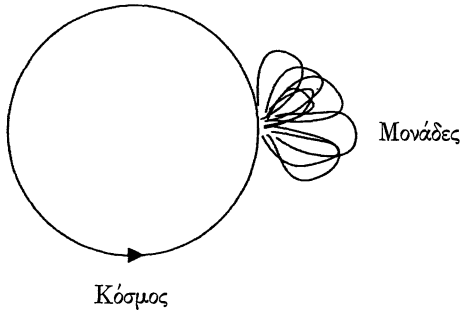
Ὅμως, γιατί πρέπει νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὸν κόσμον ἢ ἀπὸ τὴν σειρά; Εἰδῶλλως, τὸ θέμα τοῦ κατόπτρου καί τῆς σκοπιᾶς θὰ ἔχανε κάθε νόημα. Πηγαίνουμε ἀπὸ τίς καμπές τοῦ κόσμου στὴν ἐσωκλειση σέ ὑποκείμενα: μὰ πῶς εἶναι δυνατόν, ἐφόσον ὁ κόσμος ὑφίσταται μόνο μέσα σέ ὑποκείμενα πού τὸν ἐσωκλείουν; Οἱ πρῶτες ἐπιστολές στὸν Arnauld εἶναι ἐκεῖνες πού θὰ ἀναλύσουν λεπτομερῶς τὴ συμφιλίωση τῶν δύο θεμελιωδῶν, ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, προτάσεων. Ἀφενός, ὁ κόσμος ὅπου ἀμάρτησε ὁ Ἄδάμ δέν ὑφίσταται παρά μονάχα μέσα στὸν ἀμαρτωλό Ἄδάμ (καί σέ ὅλα τὰ ἄλλα ὑποκείμενα πού συνθέτουν αὐτὸν τὸν κόσμον). Ἀφετέρου, ὁ Θεὸς ἔπλασε, ὄχι τὸν ἀμαρτωλό Ἄδάμ, ἀλλὰ τὸν κόσμον ὅπου ἀμάρτησε ὁ Ἄδάμ. Μὲ ἄλλα λόγια, ἄν ὁ κόσμος εἶναι μέσα στό ὑποκείμενο, τὸ ὑποκείμενο ἐξίσου εἶναι γιὰ τὸν κόσμον. Ὁ Θεὸς παράγει τὸν κόσμον «πρὶν» πλάσει τίς ψυχές, ἐφόσον τίς πλάθει γιὰ τὸν κόσμον πού ἐνθῆτει σ' αὐτὲς. Ἐτσι ἀκριβῶς, κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοια, ὁ νόμος τῆς ἄπειρης σειρᾶς, ὁ «νόμος τῶν καμπυλῶν», δέν βρίσκεται στὴν ψυχὴ, ἄν καί ἐκεῖ βρίσκεται ἢ σειρά, ἄν καί ἐκεῖ βρίσκονται οἱ καμπύλες.

Κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοια, ἐπίσης, ἡ ψυχὴ εἶναι ἓνα «προϊόν», ἓνα «ἀποτέλεσμα»: προκύπτει ἀπὸ τὸν κόσμον πού ἐπέλεξε ὁ Θεός. Ἐπειδὴ ὁ κόσμος βρίσκεται μέσα στὴ μονάδα, καθεμιὰ ἐσωκλείει ὀλόκληρη τὴν σειρά τῶν καταστάσεων τοῦ κόσμου· ὅμως,

ἐπειδὴ ἡ μονάδα εἶναι γιὰ τὸν κόσμο, καμμία δὲν περιέχει εὐκρινῶς τὸν «λόγο» τῆς σειρᾶς ἀπὸ τὴν ὁποία ὅλες προκύπτουν, καὶ ὁ ὁποῖος παραμένει ἐξωτερικός ὡς πρὸς αὐτές, ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς συμφωνίας τους.²⁶ Ὁδηγούμαστε λοιπὸν ἀπὸ τὸν κόσμο στὸ ὑποκείμενο, μὲ τὸ τίμημα μιᾶς συστροφῆς πού κάνει τὸν κόσμο νὰ ὑπάρχει ἐν ἐνεργείᾳ μόνον στὰ ὑποκείμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑποκείμενα νὰ συσχετίζονται μ' αὐτὸν τὸν κόσμο ὡς μιὰ δυναμικότητα τὴν ὁποία ἐνεργοποιοῦν. Ὅταν ὁ Heidegger πασχίζει νὰ ξεπεράσει τὴν προθετικότητα ὡς ὑπερβολικά ἐμπειρικό ἀκόμη καθορισμὸ τῆς σχέσης ὑποκειμένου-κόσμου, προαισθάνεται ὅτι ἡ λαϊμπνισιανὴ διατύπωση τῆς μονάδας χωρὶς παράθυρα εἶναι μιὰ διέξοδος πού τὸν ἐξυπηρετεῖ, ἐφόσον τὸ *Dasein*, ὅπως λέει, εἶναι ἤδη ἀνοιχτὸ σὲ ὄλον τὸν χρόνο καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ παράθυρα μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ τοῦ ἐπισυνέβαινε ἓνα ἀνοιγμα. Ὅμως, ἔτσι παραγνωρίζει τὸν ὄρο κλοιοῦ ἢ κλεισίματος πού θέτει ὁ Leibniz, δηλαδή τὸν ὀρισμὸ ἑνός εἶναι-γιά τὸν κόσμο, ἀντὶ ἑνός εἶναι-μέσα στὸν κόσμο.²⁷ Ὁ κλοιὸς ἀποτελεῖ τὸν ὄρο τοῦ εἶναι γιὰ τὸν κόσμο. Ὁ ὄρος τοῦ κλοιοῦ ἰσχύει γιὰ τὴν ἀπειρὴ διάνοιξη τοῦ πεπερασμένου: «πα-

26. *Μοναδολογία*, § 37. Γιὰ τὸν «νόμο τῶν καμπυλῶν», πρβλ. *Eclaircissement des difficultés que M. Bayle a trouvées dans le système nouveau...* (GPh, IV, σ. 544): ἀσφαλῶς, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ νόμος τῆς σειρᾶς εἶναι συγκεχυμένα ἐνθυλακωμένοι στὴν ψυχὴ· ἀλλὰ ἔτσι αὐτὸ πού βρίσκεται μέσα στὴν ψυχὴ εἶναι ὄχι τόσο ὁ νόμος ὅσο ἡ «ἐξουσία ἐκτέλεσής του».

27. Heidegger, *Les problèmes fondamentaux de la phénoménologie*, Gallimard, Paris, 1985, σ. 361 («ὡς μονάδα, τὸ *Dasein* δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ παράθυρα γιὰ νὰ δεῖ ὅ,τι βρίσκεται ἔξω, ὄχι ἐπειδὴ, ὅπως νομίζει ὁ Leibniz, ὁτιδήποτε ὑπάρχει εἶναι ἤδη προσιτὸ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κιβωτοῦ... ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ μονάδα, τὸ *Dasein*, βρίσκεται ἤδη ἔξω σύμφωνα μὲ τὸ εἶναι του»). Ὁ Merleau-Ponty κατανοεῖ πολὺ καλύτερα τὸν Leibniz ὅταν θέτει τὸ θέμα ἀπλοῦστατα, ὡς ἐξῆς: «Ἡ ψυχὴ μας δὲν ἔχει παράθυρα, αὐτὸ σημαίνει ὅτι *In der Welt Sein...*» (*Le visible et l'invisible*, Gallimard, Paris, 1966, σ. 264, 276). Μετὰ τὴ *Φαινομενολογία τῆς Ἀντίληψης*, ὁ Merleau-Ponty ἀναφερόταν στὴν πτύχωση γιὰ νὰ τὴν ἀντιδιαστέλλει στίς σαρτρικές

ριστάνει πεπερασμένα τό ἄπειρο». Δίνει στόν κόσμο τή δυνατότητα νά ξαναρχίζει μέσα σέ κάθε μονάδα. Πρέπει νά ἐνθέσουμε τόν κόσμο στό ὑποκείμενο, προκειμένου τό ὑποκείμενο νά εἶναι γιά τόν κόσμο. Αὐτή ἀκριβῶς ἡ συστροφή συνιστᾷ τήν πτύχωση τοῦ κόσμου καί τῆς ψυχῆς. Καί αὐτή ἀκριβῶς προσδίδει στήν ἔκφραση τόν θεμελιώδη χαρακτήρα τῆς: ἡ ψυχή εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ κόσμου (τό ἐν ἐνεργείᾳ), ἀλλά ἐπειδή ὁ κόσμος εἶναι τό ἐκφραζόμενο τῆς ψυχῆς (τό ἐν δυνάμει). Ἔτσι ὁ Θεός πλάθει τίς ψυχές ἐκφραστικές, ἀκριβῶς γιατί πλάθει τόν κόσμο πού ἐκφράζουν ἐσωκλείοντάς τον: ἀπό τήν καμπή στήν ἐσώκλιση. Τέλος, προκειμένου τό δυνητικό νά ἐνσαρκωθεῖ ἢ νά συντελεσθεῖ, χρειάζεται καί κάτι ἄλλο ἀκόμη, πέραν αὐτῆς τῆς ἐνεργοποίησης μέσα στήν ψυχή· δέν χρειάζεται ἄραγε καί μιά πραγματοποίηση μέσα στήν ὕλη, παρότι οἱ ἀναπτυχώσεις αὐτῆς τῆς ὕλης θά ἔρχονταν νά ἀντιγράψουν τίς πτυχώσεις μέσα στήν ψυχή; Δέν μπορούμε νά ξέρουμε ἀκόμη, ἂν καί τό προηγούμενο κεφάλαιο μᾶς κάνει νά πιστεύουμε πῶς κάτι τέτοιο ἀληθεύει.

ὁπές· καί στό *Le visible et l'invisible*, τό ζήτημα πού τόν ἀπασχόλησε ἦταν νά ἐρμηνεύσει τήν χαϊντεγκεριανή πτύχωση ὡς «χάσμα ἢ μεσοδιάστημα» ἀνάμεσα στό ὄρατό καί τόν ὄρωντα.

3.

Τί είναι τό Μπαρόκ;

Οί μονάδες «δέν ἔχουν παράθυρα ἀπ' ὅπου κάτι μπορεῖ νά μπεῖ ἢ νά βγεῖ», δέν ἔχουν «οὔτε ὀπές οὔτε πόρτες». ¹ Κινδυνεύουμε νά τό καταλάβουμε ὑπερβολικά ἀφηρημένα, ἄν δέν προσπαθήσουμε νά προσδιορίσουμε πῶς συγκεκριμένα τήν κατάσταση. Ἐνας πίνακας ἔχει ἀκόμη ἕνα ἐξωτερικό μοντέλο, ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἕνα παράθυρο. Ἄν ὁ σημερινός ἀναγνώστης φέρει κατά νοῦ μιά κινηματογραφική ταινία πού παίζει σέ μαῦρο χρώμα, ἡ ταινία αὐτή ἔχει ὡστόσο γυριστεῖ. Τότε, μήπως πρέπει νά σκεφτοῦμε τίς ἀριθμητικές εἰκόνες πού ἀπορρέουν ἀπό ἕναν ὑπολογισμό χωρίς μοντέλο; Ἡ, ἀπλούστερα, τή γραμμή ἀπειρης καμπῆς, πού ἰσοδυναμεῖ μέ ἐπιφάνεια, ὅπως θά τή βροῦμε στόν Pollock καί τόν Rauschenberg; Στόν Rauschenberg μπόρεσαν μάλιστα νά πῶν κάποιοι ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πίνακα ἔπαυε νά εἶναι ἕνα παράθυρο στόν κόσμο, γιά νά γίνει ἕνας ἀδιαφανῆς πίνακας πληροφοριῶν στόν ὁποῖο ἐγγράφεται ἡ κωδικοποιημένη γραμμή. ² Τόν πίνακα-παράθυρο ἀντικαθιστᾷ ἡ πινακοποίηση, ὁ πίνακας ὅπου ἐγγράφονται γραμμές, ἀριθμοί, μεταβαλλόμενοι χαρακτῆρες (objectile).

Ἐὸ Leibniz συντάσσει ἀδιάκοπα γραμμικούς καί ἀριθμητικούς πίνακες ὡς ποικίλματα τῶν ἐσωτερικῶν τοιχωμάτων τῆς

1. *Μοναδολογία* §7. Ἐπιστολή στήν πριγκίπισσα Σοφία, Ἰούνιος 1700 (GPh, VII, σ. 554).

2. Leo Steinberg, «The flatbed plan of the painting», στό *Other criteria*, OUP, New York, 1972.

μονάδας. Τίς όπές τίς αντικαθιστοῦν οί πτυχώσεις. Στο σύστημα παράθυρο-έξοχή αντιδιαστέλλεται τό ζευγος πόλη-πίνακας πληροφοριών.³ Η λαίμπνιτσιανή μονάδα θά ἦταν ἕνας τέτοιος πίνακας ἢ, μάλλον, ἕνα δωμάτιο, ἕνα διαμέρισμα ἐντελῶς καλυμμένο ἀπό γραμμές μεταβλητῆς καμπῆς. Αὐτός θά ἦταν ὁ σκοτεινός θάλαμος τῶν *Nouveaux Essais*, διανθισμένος μέ ἕνα τεντωμένο ὑφάδι πού ποικίλλει ὡς πρός τίς ἀεικίνητες, ζωντανές πτυχώσεις. Τό οὐσιῶδες τῆς μονάδας εἶναι ὅτι ἔχει ἕναν σκοτεινό βυθό: ἀπ' αὐτόν ἀνελκύει τά πάντα· τίποτα δέν ἔρχεται ἀπ' ἔξω οὔτε καί πηγαίνει πρός τά ἔξω.

Κατ' αὐτήν τήν ἔννοια δέν ὑπάρχει ἀνάγκη νά μνημονεύσουμε καταστάσεις ὑπερβολικά μοντέρνες, ἐκτός κι ἂν εἶναι ἱκανές νά μᾶς βοηθήσουν νά κατανοήσουμε τί ἦταν ἡδῆ τό μπαρόκ ἐγχείρημα. Ἐδῶ καί πολύ καιρό ὑπάρχουν τόποι ὅπου τό ἀξιοθέατο βρίσκεται στό ἔσωτερικό: κελλί, σκευοφυλάκιο, κρύπτη, ἐκκλησία, θέατρο, θάλαμος ἀνάγνωσης ἢ χαλκογραφιῶν. Εἶναι τόποι πού τό Μπαρόκ ἐπενδύει γιά νά συναγάγει τήν ἰσχύ καί τή δόξα. Κατ' ἀρχάς, ὁ σκοτεινός θάλαμος ἔχει μόνον ἕνα μικρό ἀνοιγμα ψηλά, μέσα ἀπό τό ὁποῖο περνᾷ τό φῶς, πού διαμέσου δύο κατόπτρων πρόκειται νά προβάλλει στό χαρτί τά ἀντικείμενα πρός ἀπεικόνιση, τά ὁποῖα δέν βλέπουμε, καθώς τό δεύτερο κάτοπτρο θά πρέπει νά εἶναι κεκλιμένο σύμφωνα μέ τή θέση τοῦ χαρτιοῦ.⁴ Κατόπιν, οἱ διάκοσμοι πού πρέπει νά μεταμορφωθοῦν, οἱ ζωγραφισμένοι οὐρανοί, ὅλα τά εἶδη ὀφθαλμαπάτης πού στολίζουν τούς τοίχους: ἡ μονάδα ἔχει ἔπιπλα καί ἀντικείμενα μόνο μέσω τῆς ὀφθαλμαπάτης.

3. Γιά τήν μπαρόκ πόλη, καθώς καί γιά τή σημασία τῆς πόλης στό Μπαρόκ, πρβλ. Lewis Mumford, *La cité à travers l'histoire*, Seuil, Paris, 1964. Ἐπίσης, Severo Sarduy, «Le Caravage, la ville bourgeoise», στό *Barroco*, Seuil, Paris, 1975, σσ. 61-66.

4. Πρβλ. «L'usage de la chambre obscure» τοῦ Gravesande, στό Sarah Kofman, *Camera obscura*, Galilée, Paris, 1978, σσ. 79-97.

Τέλος, τό ἀρχιτεκτονικό ἰδανικό ἑνός δωματίου μέ μαῦρο μάρμαρο, ὅπου τό φῶς διεισδύει ἀπό ὀπές τόσο καλά γωνιασμένες πού δέν ἐπιτρέπουν νά δοῦμε τίποτα ἀπ' ἔξω, ἀλλά φωτίζουν ἢ χρωματίζουν τούς διακόσμους ἑνός καθαροῦ ἔνδον (μήπως τό πνεῦμα τοῦ μπαρόκ δέν εἶναι ἐκεῖνο πού, κατ' αὐτήν τήν ἔννοια, ἐνέπνευσε τόν Le Corbusier στό Ἀββαεῖο τῆς Λά Τουρέτ;). Εἶναι ἀδύνατον νά κατανοήσουμε τή λαϊμπνισιανή μονάδα καί τό σύστημά της φῶς-κάτοπτρο-σκοπιᾶ-ἐσωτερικός διάκοσμος, ἀν δέν τά συσχετίσουμε μέ τήν μπαρόκ ἀρχιτεκτονική. Αὐτή χτίζει παρεκκληῖσια καί θαλάμους ὅπου τό κοφτερό φῶς ἔρχεται ἀπό ἀνοίγματα ἀόρατα στόν ἴδιο τόν ἔνοικο. Μία ἀπό τίς πρῶτες πράξεις της ἦταν στό Studio-10 τῆς Φλωρεντίας, μέ τόν μυστικό του θάλαμο, δίχως παράθυρα. Ἡ μονάδα εἶναι ἕνα κελλί, ἕνα σκευοφυλάκιο μᾶλλον, κι ὄχι ἕνα ἄτομο: ἕνα δωμάτιο χωρίς πόρτα καί χωρίς παράθυρο, ὅπου ὅλες οἱ δράσεις εἶναι ἐσωτερικές.

Ἡ μονάδα εἶναι ἡ αὐτονομία τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἕνα ἐσωτερικό χωρίς ἐξωτερικό. Ὅμως, ἔχει ὡς σύστοιχό της τήν ἀνεξαρτησία τῆς πρόσοψης, ἕνα ἐξωτερικό χωρίς ἐσωτερικό. Ὅσον ἀφορᾷ τήν πρόσοψη, εἶναι γεμάτη ὀπές. Πάντως, δέν ὑπάρχει κενό, ἀφοῦ ἡ ὀπή εἶναι ὁ τόπος μιᾶς λεπτότερης ὕλης. Οἱ πόρτες καί τά παράθυρα τῆς ὕλης ἀνοίγουν καί, μάλιστα, κλείνουν μόνον ἀπ' ἔξω καί πρὸς τά ἔξω. Βεβαίως, ἡ ὀργανική ὕλη προδιαγράφει ἤδη μιᾶ ἐσωτερίκευση, ἀλλά σχετική, πάντοτε ἐν ἐξελίξει καί ποτέ περατωμένη. Ἄν μιᾶ πτύχωση περνᾷ ἀπό τό ἔμβιο, εἶναι γιά νά ἀποστεῖ ἀπό τήν ἀπόλυτη ἐσωτερικότητα τῆς μονάδας ὡς μεταφυσική ἀρχή ζωῆς, καθῶς καί ἀπό τήν ἄπειρη ἐσωτερικότητα τῆς ὕλης ὡς φυσικό νόμο τοῦ φαινομένου. Δύο ἄπειρα σύνολα, χωρίς τό ἕνα νά συναντᾷ τό ἄλλο:

Ἡ ἄπειρη διαίρεση τῆς ἐξωτερικότητας προεκτείνεται ἀτελείωτα καί παραμένει ἀνοιχτή, πρέπει λοιπόν νά βγοῦμε ἀπό τό ἐξωτερικό καί νά θέσουμε μιᾶ ἐσωτερική σημειακή ἐνότητα....

Ἡ τομέας τοῦ φυσικοῦ, τοῦ φαινομενικοῦ, τοῦ ἐνδεχόμενου εἶναι πλήρως βυθισμένος στήν ἀπειρη ἐκκίνηση ἀνοιχτῶν ἀλυσίδων: ὡς πρὸς τοῦτο, εἶναι μὴ μεταφυσικός. Ἡ τομέας τῆς μεταφυσικῆς βρίσκεται ἐπέκεινα, καὶ κλείνει τὴν ἐκκίνηση... ἡ μονάδα εἶναι αὐτὸ τὸ σταθερὸ σημεῖο, πού δέν τό θίγει ποτέ ἡ ἀπειρη κατάτμηση, καὶ πού κλείνει τὸν ἀπείρως διηρημένο χῶρο.⁵

Ἐνας ὀρισμὸς τῆς μπαρόκ ἀρχιτεκτονικῆς ἴσως νά εἶναι ἡσχάση τῆς πρόσοψης καὶ τοῦ ἔνδον, τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἡ αὐτονομία τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ ἐξωτερικοῦ, σέ συνθήκες τέτοιες ὥστε καθένας ἀπὸ τοὺς δύο ὄρους νά ἀνακαλεῖ τὸν ἄλλο. Ὁ Wölfflin θά τό πεῖ μέ τὸν τρόπο του («ἡ ἀντίθεση μεταξύ τῆς ἀμετροπέειας τῆς πρόσοψης καὶ τῆς γαλήνιας εἰρήνης τοῦ ἐσωτερικοῦ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ πού συνιστᾶ μία ἀπὸ τίς πιὸ δυνατές ἐπιδράσεις πού ἔχει ἐπάνω μας ἡ τέχνη τοῦ μπαρόκ»), ἂν καὶ ἔχει ἄδικο νά νομίζει ὅτι ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἐξωτερικῆς διακόσμησης διαταράσσει τελικὰ τὴν ἀντίθεση, ἢ ὅτι τὸ ἀπόλυτο ἐσωτερικὸ εἶναι ἀπὸ μόνο του γαλήνιο. Παρομοίως, ὁ Jean Rousset ὀρίζει τὸ Μπαρόκ ὡς τὴσχάση τῆς πρόσοψης καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ, μολονότι κι ἐκεῖνος νομίζει ὅτι ἡ διακόσμηση κινδυνεύει νά προκαλέσει τὴν «ἐκρηξή» τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ὡστόσο, τὸ ἐσωτερικὸ παραμένει ἀπολύτως ἀκέραιο ἀπὸ τὴσκοπιά ἢ μέσα ἀπὸ τὸν καθρέφτη πού διατάσσει τὴ διακόσμηση του, ὅσο περίπλοκη κι ἂν εἶναι αὐτή. Μεταξύ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τῆς αὐθορμησίας τοῦ ἔνδον καὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ ἔξω, χρειάζεται μιὰ ἐντελῶς καινούργια μέθοδος ἀντιστοίχησης, γιὰ τὴν ὁποία οἱ προ-μπαρόκ ἀρχιτεκτονικὲς δέν εἶχαν τὴν παραμικρὴ ἰδέα: «Ποιὰ ἀναγκαία καὶ ἀμεση σχέση ὑπάρχει ἄραγε μεταξύ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Σαϊντ-Ἀνιές καὶ τῆς πρόσο-

5. Michel Serres, II, σ. 762.

ψής της; (...) Ἄντί νά εὐθυγραμμίζεται μέ τή δομή, ἡ μπαρόκ πρόσοψη τείνει νά ἐκφράζει μόνον τόν ἑαυτό της», ἐνῶ τό ἐσωτερικό ξαναπέφτει ἀπό τή δική του πλευρά, παραμένει κλειστό, τείνει νά προσφέρεται στό βλέμμα πού τό ἀνακαλύπτει ὀλόκληρο μέ μιὰ ἄποψη, ὡς «φέρετρο ὅπου ἀναπαύεται τό ἀπόλυτο».⁶

Ἐκεῖνο πού καθιστᾷ δυνατή τήν καινούργια ἁρμονία εἶναι κατ' ἀρχάς ἡ διάκριση δύο ὀρόφων, ἐφόσον ἐκτονώνει τήν ἔνταση ἢ ἐπιφέρει τή σχάση. Ὁ κάτω ὄροφος εἶναι αὐτός πού ἐπιφορτίζεται μέ τήν πρόσοψη, ἐπιμηκύνεται διατρυπώμενος, κυρτώνει σύμφωνα μέ τίς καθορισμένες ἀναπτυχώσεις μιᾶς βαριάς ὕλης, συνιστώντας ἕνα ἄπειρο δωμάτιο ὑποδοχῆς ἢ δεκτικότητας. Ὁ ἐπάνω ὄροφος εἶναι αὐτός πού κλείνει, καθαρό ἐσωτερικό χωρίς ἐξωτερικό, κλειστή ἀβαρῆς ἐσωτερικότητα, μέ τούς τοίχους του καλυμένους ἀπό αὐθόρμητες πτυχώσεις, πού θά εἶναι πλέον οἱ πτυχώσεις μιᾶς ψυχῆς ἢ ἐνός πνεύματος. Ἄν καί ὁ κόσμος τοῦ μπαρόκ, ὅπως μᾶς ἔδειξε ὁ Wölfflin, ὀργανώνεται σύμφωνα μέ δύο διανύσματα, τή βύθιση χαμηλότερα καί τήν ὥση ψηλότερα, ὁ Leibniz εἶναι αὐτός πού θά κάνει νά συνυπάρξουν ἡ τάση ἐνός συστήματος πού βαραίνει γιά νά βρεῖ τήν ἰσορροπία του ὅσο τό δυνατόν χαμηλότερα, ἐκεῖ ὅπου τό ἄθροισμα τῶν μαζῶν δέν μπορεῖ πλέον νά κατέλθει, καθῶς καί ἡ τάση νά ἀνέλθει, ἡ ἐν ὑψίστοις προσδοκία ἐνός ἀβαροῦς συστήματος, ἐκεῖ ὅπου οἱ ψυχές προορίζονται νά γίνουν ἔλλογες, ὅπως σ' ἕναν πίνακα τοῦ Tintoretto. Ὅσο κι ἂν τό ἕνα εἶναι μεταφυσικό καί ἀφορᾷ τίς ψυχές, ὅσο κι ἂν τό ἄλλο εἶναι φυσικό καί ἀφορᾷ τά σώματα, τίποτα δέν ἐμποδίζει τά δύο διανύσματα νά συνθέτουν ἕναν καί τόν αὐτό κόσμο, ἕνα καί τό αὐτό οἶκημα. Καί ὄχι μονάχα διανέμονται σέ συνάρτηση μέ μιὰ ἰδεατή γραμμὴ πού ἐνεργοποιεῖται στόν ἕναν ὄροφο καί πραγματοποιεῖται στόν

6. Jean Rousset, *La littérature de l'âge baroque en France*, Corti, Paris, 1953, σσ. 168-171. Ἐπίσης, τοῦ ἰδίου, *L'intérieur et l'extérieur*, Corti, Paris, 1968.

ἄλλο, ἀλλά καί συσχετίζονται ἀδιάλειπτα ἀπό μιά ἀνώτερη ἀντιστοιχία.

Μιά τέτοια ἀρχιτεκτονική τοῦ οἰκήματος δέν ἀποτελεῖ σταθερά τῆς τέχνης καί τῆς σκέψης. Αὐτή ἢ διάκριση δύο κόσμων μέσα σέ μιά πλατωνική παράδοση εἶναι ἴδιον τοῦ μπαρόκ. Γνωρίζαμε τόν κόσμο μέ τούς ἀναρίθμητους ὀρόφους, πού ἀκολουθοῦσε μιά κάθοδο καί μιά ἀνοδο πού συγκρούονταν σέ κάθε σκαλοπάτι μιᾶς κλίμακας πού χάνεται στήν ἐξοχότητα τοῦ Ἐνός καί διαλύεται μέσα στόν ὠκεανό τοῦ πολλαπλοῦ: τό σύμπαν ὡς κλίμακα στή νεοπλατωνική παράδοση. Ὅμως ὁ κόσμος μέ τούς δύο μόνο ὀρόφους, χωρισμένους ἀπό τήν πτύχωση πού ἀνακλᾶται καί στίς δύο πλευρές μέ διαφορετικό καθεστώς, ἀποτελεῖ τήν κατεξοχήν συνεισφορά τοῦ μπαρόκ. Ἐκφράζει, ὅπως θά δοῦμε, τή μεταμόρφωση τοῦ κόσμου [cosmos] σέ «mundus».

Μεταξύ τῶν λεγόμενων μπαρόκ ζωγράφων, ὁ Tintoretto καί ὁ Γκρέκο διαθέτουν τή λαμπρότητα τοῦ ἀπαράμιλλου. Ὅστόσο, ἔχουν ὡς κοινό αὐτό τό χαρακτηριστικό τοῦ μπαρόκ. Ὁ Ἐνταφιασμός τοῦ κόμη τοῦ Ὁργκάζ, γιά παράδειγμα, διχοτομεῖται ἀπό μιά ὀριζόντια γραμμή: κάτω, τά σώματα πιέζονται μεταξύ τους καθῶς συνωστιζονται, ἐνῶ πάνω ἡ ψυχή ἀνέρχεται, μέ μιά λιγνή πτύχωση, καθῶς τήν προσμένουν ἅγιες μονάδες, καθεμιά ἀπό τίς ὁποῖες ἔχει τή δική της αὐθορμησία. Στόν Tintoretto, ὁ κάτω ὀροφος δείχνει τά σώματα στό ἔλεος τῆς βαρύτητάς τους, τίς ψυχές νά σκοντάφτουν, νά γέρνουν καί νά πέφτουν μέσα στίς πτυχώσεις τῆς ὕλης· ἀντιθέτως, τό ἀνώτερο ἤμισυ ἐπενεργεῖ ὡς ἓνας ἰσχυρός ἐραστής πού τίς θέλγει, τίς κάνει νά καθαλικεύουν κίτρινες πτυχώσεις φωτός, πτυχώσεις φωτιάς πού δραστηριοποιοῦν τά σώματα, ἐνῶ τούς μεταδίδει ἓναν ἴλιγγο, ἀλλά ἓναν «ἴλιγγο τοῦ ὕψους»: ἔτσι ἔχουν τά δύο μισά τῆς Ἐσχατῆς κρίσης.⁷

7. Régis Debray, «Le Tintoret ou le sentiment panique de la vie», στό

Ἡ σχάση ἐσωτερικοῦ καί ἐξωτερικοῦ παραπέμπει λοιπόν στή διάκριση τῶν δύο ὁρόφων, ἀλλά κι αὐτή ἡ διάκριση παραπέμπει στήν Πτύχωση, ἡ ὁποία ἐνεργοποιεῖται στίς ἐνδιάθετες πτυχώσεις πού ἡ ψυχή ἐγκλείει στόν ἐπάνω ὄροφο, ἐνῶ πραγματοποιεῖται στίς ἀναπτυχώσεις πού ἡ ὕλη κάνει νά γεννηθοῦν οἱ μὲν ἀπό τίς δέ, πάντοτε στό ἐξωτερικό, στόν κάτω ὄροφο. Ἔτσι, ἡ ἰδανική πτύχωση εἶναι *Zwiefalt*, πτύχωση πού διαφοροποιεῖ καί διαφοροποιεῖται. Ὅταν ὁ Heidegger ἀναφέρει τό *Zwiefalt* ὡς τόν διαφοριστή τῆς διαφορᾶς, ἐννοεῖ ὅτι, πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ διαφοροποίηση δέν παραπέμπει σέ ἓνα ἀδιαφοροποίητο προϋπάρχον, ἀλλά σέ μιὰ Διαφορά πού ἐκπτυχώνεται κι ἀναπτυχώνεται ἀδιάκοπα σέ καθεμιά ἀπό τίς δύο πλευρές τῆς, ἐκπτυχώνει τή μία μόνον ἀναπτυχώνοντας τήν ἄλλη, σέ μιὰ ὁμοεκτατότητα τῆς ἐκκάλυψης καί τῆς κάλυψης τοῦ εἶναι, τῆς παρουσίας καί τῆς ἀπόσυρσης τοῦ ὄντος.⁸

Eloges, Gallimard, Paris, 1986, σσ. 13-57 (ὁ Debray προσάπτει στόν Sartre ὅτι εἶδε στόν Tintoretto μόνο τόν κάτω ὄροφο). Ἐπίσης, Jean Paris, *L'espace et le regard*, Seuil, Paris, 1963: ἡ ἀνάλυση τοῦ «χώρου τῆς ἀνάληψης» στόν Γκρέκο, σσ. 226-228 («σάν δύτες τοῦ Καρτέσιου [ludions], οἱ ἄνθρωποι ἐξισοροποῦν ἔτσι τήν ἐπίγεια βαρύτητα καί τή θεία ἔλξη»).

8. Ὁ André Scala ἀσχολήθηκε μέ τή γένεση τῆς πτύχωσης στόν Heidegger (ὑπό ἔκδοση). Ἡ ἔννοια ἐμφανίστηκε μεταξύ 1946 καί 1953, προπάντων στό «Moira», στό *Essais et conférences*, Gallimard, Paris, 1980· ἔπεται τοῦ μεταξύ-δύο-τινῶν ἢ τῆς ἐπιπτώσεως, *Zwischen-fall*, πού σηματοδοτοῦσε μᾶλλον κάτι πού πέφτει. Πρόκειται γιά τήν κατεξοχήν «ἀρχαιοελληνική» πτύχωση, πού συνδέεται μέ τόν Παρμενίδη. Ὁ Scala ἐπισημαίνει ἓνα σχόλιο τοῦ Riezler, ὁ ὁποῖος, ἤδη τό 1933, ἔβρισκε στόν Παρμενίδη «ἓνα πολύπτυχο τοῦ ὄντος», «μιὰ πτύχωση τοῦ ἑνός σέ εἶναι καί μή-εἶναι, καθώς καί τά δύο διεκτείνονται στενά τό ἓνα μέσα στό ἄλλο» (*Faltung*). Ὁ Kurt Goldstein, ὅταν ἀνακαλύπτει πῶς ὁ ἴδιος εἶναι παρμενίδειος στόν τρόπο πού κατανοεῖ τό ἔμβιο ὄν, ἐπικαλεῖται τόν Riezler (*La structure de l'organisme*, Gallimard, Paris, 1951, σσ. 325-329). Μιά ἄλλη πηγὴ, σύμφωνα μέ τόν Scala, θά ἔβαζε στό παιχνίδι προβλήματα νέας προοπτικῆς καί τήν προβολική μέθοδο πού ἐμφανίζοταν ἤδη στόν Dürer, ὡς «zwiefalten cubum»: πρβλ.

Ἡ «διπλότητα» τῆς πτύχωσης ἀναπαράγεται κατ' ἀνάγκην καί ἀπό τίς δύο πλευρές, τίς ὁποῖες διακρίνει, ἀλλά καί τίς συσχετίζει ἀμοιβαῖα, διακρίνοντάς τες: σχάση ὅπου κάθε ὄρος ἀνακαλεῖ τόν ἄλλο, ἔνταση ὅπου κάθε πτύχωση ἐκτείνεται ἐντός τῆς ἄλλης.

Ἡ πτύχωση εἶναι ἀναμφισβήτητα ἡ σημαντικότερη ἔννοια στόν Mallarmé, ὄχι μόνον ἡ ἔννοια ἀλλά μᾶλλον ἡ ἐπιτέλεση, τό τελεστικό ἐνέργημα πού τόν ἀναδεικνύει σέ μεγάλο μπαρόκ ποιητή. Ἡ Ἡρωδιάς εἶναι ἤδη τό ποίημα τῆς πτύχωσης. Ἡ πτύχωση τοῦ κόσμου εἶναι ἡ βεντάλια ἢ ἡ «ὀμόψυχη πτυχή». Ἄλλοτε ἡ ἀνοιχτή βεντάλια κάνει νά ἀνέρχονται καί νά κατέρχονται ὄλοι οἱ κόκκοι τῆς ὕλης, στάχτες καί ἀτμοί μέσω τῶν ὁποίων ἀντιλαμβάνεται κανεῖς τό ὄρατό λές καί κοιτάζει μέσα ἀπό κάποιον διάτρητο πέτασμα, σύμφωνα μέ τίς ἀναπτυχώσεις πού τόν ἀφήνουν νά δεῖ τήν πέτρα στήν κόψη τῶν καμπῶν τους, «πτυχωση κατά πτύχωση» πού ἀποκαλύπτει τήν πόλη, ἀλλά καί τήν ἀπουσία ἢ τήν ἀπόσυρση, συνοδοί κονιορτοί, κοῖλες συλλογικότητες, παραισθητικές στρατιές καί συναξείς. Τελικά προσιδιάζει στήν αἰσθητική πλευρά τῆς βεντάλιας, στήν ἴδια τήν εὐαισθησία νά ἀναταράξει τόν κονιορτό μέσω τοῦ ὁποίου τή βλέπουμε, τόν κονιορτό πού καταγγέλλει τή ματαιότητά της. Κι ἄλλοτε, ὅμως, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τῆς βεντάλιας πού εἶναι τώρα κλειστή («τό σκῆπτρο στίς ροδαλές ὄχθες... αὐτή ἡ λευκή κλειστή πτήση πού θέτεις...»),* ἡ πτύ-

Panofsky, *La vie et l'art d'Albrecht Dürer*, Hazan, Vanves, 1987 [1943], σ. 377 («πρωτότυπη καί, θά λέγαμε, πρωτοτοπολογική μέθοδος πού ἀφορᾷ τήν ἀνάπτυξη τῶν στερεῶν σέ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια, ὥστε οἱ ὄψεις τους νά σχηματίζουν ἓνα συνεκτικό δίκτυο, τό ὁποῖο, καθῶς κόβεται σέ χαρτί καί πτυχώνεται κατάλληλα, σύμφωνα μέ τίς ἀκμές τῶν συνεχόμενων ὄψεων, ἀποδίδει τήν τρισδιάστατη μακέτα αὐτοῦ τοῦ στερεοῦ»). Ἀνάλογα προβλήματα βρίσκουμε πάλι στή σύγχρονη ζωγραφική.

* Ἀπό τό ποίημα «Autre Eventail», πρβλ. Stéphane Mallarmé, *Poésies*, Gallimard, Paris, 1992, σ. 48. (Σ.τ.Μ.)

χωση δέν προχωρᾶ πλέον σέ μιά κονιορτοποίηση, ξεπερνᾶ τόν ἑαυτό της ἢ βρίσκει τήν τελικότητά της σέ μιά ἐσώκλειση, «καθίζηση σέ πύκνος, προσφέροντας τόν ἐλάχιστο τάφο, βέβαια, τῆς ψυχῆς».

Ἡ πτύχωση εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπό τόν ἄνεμο. Ἀεριζόμενη ἀπό τή βεντάλια, ἡ πτύχωση δέν εἶναι πλέον ἡ πτύχωση τῆς ὕλης μέσω τῆς ὁποίας βλέπουμε, ἀλλά ἡ πτύχωση τῆς ψυχῆς, τῆς ψυχῆς τήν ὁποία διαβάζουμε, «κίτρινες πτυχές τῆς σκέψης», τό Βιβλίο ἢ ἡ μονάδα μέ τά πολλαπλά φύλλα. Ἴδού, λοιπόν, πού περιέχει ὅλες τίς πτυχώσεις, ἐφόσον ὁ συνδυασμός τῶν φύλλων της εἶναι ἄπειρος· ἀλλά τίς ἐσωκλείει στόν κλοιό της, καί ὅλες οἱ δράσεις της εἶναι ἐσωτερικές. Ὡστόσο, δέν ὑπάρχουν δύο κόσμοι: ἡ πτύχωση τῆς ἐφημερίδας, κονιορτός ἢ ἀτμός, ματαιότητα, εἶναι μιά περιστασιακή πτύχωση πού θά πρέπει νά ἔχει τή δική της καινούργια ἀντιστοιχία μέ τό βιβλίο, πτύχωση τοῦ Συμβάντος, ἐνότητα πού δημιουργεῖ τό εἶναι, πολλαπλότητα πού δημιουργεῖ τήν ἐσώκλειση, συλλογικότητα πού συγκροτεῖται.

Στόν Leibniz δέν εἶναι οἱ πτυχές τῆς βεντάλιας ἀλλά οἱ φλέβες στό μάρμαρο. Ὑπάρχουν ὅλες ἐκεῖνες οἱ ἀναπτυχώσεις τῆς ὕλης, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες βλέπουμε τά ἔμβια ὄντα στό μικροσκόπιο, οἱ συλλογικότητες μέσω τῶν πτυχώσεων τῆς σκόνης πού οἱ ἴδιες προκαλοῦν, στρατιές καί ἀγέλες, τό πράσινο μέσα ἀπό τήν πούδρα τοῦ κίτρινου καί τοῦ μπλέ, ματαιότητες ἢ μυθεύματα, πλῆθος ὁπῶν πού τρέφουν ἀδιάκοπα τήν ἀνησυχία, τήν ἀνία ἢ τήν παραζάλη μας. Κι ἔπειτα, ἐπίσης, ὑπάρχουν ἐκεῖνες οἱ πτυχώσεις στήν ψυχή, ἐκεῖ ὅπου ἡ καμπή γίνεται ἐσώκλειση (ὅπως ὁ Mallarmé θά μᾶς πεῖ πῶς ἡ πτυχή γίνεται καθίζηση): δέν βλέπουμε πλέον, διαβάζουμε.

Ὁ Leibniz ἀναλαμβάνει νά χρησιμοποιήσει τή λέξη «διαβάζω» συγχρόνως ὡς τήν ἐσωτερική πράξη στήν προνομιακή πε-

ριοχή τῆς μονάδας καθώς και ὡς τὴν πράξη τοῦ Θεοῦ σ' ὀλόκληρη τὴ μονάδα.⁹

Ξέρουμε πολὺ καλά ὅτι τὸ βιβλίο πού συνολίζει τὰ πάντα εἶναι τὸ ὄνειρο τόσο τοῦ Leibniz ὅσο καὶ τοῦ Mallarmé, ἄν καὶ δέν θά πάψουν ποτέ νά δουλεύουν ἀποσπασματικά. Θά ἦταν λάθος νά πιστέψουμε ὅτι δέν πέτυχαν αὐτό πού ἤθελαν: ἔχουν ἀπόλυτα ἐπιτύχει αὐτό τὸ μοναδικὸ Βιβλίο, τὸ βιβλίο τῶν μονάδων μέ ἐπιστολές καὶ μικρές, περιστασιακές πραγματεῖες, πού μπορούσε νά ἀνέχεται ὅλες τίς διασπορές ὡς ἰσάριθμους συνδυασμούς. Ἡ μονάδα εἶναι τὸ βιβλίο ἢ ὁ θαλαμίσκος τῆς ἀνάγνωσης. Τὸ ὄρατό καὶ τὸ ἀναγνώσιμο, τὸ ἐξωτερικὸ καὶ τὸ ἐσωτερικὸ, ἡ πρόσοψη καὶ ὁ θάλαμος δέν εἶναι ὡστόσο δύο κόσμοι, ἀφοῦ τὸ ὄρατό ἔχει τὴ δική του ἀνάγνωση (ὅπως ἡ ἐφημερίδα στὸν Mallarmé) καὶ τὸ ὄρατό τὸ δικό του θέατρο (τὸ θέατρο τῆς ἀνάγνωσής του στὸν Leibniz, καθώς καὶ στὸν Mallarmé). Οἱ συνδυασμοὶ τοῦ ὄρατοῦ καὶ τοῦ ἀναγνώσιμου συνιστοῦν τὰ «ἐμβλήματα» ἢ τίς ἀλληγορίες πού εἶναι τόσο προσφιλῆ στό Μπαρόκ. Βρισκόμαστε πάντοτε σέ μιά παραπομπή σέ ἕναν νέο τύπο ἀντιστοιχίας ἢ ἀμοιβαίας ἔκφρασης, «ἀλληλέκφρασης», πτύχωση κατὰ πτύχωση.

Τὸ Μπαρόκ συνδέεται ἀδιάρρηκτα μέ ἕνα νέο καθεστῶς τοῦ φωτός καὶ τῶν χρωμάτων. Μποροῦμε κατ' ἀρχάς νά θεωρήσουμε τὸ φῶς καὶ τὴ σκιά ὡς 1 καὶ 0, ὡς τοὺς δύο ὀρόφους τοῦ κόσμου πού χωρίζονται ἀπὸ μιά μακρόστενη γραμμὴ ὑδάτων: οἱ Μακάριοι καὶ οἱ Καταραμένοι.¹⁰ Ὡστόσο, δέν πρόκειται γιὰ μιά

9. *Μοναδολογία*, § 61: «...ἐκεῖνος πού βλέπει τὰ πάντα θά μπορούσε νά διαβάσει στό καθετὶ ὅ,τι συμβαίνει παντοῦ, ἀκόμη κι ὅ,τι ἔχει συμβεῖ ἢ ὅ,τι θά συμβεῖ [...]. Ἀλλὰ μιά ψυχὴ μπορεῖ νά διαβάσει μέσα της μόνον ὅ,τι παριστάνεται ἐκεῖ μέ εὐκρίνεια... (μτφρ. ἑλαφρῶς ἀλλαγμένη)».

10. Γιὰ τὴ λαμπντισιανὴ ἐπινόηση τῆς δυαδικῆς ἀριθμητικῆς, γιὰ τοὺς δύο χαρακτηριστες της, τὸ 1 καὶ τὸ 0, φῶς καὶ σκοτάδι, γιὰ τὴ συσχέτιση μέ τίς «κινητικὲς μορφές τοῦ Fohy», πρβλ. *Invention de l'arithmétique binaire*, Ex-

αντίθεση. Ἐγκατασταθοῦμε στὸν ἐπάνω ὄροφο, σ' ἓνα δωμάτιο χωρὶς πόρτα καὶ χωρὶς παράθυρα, διαπιστώνουμε ὅτι εἶναι ἤδη πολὺ σκοτεινὸ, σχεδὸν ἐπικαλυμμένο μὲ μαῦρο, «*fuscum subnigrum*». Πρόκειται γιὰ μιὰ συνεισφορά τοῦ μπαρόκ: τὸ λευκὸ φόντο κιμωλίας ἢ γύψου πού προετοιμάζε τὸν πίνακα, ὁ Tintoretto ἢ ὁ Caravaggio τὸ ἀντικαθιστοῦν μ' ἓνα σκοτεινὸ καφεκόκκινο φόντο, στὸ ὁποῖο τοποθετοῦν τίς πιὸ πυκνές σκιές καὶ ζωγραφίζουν ἀπευθείας, διαβαθμίζοντας ὡς πρὸς τίς σκιές.¹¹ Ὁ πίνακας ἀλλάζει καθεστῶς, τὰ πράγματα ἀναδύονται ἀπὸ τὸ φόντο, τὰ χρώματα ξεπηδοῦν ἀπὸ τὸν κοινὸ βυθὸ πού μαρτυρᾷ τὴ σκοτεινὴ τους φύση, οἱ μορφές ὀρίζονται ἀπὸ τὴν ἐπικάλυψή τους μᾶλλον παρά ἀπὸ τὰ περιγράμματά τους. Ὅμως δὲν γίνεται σέ ἀντίθεση μὲ τὸ φῶς, ἀλλὰ, ἀντιθέτως, χάρη στὸ νέο καθεστῶς φωτός. Ὁ Leibniz λέει στὸ *Profession de foi du philosophe*: «Γλιστρᾷ σάν μιὰ σχισμὴ καταμεσίς στὰ σκοτάδια». Θά πρέπει μῆπως νά καταλάβουμε ὅτι ἔρχεται ἀπὸ ἓναν φεγγίτη, ἀπὸ ἓνα μακρόστενο γωνιασμένο ἢ πτυχωμένο ἀνοιγμα, μέσω κατόπτρων, καθὼς τὸ λευκὸ συνίσταται «σ' ἓναν μεγάλου ἀριθμοῦ μικρῶν κατόπτρων πού τὸ ἀντανακλοῦν»;

Θά ἦταν πιὸ ἀκριβές ἀκόμη ἂν λέγαμε ὅτι, καθὼς οἱ μονάδες δὲν ἔχουν σχισμές, εἶχε «σφραγιστεῖ» ἓνα φῶς, ἓνα φῶς πού ἀνάβει σέ καθεμιὰ ὅταν ἐκείνη ἀνυψώνεται στὸν ὀρθὸ λόγο καὶ παράγει τὸ λευκὸ μέσα ἀπὸ ὅλα τὰ μικρὰ ἐσωτερικὰ κάτοπτρα. Ἐκείνη φτιάχνει τὸ λευκὸ, ἀλλὰ ἐκείνη φτιάχνει καὶ τὴ σκιά: φτιάχνει τὸ λευκὸ, πού συγχέεται μὲ τὸ φωτισμένο τμήμα τῆς μονάδας, ἀλλά

plication de l'arithmétique binaire (GM, VII). Θά ἀναφερθοῦμε στὴν ἔκδοση πού σχολίασε ἡ Christiane Frémont, *Leibniz, Discours sur la théologie naturelle des Chinois*, L'Herne, Paris, 1987.

11. Πρὸβλ. Goethe, *Traité des couleurs*, Editions Triades, Paris, 1983, §§902-909.

σκουραίνει ή διαβαθμίζεται προς τόν σκοτεινό βυθό, τό «fuscum», απ' όπου αναδύονται τά πράγματα «μέσω σκιάσεων και αποχρώσεων λιγότερο ή περισσότερο έντονων και εϋτακτων». Είναι όπως και στον Desargues, αρκεί νά αντιστρέψουμε τήν προοπτική ή νά βά-λουμε «τό φωτεινό στή θέση του ματιου, τό αδιαφανές στή θέση του αντικειμένου και τή σκιά στή θέση τής προβολής». ¹² Ο Wölfflin συνήγαγε τά διδάγματα αυτης τής προοδευτικότητας του φωτός που αυξομοιώνεται και μεταδίδεται βαθμηδόν. Πρόκειται γιά τή σχετικότητα τής φωτεινότητας (άλλά και τής κίνησης), γιά τήν αδιάρρηκτη σχέση του φωτεινου και του σκοτεινου, τήν απόσβεση του περιγράμματος, μέ λίγα λόγια τήν αντίθεση μέ τόν Καρτέσιο που παρέμενε Αναγεννησιακός, τόσο από τήν άποψη μιās φυσικής του φωτός όσο και μιās λογικής τής ιδέας.

Τό φωτεινό βυθίζεται αδιάκοπα στό σκοτεινό. Τό κιαροσκουρο γεμίζει τή μονάδα σύμφωνα μέ μία σειρά που μπορούμε νά δια-τρέξουμε αμφίδρομα: στό ένα άκρο τό σκοτεινό φόντο, στό άλλο τό σφραγισμένο φως· κι αυτό τό φως, όταν ανάβει, παράγει τό λευκό μέσα στό τμήμα που έχει επιφυλαχθεί, αλλά τό λευκό σκιά-ζεται ολο και περισσότερο, αφήνει τή θέση του στό σκουρο, σκιά ολο και πιο πυκνή, καθώς εξαπλώνεται προς τόν σκοτεινό βυθό μέσα σ' ολόκληρη τή μονάδα. "Εξω από τή σειρά έχουμε από τή μία πλευρά τόν Θεό, που ειπε «γεννηθήτω φως», και μαζί μ' αυτό τό λευκό ως καθρέφτης, κι από τήν άλλη πλευρά τό σκοτάδι ή τό απόλυτο μαυρο, που συνίσταται σε άπειρες όπες που δέν αντανακλουν πλέον τίς ακτίνες που δέχονται, ύλη άπειρώς σπογ-γώδης και σπηλαιώδης, ή όποία αποτελείται τελικά απ' όλες αυ-τές τίς όπες. ¹³ Αραγε ή γραμμή του φωτός ή ή πτύχωση των δύο

12. *Préceptes pour avancer les sciences* (GPh, VII, σ. 169). Επίσης, *Nouveaux essais*, II, κεφ. 9, §8.

13. Τό μαυρο, ό σκοτεινός βυθός («fuscum subnigrum»), τά χρώματα, τό λευκό και τό φως όρίζονται στον Πίνακα όρισμών, C, σ. 489.

ὀρόφων περνᾷ ἀπ' τὸ σκοτάδι καὶ τὸν σκοτεινὸ βυθὸ ἀπ' ὅπου ἀνα-
 δύεται; Ναί, τελικά, ὅταν ὁ κάτω ὄροφος δέν εἶναι πλέον παρά μιᾶ
 σπηλιά ἐγκοιλωμένη ἀπὸ σπηλιές, ἐνῶ ἡ ὕλη, ἀπωθημένη κάτω
 ἀπὸ τὰ νερά, σχεδὸν ἀνάγεται στό κενό. Ὅμως ἡ στέρεση ὕλης βρί-
 σκεται ἀπὸ πάνω, οἱ ὀπές της ἤδη γεμίζουν ἀπὸ μιᾶ ὕλη ὄλο καὶ
 πιο λεπτή, παρότι ἡ πτύχωση τῶν δύο ὀρόφων μοιάζει μᾶλλον μέ
 τὸ κοινὸ ὄριο ἀνάμεσα στά δύο εἶδη πλήρων πτυχώσεων.

Ἡ εἴσοδος τῆς Γερμανίας στή σκηνή τῆς φιλοσοφίας συνοδεύ-
 εται ἀπὸ ὅλη τὴ γερμανικὴ ψυχολογία, πού σύμφωνα μέ τὸν
 Nietzsche φαντάζει λιγότερο ὡς «βαθιά» καὶ περισσότερο γεμάτη
 πτυχώσεις καὶ ἀναπτυχώσεις.¹⁴ Πῶς θά μπορούσαμε νά φτιάξου-
 με τὸ πορτραῖτο τῆς προσωπικότητος τοῦ Leibniz χωρὶς νά ἐπι-
 σημάνουμε τὴν ἀκραία ἔνταση μεταξύ μιᾶς ἀνοιχτῆς πρόσοψης
 καὶ μιᾶς κλειστῆς ἐσωτερικότητος: καὶ οἱ δύο ἀνεξάρτητες καὶ
 ρυθμισμένες ἀπὸ μιᾶ παράξενη προδιατεταγμένη ἀντιστοιχία;
 Εἶναι μιᾶ ἔνταση σχεδὸν σχιζοφρενικὴ. Ὁ Leibniz προβάλλει μέ
 μπαρόκ χαρακτηριστικά.

Ὁ Leibniz εἶναι πιο ἐνδιαφέρων ἀπὸ τὸν Kant, ὡς τύπος Γερ-
 μανοῦ: ἀγαθάρης, ὄλο εὐγενικὲς κουθέντες, πονηρός, εὐέλκτος,
 εὐκαμπτος, μεσολαβητής (μεταξύ χριστιανισμοῦ καὶ μηχανι-
 στικῆς φιλοσοφίας), μέ τεράστια τόλμη μέσα του, προφυλαγμέ-
 νος μέ προσωπίδες καὶ μέ τὴν ἀδιακρισία ἐνός αὐλικοῦ, μέτριος
 σέ ἐμφάνιση.... Ὁ Leibniz εἶναι ἐπικίνδυνος, ὡς καλὸς Γερμανός
 ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ προσόψεις καὶ φιλοσοφίες προσόψεων, ἀλλὰ ρι-
 ψοκίνδυνος καὶ μυστηριώδης μέσα του στό ἔπακρο». ¹⁵

Ἡ περούκα τῆς αὐλῆς εἶναι μιᾶ πρόσοψη, μιᾶ εἴσοδος, σὺν μιᾶ
 ἐπιθυμία νά μὴν ταραῖξει σέ τίποτα τὸ κατεστημένο, καὶ ἡ τέχνη νά

14. Nietzsche, *Par-delà le bien et le mal*, κεφ. VIII, §244.

15. Τὸ παραθέτει ὁ Bertram, *Nietzsche*, Rieder, Paris, 1932, σ. 233.

παρουσιάζει τό σύστημά του από τήν ἄλφα ἤ τή βῆτα ὀπτική γωνία, μέσα ἀπό τόν ἄλφα ἤ τόν βῆτα καθρέφτη, σύμφωνα μέ τήν ὑποτιθέμενη εὐφυΐα ενός ἀνταποκριτῆ ἢ ενός ἀντιρρησία πού βροντáει τήν πόρτα του, ἐνῶ τό ἴδιο τό Σύστημα βρίσκεται ψηλά, περιστρέφεται γύρω ἀπ' τόν ἑαυτό του, χωρίς νά χάνει ἀπολύτως τίποτα ἀπό τούς συμβιβασμούς χαμηλότερα, τῶν ὁποίων κρατᾶ τό μυστικό, παίρνοντας ἀντιθέτως «τό μέρος τοῦ καλύτερου» γιά νά ἐμβαθύνει ἢ νά φτιάξει μιά πτύχωση ἐπιπλέον, μέσα σ' ἕνα δωμάτιο μέ τίς πόρτες κλειστές καί τά παράθυρα τοιχισμένα, ὅπου ὁ Leibniz βρίσκεται ἐγκλειστος λέγοντας: "Ὅλα εἶναι «πάντοτε τό ἴδιο πράγμα σχεδόν στους βαθμούς τῆς τελειότητας».

Οἱ καλύτεροι ἐπινοητές τοῦ Μπαρόκ, οἱ καλύτεροι σχολιαστές, εἶχαν ἀμφιβολίες γιά τή συνοχή τῆς ἔννοιας, φοβούμενοι τίς αὐθαίρετες προεκτάσεις πού κινδύνευε νά προσλάβει ἄθελά τους. Γίναμε μάρτυρες, λοιπόν, μιᾶς περιστολῆς τοῦ Μπαρόκ σέ ἕνα καί μόνο εἶδος (ἀρχιτεκτονική) ἢ μάλλον ενός ὅλο καί πίο περιοριστικοῦ προσδιορισμοῦ τῶν περιόδων καί τῶν τόπων, ἢ ἀκόμη καί μιᾶς κατηγορηματικῆς ἀρνήσης: τό Μπαρόκ δέν ὑπῆρξε! Εἶναι ὥστόσο παράξενο νά ἀρνούμαστε τήν ὑπαρξη τοῦ Μπαρόκ, σάν νά ἀρνούμαστε τούς μονόκερους ἢ τούς ρόζ ἐλέφαντες. Ἀφοῦ στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἔννοια εἶναι δεδομένη, ἐνῶ στή περίπτωση τοῦ Μπαρόκ τό θέμα εἶναι νά ξέρουμε ἂν μπορούμε νά ἐπινοήσουμε μιά ἔννοια ἰκανή (ἢ ὄχι) νά τό κάνει νά ὑπάρξει. Μαργαριτάρια ἀκανόνιστου σχήματος μπορεῖ νά ὑπάρχουν, ἀλλά τό Μπαρόκ δέν ἔχει κανέναν λόγο ὑπαρξης χωρίς μιά ἔννοια πού νά ἀποτελεῖ τόν ἴδιο αὐτόν τόν λόγο. Εἶναι εὐκόλο νά δηλώσουμε πώς τό Μπαρόκ δέν ὑπῆρξε, ἀρκεῖ νά μὴν προτείνουμε μιά ἔννοια γιά τό τί μπορεῖ νά εἶναι. Τό ἴδιο ἰσχύει μέ τό νά ἀναρωτηθοῦμε ἂν ὁ Leibniz εἶναι ὁ κατεξοχήν μπαρόκ φιλόσοφος ἢ ἂν διαπλάθεται μιά ἔννοια ἰκανή νά κάνει τό Μπαρόκ νά ὑπάρξει ἀπό μόνο του. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ὅσοι προσέγγισαν τόν Leibniz καί τό Μπαρόκ, τό ἔκαναν συχνά ἐν ὀνόματι μιᾶς ἔννοιας

υπερβολικά εύρειας: λόγου χάρη, ὁ Knecht μέ τή «σύμπτωση τῶν ἀντιθέτων»· ἡ Christine Buci-Glucksmann προτείνει ἕνα κριτήριο πολύ πιοῦ ἐνδιαφέρον, μιά διαλεκτική τοῦ ὄραν καί τοῦ βλέμματος, ἀλλά καί αὐτό τό κριτήριο εἶναι ἴσως ὑπερβολικά περιοριστικό, καί θά μάς ἐπέτρεπε ἀπλῶς καί μόνο νά ὀρίσουμε μιά ὀπτική πτύχωση.¹⁶

Κατά τή δική μας γνώμη, στήν πραγματικότητα τό κριτήριο ἤ ἡ ἔννοια μέ τήν ὁποία δουλεύει τό Μπαρόκ εἶναι ἡ Πτύχωση, σέ ὅλη τή νοητική ἐμβέλεια καί τήν ἔκτασή της: πτύχωση κατά πτύχωση. Ἐάν μπορούμε νά ἐπεκτείνουμε τό Μπαρόκ ἔξω ἀπό τά συγκεκριμένα ἱστορικά πλαίσια, μάς φαίνεται ὅτι κάτι τέτοιο εἶναι ἐφικτό χάρη σ' αὐτό ἀκριβῶς τό κριτήριο, πού θά μάς κάνει νά ἀναγνωρίσουμε τόν Michaux ὅταν γράφει «Νά ζεῖς στίς πτυχές», ἤ τόν Boulez ὅταν ἐπικαλεῖται τόν Mallarmé καί συνθέτει τό «Πτύχωση κατά πτύχωση», ἤ τόν Hantaï ὅταν ἀναδεικνύει τήν πτύχωση σέ μέθοδο. Καί ἄν, ἀντιθέτως, ἀνατρέξουμε στό παρελθόν, ποιούς λόγους ἔχουμε νά βροῦμε ἤδη τό Μπαρόκ στόν Uccello, λόγου χάρη; Εἶναι γιατί δέν ἀρκεῖται νά ζωγραφίζει μπλέ καί ρόζ ἄλογα καί νά στυλώνει λόγους σάν ἴχνη φωτός πού κατευθύνονται πρὸς ὅλα τά σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ: σχεδιάζει ἀσταμάτητα «mazocchi, πού εἶναι κυκλικά κομμάτια ξύλου, καλυμμένα μέ ὕφασμα, πού τά φοροῦν στό κεφάλι, ἔτσι ὥστε οἱ πτυχές τῆς στόφας πού ξεπετιέται νά περιβάλλουν ὅλο τό πρόσωπο»· ἔρχεται σέ σύγκρουση μέ τούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του πού δέν τόν καταλαβαίνουν, ἐπειδή «ἡ δύναμη νά ἀναπτύσσει κυρίαρχα ὅλα τά πράγματα καί ἡ παράξενη σειρά ἀπό περικεφαλίδες μέ πτυχώσεις τοῦ φαίνονται πιοῦ ἀποκαλυπτι-

16. Herbert Knecht, *La logique de Leibniz, essai sur le rationalisme baroque*, Lausanne, L'Age d'homme, 1982· Christine Buci-Glucksmann, *La folie du voir, De l'esthétique baroque*, Galilée, Paris, 1987 (ἡ συγγραφέας ἀναπτύσσει μιά σύλληψη τοῦ Μπαρόκ ὅπου ἐπικαλεῖται τόν Lacan καί τόν Merleau-Ponty).

κές από τις θαυμαστές μαρμαρίνες μορφές του μεγάλου Donatello».¹⁷ Θά υπῆρχε λοιπόν ἕνας μίτος πού θά διαπερνοῦσε τά πάντα, ἀκολουθώντας πιστά τήν πτύχωση, ἕνας μίτος πού θά μπορούσε νά συνενώσει ἀρχιτέκτονες, ζωγράφους, μουσικούς, ποιητές καί φιλοσόφους. Βεβαίως, θά μπορούσε κανείς νά μᾶς ἀντιτάξει ὅτι ἡ ἔννοια τῆς πτύχωσης εἶναι μέ τή σειρά της ὑπερβολικά εὐρεία: γιά νά μείνουμε στίς πλαστικές τέχνες, ἄραγε ποιά περίοδος καί ποιό στυλ θά μπορούσαν νά ἀγνοοῦν τήν πτύχωση ὡς χαρακτηριστικό τῆς ζωγραφικῆς καί τῆς γλυπτικῆς; Δέν εἶναι μονάχα τό ροῦχο, ἀλλά καί τό σῶμα, ὁ βράχος, τά νερά, ἡ γῆ, ἡ γραμμή. Ὁ Baltrusaitis ὀρίζει τήν πτύχωση ἐν γένει μέσω τῆς σχάσης, ἀλλά μᾶς σχάσης πού ἐπαναφέρει καί τόν ἕναν καί τόν ἄλλο ἀπό τούς ὅρους πού σχῶνται. Ὀρίζει ἔτσι τή ρομανική πτύχωση μέ τή σχάση-ἀνάταξη τοῦ εἰκονιστικοῦ καί τῆς γεωμετρίας.¹⁸

Δέν μπορούμε ἄραγε νά ὀρίσουμε ἐξίσου τήν πτύχωση τῆς Ἀνατολῆς μέ τή σχάση κενοῦ καί πεπληρωμένου; Καί θά χρειαστεῖ νά ὀριστοῦν μέ τή σειρά τους ὅλες οἱ ἄλλες πτυχώσεις σέ μιά συγκριτική ἀνάλυση. Οἱ πτυχές τοῦ Uccello δέν εἶναι στ' ἀλήθεια μπαρόκ, ἐπειδὴ παραμένουν μέσα σέ γεωμετρικές δομές συμπαγεῖς, πολυγωνικές, ἄκαμπτες, ὅσο διαφορούμενες κι ἂν εἶναι. Ἄν θέλουμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι τό Μπαρόκ καί ἡ πτύχωση ἐργάζονται μέ τόν ἴδιο τρόπο, πρέπει νά δείξουμε ὅτι ἡ πτύχωση ἐξακολουθεῖ νά περιορίζεται στίς ἄλλες περιπτώσεις, καί ὅτι ἀναγνωρίζουμε στό Μπαρόκ μιά ἀπεριόριστη χειραφέτηση, πού οἱ ὅροι της μπορούν νά προσδιορισθοῦν. Οἱ πτυχώσεις φαίνονται νά ἐγκαταλείπουν τούς φορεῖς τους, ὑφάδι, γρανίτη καί σύννεφο, γιά νά μετά-

17. Marcel Schwob, *Vies imaginaires*, Union générale d'éditions, 10-18, Paris, 1979, σσ. 229-231.

18. Jurgis Baltrusaitis, *Formations, déformations*, Flammarion, Paris, 1986, κεφ. IX.

σχουν σ' έναν άπειρο συναγωνισμό, όπως στον πίνακα 'Ο Χριστός στο όρος των Ήλαιων του Γκρέκο (της National Gallery). Ή, μάλλον, ιδίως στη Βάπτιση του Ίησου, ή αντι-πτυχώση στη γάμπα και τό γόνατο, καθώς τό γόνατο μοιάζει μέ αντιστροφή της γάμπας, προσδίδει στη γάμπα μία άπειρη ταλάντωση, ενώ ή αΐχμή του σύννεφου στό κέντρο τό μεταμορφώνει σέ διπλή βεντάλια....

Τά ίδια χαρακτηριστικά, εφόσον έκληφθούν άπαρέγκλιτα, είναι αυτά πού θά πρέπει νά αποδώσουν τήν άκραία ιδιαιτερότητα του Μπαρόκ, καθώς και τή δυνατότητα νά προεκταθεί έξω από τά ιστορικά του όρια, χωρίς νά είναι αυθαίρετη μία τέτοια προέκταση: ως ή συνεισφορά του Μπαρόκ στην τέχνη εν γενεί, ή συνεισφορά του λαϊμπνιτσιανισμού στη φιλοσοφία.

1. Η πτύχωση: τό Μπαρόκ έπινοεί τό άπειρο έργο ή τήν άπειρη επιτέλεση. Τό πρόβλημα δέν είναι πώς νά τελειώσεις μία πτύχωση αλλά πώς νά τήν παρατείνεις, πώς νά τήν κάνεις νά διασχίσει τήν όροφή, νά τήν κάνεις άπειρη. Γιατί ή πτύχωση δέν θίγει μονάχα όλες τίς ύλες, πού γίνονται έτσι ύλες έκφρασης, σύμφωνα μέ κλίμακες, ταχύτητες και διανύσματα πού ποικίλλουν (τά βουνά και τά νερά, τά χαρτιά, οι στόφες, οι ζωντανοί ιστοί, ο έγκέφαλος), αλλά προσδιορίζει τή Μορφή και τήν κάνει νά γεννηθεί, τήν καθιστά μία μορφή έκφρασης, *Gestaltung*, γενετικό στοιχείο ή άπειρη γραμμή καμπής, ως καμπύλη μέ μία και μοναδική μεταβλητή.

2. Τό έσωτερικό και τό έξωτερικό: ή άπειρη πτύχωση διαχωρίζει ή μετακινείται μεταξύ της ύλης και της ψυχής, της πρόσοψης και του κλειστού δωματίου, του έξωτερικού και του έσωτερικού. Κι αυτό γιατί ή γραμμή καμπής είναι δυνητική, διαφοροποιείται άδιάκοπα: ενεργοποιείται στην ψυχή, αλλά πραγματοποιείται στην ύλη, καθένα από τή δική του πλευρά. Τό χαρακτηριστικό του μπαρόκ είναι τό εξής: πάντοτε ένα έξωτερικό άπ' έξω, πάντοτε ένα έσωτερικό από μέσα. Μία άπειρη «δεκτικότητα», μία άπειρη «αυθορμησία»: ή έξωτερική πρόσοψη ύποδοχής και οι

έσωτερικοί θάλαμοι δράσης. Μέχρι τις μέρες μας ή μπαρόκ αρχιτεκτονική δέν θά πάψει νά φέρνει αντιμετώπες δύο αρχές, μιά αρχή φέροντος καί μιά αρχή επανεπένδυσης (άλλοτε Gropius καί άλλοτε Loos).¹⁹ Ἡ συμφιλίωση τῶν δύο δέν θά εἶναι ἄμεση, ἀλλά θά εἶναι κατ' ἀνάγκη ἀρμονική, ἐμπνέοντας μιά νέα ἀρμονία: τό ἴδιο ἐκφραζόμενο, ἡ γραμμή, εἶναι αὐτό πού ἐκφράζεται στήν ἄρση τοῦ ἐσωτερικοῦ ἄσματος τῆς ψυχῆς, ἀπό μνήμης, καθῶς καί στήν ἐξωγενή κατασκευή τῆς ὑλικῆς παρτιτούρας, ἀπό αἰτία σέ αἰτία. Ὅμως, ἀκριβῶς, τό ἐκφραζόμενο δέν ὑφίσταται ἔξω ἀπό τίς ἐκφράσεις του.

3. Τό ὑψηλό καί τό χαμηλό: ἡ τέλεια ἀρμονία τῆς σχάσης, ἡ ἡλύση τῆς ἔντασης, συντελεῖται μέσω τῆς διανομῆς δύο ὀρόφων, τῶν δύο ὀρόφων ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ κόσμου (ἡ γραμμή τοῦ σύμπαντος). Ἡ ὕλη-πρόσοψη κατέρχεται, ἐνῶ ἡ ψυχῆ-θάλαμος ἀνέρχεται. Ἡ ἄπειρη πτύχωση σχηματίζεται λοιπόν μεταξύ δύο ὀρόφων. Ὅμως, καθῶς διαφοροποιεῖται, διασπείρεται ἀπό δύο πλευρές: ἡ πτύχωση διαφοροποιεῖται σέ πτυχώσεις, πού εἰσφέρουν στό ἐσωτερικό καί ὑπερχειλίζουν στό ἐξωτερικό, ἀρθώνοντας ἔτσι τό ὑψηλό καί τό χαμηλό. Ἀναπτυχώσεις τῆς ὕλης ὑπό τόν ὄρο ἐξωτερικότητας, πτυχώσεις μέσα στήν ψυχῆ ὑπό τόν ὄρο κλοιοῦ. Ἀναπτυχώσεις τῆς παρτιτούρας καί πτυχώσεις τοῦ ἄσματος. Τό Μπαρόκ εἶναι ἡ κατεξοχήν ἄμορφη τέχνη: στό ἔδαφος, κατάχαμα, ὡς ἐκεῖ πού φτάνει τό χέρι, περιλαμβάνει τίς ὑφές τῆς ὕλης (οἱ μεγάλοι σύγχρονοι μπαρόκ ζωγράφοι, ἀπό τόν Paul Klee μέχρι τόν Fautrier, τόν Dubuffet, τόν Bettencourt...). Ὅμως τό ἄμορφο δέν εἶναι ἄρνηση τῆς μορφῆς: θέτει τή μορφή ὡς πτυχωμένη, καί ὑφίσταται μόνον ὡς «τοπίο τοῦ νοητικοῦ», στήν ψυχῆ ἢ στό μυαλό, ψηλά· περιλαμβάνει λοιπόν καί τίς αὐλες μορφές. Οἱ ὕλες εἶναι ὁ βυθός, ἀλλά οἱ πτυχωμένες μορφές

19. Bernard Cache, *L'ameublement du territoire*.

είναι τρόποι. Πηγαίνουμε από τρόπους σέ τρόπους. Από ἐδάφη καί δάπεδα σέ κατοικίες καί σαλόνια. Από τή *Texturologie* στή *Logologie*. Πρόκειται γιά τίς δύο τάξεις, γιά τούς δύο ὀρόφους τοῦ Dubuffet, μέ τήν ἀνακάλυψη τῆς ἁρμονίας τους πού θά πρέπει νά φτάνει μέχρι τήν ἀδυναμία διάκρισης: ἄραγε, εἶναι μιά ὑφή ἢ μιά πτύχωση τῆς ψυχῆς, τῆς σκέψης;²⁰ Ἡ ὕλη πού φανερώνει τήν ὑφή της γίνεται ὕλικό, ὅπως ἡ μορφή πού φανερώνει τίς πτυχώσεις της γίνεται δύναμη. Τό ζεῦγος ὕλικό-δύναμη εἶναι αὐτό πού στό Μπαρόκ ἀντικαθιστᾶ τήν ὕλη καί τή μορφή (καθώς οἱ πρωταρχικές δυνάμεις εἶναι ἐκεῖνες τῆς ψυχῆς).

4. Ἡ ἐκπτώχωση: δέν εἶναι βεβαίως τό ἀντίθετο τῆς πτύχωσης, οὔτε ἡ ἀπόσβεσή της, ἀλλά ἡ ἐξακολούθηση ἢ προέκταση τῆς ἐκτέλεσής της, ὁ ὅρος τῆς ἐκδήλωσής της. Ὅταν ἡ πτύχωση παύει νά παριστάνεται, γιά νά γίνει «μέθοδος», ἐπιτέλεση, πράξη, ἡ ἐκπτώχωση γίνεται τό ἀποτέλεσμα τῆς πράξης πού ἐκφράζεται μ' αὐτόν ἀκριβῶς τόν τρόπο. Ὁ Hantai ξεκινᾷ μέ μιά ἀναπαράσταση τῆς πτύχωσης σωληνωτή καί πολύτοκη, ἀλλά σύντομα πτυχώνει τόν καμβά ἢ τό χαρτί. Τότε, εἶναι σάν νά ἔχουμε δύο πόλους, τόν πόλο «Σπουδές» καί τόν πόλο «Πίνακες». Ἄλλοτε ἡ ἐπιφάνεια εἶναι τοπικά καί ἀκανόνιστα πτυχωμένη καί οἱ ἐξωτερικοί πόλοι τῆς πτύχωσης εἶναι αὐτοί πού ἔχουν ζωγραφιστεῖ, παρότι ὁ ἐφέλκυσμός, ἡ ἐκδίπλωση, ἡ ἐκπτώχωση κάνουν τίς πλάκες τοῦ χρώματος καί τίς ζῶνες τοῦ λευκοῦ νά ἀλλοιώνονται, διαμορφώνοντας τίς μέν πάνω στίς δέ. Ἄλλοτε τό συμπαγές εἶναι αὐτό πού προβάλλει τίς ἐσωτερικές του ὄψεις σέ μιά ἰσόπεδη ἐπιφάνεια, κανονικά

20. Γιά τίς «δύο τάξεις», τό ὕλικό καί τό ἄυλο, βλ. Jean Dubuffet, *Prospectus et tous écrits suivants*, II, Gallimard, Paris, 1967, σσ. 79-81. Ἀξίζει ἐπίσης νά συμβουλευτοῦμε τόν κατάλογο *Catalogue des travaux de Jean Dubuffet: «Tables paysagées, paysages du mental»*· ἐπίσης «Habits, Closerie Falbala, Salon d'été» (τό «Cabinet logologique» εἶναι ἓνα ἀληθινό ἐσωτερικό μονάδας).

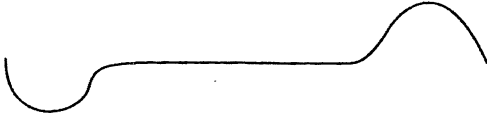
πτυχωμένη σύμφωνα με τις άκμές: τώρα ή πτύχωση έχει ένα σημείο στήριξης, είναι σφιχτοδεμένη και κλεισμένη σε κάθε διατομή, και εκπτυχώνεται για να κάνει να κυκλοφορήσει το έσωτερικό λευκό.²¹

Άλλοτε κάνει το χρώμα να δονείται μέσα στις πτυχώσεις μιας άυλης επιφάνειας. Ωστόσο, γιατί ή μπαρόκ γραμμή να είναι μονάχα μία δυνατότητα του Hantaï; Είναι γιατί έρχεται μονίμως αντίμετωπη με μία άλλη δυνατότητα, πού είναι ή γραμμή της Άνατολης. Το ζωγραφισμένο και τό μή ζωγραφισμένο δέν κατανομούνται ως μορφή και ως βάθος, αλλά ως τό πλήρες και τό κενό σ' ένα άμοιβαίο γίγνεσθαι. Έτσι ό Hantaï αφήνει κενό τό μάτι της πτύχωσης, και ζωγραφίζει μονάχα τίς πλευρές (γραμμή της Άνατολης)· αλλά τυχαίνει επίσης να φτιάξει μέσα στην ίδια περιοχή διαδοχικά πτυχώματα πού δέν αφήνουν πλέον κενά ύπόλοιπα (πλήρης γραμμή μπαρόκ). Ίσως, κατά βάθος, προσιδιάζει στό Μπαρόκ να έρχεται αντίμετωπο με την Άνατολή. Είναι ήδη ή περιπέτεια του Leibniz με τή δυαδική του αριθμητική: με τό ένα και τό μηδέν, ό Leibniz αναγνωρίζει τό κενό με τόν κινεζικό τρόπο· αλλά ό μπαρόκ Leibniz δέν πιστεύει στό κενό, πού του φαίνεται πάντοτε γεμάτο από μία αναπτυχωμένη ύλη, άν και ή δυαδική αριθμητική υπερειθέτει τίς πτυχώσεις πού τό δεκαδικό σύστημα, και ή ίδια ή Φύση, κρύβει μέσα σε φαινομενικά κενά. Οί πτυχώσεις είναι πάντοτε γεμάτες, και στό Μπαρόκ και στόν Leibniz.²²

21. Για τόν Hantaï και τή μέθοδο της πτύχωσης, πρβλ. Marcelin Pleyne, *Identité de la lumière*, κατάλογος Arca Marseille. Έπίσης, Dominique Fourcade, *Un coup de pinceau c'est la pensée*, κατάλογος Centre Pompidou· Yves Michaud, *Métaphysique de Hantaï*, κατάλογος Venise· Geneviève Bonnefoi, *Hantaï*, Abbaye Beaulieu, coll. *Artistes d'aujourd'hui*, 1973.

22. Ο Leibniz βασιζόταν στην δυαδική του αριθμητική για να ανακαλύψει μία περιοδικότητα σε σειρές αριθμών: μία περιοδικότητα πού ή Φύση έκρυβε

5. *Οί ύφές*: ή φυσική του Leibniz περιλαμβάνει δύο κύρια κεφάλαια, τό ένα άφορα τίς ένεργητικές δυνάμεις πού άποκαλοῦνται παρεπόμενες και συσχετίζονται με την ύλη, τό άλλο τίς παθητικές δυνάμεις ή την αντίσταση του ύλικου, την ύφή.²³ Ίσως, ή ύφή

νά φαίνεται καλύτερα στό όριο, πριν από τή ρήξη ή την κατάσχιση, όταν ό έφελκυσμός δέν αντιδιαστέλλεται πλέον στην πτύχωση, αλλά την εκφράζει σε καθαρή κατάσταση, σύμφωνα με μία μορφή μπαρόκ πού υποδεικνύει ό Bernard Cache (ύστέρηση μάλλον παρά έξόλκυση). Έκει ακόμη, ή πτύχωση άπωθει τή σχισμή και την όπή, δέν ανήκει στην ίδια ζωγραφική θέαση. Ός γενικός κανόνας, ό τρόπος πού πτυχώνεται μία ύλη είναι αυτός πού συνιστά την ύφή της: δέν όρίζεται τόσο από τά έτερογενή και άληθινά διακριτά μέρη της όσο από τον τρόπο πού αυτά γίνονται άδιαχώριστα χάρη σε συγκεκριμένες πτυχώσεις. Έξ ου και ή σύλληψη του Μανιερισμού στην έπιτελεστική του σχέση με τό Μπαρόκ. Αυτό έλεγε ό Leibniz όταν μνημόνευε «τό χαρτί ή τον χιτώνα». Τά πάντα πτυχώνονται με τον δικό τους τρόπο, τό σκοινί και τό ραβδί, αλλά και τά χρώματα πού έπιμερίζονται σύμφωνα με την κοιλότητα και την κυρτότητα τής φωτεινής ακτίνας, και οι ήχοι, τόσο όξύτεροι όσο «βραχύτερα και πιό τεταμένα είναι τά τρεμάμενα μέρη».

Ίσως «στις αναπτυχώσεις της», όπως και στην περίπτωση των πρώτων αριθμών (*Nouveaux essais*, IV, κεφ. 17, § 13).

23. Για τίς ύφές, βλ. Έπιστολή στον Des Bosses, Αύγουστος 1715. Η φυσική του Leibniz μαρτυρά τό άδιάπτωτο ενδιαφέρον του για τά προβλήματα αντίστασης των ύλικων.

Ἔτσι ἡ ὑφή δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τά ἴδια τά μέρη, ἀλλά ἀπό στρώματα πού καθορίζουν τή «συνοχή» της: τό νέο καθεστώς τοῦ ἀντικειμένου, τό *objectile*, εἶναι ἀδιαχώριστο ἀπό τά διαφορετικά στρώματα πού διαστέλλονται, ὡς ἰσάριθμες εὐκαιρίες γιά παρακάμψεις καί ἀναπτυχώσεις. Σέ σχέση μέ τίς πτυχώσεις γιά τίς ὁποῖες εἶναι ἱκανή, ἡ ὕλη γίνεται ὕλη ἔκφρασης. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ἡ πτύχωση τῆς ὕλης ἢ ὑφή θά πρέπει νά συσχετίζεται μέ πολλούς παράγοντες, κατ' ἀρχάς μέ τό φῶς, τή φωτοσκίαση, τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ πτύχωση παγιδεύει τό φῶς, ἡ ἴδια ποικίλλει ἀνάλογα μέ τήν ὥρα καί τόν φωτισμό (οἱ τρέχουσες ἔρευνες τοῦ Tromeur, τῆς Nicole Grenot). Ἀλλά καί τό βάθος: πῶς ἡ ἴδια ἡ πτύχωση ὀρίζει ἓνα «βάθος λιγνό» καί ὑπέρθετο, καθῶς ἡ πτύχωση τοῦ χαρτιοῦ ὀρίζει ἓνα ἐλάχιστο βάθος στή δική μας κλίμακα, ὅπως τό βλέπουμε μέ ὀφθαλμαπάτη στίς μπαρόκ γραμματοθῆκες, ὅπου ἡ παράσταση μιᾶς διπλωμένης κάρτας ὑποβάλλει μιά αἰσθηση βάθους ἐντεῦθεν τοῦ τοίχου. Ἐπίσης, ποτέ δέν ἔπαιψε νά ἐμπνέει τή ζωγραφική τό εὐπλαστο καί ὑπερεπιτεθειμένο βάθος τῆς στόφας, στό ὁποῖο ὁ Helga Heinzen σήμερα προσδίδει μιά νέα δύναμη, ὅταν ἡ παράσταση τῆς ἀκτινωτῆς καί πτυχωμένης στόφας καλύπτει ὀλόκληρο τόν πίνακα, καθῶς τό σῶμα γίνεται ἀπόν, σέ καθόδους καί ἀνόδους, σέ φουσκονερίες καί σέ ἥλιους, πού ἀκολουθοῦν μιά γραμμή πού τώρα ἔχει προέλευση τό Ἰσλάμ.

Ὅμως καί τό θέατρο τῶν ὕλῶν, στό βαθμό πού μιά ὕλη μπορεῖ νά συλληφθεῖ καί σκληρυνθεῖ στόν ἐφελκυσμό της ἢ στήν ὑστέρησή της, μπορεῖ νά γίνει ἡ ἴδια ἱκανή νά ἐκφράσει τίς πτυχώσεις μιᾶς ἄλλης ὕλης, ὅπως στά ξύλινα γλυπτά τοῦ Renonciat, ὅταν ὁ κέδρος τοῦ Λιβάνου γίνεται πλαστικός μουσαμάς, ἢ τό πεῦκο τοῦ Pagaña «βαμβάκι καί πούπουλα». Τέλος, ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὅλες αὐτές οἱ ὑφές τῆς ὕλης τείνουν πρὸς ἓνα ἀνώτερο σημεῖο, ἓνα πνευματικό σημεῖο πού ἐνθυλακώνει τήν ὕλη, τήν κρατᾶ ἐνθυλακωμένη καί περιέχει, μόνο αὐτό, τό μυστικό τῶν ὑλικῶν πτυχώ-

σεων χαμηλότερα. Από εκείνο τό ανώτερο σημείο θά απέρρεαν οι υλικές πτυχώσεις, αφού δέν εξηγοῦνται από κάποια συστατικά μέρη κι εφόσον ὁ «έσμός», ἡ συνεχῆς μετάθεση τῶν περιγραμμάτων, προέρχεται από τό ὅτι προβάλλεται στήν ὕλη κάτι τό πνευματικό, από μιά φαντασμαγορία τῆς τάξης τῆς σκέψης, ὅπως λέει ὁ Dubuffet; Ὡς καί μέ ἄλλον τρόπο, ὁ γλύπτης Jeanclos ακολουθεῖ μιά παράλληλη πορεία, ὅταν πηγαίνει από φυσικά λαχανόφυλλα ἀπείρως ἀναπτυχωμένα, θηλιασμένα, ματωμένα, ἢ από σεντόνια ἀπείρως τεντωμένα, σέ μικρά μεταφυσικά μπιζέλια, πνευματικούς ὑπναράδες ἢ κεφάλια μονάδων πού δίνουν πλήρες νόημα στήν ἔκφραση «πτυχώσεις τοῦ ὕπνου». ²⁴ Ἐνεργητικές ἢ παθητικές, οἱ παράγωγες δυνάμεις τῆς ὕλης παραπέμπουν σέ πρωταρχικές δυνάμεις, πού εἶναι δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Πάντοτε οἱ δύο ὄροφοι καί ἡ ἄρμονία τους, ἡ ἑναρμόνισή τους.

6. Τό «παράδειγμα» [paradigme]: ἡ ἀναζήτηση ἑνός μοντέλου τῆς πτύχωσης ἔχει ὡς ἐνδιάμεσο στάδιο τήν ἐπιλογή μιᾶς ὕλης. Εἶναι ἄραγε ἡ πτύχωση τοῦ χαρτιοῦ, ὅπως ὑπαινίσσεται ἡ Ἀνατολή, ἢ ἡ πτύχωση τοῦ ὑφάσματος, πού φαίνεται νά κυριαρχεῖ στή Δύση; Ὅμως ὄλο τό ζήτημα εἶναι ὅτι τά υλικά συστατικά τῆς πτύχωσης (ἡ ὕφή) δέν θά πρέπει νά συγκαλύπτουν τό μορφικό στοιχεῖο ἢ τή μορφή ἔκφρασης. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ἡ ἀρχαιοελληνική πτύχωση δέν εἶναι ἱκανοποιητική, ἂν καί ἔχει, καί δικαίως, τή φιλοδοξία νά ἰσχύει στους ὑψηλότερους τομεῖς, τήν πολιτική ἐξουσία, τή δύναμη τοῦ σκέπτεσθαι: τό πλατωνικό παράδειγμα τῆς ὕφανσης ὡς διαπλοκῆς* ἀρκεῖται στίς ὑφές καί δέν συνάγει τά μορφολογικά στοιχεῖα τῆς πτύχωσης. Καί τοῦτο

24. *Jeanclos-Mossé, sculptures et dessins, Maison de la culture d'Orléans.*

* Πρβλ. Πλάτων, *Πολιτικός*, 279a-283a, 305e-311c, *Νόμοι*, 734. (Σ.τ.Μ.)

γιατί ή αρχαιοελληνική πτύχωση, όπως μάς δείχνουν ο Πολιτικός και ο Τίμαιος, προϋποθέτει ένα κοινό μέτρο δύο όρων [termes] που συμμειγρύνονται, και επιτελεί κυκλήσεις που αντιστοιχούν στην επανάληψη της αναλογίας. Γι' αυτό και οι μορφές πτυχώνονται στον Πλάτωνα, αλλά δεν φτάνουμε στο μορφολογικό στοιχείο της πτύχωσης. Αυτό δεν μπορεί να εμφανισθεί παρά μονάχα με τό άπειρο, με την ασυμμετρία και την άμετρία, όταν ή μεταβλητή καμπύλη θά εκθρονίσει τον κύκλο.²⁵ Αυτή είναι ή περίπτωση της μπαρόκ πτύχωσης, με τό καθεστώς της να αντιστοιχεί στη δύναμη του σκέπτεσθαι και την πολιτική έξουσία. Τό παράδειγμα γίνεται «μανιεριστικό» και οδηγείται σε μία μορφολογική παραγωγή* της πτύχωσης.

Κατ' αυτήν την έννοια, ή προτίμηση του ψυχιάτρου Clérambault στις πτυχώσεις που προέρχονται από τό Ίσλάμ, καθώς και οι εξαιρετικές φωτογραφίες του με πεπλοφορεμένες γυναίκες, άληθινοί πίνακες που μοιάζουν πολύ μ' εκείνους του Helga Heinzen σήμερα, δεν μαρτυρούν μία άπλή ιδιωτική διαστροφή, αντίθετα με ό,τι έχουν πει σχετικά. Ούτε, άλλωστε, και τό σάλι του Mallarmé και ή επιθυμία του να διευθύνει ένα περιοδικό μόδας. "Αν υπάρχει παραλήρημα στον Clérambault, είναι ως προς τις πτυχώσεις που ξαναβρίσκει στις παραισθητικές μικρές αντιλήψεις των αιθερομανών. "Ετσι, προσιδιάζει στη μορφολογική παραγωγή να δεσπόζει στις πίο ποικίλες ύλες και τους πίο ποικίλους τομείς. Θά διακρίνει ανάμεσά τους: τις Πτυχώσεις, άπλές και σύνθετες· τά Στριφώματα (καθώς οι κόμποι και οι ραφές εξαρτώνται από την πτύχωση)· τά Ντραπέ, με έρείσματα.²⁶ Μο-

25. Για την παρουσία ή την άπουσία «κοινοῦ μέτρου», *De la liberté* (F, σ. 178).

* Παραγωγή [deduction], ως όρος της λογικής. (Σ.τ.Μ.)

26. Πρβλ. Papetti, Valier, Fréminville, Tisseron, *La passion des étoffes chez un neuropsychiatre, G.G. de Clérambault*, Solin, Paris, 1981, μέ

νάχα ἀργότερα θά ἔλθουν οἱ ὑλικές Ὑφές, καί στό τέλος τά Συγκρίματα ἢ Κουβαριάσματα [Agglomérats ἢ Conglomérats] (τσόχα, μέ πύληση κι ὄχι πλέον μέ ὕφανση). Θά δοῦμε παρακάτω σέ ποιόν βαθμό αὐτή ἡ παραγωγή εἶναι καθαρά μπαρόκ ἢ λαϊμπνιτσιανή.

ἀναπαραγωγή φωτογραφιῶν, καί δύο διαλέξεις γιά τό ντραπέ (σσ. 49-57). Θά μπορούσε κανείς νά νομίσει ὅτι αὐτές οἱ φωτογραφίες πληθωρικῶν πτυχώσεων παραπέμπουν σέ πόζες πού ἐπέλεξε ὁ ἴδιος ὁ Clérambault. Ὅμως οἱ κάρτ ποστάλ πού κυκλοφοροῦσαν τήν ἐποχή τῆς ἀποικιοκρατίας μᾶς δείχνουν ἐπίσης ὅλα ἐκεῖνα τά συστήματα πτυχώσεων πού κατακλύζουν τήν ἐνδυμασία τῶν γυναικῶν τοῦ Μπαρόκου, ἀλλά καί τό ἴδιο τό πρόσωπο: πρόκειται γιά ἕνα ἰσλαμικό Μπαρόκ.

II.
ΟΙ ΕΣΩΚΛΕΙΣΕΙΣ

4.

Ἀποχρῶν λόγος

«Ὅλα ἔχουν ἓναν λόγο»... Αὐτή ἡ τετριμμένη διατύπωση ἀρκεῖ ἤδη γιά νά ὑποδείξει τόν χαρακτήρα τῆς ἀρχῆς ὡς ἐπιφωνήματος, τήν ταυτότητα τῆς ἀρχῆς καί τῆς κραυγῆς, τήν κατεξοχήν κραυγή τοῦ Ὁρθοῦ Λόγου. «Ὅλα» σημαίνει καθετί πού συμβαίνει, ὁτιδήποτε κι ἄν συμβαίνει. Καθετί πού συμβαίνει ἔχει ἓναν λόγο!¹ Καταλαβαίνουμε ὅτι μία αἰτία δέν εἶναι ὁ λόγος στόν ὁποῖο ἀναφερόμαστε ἐδῶ. Μία αἰτία ἀνήκει στήν τάξη ὅσων συμβαίνουν, εἴτε γιά νά μεταβάλει μία κατάσταση πραγμάτων εἴτε γιά νά παραγάγει ἢ νά καταστρέψει τό πράγμα. Ὅμως ἡ ἀρχή ἀξιῶνει ὅτι ὅλα ὅσα συμβαίνουν σέ κάποιο πράγμα, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν αἰτιολογιῶν, ἔχουν ἓναν λόγο. Ἐάν ἀποκαλέσουμε συμβάν ὅ,τι συμβαίνει στό πράγμα, εἴτε τό ὑφίσταται εἴτε τό διενεργεῖ, θά πούμε ὅτι ὁ ἀποχρῶν λόγος εἶναι αὐτός πού περιλαμβάνει τό συμβάν ὡς ἓνα ἀπό τά κατηγορήματά του: ἡ ἔννοια [concept ἢ notion] τοῦ πράγματος.

«Τά κατηγορήματα ἢ συμβάντα», λέει ὁ Leibniz.² Ἐξ οὗ καί τό δρομολόγιο πού διατρέξαμε προηγουμένως, ἀπό τήν καμπή στήν ἐσώκλειση. Ἡ καμπή εἶναι τό συμβάν πού τυχαίνει στή γραμμή ἢ τό σημεῖο. Ἡ ἐσώκλειση εἶναι ἡ κατηγορήση πού ἐνθέτει τήν καμπή στήν ἔννοια τῆς γραμμῆς ἢ τοῦ σημείου, δηλαδή μέσα σ' ἐκεῖνο τό ἄλλο σημεῖο πού θά ἀποκαλέσουμε μεταφυσικό.

1. Ἐπιστολή στόν Arnauld, 14 Ἰουλίου 1686.

2. *Discours de métaphysique*, § 14.

Πηγαίνουμε από τήν καμπή στήν ἐσώκλειση, ὅπως πηγαίνουμε ἀπό τό συμβάν τοῦ πράγματος στό κατηγορήμα τῆς ἔννοιας, ἢ ὅπως πηγαίνουμε ἀπό τό «βλέπω» στό «διαβάζω»: ὅτιδήποτε βλέπουμε γιά τό πράγμα, τό διαβάζουμε στήν ἔννοιά του. Ἡ ἔννοια εἶναι κάτι σάν μιά ὑπογραφή, ἕνας κλοιός. Ὁ ἀποχρῶν λόγος εἶναι ἡ ἐσώκλειση, δηλαδή ἡ ταυτότητα τοῦ συμβάντος καί τοῦ κατηγορήματος. Ὁ ἀποχρῶν λόγος ἀποφαίνεται: «Ὅλα ἔχουν μιά ἔννοια!» Ὡς μεταφυσική διατύπωση ἔχει τήν ἐξῆς: «Κάθε κατηγορήση ἔχει ἕνα θεμέλιο στήν φύση τῶν πραγμάτων». Καί ὡς λογική διατύπωση: «Κάθε κατηγορήμα βρίσκεται στό ὑποκείμενο», καθὼς τό ὑποκείμενο ἢ ἡ φύση τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ πράγματος.

Εἶναι εὐρέως γνωστό ὅτι τό Μπαρόκ χαρακτηρίζεται ἀπό τό «conchetto», στό μέτρο ὅμως πού τό μπαρόκ conchetto ἀντιδιαστέλλεται στήν κλασική ἔννοια. Εἶναι ἐπίσης εὐρέως γνωστό ὅτι ὁ Leibniz εἰσάγει μιά νέα ἀντίληψη τῆς ἔννοιας, μέ τήν ὁποία μεταμορφώνει τή φιλοσοφία· ἀλλά θά πρέπει νά ποῦμε σέ τί ἔγκειται αὐτή ἡ νέα ἀντίληψη, τό λαϊμπνιτσιανό conchetto. Κανένα κείμενο δέν μᾶς δείχνει καλύτερα πόσο πολύ ἀντιδιαστέλλεται στήν «κλασική» ἀντίληψη τῆς ἔννοιας ὅπως τήν εἶχε ἐδραιώσει ὁ Καρτέσιος, ὅσο ἡ ἀλληλογραφία μέ τόν καρτεσιανό De Volder. Καί, κατ' ἀρχάς, ἡ ἔννοια δέν εἶναι ἕνα ἀπλό λογικό ὄν, ἀλλά ἕνα μεταφυσικό ὄν· δέν εἶναι μιά γενικότητα ἢ μιά καθολικότητα ἀλλά ἕνα ἄτομο· δέν ὀρίζεται ἀπό ἕνα οὐσιῶδες γνώρισμα [attribut] ἀλλά ἀπό κατηγορήματα-συμβάντα.

Αὐτό ἰσχύει, μολαταῦτα, γιά κάθε ἐσώκλειση; Ἐδῶ θά συναντήσουμε τή διάκριση τῶν δύο τύπων ἐσώκλεισης, ἢ ἀνάλυσης, ἐφόσον ἡ ἀνάλυση εἶναι ἡ ἐνέργεια πού ἀποκαλύπτει ἕνα κατηγορήμα σέ μιά ἔννοια πού ἐκλαμβάνεται ὡς ὑποκείμενο, ἢ ἕνα ὑποκείμενο γιά ἕνα συμβάν πού ἐκλαμβάνεται ὡς κατηγορήμα. Ὁ Leibniz φαίνεται νά λέει ὅτι, στήν περίπτωση τῶν

αναγκαίων προτάσεων ἢ τῶν ἀληθειῶν οὐσίας («2 σύν 2 ἴσον 4»), τό κατηγορούμενο ἔχει ἐσωκλεισθεῖ στήν ἔννοια ρητῶς, ἐνῶ, γιά τίς ἐνδεχόμενες ὑπάρξεις («Ὁ Ἀδάμ ἀμαρτάνει», «Ὁ Καίσαρας διέσχισε τόν Ρουβίκωνα»), ἡ ἐσώκλειση εἶναι ἀπλῶς ὑπόρρητη ἢ δυνητική.³ Θά πρέπει μήπως νά καταλάβουμε ὅτι, ὅπως τό ὑπαινίσσεται μερικές φορές ὁ Leibniz, ἡ ἀνάλυση εἶναι πεπερασμένη στή μία περίπτωση καί ἀόριστη στήν ἄλλη; Ὡστόσο, πέρα ἀπό τό ὅτι δέν γνωρίζουμε ἀκόμη σέ τί ἔγκριται ἀκριβῶς ἡ ἔννοια ἢ τό ὑποκείμενο σέ καθεμία ἀπό τίς περιπτώσεις, διακινδυνεύουμε μία διπλή παρανόηση ἄν ἐξομοιώσουμε τό «ρητό» μέ τό πεπερασμένο, καί τό «ὑπόρρητο ἢ δυνητικό» μέ τό ἀόριστο. Θά ἦταν ἐκπληκτικό νά εἶναι πεπερασμένη ἡ ἀνάλυση τῶν οὐσιῶν, ἐφόσον εἶναι ἀδιαχώριστες ἀπό τήν ἀπειρία τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ.

Καί ἡ ἀνάλυση τῶν ὑπάρξεων εἶναι κι αὐτή μέ τή σειρά της ἀδιαχώριστη ἀπό τήν ἀπειρία τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία εἶναι ἐξίσου ἐν ἐνεργείᾳ ὅπως καί κάθε ἄλλο ἄπειρο: ἄν ὑπῆρχε ἀόριστο μέσα στόν κόσμο, ὁ Θεός δέν θά ἦταν ὑποτεταγμένος σ' αὐτό, καί ἔτσι θά ἔβλεπε τό τέλος τῆς ἀνάλυσης, κάτι πού δέν ἰσχύει ἐν προκειμένῳ.⁴ Μέ λίγα λόγια, δέν μπορούμε πλέον νά ταυτίζουμε τό δυνητικό πού ἀναφέρει ὁ Leibniz μέ ἕνα μὴ ἐνεργό ἀόριστο, ἐξίσου ὅπως καί δέν μπορούμε νά ταυτίζουμε τό ρητό μέ τό πεπερασμένο. Οἱ δυσκολίες αὐξάνονται ἄν ἐξετάσουμε κάποια πολύ σημαντικά κείμενα ὅπου ὁ Leibniz παρουσιάζει τό ὑπόρρητο ἢ τό ἐν δυνάμει, ὄχι πλέον ὡς τό ἴδιον τῶν ἐσωκλείσεων ὑπαρξῆς, ἀλλά ἡδὴ ὡς ἕναν τύπο ἐσώκλεισης οὐσίας: οἱ ἀναγκαῖες προτά-

3. Πρὸς *Discours de métaphysique*, §8, 13.

4. *De la liberté* (F, σσ. 180-181): «Μόνον ὁ Θεός βλέπει, ὄχι βεβαίως τό τέλος τῆς λύσης, ἕνα τέλος πού δέν λαμβάνει χώρα, ἀλλά τή σύμπλεξη τῶν ὄρων ὡς ἐνθυλάκωση τοῦ κατηγορήματος στό ὑποκείμενο, ἐπειδὴ βλέπει ὁ ἴδιος κάθε πράγμα πού βρίσκεται μέσα στή σειρά».

σεις είναι αυτές που διαιρούνται σε περιπτώσεις ρητῆς ἐσώκλεισης («2 σύν 2 ἴσον 4») και σε περιπτώσεις δυναμητικῆς ἐσώκλεισης («κάθε δυαδικός ἀριθμός είναι ἑξαδικός»).⁵ Θά λέγαμε μάλιστα ὅτι οἱ προτάσεις οὐσίας ὑπόκεινται σε κάθε ἀνάλυση, ρητῆ ἢ ὑπόρητη, ἐνῶ οἱ προτάσεις ὑπαρξῆς τελικά ξεφεύγουν ἀπό κάθε ἀνάλυση.

Τό πρῶτο πού θά πρέπει νά κάνουμε εἶναι νά ὀρίσουμε τίς οὐσίες [essences]. Ὅμως δέν μπορούμε νά τό κάνουμε χωρίς νά γνωρίζουμε τί εἶναι ἕνας ὀρισμός, παρότι ξεκινᾶμε ἀπό οὐσίες πού μπορούν ἤδη νά ὀριστοῦν, οὐσίες ὀριστέες [définissables], χωρίς νά ξέρουμε τίποτα γιά τό τί προϋποθέτουν. Ἐνας ὀρισμός θέτει τήν ταυτότητα ἑνός ὄρου (τοῦ ὀριζόμενου) μέ δύο ἄλλους ὄρους τουλάχιστον (τούς ὀρίζοντες ἢ λόγους). Εἶναι δυνατή ἡ ὑποκατάσταση τοῦ ὀρισμοῦ στό ὀριζόμενο, και αὐτή ἡ ὑποκατάσταση συνιστᾶ ἀμοιβαία ἐσώκλειση: γιά παράδειγμα, ὀρίζω τό 3 μέσω τοῦ 2 και τοῦ 1. Θά πρέπει λοιπόν νά κάνουμε ἀρκετές παρατηρήσεις. Πρῶτον, ἔχουμε νά κάνουμε μέ ὀρισμούς πραγματικούς ἢ γενετικούς, πού δείχνουν τή δυνατότητα τοῦ ὀριζόμενου: δέν ὀρίζουμε τό 3 μέσω τοῦ 1 σύν 1 σύν 1, οὔτε μέσω τοῦ 8 μείον 5, ἀλλά μέσω τῶν πρώτων ἀριθμῶν τούς ὁποίους ἐσωκλείει και οἱ ὁποῖοι τόν ἐσωκλείουν. Δεύτερον, ὀρισμοί ὅπως αὐτός δέν λειτουργοῦν καθόλου κατ' εἶδος και κατά διαφοράν, και δέν ἐπιζητοῦν οὔτε τήν κατανόηση οὔτε τήν ἔκταση μιᾶς ἔννοιας, οὔτε τήν ἀφαίρεση οὔτε τή γενικότητα, πού θά παρέπεμπαν ἐξἄλλου σε

5. Πρῶλ. *De la liberté* (F, σ. 183), ἀλλά και τό *Sur le principe de raison* (C, σ. 11), τό *Vérités nécessaires et vérités contingentes* (C, σσ. 17-18), ἢ τό Ἀπόσπασμα X (GPh, VII, σ. 300). Τά κείμενα αὐτά μνημονεύουν ἀνάλογα ἀριθμητικά παραδείγματα και χρησιμοποιοῦν συνώνυμους ὄρους («latebat» ἢ «tecte» ἀλλά και «virtualiter»). Ὁ Couturat ἔχει λοιπόν δίκιο νά λέει: «Οἱ ἀναγκαῖες ἀλήθειες εἶναι ταυτόσημες, οἱ μέν ρητά..., οἱ δέ δυναμητικά ἢ ὑπόρητα» (*La logique de Leibniz*, Olms, Hildesheim, 1961, σ. 206).

ονοματικούς όρισμούς. Τρίτον, ή απόδειξη μπορεί νά όριστει ώς άλυσίδα όρισμών, δηλαδή ώς άλύσωση άμοιβαίων έσωκλείσεων: έτσι αποδεικνύουμε ότι «2 σύν 2 ίσον 4». ⁶ Τέλος, προαισθανόμαστε ότι ή προτεραιότητα [antécédence], αυτό πού ό Άριστοτέλης ήδη αποκαλοϋσε πρότερον και ύστερον, αν και δέν ύπάρχει έδω χρονική τάξη, είναι μιά περίπλοκη έννοια: τά όρίζοντα ή οι λόγοι θα πρέπει νά προηγούνται από τό όριζόμενο, έφόσον όρίζουν τή δυνατότητά του, αλλά μονάχα κατά τό «δυνάμει» και όχι κατά τό «ένεργεία», ή όποία, αντιθέτως, θα προϋπέθετε τήν προτεραιότητα τοϋ όριζόμενου. Από έδω ακριβώς προκύπτει και ή άμοιβαία έσωκλείση αλλά και ή άπουσία κάθε χρονικής σχέσης.

Άπό εκεί και πέρα έξυπονοειται ότι, από όρισμούς σέ όρισμούς, αν ανατρέξουμε τή μή χρονική άλύσωση, φτάνουμε σέ μή όριστά, δηλαδή σέ όριζόμενα πού είναι οι έσχατοι λόγοι και πού δέν μπορούν πλέον νά όριστοϋν. Γιατί νά μήν προχωρούμε επ' άόριστον; Αυτή ή έρώτηση χάνει κάθε νόημα μόλις φτάσουμε σέ πραγματικούς όρισμούς, άφοϋ τό άόριστο θα απέδιδε και θα είχε αποδώσει μόνον ονοματικούς όρισμούς. Θα έπρεπε βεβαίως νά είχαμε ξεκινήσει από τά μή όριστά, αν ευθύς εξαρχής ξέραμε τί ήταν πραγματικός όρισμός. Ωστόσο, μέσα από αυτήν ακριβώς τή διαμεσολάβηση φτάνουμε στα μή όριστά, και τά ανακαλύπτουμε ως απολύτως πρώτα στήν τάξη τών πρότερων και τών ύστερων: «πρωταρχικές άπλές έννοιες». Άπό όρισμό σέ όρισμό (άπόδειξη), όλα μπορούν νά ξεκινήσουν μόνο από άόριστους όρους πού εισέρχονται στους πρώτους όρισμούς. Αυτά τά μή όριστά δέν είναι προφανώς άμοιβαίες έσωκλείσεις, όπως οι όρισμοί, αλλά αυτο-εσωκλείσεις: είναι τά Ταυτά σέ καθαρή κατάσταση, καθένα από τά όποια έσωκλείεται στον έαυτό του και έσωκλείει μόνον τον έαυτό του, έφόσον καθένα δέν μπορεί παρά νά είναι

6. *Nouveaux essais*, IV, κεφ. 7, § 10.

ταυτόσημο μέ τον έαυτό του. 'Ο Leibniz εισάγει τήν ταυτότητα στό άπειρο: τό ταυτόν είναι μιά αὐτο-θεσία τοῦ άπειρου, χωρίς τήν όποία ή ταυτότητα θά παρέμενε ύποθετική (άν ύπάρχει Α, τότε τό Α είναι Α...).

Αὐτό τό σημάδι τῆς ταυτότητας άρκει ἤδη γιά νά δείξει ότι ό Leibniz ἔχει μιά πολύ ιδιαίτερη αντίληψη γιά τίς άρχές, μιά στ' αλήθεια μαρόκ αντίληψη. 'Από τήν άποψη αὐτή ό Ortega y Gasset προβαίνει σέ μιά σειρά λεπτομερῶν παρατηρήσεων: άφενός τοῦ Leibniz τοῦ άρέσουν οί άρχές, είναι άναμφισβήτητα ένας φιλόσοφος πού άδιάκοπα έπινοεί άρχές, τίς έπινοεί μέ εὐχαρίστηση και ένθουσιασμό, και τίς κραδαίνει σάν όπλα: άφετέρου, όμως, παίξει μέ τίς άρχές, πολλαπλασιάζει τίς διατυπώσεις τους, θέτει ποικίλες σχέσεις μεταξύ τους, και θέλει μονίμως νά τίς «τεκμηριώνει», λές και, από ύπερβολική άγάπη, δέν είχε κανέναν σεβασμό γι' αὐτές.⁷ Και τοῦτο γιατί οί άρχές τοῦ Leibniz δέν είναι καθολικές κενές μορφές: δέν είναι ούτε και ύποστάσεις [hypostases] ἢ άπόρροιας, πού θά τίς καθιστοῦσαν όντα.

'Όμως, είναι ό καθορισμός τάξεων τῶν όντων. Οί άρχές μās φαίνονται σάν κραυγές γιατί καθεμία σηματοδοτεῖ τήν παρουσία μιās τάξης όντων, πού βγάζουν τά ίδια τήν κραυγή και καταφέρνουν νά άναγνωρίζονται άπ' αὐτήν τήν κραυγή. Πάντως, δέν θά καταλήξουμε μέ τήν άποψη ότι, κατ' αὐτήν τήν έννοια, ή άρχή τῆς ταυτότητας δέν μās έπιτρέπει νά γνωρίζουμε τίποτα, άκόμη κι αν δέν μās κάνει νά διεισδύσουμε σ' αὐτή τή γνώση. 'Η άρχή τῆς ταυτότητας, ἢ μάλλον ή άρχή τῆς αντίφασης, όπως λέει ό Leibniz, μās κάνει νά γνωρίσουμε μιά τάξη όντων, τήν τάξη τῶν Ταυτῶν, πού είναι πλήρη όντα. 'Η άρχή τῆς ταυτότητας, ἢ μάλλον τῆς αντίφασης, είναι άπλῶς ή κραυγή τῶν Ταυ-

7. Ortega y Gasset, *L'évolution de la théorie déductive, l'idée de principe chez Leibniz*, Gallimard, Paris, 1970, σσ. 10-12.

των, και δέν μπορεί νά εἶναι μιά ἀφηρημένη ἀρχή. Εἶναι ἕνα σι-
νιάλο. Τά ἴδια τά Ταυτά εἶναι μή ὀριστά καί ἴσως ἀγνώριστα γιά
ἐμᾶς: ἔχουν μολαταῦτα ἕνα κριτήριο, τό ὁποῖο ἡ ἀρχή μᾶς ἐπι-
τρέπει νά γνωρίσουμε ἢ νά φτάσει στ' αὐτιά μας.

Τό κριτήριο ἔχει ὡς ἐξῆς: Κάθε μορφή ἱκανή νά τή σκεφτεῖ
κάποιος ὡς ἀφ' ἑαυτῆς ἀπειρη εἶναι ταυτόσημη μέ τόν ἑαυτό
της, ἱκανή νά ὑψωθεῖ ἀπευθείας στό ἀπειρο, ἀφ' ἑαυτῆς καί ὄχι
ἀπό κάποια αἰτία: «φύση ἐπιδεκτική τοῦ ἔσχατου βαθμοῦ». Γιά
παράδειγμα, μπορούμε νά σκεφτοῦμε μιά ταχύτητα ὡς ἀπειρη,
ἢ ἕναν ἀριθμό, ἢ ἕνα χρώμα; Ἀπεναντίας, ἡ σκέψη φαίνεται ὅτι
εἶναι μιά μορφή πού μπορεί νά ὑψωθεῖ στό ἀπειρο, ἢ μάλιστα ἡ
ἔκταση [étendue], ὑπό τόν ὄρο ὅτι αὐτές οἱ μορφές δέν εἶναι σύ-
νολα καί δέν ἔχουν μέρη: εἶναι «ἀπόλυτα», «πρῶτα δυνατά»,
«πρωταρχικές ἔννοιες, ἀπολύτως ἀπλές», Α, Β, Γ.⁸... Καθεμία,
καθώς περιλαμβάνει τόν ἑαυτό της καί μόνον τόν ἑαυτό της, κα-
θώς δέν εἶναι ἕνα σύνολο καί δέν ἔχει μέρη, δέν ἔχει κατ' ἀκριβο-
λογίαν καμμία σχέση μέ κάποια ἄλλη. Εἶναι καθαρά «ἀνόμοια
[σέ διασπορά]», εἶναι ἀπόλυτα πού δέν μπορούν νά ἀντιφάσκουν
μεταξύ τους, ἐφόσον δέν ὑπάρχει στοιχεῖο πού τό ἕνα νά μπορεί
νά τό καταφάσκει ἐνῶ τό ἄλλο νά τό ἀρνεῖται. Τελοῦν σέ «μή
σχέση», θά ἔλεγε ὁ Blanchot. Αὐτό ἀκριβῶς λέει ἡ ἀρχή τῆς
ἀντίφασης: ὅτι δύο διακριτά Ταυτά δέν μπορούν νά ἀντιφάσκουν
μεταξύ τους, καί ἀποτελοῦν λοιπόν μιά τάξη.

8. Γι' αὐτό τό κριτήριο ἢ αὐτή τή δοκιμασία ὑψωσης στό ἀπειρο, καθώς
καί γιά τόν ὄρο «οὔτε ὄλον οὔτε μέρη», πρβλ. *Nouveaux essais...*, II, κεφ.
17, §§2-16. Ἐπίσης, *Méditations sur la connaissance, la vérité et les idé-
es*. Τά δύο κείμενα ἀναγνωρίζουν μιά ἀπόλυτη ἔκταση, «extensio absoluta»,
ὡς ἀπειρη πρωταρχική μορφή. Ὅμως τό κάνουν μέ ἕνα πολύ ἰδιαίτερο νόη-
μα, ἐφόσον δέν πρόκειται οὔτε γιά χῶρο, πού εἶναι σχετικός, οὔτε γιά μιά κα-
θαρά λαϊμπνιτσιανή ἔκταση [étendue], πού εἰσέρχεται σέ σχέσεις ὄλου καί
μερῶν: πρόκειται γιά τό ἀχανές, πού εἶναι «ἡ ἰδέα τοῦ ἀπόλυτου σέ σχέση μέ
τόν χῶρο».

Μπορούμε νά τά αποκαλέσουμε «ουσιώδη γνωρίσματα» τοῦ Θεοῦ. Ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκουμε τή μοναδική πράγματι κοινή θέση τοῦ Spinoza καί τοῦ Leibniz, ὅταν ἔχουν ἕναν ἴδιο τρόπο νά ἀπαιτοῦν ὡς ὄντολογική ἀπόδειξη τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ μιά παρακαμπτήριο πού ὁ Καρτέσιος νόμισε πώς ἦταν καλό νά ἀποφύγει: προτοῦ καταλήξουν ὅτι ὑφίσταται κατ' ἀνάγκην ἕνα ὄν ἀπείρως τέλειο, θά ἔπρεπε νά δείξουν ὅτι αὐτό εἶναι δυνατό (πραγματικός ὀρισμός) καί ὅτι δέν ἐνέχει κάποια ἀντίφαση. Κι ὅμως, ἀκριβῶς ἐπειδή ὅλες οἱ ἀπόλυτες μορφές εἶναι ἀνίκανες νά ἀντιφάσκουν μεταξύ τους, μποροῦν νά ἀνήκουν σέ ἕνα καί τό αὐτό ὄν, καί, ὅταν μποροῦν κάτι τέτοιο, ὄντως τοῦ ἀνήκουν. Καθώς εἶναι μορφές, ἡ πραγματική διάκρισή τους εἶναι τυπική, καί δέν ἐπισύρει καμμία ὄντολογική διαφορά ἀνάμεσα σέ ὄντα στά ὁποῖα καθεμία θά ἀποδιδόταν ὡς οὐσιῶδες γνώρισμα: ὅλες ἀποδίδονται σέ ἕνα καί τό αὐτό ὄν, ὄντολογικά ἕνα, μορφικά [τυπικά] ποικίλο.⁹ Ἦδη, ἐδῶ, ἡ πραγματική διάκριση δέν ἐπισύρει τή διαχωριστότητα. Ὅπως θά πει ὁ Kant, ἡ ὄντολογική ἀπόδειξη πηγαινέει ἀπό τό σύνολο κάθε δυνατότητας στήν ἀτομικότητα ἐνός ἀναγκαίου ὄντος: ∞/1. Τά Ταυτά εἶναι μιά τάξη

9. Γιά τό ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀντίφαση, ὅσον ἀφορᾷ μορφές ἀπολύτως ἀπλές πού εἶναι κατ' ἀνάγκην «συμβατές», πρβλ. Ἐπιστολή στήν πριγκίπισσα Ἐλισάβετ, 1678, καί προπάντων τό *Qu'il existe un Etre infiniment parfait* (GPh, VII, σσ. 261-262). Στό τελευταῖο κείμενο ὁ Leibniz βεβαιώνει ὅτι ὁ ἴδιος δίδαξε στόν Spinoza αὐτή τήν ἀπόδειξη. Ὅμως θά διατηρήσουμε τίς ἀμφιβολίες μας, γιατί αὐτή ἡ ἀπόδειξη περιλαμβάνεται στίς δέκα πρῶτες προτάσεις τῆς σπινοζικῆς Ἠθικῆς: ἀκριβῶς ἐπειδή τά οὐσιώδη γνωρίσματα δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἀφοροῦν ἕνα καί τό αὐτό ὄν... καί πολλῶ μάλλον γιατί οἱ Spinoza καί Leibniz ἀντλοῦσαν ἀπό κοινή πηγή, τόν Duns Scot, ὁ ὁποῖος ἔδειχνε ὅτι οἱ τυπικά διακριτές Οὐσιότητες [Quiddités] συνέθεταν ἕνα καί τό αὐτό ὄν (πρβλ. Gilson, *Jean Duns Scot*, Vrin, Paris, 1952, σσ. 243-254: «Ἡ τυπική διάκριση τῶν οὐσιῶν δέν ἐμποδίζει τήν τέλεια ὄντολογική ἐνότητα τοῦ ἀπείρου»).

όντων, αλλά μία τάξη μέ ένα καί μοναδικό μέλος. Θά ξαναβροῦμε ἐδῶ τόν κανόνα τῆς προτεραιότητας, ἐφόσον οἱ ἀπόλυτες μορφές προηγῶνται τοῦ Θεοῦ, ὡς τά πρῶτα στοιχεῖα τῆς δυνατότητάς του, ἄν καί ὁ Θεός προηγεῖται αὐτῶν «in re», «in actu».

Πῶς πηγαίνουμε ἀπό τά Ταυτά στά Ὀριστά; Τά Ταυτά εἶναι ἀπολύτως ἀπλές πρωταρχικές ἔννοιες, A, B, ..., πού «συνθέτουν» μεταφυσικά ἕνα μοναδικό ὄν, AB.... Ὅμως δέν θά συγχύσουμε τή μεταφυσική σύνθεση μέ τή λογική παραγωγή. Τά Ὀριστά εἶναι παράγωγες ἔννοιες: μποροῦν νά εἶναι ἀπλά, ἄν εἶναι πρῶτα μέσα στήν τάξη τους, ἀλλά προϋποθέτουν πάντοτε δύο τουλάχιστον πρωταρχικά πού νά τά ὀρίζουν κατά μία σχέση, κατά ἕνα «vinculum», ἢ μέ τό ἐνδιάμεσο ἑνός μορίου πού τό ἴδιο εἶναι ἀπλό ἢ πολύπλοκο (γιά παράδειγμα: A ἐντός B). Ἡ Συνδυαστική εἶναι αὐτή πού κινεῖται ἐπίσης ἀπό τά Ταυτά στά Ὀριστά, ἀπό τά πρωταρχικά στά παράγωγα, διακρίνοντας ἐπίπεδα: τό ἐπίπεδο I περιέχει τά πρωταρχικά ἢ τά ἀόριστα Ταυτά, τό ἐπίπεδο II περιέχει τά ἀπλά παράγωγα, πού ὀρίζονται ἀπό δύο ἀπλά πρωταρχικά κατά μία ἀπλή σχέση· τό ἐπίπεδο III περιέχει τά σύνθετα παράγωγα πού ὀρίζονται ἀπό τρία πρωταρχικά ἢ ἀπό ἕνα ἀπλό πρωταρχικό καί ἕνα ἀπλό παράγωγο κατά μία σχέση πού ἡ ἴδια εἶναι σύνθετη.¹⁰ ...

Ἄς δώσουμε ἕνα παράδειγμα πού ἰσχύει κατ' ἀναλογία: ἔστω κι ἄν δέν μποροῦμε νά ξεκινήσουμε ἀπό ἀπολύτως πρωταρχικά γιά νά συναγάγουμε τίς σκέψεις μας, μποροῦμε πάντοτε νά ἀναγνωρίσουμε κάποια πρωταρχικά σχετικά μέ ἕναν τομέα (προϋποθέτουν τόν τομέα ἀντί νά τόν γεννοῦν). ἔτσι οἱ πρῶτοι ἀριθμοί εἶναι πρωταρχικοί στήν ἀριθμητική ἐπειδή, ἐφόσον διαι-

10. *Recherches générales sur l'analyse des notions et vérités* (C, σσ. 358-359). Γιά τό «vinculum» ὡς σχέση μεταξύ τῶν ὀριζόντων ἑνός μεγέθους, βρβλ. *De la méthode de l'universalité*, C, σ. 101.

ροῦνται μόνον μέ τόν ἑαυτό τους καί τή μονάδα, ὅλοι εἶναι ἕνα φαινόμενο αὐτο-εσώκλεισης. Ἐπίσης, τά ἀόριστα ἀξιώματα στή γεωμετρία (γιά παράδειγμα, «σημεῖο», «χώρος», «μέσος»...) ἀποτελοῦν τό ἐπίπεδο I, ἐξ οὗ συνάγεται ἕνα ἐπίπεδο II, μέ τόν συνδυασμό δύο πρωταρχικῶν κάθε φορά, καί κατόπιν ἕνα ἐπίπεδο III (ἡ γραμμή εἶναι ὁ ἐνδιάμεσος χώρος μεταξύ δύο σημείων).¹¹ Ἀναμφισβήτητα, στό ἀπόλυτο, ὁ ἴδιος ὁ Θεός ἐξασφαλίζει τή μετάβαση ἀπό τά Ταυτά στά Ἐοριστά: ἀπαρτίζεται ἀπό ὄλες τίς ἀπόλυτες πρωταρχικές ἔννοιες, ἀλλά εἶναι ἐπίσης τό πρῶτο καί ἔσχατο ὀριστό, ἀπό τό ὁποῖο συνάγονται ὅλα τά ἄλλα. Ὅμως, δέν μπορούμε ἔτσι νά λύσουμε τή δυσκολία πού βαρύνει ὀλόκληρη τή συνδυαστική. Ὁ Couturat μᾶς τό δείχνει πάρα πολύ καλά: πῶς νά ἀποδώσουμε σχέσεις πού σημαδεύονται ἀπό ἄρθρα, προθέσεις, ρήματα καί περιπτώσεις, καί πού προκύπτουν ἀπό τό ἐπίπεδο II; Ξεκινᾶμε ἀπό ἀπόλυτες μορφές πού ἐκλαμβάνονται μέσα στή μή σχέση τους. Καί νά πού προκύπτουν μονομιᾶς σχέσεις ἢ «μόρια», ὄχι μόνο γιά τή δική μας νόηση, ἀλλά στή νόηση τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ. Πῶς ἡ σχέση θά μπορούσε νά προκύψει ἀπό τή μή σχέση;

Βεβαίως, ὑπάρχουν πολλές περιοχές στή νόηση τοῦ Θεοῦ. Μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι οἱ σχέσεις προκύπτουν σέ μιά περιοχὴ πού δέν ἀφορᾶ πλέον τόν ἴδιο τόν Θεό, ἀλλά τή δυνατότητα τῆς δημιουργίας. Εἶναι τουλάχιστον μιά ἔνδειξη, ἔστω κι ἂν τό ζήτημα δέν εἶναι πού προκύπτουν οἱ σχέσεις, ἀλλά πῶς. Στήν πραγματικότητα, ἡ μπαρόκ σκέψη ἔχει προσδώσει ἰδιαίτερη σημασία στή διάκριση περισσότερων τάξεων ἀπείρου. Καί, κατὰ πρῶτον, ἂν οἱ ἀπόλυτες μορφές συνιστοῦν τόν Θεό ὡς ἕνα ἄπειρο

11. Πρβλ. τό νεανικό ἔργο *Sur l'art combinatoire*, μέ σχόλια τοῦ Couturat, *La logique de Leibniz*, σ. 560. Ἐμεῖς ἀπλοποιήσαμε τό παράδειγμα τῆς γραμμῆς πού, στήν πραγματικότητα, ἀνήκει στό ἐπίπεδο IV.

από μόνο του, πού αποκλείει τά σύνολα καί τά μέρη, ἡ ἰδέα τῆς δημιουργίας παραπέμπει σέ ἓνα δεύτερο ἄπειρο, μέσω τῆς αἰτίας. Τό ἄπειρο μέσω τῆς αἰτίας εἶναι αὐτό πού συνιστᾷ τά σύνολα καί τά μέρη, χωρίς νά ὑπάρχει οὔτε μεγαλύτερο σύνολο οὔτε καί μικρότερο μέρος. Δέν εἶναι πλέον μιά ομάδα, ἀλλά μιά σειρά πού δέν ἔχει οὔτε ἔσχατο ὄρο οὔτε ὄριο. Διέπεται ὄχι πλέον ἀπό τήν ἀρχή τῆς ταυτότητας, ἀλλά ἀπό μιά ἀρχή ὁμοιότητας ἢ ὁμοιοθεσίας πού σηματοδοτεῖ μιά νέα τάξη ὄντων. Εἶναι ὅλα αὐτά πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε ἐκτάσεις ἢ ἐκτατικότητες [extensions ἢ extensités]:* ὄχι μονάχα ἡ ἔκταση [étendue] κατ' ἀκριβολογίαν τοῦ ὄρου, ἀλλά καί ὁ χρόνος, ὁ ἀριθμός, ἡ ἀπείρως διαιρετῆ ὕλη, ὅλα ὅσα εἶναι «partes extra partes» καί, ὡς τέτοια, ὑπόκεινται στήν ἀρχή τῆς ὁμοιότητας. Ὡς ἐκ τούτου, κάθε ὄρος τῆς σειράς, πού ἀποτελεῖ ἓνα σύνολο γιά τούς προηγούμενους, καί ἓνα μέρος γιά τούς ἐπόμενους, ὀρίζεται ἀπό δύο ἢ περισσότερους ἀπλούς ὄρους, οἱ ὁποῖοι ἀποκτοῦν μιά σχέση πού μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ κατά τή νέα αὐτή συνάρτηση, καί οἱ ὁποῖοι δέν παίζουσι πλέον τόν ρόλο μερῶν ἀλλά προαπαιτούμενων, λόγων ἢ συστατικῶν στοιχείων.

Ἔτσι, στή σειρά τῶν ἀριθμῶν, καθένας ὡς ὅλον καί ὡς μέρος ὀρίζεται ἀπό τούς πρώτους ἀριθμούς πού συσχετίζονται ἀπό τήν ἐξῆς ἀποψη: τό 4, πού εἶναι τό διπλάσιο τοῦ 2 καί τό ἥμισυ τοῦ 8,

* Στόν Leibniz ὁ ὄρος *extensions* ἀναφέρεται στίς ἄπειρες σειρές, τῶν ὁποίων οἱ ὄροι εἰσέρχονται σέ σχέσεις ὅλον-μέρη, στίς σειρές ἐκεῖνες πού δέν ἔχουν ἔσχατο ὄρο καί ὄριο. Στή λογική ἡ *extension* ενός ὄρου δηλώνει τό σύνολο τῶν ἀντικειμένων πού δηλώνονται ἀπό τόν ὄρο αὐτό, κάτι πού δέν μᾶς ἀφορᾷ ἄμεσα ἐδῶ, ἄν καί ὁ Leibniz μεταχειρίζεται τή λέξη αὐτή γιά τήν ἀνάλυση τῆς ἔννοιας [concept]. Ἀποδώσαμε τή λέξη *extensive* ὡς ἐκτατικότητα ἀπλῶς γιά λόγους ἔμφασης (πρβλ. *extensif*: ἐκτατικός), ἀφοῦ ὁ συγγραφέας θεωρεῖ τούς δύο ὄρους ὡς ἀνταλλάξιμους: ἔτσι ἡ ἔκταση [étendue (γαλλ.), extensio (λατ.)] ἀλλά καί ἡ ὕλη ἀσχέτως μορφῆς, θά ποῦμε ὅτι ἀνήκουν στήν οἰκογένεια τῶν ἐκτατικότητων. (Σ.τ.Μ.)

ορίζεται από τό 3 και τό 1. Ἐπίσης, στό ἀριθμητικό τρίγωνο, κάθε γραμμή ὡς σειρά ἀριθμῶν εἶναι τό διπλάσιο τῆς προηγούμενης, ἀλλά ὁρίζεται ἀπό μία δύναμη τοῦ δύο πού θέτει τό προαπαιτούμενο σέ σχέση πολλαπλασιασμοῦ μέ τόν ἑαυτό του (καί τά προαπαιτούμενα σέ σχέση μεταξύ τους). Ἄρκει νά καταλάβουμε ὅτι τό ὅλον καί τά μέρη (καί ἡ ὁμοιότητα) δέν εἶναι ἤδη σχέσεις, ἀλλά ἡ διατύπωση ὡς ἀρχῆς ἑνός παράγωγου ἀπείρου, ἓνα εἶδος καταληπτῆς ὕλης γιά κάθε δυνατή σχέση: συνεπῶς οἱ πρωταρχικοί ὄροι, χωρίς νά ἔχουν ἀπό μόνοι τους σχέση, προσλαμβάνουν σχέσεις καθὼς γίνονται τά προαπαιτούμενα ἢ τά ὀρίζοντα τοῦ παράγωγου, δηλαδή οἱ μορφοποιοί αὐτῆς τῆς ὕλης. Ὅσο τά πρωταρχικά ἦταν χωρίς σχέση, ὡς ἀπλές αὐτο-εσωκλείσεις, ἦταν οὐσιώδη γνωρίσματα τοῦ Θεοῦ, κατηγορήματα ἑνός ἀπολύτως ἀπείρου ὄντος.

Ὅμως, ἐφόσον ἐξετάζουμε ἓνα ἀπειρο δεύτερης τάξης ὡς τό παράγωγο αὐτοῦ τοῦ ὄντος, τά κατηγορήματα παύουν νά εἶναι οὐσιώδη γνωρίσματα γιά νά γίνουν σχέσεις, εἰσέρχονται σέ σχέσεις πού ὀρίζουν ἐπ' ἀπειρον τά σύνολα καί τά μέρη, καί βρίσκονται τά ἴδια σέ ἀμοιβαία ἐσώκλειση μέ τό ὀριζόμενο, σύμφωνα μέ τή διπλή προτεραιότητα. Εἰσερχόμαστε ἤδη στόν «ἀποχρώντα λόγο», ἐφόσον τά ὀρίζοντα κατ' αὐτήν τή σχέση εἶναι κάθε φορά ὁ λόγος τοῦ ὀριζόμενου. Ἄν θά ἔπρεπε νά ὀρίσουμε τή σχέση, θά λέγαμε ὅτι εἶναι ἡ ἐνότητα τῆς μή σχέσης μέ μιά ὕλη ὅλον-μέρη. Πολλοί πίστευαν ὅτι οἱ σχέσεις θά παρουσίαζαν γιά τόν Leibniz μιά μή ἀναγώγιμη δυσκολία, γιατί ἔκαναν τή σύγκριση ἀνάμεσα σέ κατηγορήματα καί οὐσιώδες γνώρισμα, μιά σύγκριση πού δέν εἶναι θεμιτή παρά μόνο στό ἐπίπεδο ἐννοιῶν ἀπολύτως ἀπλῶν, πού ἀκριβῶς ἀποκλείουν κάθε σχέση, ἀλλά παύει νά εἶναι θεμιτή ὅταν βρεθοῦμε στό ἐπίπεδο τῶν παράγωγων, ἢ στό ἐπίπεδο «Κατηγορήματα=σχέση», στήν ἀμοιβαία ἐσώκλειση τοῦ κατηγορήματος-σχέσης μέ τό ὀριζόμενο ὑποκείμενο (τό 4

είναι 3, σε σχέση με τό 1). Και όταν μάλιστα τό υποκείμενο θά γίνει ἡ ἄτμητη μονάδα, τά κατηγορούμενα θά ἐξακολουθήσουν νά εἶναι «πάθη καί σχέσεις», σύμφωνα μέ τήν ὀρολογία τῆς Μοναδολογίας.

“Ὅμως, ὑπάρχει ἐπιπλέον μιά τρίτη τάξη ἀπείρου. Πρόκειται γιά σειρές πού δέν ἔχουν πάντοτε ἔσχατο ὄρο, ἀλλά εἶναι συγκλίνομενες καί τείνουν πρός ἕνα ὄριο.¹² Δέν πρόκειται πλέον γιά ἔκταση, ἀλλά γιά ἐντάσεις ἢ ἐντατικότητες [intensions ἢ intensités].* “Ὅχι πλέον σχέσεις, ἀλλά νόμοι. “Ὅχι πλέον Συνδυαστική, ἀλλά Χαρακτηριστικό. “Ὅχι πλέον ὕλη, ἀλλά κάτι «πραγματικό» μέ-

12. Στήν Ἐπιστολή XII ὁ Spinoza διακρίνει ἐπίσης τρία ἄπειρα, τό ἕνα ἀπ’ ἐαυτοῦ, τό ἄλλο ἐκ τῆς αἰτίας του, καί τό τρίτο, τέλος, ἐνταγμένο μέσα σέ ὄρια. Ἀπ’ αὐτή τήν ἀποψη ὁ Leibniz συγχάριει τόν Spinoza, ἄν καί ὁ ἴδιος ἀντιλαμβάνεται διαφορετικά τή σχέση τοῦ ὄριου μέ τό ἄπειρο. Πρὸβλ. GPh, I, σ. 137.

* Στόν Leibniz ὁ ὀρος *intensions* ἀναφέρεται στίς ἄπειρες συγκλίνουσες σειρές πού τείνουν πρός ὄρια, στίς σειρές τῶν ὁποίων οἱ ὄροι εἶναι βαθμοί καί ὄχι μέρη: ὁ ἄρρητος ἀριθμός ἢ οἱ ἐνδιάθετοι χαρακτήρες ἑνός πράγματος, καί γενικότερα ὅτιδήποτε τό πραγματικό μέσα στήν ὕλη (ἀφοῦ δέν εἶναι ὅλα πραγματικά), ἐφόσον εἶναι ἢ εἰσέρχεται σέ ἄπειρες συγκλίνουσες σειρές πού τείνουν πρός ὄρια, δηλ. τά προαπαιτούμενα τοῦ πράγματος. Στό τρέχον κεφάλαιο ἀποδίδουμε τόν ὄρο αὐτό ὡς ἐντάσεις, ἐνῶ τόν ὄρο *intensité* ὡς ἐντατικότητα (πρὸβλ. *intensif*: ἐντατικός) ἀπλῶς γιά λόγους ἔμφασης καί σέ συμμετρία μέ τό *extensité*: ἔτσι τό ἐκτεινόμενο, ὅπως θά πῆ ὁ Deleuze [étendu (γαλλ.), extensum (λατ.)], ἢ βαρύτητα ἢ ἡ πυκνότητα (ὡς ἐνδιάθετοι χαρακτήρες τῆς ὕλης) θά πούμε ὅτι ἀνήκουν στήν οἰκογένεια τῶν ἐκτατικότητων. Παρακάτω, ἀπό τά δύο συμμετρικά ὁμορρίζα ζεύγη ἐναλλακτικῶν ὀρων ὁ Deleuze θά κρατήσει τά *extension* καί *intensité*, ὁπότε θά ἀποδώσουμε τόν δεύτερο ἀπλῶς ὡς ἔνταση. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι στή λογική ἡ *intension* ἑνός ὄρου δηλώνει τό σύνολο τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἀντικειμένων πού δηλώνονται ἀπό τόν ὄρο αὐτό —καί δέν εἶναι τυχαῖο λοιπόν πού, σέ ἕνα διάσημο χωρίο τῶν *Nouveaux essais*, ὁ Leibniz σέ μιά ἔννοια μέ μεγαλύτερη ἔνταση θά ἀναγνωρίσει περισσότερους βαθμούς πραγματικότητας. (Σ.τ.Μ.)

σα στην ύλη, τό ὁποῖο γεμίζει τήν ἔκταση [extension] (ἐξυπονοεῖται, μιά «δυνατή» πραγματικότητα). Τό πραγματικό μέσα στην ύλη, τό πράγμα, εἶναι αὐτό πού ἔχει ἐσωτερικούς χαρακτήρες τῶν ὁποίων ὁ καθορισμός εἰσέρχεται κάθε φορά σέ μιά σειρά μεγεθῶν πού συγκλίνει πρὸς ἓνα ὄριο, ἐνῶ ἡ σχέση μεταξύ αὐτῶν τῶν ὁρίων εἶναι νέου τύπου (dx/dy) καί συνιστᾷ ἓναν νόμο. Ὁ Hermann Weyl θά πεῖ ὅτι ἓνας νόμος τῆς Φύσης εἶναι κατ' ἀνάγκην μιά διαφορική ἐξίσωση. Ἡ ἔννοια τοῦ προαπαιτούμενου [requisit], μιά ἀπό τίς πλέον πρωτότυπες ἔννοιες τοῦ Leibniz, δέν δηλώνει πλέον τά ὀρίζοντα, ἀλλά λαμβάνει τώρα τό αὐστηρότερο νόημά της δηλώνοντας ὅρους [conditions], ὅρια καί διαφορικές σχέσεις μεταξύ αὐτῶν τῶν ὁρίων.

Δέν ὑπάρχει πλέον οὔτε ὄλον οὔτε μέρη, ἀλλά βαθμοί γιά κάθε χαρακτήρα. Ἕνας ἦχος ἔχει ὡς ἐσωτερικούς χαρακτήρες, μιά ἔνταση μέ τήν ἀκριβολογία τοῦ ὅρου, ἓνα ὕψος, μιά διάρκεια, μιά χροιά· ἓνα χρῶμα ἔχει ἀπόχρωση, κορεσμό, ἀξία· ὁ χρυσοῦς, σ' ἓνα παράδειγμα πού συχνά μνημονεύει ὁ Leibniz, ἔχει χρῶμα, βάρος, πλαστικότητα, ἀντίσταση στην κυπέλλωση καί στό νιτρικό ὄξύ. Τό πραγματικό μέσα στην ύλη δέν ἐκτείνεται μόνον, ἀλλά διαθέτει «ἀδιαπερατότητα, ἀδράνεια, σφοδρότητα καί πρόσφυση». Αὐτό πού ἀποκαλοῦμε ὑφή ἓνός σώματος εἶναι ἀκριβῶς τό σύνολο τῶν ἐσωτερικῶν του χαρακτήρων, τό εὔρος τῆς παραλλαγῆς τους καί ἡ σχέση τῶν ὁρίων τους: τό ἴδιο ἰσχύει καί μέ τήν ὑφή τοῦ χρυσοῦ.¹³ Στό μέτρο πού τά Προαπαιτούμενα διακρίνονται ἀπό τά Ὀριστά (ἂν καί μποροῦν νά ἀποδώσουν ὀρισμούς), θρυσκόμαστε ἐνώπιον ἓνός τρίτου τύπου ἐσώκλεισης, αὐτή τή φορά ὄχι ἀμοιβαίας ἀλλά μονομεροῦς: ἐδῶ ὁ ἀποχρῶν λόγος γίνεται ἀρχή [principe]. Κάθε πραγματικό εἶναι ἓνα ὑπο-

13. Γιά τήν ὑφή τοῦ χρυσοῦ ἢ τή σύμπλεξη τῶν χαρακτήρων, βλ. *Nouveaux essais*, II, κεφ. 31, §1, καί III, κεφ. 3, §19.

κείμενο του οποίου τό κατηγορήμα είναι ένας χαρακτήρας πού τέθηκε σέ σειρά, καθώς τό σύνολο τῶν κατηγορημάτων είναι ἡ σχέση μεταξύ τῶν ὀρίων αὐτῶν τῶν σειρῶν (θά ἀποφύγουμε νά συγχύσουμε τό ὄριο καί τό ὑποκείμενο).

Θά πρέπει νά ἐπισημάνουμε συγχρόνως τή μὴ ἀναγωγιότητα αὐτοῦ του νέου τομέα, ἀπό τήν ἀποψη ἑνός ἀντικειμένου τῆς γνώσης, ἀλλά καί τόν ἀμφίδρομο, μεταβατικό του ρόλο, ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἴδιας τῆς γνώσης. Ἀφενός, πράγματι, τά προαπαιτούμενα δέν εἶναι οἱ ὑποτιθέμενες ἐνορατικές οὐσίες τοῦ πρώτου ἀπείρου, οὔτε οἱ θεωρηματικές οὐσίες τοῦ δεύτερου ἀπείρου στούς ὀρισμούς καί τίς ἀποδείξεις. Εἶναι οὐσίες προβληματικές, πού ἀντιστοιχοῦν στό τρίτο ἀπειρο. Τά μαθηματικά τοῦ Leibniz δέν παύουν νά καθιστοῦν τά προβλήματα μιά μὴ ἀναγώγιμη τάξη, ἡ ὁποία προστίθεται στίς ἀλυσώσεις τῶν ὀρισμῶν, καί χωρίς τήν ὁποία ἴσως νά μὴν ἀλυσώνονταν οἱ ὀρισμοί: ἂν ὑπάρχουν ἀνταλλαγές μαθηματικῶν ἐπιστολῶν, εἶναι γιατί καταπιανόμεστε μέ τά προβλήματα προτοῦ ἀλληλογραφήσουμε γιά θεωρήματα.¹⁴ Κατ' αὐτήν τήν ἔννοια, τά ἀξιώματα ἀφοροῦν τά προβλήματα καί δέν ὑπόκεινται βεβαίως σέ ἀπόδειξη. Τό Χαρακτηριστικό διακρίνεται ἀπό τή Συνδυαστική, γιατί εἶναι ἕνας ἀληθινός ὑπολογισμός τῶν προβλημάτων ἢ τῶν ὀρίων. Τά προαπαιτούμενα καί τά ἀξιώματα εἶναι ὄριοι, ὄχι ὅμως πάντα ὄριοι τῆς ἐμπειρίας μέ τόν καντιανό τρόπο, πού τά καθιστᾶ ἀκόμη καθολικά, ἀλλά οἱ ὄριοι ἑνός προβλήματος στό ὁποῖο ἀπαντᾶ τό πράγμα στήν ἄλφα ἢ βῆτα περίπτωση, καθώς οἱ περιπτώσεις παραπέμπουν στίς τιμές τῆς μεταβλητῆς στίς σειρές.

Καί φαίνεται πώς εἴμαστε προσδεδεμένοι, σχεδόν καθηλωμένοι, στά προαπαιτούμενα: ἀκόμη καί τά ὀρίζοντα στά ὁποῖα φτάνουμε, λόγου χάρη, στήν ἀριθμητική ἢ τή γεωμετρία, ἰσχύουν μόνον ἀναλογικά, καί στήν πραγματικότητα εἶναι οἱ ἐσωτερικοί χα-

14. *Nouveaux essais*, IV, κεφ. 2, §7: γιά τήν κατηγορία τοῦ προβλήματος.

ρακτῆρες ενός ὑποτιθέμενου τομέα (ὅπως καί οἱ πρῶτοι ἀριθμοὶ τῶν ὁποίων ἀναζητοῦμε τή συγκλίνουσα σειρά). Τό θεώρημα, ἡ ἀπόδειξη ὡς ἀλύσωση τῶν ὀρισμῶν, μπορεῖ νά προσφεύγει στή μορφή τοῦ συλλογισμοῦ: ὅμως ἐμεῖς προχωροῦμε μέ «ἐνθυμήματα», πού ἀπλῶς καταφέρνουν νά ἰσχύουν ὡς συλλογισμοὶ καί λειτουργοῦν μέ «ἐσωτερικές καταστολές», ἐλλείψεις καί προβληματικές συντημήσεις.¹⁵ Μέ λίγα λόγια, ἂν ἡ Συνδυαστική πραγματώνει κάτι ἀπό τό ὄνειρό της, εἶναι μόνο μέ τό Χαρακτηριστικό. Ὅμως, σ' αὐτό τό σημεῖο περνᾶμε στήν ἄλλη ὄψη τοῦ ζητήματος, πού ἀφορᾷ τήν ἴδια τή γνώση καί ὄχι πλέον τό πλησιέστερο ἀντικείμενό της.

Πράγματι, τούς ἐσωτερικούς χαρακτῆρες τοῦ πράγματος μποροῦμε νά τούς γνωρίσουμε ἔξωθεν καί μέσω διαδοχικῶν πειραματισμῶν, καθῶς ἡ σχέση τους παραμένει σέ κατάσταση ἀπλῆς ἐμπειρικῆς ἀκολουθίας, ὅπως συμβαίνει στά ζῶα. Ὅμως, ἀνάλογα μέ τίς περιπτώσεις, μποροῦμε ἐπίσης νά φτάσουμε στήν ὑφή, δηλαδή στήν ἀληθινή σύμπλεξη τῶν χαρακτῆρων αὐτῶν λές καί ἦταν οἱ ἐνδογενεῖς σχέσεις μεταξύ τῶν ὀρίων τῶν ἀντίστοιχων σειρῶν τους (λόγος): ἐκεῖ, ἔχουμε μιά ἔλλογη γνώση, καί αὐτή ἀκριβῶς ἐξηγεῖ γιατί οἱ ἐσωτερικοί χαρακτῆρες ἰσχύουν ἤδη ὡς ὀρισμοί, οἱ ὑπολογισμοὶ τελικά ὡς ἀποδείξεις καί τά ἐνθυμήματα ὡς πλήρεις συλλογισμοί.¹⁶ Ἐξ οὗ καί ἡ μέριμνα τοῦ Leibniz νά ἐνσωματώσει πάλι τά ἀξιώματα στήν τάξη τῶν ἀναγκαίων ἀληθειῶν καί τῶν ἀποδείξεων (ἂν δέν ὑπόκεινται σέ ἀπόδειξη, καθῶς

15. *Nouveaux essais*, I, κεφ. 1, § 4, 19. Γιά τό ἐνθύμημα, πρβλ. Ἀριστοτέλης, Ἀναλυτικά Πρότερα, Β, 27 («ἐάν μὲν οὖν ἡ μία λεχθῆ πρότασις, σημεῖον γίνεται μόνον»: ἂν ἐξαγγελθεῖ μία μόνο προκειμένη, παράγεται ἀπλῶς καί μόνο μία ἐνδειξη).

16. Ὡς πρός τό ἂν φτάνουμε ἢ ὄχι στή σύμπλεξη τῶν χαρακτῆρων (περίπτωση τοῦ χρυσοῦ), βλ. *Nouveaux essais*, III, κεφ. 4, § 16· III, κεφ. 11, §§ 22-24· IV, κεφ. 6, §§ 8-10.

είναι προαπαιτούμενα, θά πρέπει, πολλῶ μᾶλλον, νά ἀποδεικνύεται ὅτι ἀφοροῦν τῇ μορφῇ τοῦ ὅλου καί τῶν μερῶν). Προσιδιάζει λοιπόν στους χαρακτῆρες ἄλλοτε νά μᾶς κάνουν νά κατερχόμαστε στή γνώση τῶν ζώων καί ἄλλοτε νά ἀνερχόμαστε στήν ἔλλογη, ὀριστική καί ἀποδεικτική γνώση.

Συνεπῶς, ἔχουμε τρεῖς τύπους ἐσωκλείσεων: τίς αὐτο-εσωκλείσεις, τίς ἀμοιβαῖες ἐσωκλείσεις, τίς ἐσωκλείσεις πού εἶναι μονομερεῖς ἀλλά καί τελικά ἐντοπίσιμες. Τούς ἀντιστοιχοῦν: τά ἀπολύτως ἀπλά, τά Ταυτά ἢ ἄπειρες μορφές χωρίς σχέση μεταξύ τους· τά σχετικά ἀπλά, τά Ὀριστά, πού εἰσέρχονται σέ ἄπειρες σειρές ὅλου καί μερῶν, ἐνῶ αὐτά πού ὀρίζουν εἰσέρχονται σέ σχέσεις· τά ὀριακά ἀπλά, τά Προαπαιτούμενα ἢ συγκλίνουσες σειρές πού τείνουν πρὸς ὄρια, μέ τίς σχέσεις τους μεταξύ ὀρίων. Εἶναι ἡ Ἀλφάβητος, ἡ Συνδυαστική καί τό Χαρακτηριστικό.

Γιά νά ἐπιστρέψουμε στό μπαρόκ ὑφάδι ὡς μοντέλο, θά ποῦμε ὅτι ἡ γνώση εἶναι πτυχωμένη ἐξίσου ὅσο κι αὐτό πού γνωρίζει: οἱ ἀλυσώσεις συλλογισμῶν ἢ ὀρισμῶν εἶναι ἓνα «ὑφάδι», λέει ὁ Leibniz, ἀλλά «ὑπάρχουν ἄπειρα ἄλλα ὑφάδια, περισσότερο σύνθετα» καί πτυχωμένα, ὅπως τά ἐνθυμήματα, πού μᾶς χρησιμεύουν συνεχῶς.¹⁷ Ἀκόμη καί τό καθαρότερο συλλογιστικό ὑφάδι εἶναι ἤδη πτυχωμένο σύμφωνα μέ τίς ταχύτητες τῆς σκέψης. Οἱ ἰδέες εἶναι τόσο πολύ πτυχωμένες στήν ψυχή, ὥστε δέν εἶναι πάντοτε δυνατόν νά τίς ἐκτυλίξουμε, ὅπως τά ἴδια τά πράγματα εἶναι πτυχωμένα στή φύση. Τό λάθος τοῦ Malebranche εἶναι ὅτι νόμιζε πῶς βλέπουμε στόν Θεό ἐξ ὀλοκλήρου ἐκπτυχωμένες Ἰδέες. Ὅμως, ἀκόμη καί στόν Θεό, οἱ ἔννοιες εἶναι πτυχωσεις πού φοδράρουν τήν ἄπειρη νόηση. Οἱ ἀπόλυτες Μορφές, τά Ταυτά, εἶναι ἀπλές καί χωριστές πτυχώσεις, τά Ὀριστά εἶναι ἤδη σύνθετες πτυχώσεις, τά Προαπαιτούμενα μέ τά ὄριά τους μοιάζουν μέ στριφώ-

17. *Nouveaux essais*, IV, κεφ. 17, §4 (θεωρία τοῦ «ἴστοῦ»).

ματα ακόμη πιά σύνθετα (καί ἐνέχουν ὑφές). Ὅσον ἀφορᾷ τίς μονάδες πού συνεπάγονται κατ' ἀνάγκη μιά σκοπιά ἢ ἓνα σημεῖο στήριξης, θά ἔχουν κάποια ὁμοιότητα μέ τὰ ντραπέ.

Φτάνουμε στό τέταρτο εἶδος ἐννοιῶν: τίς ἀτομικές ἐννοιες ἢ μονάδες, πού δέν εἶναι πλέον δυνατά πράγματα ἀλλά δυνατά ὑπάρχοντα (ὑποστάσεις, substances). Ὁ πλήρης πίνακας εἶναι λοιπόν ὁ ἐξῆς: ταυτότητες, ἐκτατικότητες, ἐντατικότητες, ἀτομικότητες: μορφές, μεγέθη, πράγματα, ὑποστάσεις. Ὅσο γιά τίς ὑποστάσεις, εἶναι ἀραγε ἀκόμη ἀπλές ἐννοιες, ἀτομικά ἀπλές; Ἐπίσης, πῶς θά πρέπει νά τίς ἐννοοῦμε; Σέ κάθε περίπτωση, εἶναι βέβαιο ὅτι τὰ κατηγορήματα μιᾶς τέτοιας ἐννοιας πού λαμβάνεται ὡς ὑποκείμενο ἀποτελοῦν ἀκόμη μιά ἀπείρως συγκλίνοσα σειρά πού τείνει πρὸς ἓνα ὄριο. Γι' αὐτό καί τό ἄτομο ἔχει ἐκ φύσεως μιά ἐν ἐνεργείᾳ ἀπειρη κατανόηση, «περιβάλλει τό ἀπειρο». ¹⁸ Ἡ ἀτομική ἐννοια, ἢ μονάδα, εἶναι ἀκριβῶς τό ἀντίστροφο τοῦ Θεοῦ, καθόσον ἀντίστροφοι εἶναι οἱ ἀριθμοί πού ἐναλλάσσουν τόν ἀριθμητή καί τόν παρανομαστή τους: τό 2 ἢ τό 2/1 ἔχει ὡς ἀντίστροφο τό 1/2. Καί ὁ Θεός, τοῦ ὁποίου ὁ τύπος εἶναι $\infty/1$, ἔχει ὡς ἀντίστροφο τή μονάδα, $1/\infty$. Τό ζήτημα ἐφεξῆς εἶναι νά μάθουμε ἂν ἡ ἀπειρη συγκλίνοσα σειρά στή μονάδα, στό ἄτομο, εἶναι πανομοιότυπη μ' ἐκείνη τῶν ἐντάσεων [intensions], ἢ μήπως πρόκειται γιά μιά διαφορετική περίπτωση, γιά ἓναν ἄλλο τύπο ἐσώκλεισης, γιά ἓναν τέταρτο τύπο. Βεβαίως, μπορούμε —καί ὀφείλουμε— νά παρουσιάσουμε τίς ἀτομικές οὐσίες μέ τρόπο ὥστε νά ἔχουν προαπαιτούμενα, ἐσωτερικούς χαρακτήρες: ἔτσι ἀκριβῶς ὁ Leibniz ἀξιοποιεῖ τόν Ἀριστοτέλη καί καθιστᾷ προαπαιτούμενα τῆς μονάδας τή μορφή καί τήν ὕλη, τήν ἐνεργητική δύναμη καί τήν παθητική δύναμη.*

18. *Nouveaux essais*, III, κεφ. 3, §6.

* Μέ ἄλλα λόγια, ἡ γενικῶς πολύ ἀμφίσημη ἔκφραση παθητική δύνα-

Υπάρχουν εξίσου μεγάλες διαφορές μεταξύ του πράγματος και τῆς ὑπόστασης, του πράγματος και του υπάρχοντος. Ἡ πρώτη διαφορά εἶναι ὅτι τό πράγμα μέ περισσότερους ἐσωτερικούς χαρακτῆρες, x, y, \dots , μετέχει κατά συνέπεια σέ περισσότερες σειρές, καθεμία ἀπό τίς ὁποῖες τείνει στό ὄριό της, καθώς ὁ λόγος ἢ ἡ σύμπλεξη τῶν σειρῶν μέσα στό πράγμα εἶναι μιά διαφορική σχέση του τύπου dx/dy . Θά ποῦμε ὅτι ἡ ἀντίληψή μας γιά τά πράγματα εἶναι ἕνας «πλεονασμός» ἢ ὅτι, στήν περίπτωση τῶν πραγμάτων, «ἔχουμε περισσότερες τῆς μιᾶς ἔννοιας γιά ἕνα καί τό αὐτό ὑποκείμενο», γιά παράδειγμα τό βάρος καί τήν πλαστικότητα του χρυσοῦ.¹⁹ Δέν ἰσχύει πλέον τό ἴδιο γιά τά ἄτομα: εἶδαμε ὅτι ὁ κόσμος ἦταν μιά μοναδική συγκλίνουσα σειρά, ἀπείρως ἄπειρη, τήν ὁποία κάθε μονάδα ἐξέφραζε ἐξ ὀλοκλήρου, ἄν καί δέν ἐξέφραζε εὐκρινῶς παρά μόνον ἕνα μερίδιο τῆς σειρᾶς. Ὅμως, ἀκριβῶς αὐτή ἡ εὐκρινῆς περιοχὴ τῆς μονάδας προεκτείνεται στό εὐκρινές μερίδιο μιᾶς ἄλλης καί, στήν ἴδια μονάδα, τό εὐκρινές μερίδιο προεκτείνεται ἀπείρως στίς σκοτεινές ζῶνες, ἐφόσον κάθε μονάδα ἐκφράζει ὀλόκληρο τόν κόσμο. Ἕνας ξαφνικός πόνος μέσα μου δέν εἶναι παρά ἡ προέκταση μιᾶς σειρᾶς πού μέ ὀδηγοῦσε σ' αὐτόν, ἔστω κι ἄν δέν τήν ἀντιλαμβανόμουν, ἢ ὁποία συνεχίζεται τώρα μέσα στή σειρά του πόνου μου. Υπάρχει προέκταση ἢ συνέχιση τῶν συγκλινουσῶν σειρῶν μεταξύ τους.

Αὐτός ἀκριβῶς εἶναι ὁ ὅρος «συνδυατότητας», ὥστε νά ἀνασυστήνει κάθε φορά τήν ἴδια ἀπείρως ἄπειρη συγκλίνουσα σειρά, τόν Κόσμο πού ἀποτελεῖται ἀπό ὅλες τίς σειρές, τήν καμπύλη μέ τή μοναδική μεταβλητή. Ἡ διαφορική σχέση προσλαμβάνει λοιπόν ἕνα καινούργιο νόημα, ἐφόσον ἐκφράζει τήν ἀναλυ-

μη σημαίνει ἕνα ἐν δυνάμει. Πρβλ. Leibniz, *Nouveaux essais*, II, κεφ. 21, 2: «Γενικά ἡ δύναμη εἶναι ἡ δυνατότητα τῆς ἀλλαγῆς». (Σ.τ.Μ.)

19. *Nouveaux essais*, III, κεφ. 4, § 16.

τική προέκταση μιᾶς σειρᾶς σέ μιᾶ ἄλλη, καί ὄχι πλέον τήν ἐνότητα τῶν συγκλινουσῶν σειρῶν πού ἀποκλίνουν ἐξίσου μεταξύ τους. Ἐπίσης, τό ἄπειρο ἀλλάζει νόημα, προσλαμβάνει ἓνα τέταρτο νόημα, πάντοτε ἐν ἐνεργεία: δέν ὀρίζεται πλέον ἀφ' ἑαυτοῦ, οὔτε ἀπό τήν αἰτία του, οὔτε ἀπό τό «ὄριο» μιᾶς σειρᾶς, ἀλλά ἀπό ἓναν νόμο τάξης ἢ συνέχειας πού ταξινομεῖ τά ὄρια ἢ μεταμορφώνει τίς σειρές σέ ἓνα «σύνολο» (τό ἐν ἐνεργεία ἄπειρο σύνολο τοῦ κόσμου, ἢ τό ὑπερπερατό). Καθώς κάθε μονάδα ἐκφράζει ὀλόκληρο τόν κόσμο, δέν μπορεῖ πλέον νά ὑπάρχει παρά μία καί μοναδική ἔννοια γιά κάθε ὑποκείμενο, καί τά ὑποκείμενα-μονάδες θά μπορούν νά διακρίνονται ἀκριβῶς ἀπό τόν ἐσωτερικό τους τρόπο νά ἐκφράζουν τόν κόσμο: ἡ ἀρχή τοῦ ἀποχρῶντος λόγου θά γίνεи ἀρχή τῶν ἀδιακρίτων, δέν ὑπάρχουν δύο ὅμοια ὑποκείμενα, δέν ὑπάρχουν δύο ὅμοια ἄτομα.

Ἐπίσης, ὑπάρχει καί μιᾶ δεύτερη διαφορά, πού, πράγματι, δέν φαίνεται νά εἶναι πρὸς ὄφελος τῆς μονάδας. Τό πράγμα στήν ὑφή του περιεῖχε βεβαίως τόν νόμο τῶν σειρῶν ὅπου εἰσέρχονταν οἱ χαρακτηρισμοί του, τή διαφορική σχέση μεταξύ ὀρίων. Ἀντιθέτως, οἱ μονάδες μέσα στίς πτυχώσεις τους, ἂν καί ἐσωκλείουν τόν ἴδιο κόσμο στήν ἄλφα ἢ τή βῆτα τάξη, περιέχουν τήν ἄπειρη σειρά, ἀλλά ὄχι καί τόν νόμο αὐτῆς τῆς μοναδικῆς σειρᾶς. Οἱ διαφορικές σχέσεις, κατά διαφορετικές τάξεις, παραπέμπουν σέ ἓνα σύνολο ὄλων τῶν τάξεων πού παραμένει ἐξωτερικό ὡς πρὸς τή μονάδα. Κατ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἔννοια ὁ κόσμος εἶναι μέσα στή μονάδα, ἀλλά ἡ μονάδα εἶναι γιά τόν κόσμο: ὁ ἴδιος ὁ Θεός ἀντιλαμβάνεται τίς ἀτομικές ἔννοιες μόνο σέ συνάρτηση τοῦ κόσμου πού αὐτές ἐκφράζουν, καί τίς ἐπιλέγει μόνο μέσω ἑνός ὑπολογισμοῦ τοῦ κόσμου. Καθώς ὅλες οἱ σειρές προεκτείνονται μεταξύ τους, ὁ νόμος ἢ ὁ λόγος μοιάζει νά ἔχει ἐπωθηθεῖ* στό ὑπερπερατό σύνολο, στό σύ-

* Ἡ μετοχή *repoussée* τοῦ πρωτοτύπου ἀναφέρεται στό *repoussage*,

νολο τῆς ἀπειρώς ἀπειρης σειρᾶς, τόν κόσμο, ἐνῶ τά ὅρια ἢ οἱ σχέσεις μεταξύ ὀρίων, στόν Θεό πού ἀντιλαμβάνεται καί ἐπιλέγει τόν κόσμο.

Ἐξ οὗ καί ἡ κοσμολογική ἀπόδειξη τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ, πού πηγαινει ἀπό τή σειρά στό σύνολο, καί ἀπό τό σύνολο στόν Θεό.²⁰ Ὁλόκληρη ἡ σειρά βρίσκεται ἀκριβῶς μέσα στή μονάδα, ἀλλά ὄχι μέσω τοῦ λόγου τῆς μονάδας, ἀπό τήν ὁποία ἡ μονάδα δέχεται μόνον τήν εἰδικότερη ἐπήρεια ἢ τήν ἀτομική ἐξουσία νά ἐκτελέσει ἕνα μέρος της: τό ὄριο παραμένει ἐξωγενές καί μπορεί νά φανεῖ μόνον μέσα σέ μία προδιατεταγμένη ἁρμονία τῶν μονάδων μεταξύ τους. Ὅμως, ἴσως ἡ μονάδα νά ἀντλεῖ ἐν προκειμένῳ ἀπό μία δύναμη καί ὄχι ἀπό μία ἀδυναμία: ἡ ἐξωτερικότητα τοῦ λόγου δέν εἶναι παρά συνέπεια τῆς θετικῆς δυνατότητας νά προεκτείνονται οἱ σειρές μεταξύ τους, ὄχι μόνον οἱ πεπερασμένες σειρές πού ἀντιστοιχοῦν στήν εὐκρινή ἔκφραση κάθε μονάδας, ἀλλά καί οἱ ἀπειρες σειρές πού ἀντιστοιχοῦν στήν τάξη ἢ τή σκο-

τή χειρωνακτική ἐκείνη κατεργασία τοῦ μεταλλοτεχνίτη, ὅπου χτυπάει μέ σφυρί ἕνα ἰδιότυπο ἐργαλεῖο πάνω σέ μία λαμαρίνα γιά νά τῆς προσδώσει ἕνα διακοσμητικό ἀποτύπωμα τό ὁποῖο τήν ἐγκοιλώνει στό σημεῖο τῆς σφυροκόπησης. Ἡ ἐπώθηση λοιπόν εἶναι μία κατεργασία ἐπεντύπωσης καί συγχρόνως μία ὀρηκτική ἔμπηξη πού ἐπιφέρει ἐγκοιλώσεις. (Σ.τ.Μ.)

20. Πρβλ. τήν ἀρχή τοῦ *L'origine radicale des choses*. Ἐπίσης *Μοναδολογία*, §§36-37: «Πρέπει λοιπόν ὁ ἀποχρῶν ἢ τελευταῖος λόγος νά βρίσκεται ἔξω ἀπό τήν ἀκολουθία, ἢ σειρά, αὐτῆς τῆς λεπτομέρειας τῶν ἐνδεχομένων, κι ἄς μπορεῖ νά εἶναι ἀπειρη». Αὐτό τό τελευταῖο κείμενο ἔχει τό πλεονέκτημα νά περνᾷ ἀπό τίς ψυχές ἢ μονάδες, πού περιέχουν τόν ἔσχατο λόγο ἐξίσου ὅσο περιέχουν καί καταστάσεις τοῦ κόσμου. Στήν περίπτωση αὐτή, τό ὅτι ὁ λόγος τῆς σειρᾶς εἶναι ἐξωτερικός ὡς πρὸς τή σειρά, θά πρέπει, κατὰ τή γνώμη μας, νά τό ἐννοήσουμε κυριολεκτικά: εἶναι ἕνα ἀπό τά μοναδικά σημεῖα στά ὁποῖα δέν μπορούμε νά συμφωνήσουμε μέ τόν Michel Serres (I, σ. 262). Ἐνα ἐπιχείρημα πού ἀναφέρει συχνά ὁ Leibniz εἶναι ὅτι μία «σειρά πού περιλαμβάνει τό ἀμάρτημα» δέν μπορεῖ νά ἔχει τόν λόγο της μέσα στή μονάδα.

πιά καθεμίας. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ κάθε μονάδα ἐσωκλείει ὁλόκληρο τὸν κόσμο, γι' αὐτό καί δέν μπορεῖ νά ἐσωκλείει τὸν λόγο τῆς σειρᾶς πού εἶναι κοινή σέ ὅλες τίς μονάδες. Βρισκόμαστε συνεπῶς ἐνώπιον ἑνός τέταρτου τύπου ἐσώκλεισης. Ἡ ἐσώκλειση τοῦ κόσμου μέσα στή μονάδα εἶναι βεβαίως μονομερής, ἀλλά μὴ ἐντοπίσιμη: δέν εἶναι πλέον ἐντοπίσιμη στό ὄριο, ἐφόσον τό ὄριο βρίσκεται ἔξω ἀπό τή μονάδα. Ὑπάρχουν τέσσερις ἐσώκλείσεις, ὅπως ὑπάρχουν καί τέσσερα ἄπειρα: τό ἄπειρο σύνολο τῶν πρωταρχικῶν μορφῶν (=Θεός): οἱ ἄπειρες σειρές χωρίς ὄρια: οἱ ἄπειρες σειρές μέ ἐνδογενῆ ὄρια: οἱ ἄπειρες σειρές μέ ἐξωγενές ὄριο, πού ἀποδίδουν ἓνα ἄπειρο σύνολο (=Κόσμος).

Βρισκόμαστε πλέον σέ θέση νά ἄρουμε τίς ἀμφισημίες πού ἀντιμετωπίσαμε στήν ἀρχή. Πρῶτον, γιατί ἄραγε ὁ Leibniz φαίνεται νά παρουσιάζει τίς ἀλήθειες τῶν οὐσιῶν σάν νά ὑπάγονται σέ μιά πεπερασμένη ἀνάλυση πού τίς ὀδηγεῖ σέ Ταυτά, ἐνῶ μόνον οἱ ἀλήθειες ὑπαρξῆς θά παρέπεμπαν σέ μιά ἄπειρη ἀνάλυση καί θά ἦταν «μὴ ἀναγώγιμες σέ ταυτόσημες ἀλήθειες»; Ὅμως οἱ δύο ὑποθέσεις εἶναι ψευδεῖς. Οἱ οὐσίες [essences], ὅποιες κι ἂν εἶναι, ἐνορατικές, θεωρηματικές ἢ προβληματικές, λαμβάνονται πάντοτε μέσα σ' ἓνα ἄπειρο. Τά ἴδια τά Ταυτά εἶναι οἱ ἐνορατικές οὐσίες, κατ' αὐτήν τήν ἔννοια μορφές ἄπειρες. Ἀπεναντίας, εἶναι ἀλήθεια ὅτι, στόν τομέα τῶν οὐσιῶν, μπορούμε πάντοτε νά σταματήσουμε* καί νά χρησιμοποιήσουμε ἓναν ὀρισμό σάν νά ἦταν ἓνα ἔσχατο Ταυτό, ἢ ἓνα Προαπαιτούμενο σάν νά ἦταν ἓνας ὀρισμός, σάν νά ἦταν ἓνα ὄριο πού εἶχε προσεγγιστεῖ.

* Ἡ φράση αὐτή φωτίζεται ἀπό τόν ἴδιο τόν Deleuze, στίς μεταγραφές τῶν προφορικῶν διαλέξεών του σέ θέματα πού ἀργότερα θά ἐνέτασσε στό βιβλίο αὐτό [πηγή: www.webdeleuze.com, Les cours de Gilles Deleuze, παράδοση τῆς 15/04/80]: «... ὑπάρχει μιά διάσημη κραυγή τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὁ μέγας Ἀριστοτέλης, πού ἄλλωστε ἄσκησε ἐξαιρετικά μεγάλη ἐπιρροή στόν Leibniz, σέ κάποιο σημεῖο τῶν Μετά τά Φυσικά μᾶς δίνει μιά πολύ ὠραία

Ἀντιθέτως, στὸν τομέα τῶν ὑπάρξεων δὲν μποροῦμε νὰ σταματήσουμε, ἐπειδὴ οἱ σειρές εἶναι προεκτάσιμες καὶ θὰ πρέπει νὰ προεκτείνονται, ἐπειδὴ ἡ ἐσώκλειση δὲν εἶναι ἐντοπίσιμη.

Δεύτερον, εἶναι ἐξίσου ὀρθὸ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἀνάλυση τῶν ὑπάρξεων εἶναι δυνητικὴ, ἐνῶ μόνον ἡ ἀνάλυση τῶν οὐσιῶν θὰ ἦταν ἐν ἐνεργείᾳ. Κάθε ἀνάλυση εἶναι ἄπειρη καὶ μόνον κάτι ἐν ἐνεργείᾳ ὑπάρχει στὸ ἄπειρο, ἄρα καὶ στὴν ἀνάλυση. Τὸ ὅτι ἡ ἐσώκλειση εἶναι δυνητικὴ στὶς προτάσεις ὑπαρξῆς σημαίνει ἀπλῶς ὅτι τίποτα δὲν ἐσωκλείεται σὲ ἓνα ὑπάρχον χωρὶς νὰ ἐσωκλείεται καὶ ὁλόκληρος ὁ κόσμος, καθὼς καὶ ὅτι ὁ κόσμος ὑφίσταται ἐν ἐνεργείᾳ μέσα στὰ ὑπάρχοντα πού τὸν ἐσωκλείουν: ὁ κόσμος εἶναι πρῶτος ἐν δυνάμει, ἀλλὰ ἡ μονάδα εἶναι πρώτη ἐν ἐνεργείᾳ. Ἀμέσως καταλαβαίνουμε ὅτι ἡ λέξη «δυνητικός» συνάδει ἐπίσης μὲ ὀρισμένες προτάσεις οὐσίας, ἐκεῖνες τίς προτάσεις πού ἀφοροῦν τὰ Προαπαιτούμενα: αὐτὴ τῆ φορά δηλώνει τὸν μονομερὴ χαρακτήρα τῆς ἐσώκλεισης. Ἐν ἐπιστρέψουμε στὸ κείμενο *De la liberté*, βλέπουμε ὅτι ἡ δυνητικὴ ἐσώκλειση ἐναπόκειται σὲ μιὰ μὴ ἀμοιβαία πρόταση: «Κάθε δισυαδικὸς τριαδικὸς εἶναι δυαδικὸς-τριαδικός». Ἡ ἐσώκλειση εἶναι δυνητικὴ, ὅπως διευκρινίζει ὁ Leibniz, καὶ ἐπειδὴ θὰ πρέπει νὰ ἐξάγεται καὶ ἐπειδὴ τὸ κατηγορήμα δὲν ἐσωκλείεται στὸ ὑποκείμενο παρὰ μόνον «κατὰ μιὰ ὀρισμένη δύναμη».²¹

διατύπωση: πρέπει νὰ σταματήσουμε (ἀνάγκη στῆναι). Εἶναι μιὰ μεγάλη κραυγὴ. Ὁ φιλόσοφος μπροστὰ στὸ βάραθρο τῶν ἐνοπιῶν. Ὁ Leibniz δὲν δίνει δεκάρα, προχωρᾷ ἀκάθεκτος». (Σ.τ.Μ.)

21. *De la liberté*: «Τὸ νὰ ἀποδεικνύεις κάτι δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ νὰ ἀναλύεις τοὺς ὅρους... γιὰ νὰ συναγάγεις ἓνα εἶδος ἐξίσωσης, δηλαδή τῆ σύμπτωση τοῦ κατηγορήματος μὲ τὸ ὑποκείμενο σὲ μιὰ ἀμοιβαία πρόταση· ἀλλὰ, στὶς ἄλλες περιπτώσεις, σημαίνει τουλάχιστον νὰ ἀποκλείεις μιὰ ἐσώκλειση, κατὰ τρόπον ὥστε ἐκεῖνο πού ἦταν λανθάνον στὴν πρόταση καὶ ἐμπεριεχόταν τρόπον τινὰ ἐν δυνάμει, νὰ βρεθῆ μὲσω τῆς ἀπόδειξης ὡς προφανές καὶ ρητό».

Φαίνεται ἐδῶ ὅτι τό ἀριθμητικό παράδειγμα εἶναι ἀπλό καί σαφές, ἀλλά ὄχι ἐπαρκές. Τό ἐπαρκές παράδειγμα, ὅπως μᾶς διαβεβαιώνει ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου, εἶναι ὁ ἄρρητος ἀριθμός, ἐπειδή θά πρέπει νά ἐξαχθεῖ μιά ρίζα, ἢ μᾶλλον ἡ διαφορική σχέση, ἐπειδή ἀφορᾶ ποσότητες πού δέν εἶναι στήν ἴδια δύναμη. Κατ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἔννοια, ὁ Leibniz ὁμαδοποιεῖ ξανά τίς δύο περιπτώσεις μὴ ἀμοιβαίας ἐσώκλεισης, τούς ἄρρητους ἀριθμούς καί τά ὑπάρχοντα. Πράγματι, ἡ ἀνάλυση τῶν πραγμάτων εἶναι ἓνας ὀρισμός τῶν κατηγορημάτων ὡς προαπαιτούμενων, πού γίνεται μέσω ἐξαγωγῆς τῆς ρίζας ἢ μᾶλλον μέσω ἀποδυναμοποίησης τῶν μεγεθῶν, σύμφωνα μέ τήν ἰδέα τοῦ ἐνδογενοῦς ὀρίου. Ἡ ἀνάλυση τῶν ὑπαρχόντων εἶναι ἓνας ὀρισμός τῶν κατηγορημάτων ὡς κόσμου, πού γίνεται μέσω προέκτασης σειρῶν ἀπό δυνάμεις, σύμφωνα μέ τήν ἰδέα τοῦ ἐξωγενοῦς ὀρίου. Ξαναβρίσκουμε πάντοτε μιά ἀβεβαιότητα, ἀλλά μιά ἀβεβαιότητα ἀντικειμενική: ἄραγε ἡ πτύχωση προκύπτει μεταξύ τῶν οὐσιῶν καί τῶν ὑπαρχόντων ἢ μεταξύ τῶν οὐσιῶν τοῦ Θεοῦ καί αὐτοῦ πού ἔπεται αὐτῶν ἀφενός, καί ἀφετέρου τῶν οὐσιῶν τῶν πραγμάτων καί τῶν ὑπαρχόντων;

Τά κατηγορήματα δέν εἶναι ποτέ οὐσιώδη γνωρίσματα, ἐκτός ἀπό τήν περίπτωση τῶν ἄπειρων μορφῶν ἢ τῶν πρώτων οὐσιωτήτων [quiddités]: ἀκόμη κι ἐκεῖ, πρόκειται μᾶλλον γιά τούς ὄρους δυνατότητας τῆς ἔννοιας τοῦ Θεοῦ, γιά μὴ σχέσεις πού θά ὀροεξαρτοῦν κάθε δυνατή σχέση. Καί τοῦτο γιατί, σέ ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις, τό κατηγορημα εἶναι σχέση ἢ συμβάν. Οἱ ἴδιες οἱ σχέσεις εἶναι εἶδη συμβάντων, καί τά προβλήματα στά μαθηματικά, ἤδη στήν Ἀρχαιότητα, ὀρίζονται ἀπό συμβάντα πού τυχαίνουν στίς μορφές. Μέ τή σειρά τους, τά συμβάντα εἶναι εἶδη σχέσεων, εἶναι σχέσεις μέ τήν ὑπαρξη καί τόν χρόνο.²² Αὐτό πού

22. Ἀλληλογραφία μέ τόν Arnauld, «Remarques sur la lettre de M.

έσωκλείεται στη μονάδα ως υποκείμενο είναι πάντοτε ένα συμβάν που σημαδεύεται από ένα ρήμα, ή μία σχέση που σημαδεύεται από μία πρόθεση: εγώ γράφω, εγώ πηγαίνω στη Γερμανία, εγώ διασχίζω τον Ρουβίκωνα... (και, αν τά πράγματα μιλούσαν, θά έλεγαν, όπως ο χρυσός για παράδειγμα: αντιστέκομαι στην κυπέλλωση και στο νικητικό όξύ). Είναι πολύ περίεργο που μόρεσαν να νομίσουν ότι η μονομερής έσωκλειση θά επέσυρε την αναγωγή της πρότασης σε κρίση απόδοσης ούσιωδών γνωρισμάτων [attribution].

Αντιθέτως, αυτή η απόδοση είναι ό,τι ακριβώς ο Arnauld αντιτάσσει στον Leibniz, για να ασκήσει κριτική στην έσωκλειση και να διασώσει την καρτεσιανή αντίληψη της υπόστασης (είμαι σκεπτόμενος, είμαι ένα πράγμα που σκέφτεται...). Τό ούσιωδες γνώρισμα εκφράζει μία ποιότητα και δηλώνει μία ουσία: ο Leibniz, λοιπόν, αρνείται και να όρίσει τό κατηγορήμα μέσω μιας ποιότητας, αλλά και να όρίσει τό ύπαρχον υποκείμενο, έστω και «sub ratione possibilitatis», μέσω μιας ουσίας. Τό υποκείμενο όρίζεται από την ένότητά του, ενώ τό κατηγορήμα ως ένα ρήμα που εκφράζει δράση ή πάθος. Ο Leibniz γνωρίζει πολύ καλά τό σχήμα απόδοσης ούσιωδών γνωρισμάτων υποκείμενο-συνδετικό-κατηγορούμενο [attribut]: εγώ είμαι συγγραφέας, εγώ είμαι ταξιδιώτης... Όμως αυτό τό σχήμα της «γενικής γραμματικής», που είναι τόσο πολύ προσφιλές στον Arnauld, συνεπάγεται μία σύλληψη της κατάφασης και μία θεωρία της διάκρισης που δέν εύνοούν καθόλου την έσωκλειση.²³

Arnauld», της 13ης Μαΐου 1686: «Η έννοια ενός ατόμου περικλείει *sub ratione possibilitatis* εκείνο που είναι εν τοις πράγμασι ή εκείνο που σχετίζεται μέ την ύπαρξη τών πραγμάτων και μέ τον χρόνο».

23. Arnauld και Nicole, *La logique ou l'art de penser*, II, Flammarion, Paris, 1970, κεφ. 2.

Ἡ λαϊμπνιτσιανή ἐσώκλειση βασίζεται σέ ἓνα σχῆμα ὑποκείμενο-ρῆμα-ἀντικείμενο, πού ἀντιστέκεται ἀπό τήν Ἀρχαιότητα στό σχῆμα τῆς ἀπόδοσης οὐσιωδῶν γνωρισμάτων: μιᾶ μπαρόκ γραμματική ὅπου τό κατηγορημα εἶναι προπάντων σχέση καί συμβάν, ὄχι οὐσιῶδες γνώρισμα. Ὅταν ὁ Leibniz χρησιμοποιεῖ τό μοντέλο μιᾶς τέτοιας ἀπόδοσης, τό κάνει ἀπό τήν ἀποψη μιᾶς κλασικῆς λογικῆς τῶν γενῶν καί τῶν εἰδῶν καί σύμφωνα μέ ἀπαιτήσεις πού εἶναι μόνον ὀνοματικές.²⁴ Δέν τό χρησιμοποιεῖ γιά νά ἀποφανθεῖ γιά τήν ἐσώκλειση. Ἡ κατηγορήση [prédication] δέν εἶναι ἀπόδοση οὐσιῶδους γνωρίσματος [attribution]. Τό κατηγορημα [prédicat] εἶναι ἡ «διεκπεραίωση τοῦ ταξιδιῶ», μιᾶ πράξη, μιᾶ κίνηση, μιᾶ ἀλλαγὴ καί ὄχι ἡ κατάστασις τοῦ ταξιδιώτη.²⁵ Τό κατηγορημα εἶναι ἡ ἴδια ἡ πρότασις. Καί ὅσο δέν μπορῶ νά ἀναγάγω τό «ἐγὼ ταξιδεύω» στό «ἐγὼ εἶμαι ταξιδιώτης», ἄλλο τόσο δέν μπορῶ νά ἀναγάγω τό «ἐγὼ σκέπτομαι» στό «ἐγὼ εἶμαι σκεπτόμενος», καθὼς ἡ σκέψις δέν εἶναι ἓνα μόνιμο οὐσιῶδες γνώρισμα, ἀλλά ἓνα κατηγορημα ὡς ἀδιάκοπη μετά-βασις ἀπό τή μιᾶ σκέψις στήν ἄλλη.

Τό ὅτι τό κατηγορημα εἶναι ρῆμα καί ὅτι τό ρῆμα εἶναι μὴ ἀναγώγιμο στό συνδετικό καί στό κατηγορούμενο ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τή βάση τῆς λαϊμπνιτσιανῆς ἀντίληψης γιά τό συμβάν. Γιά πρώτη φορά, τό συμβάν εἶχε κριθεῖ ἄξιο νά ὑψωθεῖ σέ θέση ἔννοιας ἀπό τούς Στωικούς, πού δέν τό κατέστησαν οὔτε οὐσιῶδες γνώρισμα οὔτε ποιότητα, ἀλλά τό ἄυλο κατηγορημα ἑνός ὑποκειμένου τῆς πρότασης (ὄχι «τό δέντρο εἶναι πράσινο», ἀλλά «τό δέντρο πρασινίζει...»). Ἐν προκειμένῳ, συμπεραίναν ὅτι ἡ πρότασις δῆ-

24. Πρβλ. τά κείμενα πού παραθέτει ὁ Couturat, *La Logique de Leibniz*, σ. 70.

25. Ἐπιστολή στόν Arnauld, Ἰούλιος 1686: ἡ ἐσώκλειση παρουσιάζεται ὡς ἀπευθείας σύμπλεξις «μεταξύ ἐμοῦ, πού εἶμαι τό ὑποκείμενο, καί τῆς ἐκτέλεσις τοῦ ταξιδίου, πού εἶναι τό κατηγορημα».

λωνε για τὸ πράγμα ἕναν «τρόπο τοῦ εἶναι», μιά «ᾠψη», πού ξεπερνοῦσε τὸ ἀριστοτελικὸ ἐναλλακτικὸ ζευγὸς οὐσία-συμβεβη-κός: ἀντικατέστησαν τὸ ρῆμα εἶμαι μέ τὸ «ἀκολουθῶ», καθὼς καί τὴν οὐσία μέ τὸν τρόπο.²⁶ Κατόπιν ὁ Leibniz ἔθεσε σέ ἐφαρμογή τὴ δεύτερη μεγάλη λογικὴ τοῦ συμβάντος: ὁ ἴδιος ὁ κόσμος εἶναι συμβάν καί, ὡς ἄυλο (=δυναμικὸ) κατηγορημα, θά πρέπει νά ἐσωκλείεται σέ κάθε ὑποκείμενο ὡς βυθός, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὸ καθένα θά ἀνελκύει τούς τρόπους πού ἀντιστοιχοῦν στὴ δική του σκοπιά (ᾠψεις). * Ὁ κόσμος εἶναι ἡ ἴδια ἡ κατηγορήση, οἱ τρόποι εἶναι τὰ ἰδιαίτερα κατηγορήματα, καί τὸ ὑποκείμενο εἶναι αὐτὸ πού περνᾶ ἀπὸ τὸ ἕνα κατηγορημα στό ἄλλο, σάν νά περνᾶ ἀπὸ τὴ μιά ᾠψη τοῦ κόσμου στὴν ἄλλη. Τὸ ζευγὸς βυθός-τρόποι εἶναι αὐτὸ πού ἐκθρονίζει τὴ μορφή ἢ τὴν οὐσία: πράγματι ὁ Leibniz τὸ καθιστᾶ σῆμα κατατεθέν τῆς φιλοσοφίας του.²⁷ Οἱ Στωϊκοὶ καί ὁ Leibniz ἐπινοοῦν ἕναν Μανιερισμὸ πού ἀντίκειται στὴν οὐσιοκρατία ἄλλοτε τοῦ Ἀριστοτέλη καί ἄλλοτε τοῦ Καρτέσιου. Ὡς συστατικὸ τοῦ Μπαρόκ, ὁ μανιερισμὸς κληρονομεῖ ἕναν στωϊκὸ

26. Γιά τὴ σύλληψη τοῦ συμβάντος στοὺς πρώτους Στωϊκοὺς, τὸ βασικὸ ἀνάγνωσμα ἐξακολουθεῖ νά εἶναι τὸ βιβλίο τοῦ Emile Brehier, *La théorie des incorporels dans l'ancien stoïcisme*, Vrin, Paris, 1970, κεφ. I καί II. Ἐπίσης, γιά τὴν ὑποκατάσταση τοῦ «ἀκολουθῶ» στό «εἶμαι», πρβλ. Brochard, *Études de philosophie ancienne et de philosophie moderne*, Alcan, Paris, 1901, σσ. 226-227. Αὐτὴ τὴν ὑποκατάσταση ξαναβρίσκουμε στὸν Leibniz.

* Τονίζουμε, μέ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ, ὅτι ὁ κομβικὸς ὅρος *point de vue* [σκοπιά] τοῦ κειμένου, πού στὰ γαλλικὰ σημαίνει στὴν κυριολεξία *σημεῖο θέασης*, θά μπορούσε νά ἀποδοθεῖ καί ὡς *ἀποψη*, κάτι πού ἀποφύγαμε, κρίνοντας ὅτι γενικὰ δὲν ἐξυπηρετεῖ τὸν σύγχρονο ἀναγνώστη. (Σ.τ.Μ.)

27. *Nouveaux essais*, IV, κεφ. 17, § 16: «Οἱ τρόποι καί οἱ βαθμοὶ τελείωσης ποικίλλουν ἐπ' ἀπειρον, ὡστόσο ὁ βυθός εἶναι παντοῦ ὁ ἴδιος, κάτι πού ἀποτελεῖ ἕνα θεμελιῶδες γνωμικὸ στό ἔργο μου, ἕνα γνωμικὸ πού διέπει ὀλόκληρη τὴ φιλοσοφία μου... Ἄν αὐτὴ ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἀπλούστερη κατὰ βάθος, εἶναι ἐπίσης ἡ πλουσιότερη στοὺς τρόπους...».

μανιρισμό και τόν ἐπεκτείνει στόν κόσμο. Θά ἀκολουθήσει ἀργότερα μιά τρίτη μεγάλη λογική τοῦ συμβάντος, μέ τόν Whitehead.

Εἶναι λοιπόν ἀκόμη πῶ παράξενο νά ἀκοῦμε τόν Russell νά λέει ὅτι ὁ Leibniz συναντᾷ μεγάλες δυσκολίες ὅταν σκέφτεται τίς σχέσεις. Κατά ἕναν τρόπο, δέν κάνει τίποτα ἄλλο ἀπ' αὐτό, νά σκέφτεται τή σχέση, κάτι ἄλλωστε πού κι ὁ ἴδιος ὁ Russell παραδέχεται. Οἱ μόνες δυσκολίες πηγάζουν ἀπό ἐκεῖνο πού δέν εἶναι πάντοτε εὐκόλο νά συναχθεῖ, μέ ἀφετηρία κάποιες φράσεις, τήν πρόταση ἢ τίς προτάσεις περὶ τοῦ ἐνέχεσθαι πού δείχνουν ὅτι τό κατηγορήμα εἶναι μιά ἐσωτερική σχέση. Ἄλλοτε τό κατηγορήμα δέν εἶναι δεδομένο στήν φράση, ἄλλοτε τό ὑποκείμενο, ἄλλοτε πάλι κανένα ἀπό τά δύο. Ὅταν λέω «ἰδού τρεῖς ἄντρες», τό ἀληθινό ὑποκείμενο εἶναι μιά ἔκταση [extension] 3, πού ἀπλῶς φέρει τήν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ποσότητα τριῶν μερῶν ὅμως τό κατηγορήμα εἶναι 2 καί 1 (ἄντρες), εἶναι ἡ ἐσωτερική σχέση. Ἄν πῶ «τό νερό βράζει στούς 100 βαθμούς», τό ὑποκείμενο εἶναι βεβαίως ἕνα πράγμα, τό νερό, ὅμως τό κατηγορήμα εἶναι μιά καμπύλη ἐξάτμισης πού σέ σχέση μέ τήν καμπύλη διάχυσης καί τήν καμπύλη μετουσίωσης εἰσέρχεται σ' ἕνα τριπλό σημεῖο. Καί ἂν πῶ «ὁ Πέτρος εἶναι κοντύτερος ἀπό τόν Παῦλο», «ὁ Παῦλος εἶναι ψηλότερος ἀπό τόν Πέτρο», τά ὑποκείμενα εἶναι αὐτή τή φορά ὑποστάσεις, ἀλλά ἡ σχέση σέ κάθε περίπτωση δέν εἶναι μεταξύ δύο ὑποκειμένων: ἡ ἀληθινή σχέση εἶναι ἡ κατηγορήση ἑνός «παριστάντος [répresentant]* τοῦ Παύλου»

* Πρόκειται γιά τήν οὐσιαστικοποιημένη μετοχή τοῦ ρήματος *representer*, πού σημαίνει (ἀνα)παριστῶ ἀλλά καί ἀντιπροσωπεύω. Ὁ Leibniz ἐκλαμβάνει τήν ἀναπαράσταση κυρίως μέ τή σημασία τῆς ἀντιπροσώπησης ἢ ἀντιστοιχίας [correspondance], τῆς ὁποίας τή σπουδαιότητα στό λαϊμπνιτσιανό σύστημα δέν θά παραλείψει νά ἐπισημάνει. Ἔτσι, π.χ., εἶναι γόνιμο νά διαβάσουμε τήν §62 τῆς Μοναδολογίας (σ. 65 τῆς ἑλλ. ἐκδοσης, ὁ.π.) ἀντικαθιστώντας τό παριστῶ μέ τό ἀντιπροσωπεύω. Ἄν καί κρίναμε

στό υποκείμενο Πέτρος, μέ τήν ὄψη τοῦ μήκους, ἢ ἑνός «παριστάντος τοῦ Πέτρου» στό υποκείμενο Παῦλος, καθὼς αὐτὴ ἡ σχέση εἶναι πάντοτε ἐσωτερικὴ ἢ αὐτὸ τό κατηγορημα εἶναι πάντοτε ἐσωτερικό. Καί τό ἴδιο τό ἀνάστημα παραπέμπει στίς προηγούμενες περιπτώσεις, ἄλλοτε ἔκταση-ὑποκείμενο, ἄλλοτε κατηγορημα πράγματος (τοῦ σώματος). Μέ λίγα λόγια, ὑπάρχει στόν Leibniz μιά ὀλόκληρη ἱστορία τῆς ἔννοιας, πού διέρχεται ἀπό τά σύνολα-μέρη, τά πράγματα καί τίς οὐσίες, ἀπό τίς ἐκτάσεις [extensions], τίς ἐντάσεις [intensions] καί τά ἄτομα, καί μέσω τῆς ὁποίας ἡ ἴδια ἡ ἔννοια γίνεται ὑποκείμενο, σύμμορφο μέ τό κάθε ἐπίπεδο. Πρόκειται γιά μιά ρήξη μέ τήν κλασικὴ ἀντίληψη τῆς ἔννοιας ὡς ὄντος τοῦ λόγου: ἡ ἔννοια δέν εἶναι πλέον ἡ οὐσία ἢ ἡ λογικὴ δυνατότητα τοῦ ἀντικειμένου της, ἀλλά ἡ μεταφυσικὴ πραγματικότητα τοῦ ἀντίστοιχου ὑποκειμένου. Θά ποῦμε ὅτι ὅλες οἱ σχέσεις εἶναι ἐσωτερικές, ἀκριβῶς ἐπειδὴ τά κατηγορήματα δέν εἶναι οὐσιώδη γνωρίσματα (ὅπως στή θεωρητικὴ κατασκευὴ τῆς λογικῆς).

Ἡ ἐπιβεβαίωση θά ἐρχόταν ἀπὸ τὴ λαϊμπνιτσιανὴ θεωρία τῆς ὑπόστασης [substance]* μιά θεωρία πού φαίνεται μάλιστα νὰ ἔχει καταστρωθεῖ ἐκ τῶν προτέρων γι' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐπιβεβαίωση. Ὑπάρχουν δύο ὀνομαστικοὶ χαρακτήρες μέ τούς ὁποίους συμφωνοῦν ὅλοι κατ' ἀρχὴν, ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς τὸν Καρτέσιο: ἀφενὸς ἡ ὑπόσταση εἶναι τό συγκεκριμένο, τό ὀρισμέ-

κάπως βεβιασμένη τὴν ἀπόδοση τοῦ *representant* ὡς ἀντιπροσώπου, υἱοθετώντας τελικὰ τὸν ὄρο *paristan*, ὁ ἀναγνώστης δέν θά πρέπει νὰ παραμελήσει ὅτι δηλώνει ἕναν, γενικά, ἀντίστοιχο ἢ συσχετικὸ ὄρο. (Σ.τ.Μ.)

* Ὁ ὄρος *substance* θά ἔπρεπε ἴσως ὀρθότερα νὰ ἀποδοθεῖ ὡς οὐσία, γιατί προκύπτει μᾶλλον σαφῶς ὅτι ἐδῶ γίνεται λόγος γιά τὴν οὐσία πρώτη (ἀτομικῶς ὄν) τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἐπιλέξαμε ὅμως νὰ τὸν ἀποδώσουμε ὡς ὑπόσταση, ὅπως ἄλλωστε συνηθίζεται σέ φιλοσοφικά κείμενα, γιατί κρίναμε ὅτι ἐξυπηρετεῖ καλύτερα καί ἀπλούστερα τὴν ἀνάληψη τοῦ συγγραφέα. (Σ.τ.Μ.)

νο, τό άτομικό, μέ τήν ἔννοια πού ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται στό τόδε τί καί ὁ Καρτέσιος σ' αὐτή τήν πέτρα· ἀφετέρου, ἡ ὑπόσταση εἶναι ὑποκειμένο ενός ἐνέχεσθαι ἢ μιᾶς ἐσώκλεισης, μέ τήν ἔννοια πού ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζει τό συμβεηχός ὡς «ἐν τῇ οὐσία ὄν» καί ὁ Καρτέσιος λέει ὅτι ἡ οὐσία εἶναι ἓνα «πράγμα μέσα στό ὁποῖο ὑφίσταται τυπικά ἢ προδήλως αὐτό πού ἀντιλαμβάνομαστε». ²⁸ Ὅμως, ἐφόσον ἀναζητοῦμε ἓναν πραγματικό ὀρισμό τῆς ὑπόστασης, φαίνεται ὅτι οἱ δύο χαρακτῆρες αἴρονται πρὸς ὄφελος μιᾶς οὐσίας ἢ ενός οὐσιώδους γνωρίσματος, ἀναγκαίου καί καθολικοῦ στήν ἔννοια. Ἔτσι, γιά τόν Ἀριστοτέλη τό κατηγορούμενο δέν βρίσκεται μέσα στό ὑποκειμένο ὡς συμβεηχός ἀλλά καταφάσκεται ἀπό τό ὑποκειμένο, ἄν καί μπορούμε νά τό μεταχειριστοῦμε ὡς δεύτερη οὐσία· καί γιά τόν Καρτέσιο τό οὐσιώδες γνωρίσμα συγγέεται μέ τήν οὐσία, σέ σημεῖο τά ἄτομα νά τείνουν νά μὴν εἶναι πλέον παρά τρόποι τοῦ κατηγορούμενου πού ἐκλαμβάνεται ἐν γένει. Ἡ ἀπόδοση οὐσιωδῶν γνωρισμάτων, ὁ ὀρισμός τῆς οὐσίας μέσω τῆς ἀπόδοσης οὐσιωδῶν γνωρισμάτων, ἀντί νά ἐπιβεβαιώνει τήν ἀτομικότητα καί τήν ἐσώκλειση, τίς θέτει ἐκ νέου σέ ἀμφισβήτηση.

Σύμφωνα μέ τόν Καρτέσιο, τό πρῶτο κριτήριο τῆς ὑπόστασης εἶναι ἡ ἀπλότητα, ἡ ἀπλή ἔννοια: αὐτό τοῦ ὁποίου τά στοιχεῖα δέν μπορούν νά διακριθοῦν παρά μόνον μέσω ἀφαίρεσης ἢ διάκρισης λόγου (ἢ ἔκταση καί τό σῶμα, ἢ σκέψη καί τό πνεῦμα). Ἡ ὑπόσταση εἶναι ἀπλή, ἐπειδή μπορεῖ νά διακριθεῖ ἀπό τό κατηγορούμενό της ἀπλῶς καί μόνον ἀφαιρετικά. Ἔτσι ὁ Leibniz καταγγέλλει τήν ἀπλότητα ὡς ψευδολογικό κριτήριο, ἐπειδή ὑπάρχουν πολλές ἔννοιες, τουλάχιστον τρεῖς, πού δέν ἔχουν ὑπό-

28. Γι' αὐτό καί μερικές φορές ὁ Leibniz, χωρίς νά ἐπιμείνει, παρουσιάζει τήν ἀποψη πού ὑποστηρίζει τό ἐνέχεσθαι (inhérence), τοῦ ὑποκειμένου ὡς ἀποψη γενικῆς παραδοχῆς («ut aiunt») ἢ σύμφωνη μέ τόν Ἀριστοτέλη, εἰδικότερα.

σταση. Πολύ αργότερα θά μιλήσει για τή μονάδα ως απλή έννοια, όταν θά εκτιμήσει ότι οι κίνδυνοι έχουν απομακρυνθεί και θά βάλει πλώρη για τό πρόβλημα τῶν δύο εἰδῶν ὑποστάσεων, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ μὲν θά ἀποκληθοῦν ἀπλές μόνο και μόνο ἐπειδή οἱ δέ εἶναι σύνθετες. Ὅμως, παντοῦ στό ἔργο του ἐπικαλεῖται μιά ἐνότητα τοῦ εἶναι ὡς μεταφυσικό κριτήριο, περισσότερο ἀπ' ὅ,τι μιά ἀπλότητα τῆς ἐννοιας: ὁ Arnauld παρατηρεῖ ὅτι πρόκειται για μιά ἀσυνήθιστη διαδικασία, ἐφόσον ἀρκούμαστε νά ὀρίζουμε τήν ὑπόσταση μέσω ἑνός οὐσιώδους γνωρίσματος πού θά τήν ἀντιδιέστειλε στήν «τροπικότητα ἢ τρόπο τοῦ εἶναι», δηλαδή στήν κίνηση ἢ τήν ἀλλαγῆ. Σ' αὐτό ὁ Leibniz ἀπαντᾷ μέ εἰρωνεία, ὅτι ἔχει μέ τό μέρος του «τούς συνηθισμένους φιλοσόφους», πού κάνουν ἀπολογισμό τῶν βαθμῶν ἐνότητας: Ἀριστοτέλης ἐναντίον Καρτέσιου.

Ὁ Leibniz ἀξιώνει για τήν ὑπόσταση μιά ἐνότητα πού νά εἶναι ἐσωτερική στήν κίνηση ἢ μιά ἐνότητα ἀλλαγῆς πού νά εἶναι ἐνεργητική και ἡ ὁποία ἐξαιρεῖ τήν ἀπλή ἔκταση ἀπό τήν τάξη τῶν ὑποστάσεων.²⁹ Ὅσο ὀρίζουμε τήν κίνηση ὡς «διαδοχική ὑπαρξη τοῦ κινητοῦ σέ διάφορους τόπους», ἀντιλαμβανόμαστε ἀπλῶς μιά κίνηση πού ἔχει ἤδη πραγματοποιηθεῖ, κι ὄχι μιά ἐσωτερική ἐνότητα στήν ὁποία παραπέμπει ὅταν εἶναι ἐν τῷ γίνεσθαι. Ἡ κίνηση πού ἐκτελεῖται παραπέμπει συγχρόνως σέ μιά ἐνότητα τῆς στιγμῆς, μέ τήν ἐννοια ὅτι ἡ ἐπόμενη κατάσταση θά πρέπει νά ἐξέλθει «ἀπό τό ἴδιο τό παρόν μέσω μιᾶς φυ-

29. Πρὸλ. τήν ἐπιστολή τοῦ Arnauld τῆς 4ης Μαρτίου 1687, καθώς και τήν ἐπιστολή στόν Arnauld τῆς 30ης Ἀπριλίου. Ὁ André Robinet δείχνει ὅτι για πολύ καιρό, μέχρι τό 1696, ὁ Leibniz ἀποφεύγει νά μιλήσει για «ἀπλή ὑπόσταση» (*Architectonique disjonctive, automates systématiques et idéalité transcendante dans l'œuvre de Leibniz*, Vrin, Paris, 1986, σ. 355, καθώς και τή μελέτη τῆς Anne Becco, *Du simple selon Leibniz*, Vrin, Paris, 1975).

σικῆς δύναμης», καθώς και σέ μιὰ ἐσωτερική ἐνότητα γιά τό σύνολο τῆς διάρκειάς της (φυσικό κριτήριο τῆς ὑπόστασης). Καί, σέ μεγαλύτερο ἀκόμη βάθος, ἡ ποιητική ἀλλαγή παραπέμπει σέ μιὰ ἐνεργητική ἐνότητα πού συντελεῖ στή στιγμιαία μετάβαση μιᾶς κατάστασης, ἐξασφαλίζει ὅμως καί τό σύνολο τῆς μετάβασης (ψυχολογικό κριτήριο, ἀντίληψη καί ὄρεξη).³⁰ Ἡ ὑπόσταση παριστάνει λοιπόν τή διπλή αὐθορμησία τῆς κίνησης ὡς συμβάντος, καί τῆς ἀλλαγῆς ὡς κατηγορημάτος. Ἐάν τό ἀληθινό λογικό κριτήριο τῆς ὑπόστασης εἶναι ἡ ἐσώκλειση, αὐτό συμβαίνει γιατί ἡ κατηγορήση δέν εἶναι μιὰ ἀπόδοση οὐσιώδους γνωρίσματος, γιατί ἡ ὑπόσταση δέν εἶναι τό ὑποκείμενο ἐνός οὐσιώδους γνωρίσματος, ἀλλά ἡ ἐνότητα πού εἶναι ἐσωτερική σέ ἕνα συμβάν, ἡ ἐνεργητική ἐνότητα μιᾶς ἀλλαγῆς.

Πέραν τῆς Ἀπλότητος, ὁ Καρτέσιος πρότεινε ἕνα ἄλλο κριτήριο, τήν Πληρότητα, πού παραπέμπει στήν πραγματική διάκριση. Ὅμως αὐτή ἡ διάκριση, ἐξίσου ὅσο καί ἡ διάκριση λόγου, δέν ἀφορᾷ παρά μόνο τήν ἔννοια: τό πλήρες δέν εἶναι τό ἀκέραιο (αὐτό πού περιέχει ὅλα ὅσα ἀνήκουν στό πράγμα), ἀλλά αὐτό πού εἶναι πράγματι διακριτό, δηλαδή αὐτό πού μπορεῖ νά «νοηθεῖ» ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀρνούμενο καθετί πού ἀνήκει σέ ἄλλο πράγμα. Κατ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἔννοια, τό νοούμενο καί τό ἐκτεινόμενο πράγμα εἶναι πλήρη ἢ πράγματι διακριτά, συνεπῶς διαχωριστά, σύμφωνα μέ τόν Καρτέσιο. Ὅμως, κι ἐκεῖ ἀκόμη, ὁ Leibniz δείχνει ὅτι ὁ Καρτέσιος δέν ὠθεῖ ἀρκετά μακριά τήν ἔννοια: δύο πράγματα μποροῦν νά νοηθοῦν ὡς πράγματι διακριτά χωρίς νά εἶναι χωριστά, ὅσα λίγα κοινά προαπαιτούμενα κι ἄν ἔχουν. Ὁ Καρτέσιος δέν βλέπει ὅτι ἀκόμη καί τά ἀπλά ὄντα, καί μάλιστα οἱ ἀτομικές ὑποστάσεις, ἔχουν προαπαιτούμενα: τόν κοινό κόσμο

30. *De la nature en elle-même*, § 13: γιά τήν τοπική κίνηση καί τήν ποιητική ἀλλαγή.

τόν ὁποῖο ἐκφράζουν, ἢ τούς ἐσωτερικούς χαρακτῆρες στούς ὁποίους συγκλίνουν (μορφή-ῦλη, ἐν ἐνεργεία-ἐν δυνάμει, ἐνεργητική ἐνότητα-περιορισμός). Ὅπως ἔχουμε δεῖ, τό πραγματικά διακριτό δέν εἶναι κατ' ἀνάγκην διαχωρισμένο οὔτε διαχωριστό, καί τό ἀδιαχώριστο μπορεῖ νά εἶναι πραγματικά διακριτό.³¹ Τελικά, ὅπως εἶχαν πεῖ καί οἱ Στωικοί, τίποτα δέν εἶναι οὔτε χωριστό οὔτε χωρισμένο, ἀλλά ὅλα συσπειρώνονται, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν ὑποστάσεων, δυνάμει τῶν προαπαιτούμενων. Εἶναι ψευδές ὅτι μιά ὑπόσταση ἔχει ἓνα καί μοναδικό οὐσιῶδες γνώρισμα, ἐφόσον ἔχει ἄπειρους τρόπους, ἀλλά καί εἶναι ψευδές ἐπίσης ὅτι περισσότερες ὑποστάσεις δέν ἔχουν κοινό οὐσιῶδες γνώρισμα, ἐφόσον ἔχουν προαπαιτούμενα πού συνιστοῦν ἀκόμη ἓνα ἀπό τά κριτήριά τους (ἐπιστημολογικό κριτήριο).³² Ὑπάρχουν συνεπῶς πέντε κριτήρια τῆς ὑπόστασης: μεταφυσικό, ἢ ἐνότητα τοῦ εἶναι· λογικό, ἢ ἐσώκλειση τοῦ κατηγορήματος στό ὑποκείμενο· φυσικό, ἢ ἐσωτερική ἐνότητα στήν κίνηση· ψυχολογικό, ἢ ἐνεργητική ἐνότητα τῆς ἀλλαγῆς· ἐπιστημολογικό, τά προαπαιτούμενα τῆς ἀδιαχωριστότητας. Ὅλα ἀποκλείουν νά ὀρίζεται ἢ ὑπόσταση ἀπό ἓνα οὐσιῶδες γνώρισμα ἢ νά συγχέεται ἢ κατηγορήση μέ μιά ἀπόδοση οὐσιώδους γνωρίσματος.

Ἡ οὐσιοκρατία ἀνέδειξε τόν Καρτέσιο σέ κλασικό, ἐνῶ ἡ σκέψη τοῦ Leibniz φαντάζει σάν ἓνας βαθύτατος μανιερισμός. Ὁ κλασικισμός ἔχει ἀνάγκη ἀπό ἓνα στέρεο καί μόνιμο γνώρισμα γιά τήν οὐσία, ἀλλά ὁ μανιερισμός εἶναι ρευστός, καί ἐδῶ ἡ αὐθορμησία τῶν τρόπων ἀντικαθιστᾷ τήν οὐσιαστικότητα τοῦ γνωρίσματος. Μποροῦμε ἄραγε νά ποῦμε ὅτι ἓνας πόνος εἶναι αὐθόρμητος, στήν ψυχῇ τοῦ σκύλου πού δέχεται ἓνα ράβδισμα

31. «Ἐάν ἡ διαχωριστότητα εἶναι συνέπεια τῆς πραγματικῆς διάκρισης», Ἐπιστολή στόν Malebranche, GPh, I, σσ. 325-326.

32. Ἐναντίον τοῦ καρτεσιανοῦ οὐσιώδους γνωρίσματος, πρβλ. τήν Ἀλληλογραφία μέ τόν De Volder (GPh, II), ἰδίως τῆς 20ῆς Ἰουνίου 1703.

ἐνῶ τρώει τή σούπα του, ἢ στήν ψυχή τοῦ Καίσαρα σέ νηπιακή ἡλικία, ὅταν τόν δαγκώνει μιά σφήκα ἐνῶ θηλάζει; Ὅμως δέν εἶναι ἡ ψυχή αὐτή πού δέχεται τό πλήγμα ἢ τό δῆγμα. Πρέπει νά ἀνασυστήσουμε τίς σειρές, ἀντί νά ἐμμένουμε σέ ἀφηρημένα. Ἡ κίνηση τοῦ ραβδιοῦ δέν ἀρχίζει μέ τό πλήγμα: ἕνας ἄντρας πλησίασε ἀπό πίσω κρατώντας τό ραβδί, ἔπειτα τό σήκωσε γιά νά χτυπήσει τελικά τό σῶμα τοῦ σκύλου.

Αὐτή ἡ σύνθετη κίνηση ἔχει μιά ἐσωτερική ἐνότητα, ἀκριβῶς ὅπως καί μέσα στήν ψυχή τοῦ σκύλου ἡ σύνθετη ἀλλαγή ἔχει μιά ἐσωτερική ἐνότητα: ὁ πόνος δέν ἔχει διαδεχθεῖ αἰφνίδια τήν ἡδονή, ἀλλά ἔχει προετοιμαστεῖ ἀπό χίλιες-δύο μικρές αἰσθήσεις, τόν θόρυβο τῶν βημάτων, τήν ὄσμή τοῦ ἐχθρικοῦ ἄντρα, τήν ἐντύπωση τοῦ ραβδιοῦ πού ὑψώνεται, μέ λίγα λόγια μιά ὀλόκληρη ἀσυναίσθητη «ἀνησυχία», τῆς ὁποίας ὁ πόνος πρόκειται νά ἐξέλθει «sua sponte», σάν ἀπό μιά φυσική δύναμη πού ἀφομοιώνει τίς προηγούμενες τροποποιήσεις.³³ Ὁ Leibniz προσδίδει τόσο μεγάλη σημασία στό ζήτημα τῆς ψυχῆς τῶν ζώων, γιατί κατάφερε νά διαγνώσει τήν καθολική ἀνησυχία τοῦ ζώου καθῶς παραμονεύει μήπως φανεῖ ὁ κίνδυνος, καθῶς ζητᾶ νά συλλάβει τά ἀνεπαίσθητα σημάδια αὐτοῦ πού μπορεῖ νά μεταβάλλει τήν ἡδονή του σέ πόνο, τό κυνήγι του σέ φυγή, τήν ἀνάπαυλά του σέ κίνηση. Ἡ ψυχή δίνει στόν ἑαυτό της ἕναν πόνο πού ἐπιφέρει στή συνείδησή της μιά σειρά ἀπό μικρές ἀντιλήψεις πού ἦταν σχεδόν ἀπαρατήρητες, ἐπειδή παρέμεναν ἀρχικά χωμένες στόν βυθό της. Ὁ βυθός τῆς ψυχῆς, ὁ σκοτεινός βυθός, τό «fuscum subnigrum», στοιχειώνει τόν Leibniz: οἱ ὑποστάσεις ἢ ψυχές «ἀνελευκύνουν τά πάντα ἀπό τόν βυθό τους». Πρόκειται γιά τή δεύτερη ὄψη τοῦ μαυρισμοῦ, χωρίς τήν ὁποία ἡ πρώτη θά παρέμενε κενή. Ἡ πρῶ-

33. *Eclaircissement des difficultés que M. Bayle a trouvées dans le système nouveau...* (GPh, IV, σσ. 532, 546-547).

Τάξη ὄντων	Κατηγορημα	Υποκείμενο	Ἐσώκλειση	Ἄπειρο	Ἀρχή
Τά Ταυτά (ἀπολύτως ἀπλά)	Μορφές ἢ οὐσιώδη γνωρίσματα	Θεός	Αὐτο-εσώ- κλειση	Ἄπειρο ἀφ' ἑαυτοῦ	Ἀρχή τῆς ἀντίφασης
Τά Ὅριστά (σχετικά ἀπλά)	Σχέσεις (μεταξύ ὀριζόντων)	Ἐκτάσεις ἢ Μεγέθη (ὄλα καί μέρη)	Ἄμοιβαία ἐσώκλειση	Ἄπειρο ἐκ τῆς αἰτίας	Ἀρχή τῆς ὁμοιότητος
Τά Ὅροε- ξαρτήσιμα (ὄριακά ἀπλά)	Προαπαι- τούμενα (σχέσεις ἢ νόμοι τους)	Ἐντάσεις ἢ Πράγματα (κάτι πού ἔχει βαθμούς καί τείνει πρός ὄρια)	Μονομερῆς ἐντοπισμένη ἐσώκλειση	Ἄπειρη σειρά μέ ἐσωτερικό ὄριο	Ἀρχή τοῦ ἀποχρώντος λόγου
Τά Ἄτομα (ἐντελῶς ἀπλά)	Συμβάντα ἢ Τρόποι (σχέσεις μέ τήν ὕπαρξιν)	Ἐπάρχοντα ἢ Ὑποστά- σεις	Μονομερῆς ἀνεντόπιστη ἐσώκλειση	Ἄπειρη σειρά μέ ἐξωτερικό ὄριο	Ἀρχή τῶν ἀδιακρίτων

τη εἶναι ἡ αὐθορμησία τῶν τρόπων, πού ἀντιδιαστέλλεται στήν οὐσιαστικότητα τοῦ γνωρίσματος. Ἡ δεύτερη ὄψη εἶναι ἡ πανταχοῦ παρουσία τοῦ σκοτεινοῦ βυθοῦ, ἡ ὁποία ἀντιδιαστέλλεται στήν εὐκρίνεια τῆς μορφῆς, καί χωρίς τήν ὁποία οἱ τρόποι δέν θά εἶχαν ἀπό τοῦ νά ἀνακύψουν. Ἡ πλήρης διατύπωση τοῦ μανιερισμού τῶν ὑποστάσεων εἶναι ἡ ἐξῆς: «Τά πάντα γεννιοῦνται γι' αὐτές ἀπό τόν ἴδιο τους τόν βυθό, μέσω μιᾶς τέλειος αὐθορμησίας». ³⁴

Τί εἶναι αὐτό πού θεμελιώνει τήν ἐντύπωση τοῦ Ortega y Gasset γιά ἕνα παιχνίδι τῶν ἀρχῶν μέσα στίς ἀρχές; Εἶναι τό

34. *Addition à l'explication du système nouveau...* (GPh, IV, σ. 586).

γεγονός ότι οι περισσότεροι από τούς όρους αυτούς είναι όλισθηροί. "Η, μάλλον, έμεις τούς έχουμε καθηλώσει στις στήλες, εκεί όπου έκπτυχώνονται: πρυτανεύουν σε μία ζώνη καθώς έκπτυχώνονται μέσα της. Ωστόσο, ύφίστανται, ήδη ή έπιπλέον, πτυχωμένοι μέσα σε ό,τι προηγείται ή αναπτυχωμένοι σε ό,τι έπεται. "Έτσι και ο Άποχρῶν λόγος: εμφανίζεται δι' έαυτόν μέσα στα πράγματα, εκεί όπου οι έσωτερικοί χαρακτήρες συμπλέκονται για να αποδώσουν τόν λόγο του πράγματος. "Όμως, κατόπιν, ή αρχή τῶν άδιακρίτων δέν είναι παρά ή εξήγηση του Λόγου στό επίπεδο τῶν ατόμων, σε σημείο πού να φαίνεται σαν άπλή συνέπεια του άποχρῶντος λόγου.

Καί προηγουμένως, ο άποχρῶν λόγος βρισκόταν μέσα στα όριστά, όπως ή σχέση μεταξύ τῶν όριζόντων, έστω κι αν έπαιζε ήδη έναν ρόλο στό πλαίσιο ή στή ζώνη τῆς αρχῆς τῆς όμοιότητας. Έπιπλέον, ή ίδια ή αρχή τῆς αντίφασης εκφράζει ήδη τόν λόγο πού προσιδιάζει στα ταυτά και δέν άρκείται να άποτελεί μία έναλλακτική έκδοχή τῆς αρχῆς του άποχρῶντος λόγου. Ωστόσο διέπει, αντιθέτως, τή ζώνη όπου ή μή αντίφαση είναι άποχρώσα ως λόγος (κάτι πού μπορούμε να τό ύψώσουμε στό άπειρο χωρίς αντίφαση). Κατ' αὐτήν τήν έννοια, ή αρχή τῆς αντίφασης είναι μία περίπτωση άποχρῶντος λόγου.³⁵ "Όμως ο άποχρῶν λόγος, μέ τή σειρά του, δέν είναι άραγε μία περίπτωση μή αντίφασης; Τό ίδιο ισχύει και για τίς ύποστάσεις και τά πράγματα, για τά όροεξαρτήσιμα και τά όριστά. Καί δέν έχουμε έξετάσει, προς τό παρόν, παρά μόνον έναν μικρό αριθμό αρχῶν. Υπάρχει ένα όλόκληρο παιχνίδι μεταβάσεων και μεταμόρφωσης τῶν αρχῶν:

35. Έξ ου και *Μοναδολογία*, §36: «ο άποχρῶν λόγος πρέπει να υπάρχει και στις ένδεχόμενες αλήθειες...», κάτι πού συνεπάγεται ότι ίσχυε ήδη για τίς αναγκαίες αλήθειες. Έπίσης, *Théodicée*, «Remarques sur le livre de l'origine du mal», § 14.

ὁ ἀποχρῶν λόγος ἀποτελεῖ τήν ἀμοιβαιότητα τῆς μὴ ἀντίφασης, ὅπως τό ἔχει παρατηρήσει ὁ Couturat.³⁶ Ὁμως καί ἡ ἀρχή τῶν ἀδιακρίτων εἶναι τό ἀντίστροφο τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, ἐφόσον ἐκφράζει τό ἐξῆς: «μία ἔννοια ἀνά πράγμα»: ἀλλά καί τό ἐξῆς: «ἓνα καί μόνον πράγμα ἀνά ἔννοια» (σ' αὐτή τήν περίπτωση: πράγμα=ἄτομο).

Ἐπάρχει ἐδῶ ἓνα χαρακτηριστικό πού βρίσκουμε μόνο στή φιλοσοφία τοῦ Leibniz: ἡ λατρεία γιά τίς ἀρχές, ἀντί νά εὐνοεῖ τίς στεγανοποιήσεις, διέπει τή μετάβαση τῶν ὄντων, τῶν πραγμάτων καί τῶν ἐννοιῶν κάτω ἀπό ὅλα τά κινητά στεγανά. Σ' αὐτή τήν ἐκπληκτική φιλοσοφική δραστηριότητα, πού ἔγκειται στή διάπλαση ἀρχῶν, θά λέγαμε ὅτι ὑπάρχουν ὅχι τόσο κάποιες ἀρχές, ὅσο δύο πόλοι: ὁ ἓνας πόλος εἶναι αὐτός πρὸς τόν ὁποῖο ἀναπτυχώνονται ὅλες μαζί οἱ ἀρχές, ὁ ἄλλος αὐτός πρὸς τόν ὁποῖο, ἀντιθέτως, ἐκπτυχώνονται ὅλες, διακρίνοντας τίς ζῶνες τους. Αὐτοί οἱ δύο πόλοι εἶναι οἱ ἐξῆς: «Ὅλα εἶναι πάντοτε τό ἴδιο πράγμα», «Ἐπάρχει μόνον ἓνας βυθός»: καί: «Ὅλα διακρίνονται κατὰ τόν βαθμό», «Ὅλα διαφοροποιοῦνται κατὰ τόν τρόπο»... Πρόκειται γιά τίς δύο ἀρχές πού διέπουν τίς ἀρχές. Καμμία φιλοσοφία δέν εἶχε προχωρήσει τόσο πολύ στήν κατάφαση ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ κόσμου, ἀλλά καί στήν κατάφαση μιᾶς ἀπειρης διαφορᾶς ἢ ἀπειρης ποικιλίας σ' αὐτόν τόν κόσμο.

36. Couturat, *La Logique de Leibniz*, σ. 215: «Ἡ ἀρχή τῆς ταυτότητας δηλώνει ὅτι κάθε ταυτόσημη πρόταση εἶναι ἀληθινή, ἐνώ ἡ ἀρχή τοῦ ἀποχρῶντος λόγου δηλώνει, ἀντιθέτως, ὅτι κάθε ἀληθινή πρόταση εἶναι ἀναλυτική, δηλαδή δυνητικά ταυτόσημη».

5.

Ἀσυνδυνατότητα, ἀτομικότητα, ἐλευθερία

Ὁ Ἀδάμ ἀμάρτησε, ἀλλά τό ἀντίθετό του, ὁ μὴ ἀμαρτωλός Ἀδάμ, δέν εἶναι κάτι ἐκ φύσεως ἀδύνατο ἢ ἀντιφατικό (ὅπως θά ἦταν τό «2 σύν 2 ὄχι ἴσον 4»). Αὐτό εἶναι τό ἴδιον τῶν προτάσεων ὑπαρξῆς. Ὅμως πρέπει νά καταλάβουμε πού βρίσκεται τό πρόβλημα: μεταξύ τῶν δύο ἀντιθέτων, τοῦ ἀμαρτωλοῦ Ἀδάμ καί τοῦ μὴ ἀμαρτωλοῦ Ἀδάμ, ὑπάρχει βεβαίως μιά σχέση ἀντίφασσης. Ἀπεναντίας, θά πρέπει νά παραβάλουμε καί ἕναν ἐντελῶς διαφορετικό τύπο σχέσης γιά νά ἐξηγήσουμε ὅτι ὁ μὴ ἀμαρτωλός Ἀδάμ δέν εἶναι ἐκ φύσεως ἀντιφατικός. Αὐτή ἡ ἄλλη σχέση δέν εἶναι μεταξύ τῶν δύο Ἀδάμ, ἀλλά μεταξύ τοῦ μὴ ἀμαρτωλοῦ Ἀδάμ καί τοῦ κόσμου ὅπου ἀμάρτησε ὁ Ἀδάμ. Ἀσφαλῶς, στό μέτρο πού ὁ κόσμος ὅπου ἀμάρτησε ὁ Ἀδάμ ἐσωκλείεται στόν Ἀδάμ, θά πέφταμε πάλι σέ ἀντίφαση. Ὅμως ἐσωκλείεται καί σέ ἄπειρες ἄλλες μονάδες. Κατ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἔννοια, θά πρέπει νά ἔχουμε μιά πρωτότυπη σχέση ἀποκλεισμοῦ μεταξύ τοῦ μὴ ἀμαρτωλοῦ Ἀδάμ καί τοῦ κόσμου ὅπου ἀμάρτησε ὁ Ἀδάμ. Ὁ μὴ ἀμαρτωλός Ἀδάμ θά ἐσώκλειε ἕναν ἄλλο κόσμο.

Μεταξύ τῶν δύο κόσμων ὑπάρχει μιά σχέση πού δέν εἶναι σχέση ἀντίφασσης (ἂν καί ὑπάρχει τοπική ἀντίφαση μεταξύ τῶν ὑποκειμένων πού τοὺς συνθέτουν, ἂν ἐκκληφθοῦν δύο-δύο). Πρόκειται ὄχι γιά ἀντίφαση ἀλλά γιά ἀντί-φαση.* Τό ὅτι ὁ Θεός ἐπι-

* Ἡ ἀντί-φαση [vice-diction] θά πρέπει νά ἐννοεῖται μέ βάση τό στοιχεῖο τῆς ἀναπλήρωσης (π.χ. ἀντιπρόεδρος) ὡς πρὸς τήν ἀνταλλαξιμότητα καί ὄχι

λέγει μεταξύ ἄπειρων δυνατῶν κόσμων εἶναι μιά ἀρκετά διαδεδομένη ἰδέα, τή βρίσκουμε ἰδίως στόν Malebranche· ὅμως ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ Leibniz εἶναι ὅτι ἐπικαλεῖται μιά βαθύτατα πρωτότυπη σχέση μεταξύ τῶν δυνατῶν κόσμων. Αὐτή τήν καινούργια συνεισφορά του ὁ Leibniz τήν ὀνομάζει ἀσυνδυνατότητα [incompossibilité], λέγοντας ὅτι πρόκειται γιά ἕνα μεγάλο μυστήριο στά τρίςθαθα τῆς Θείας νόησης.¹ Βρεθήκαμε λοιπόν καί πάλι νά ἀναζητοῦμε τή λύση σέ ἕνα λαϊμπνιτσιανό πρόβλημα μέ τούς ὅρους πού ἔθεσε ὁ Leibniz: δέν μπορούμε νά ξέρομε ποιό εἶναι οἱ λόγοι τοῦ Θεοῦ, οὔτε καί πῶς τούς ἐφαρμόζει κατά περίπτωση, μπορούμε ὅμως νά δείξουμε ὅτι κάτι τέτοιο ἰσχύει, καθώς καί ποιά εἶναι ἡ ἀρχή πού τό διέπει.

Εἶδαμε ὅτι ὁ κόσμος ἦταν ἄπειρες συγκλίνουσες σειρές, προεκτάσιμες οἱ μὲν μέσα στίς δέ, γύρω ἀπό μοναδικά σημεῖα. Ἔτσι κάθε ἄτομο, κάθε ἀτομική μονάδα, ἐκφράζει τόν ἴδιο κόσμο στό

σύμφωνα μέ κάποια διαβάθμιση —σέ ἀντιδιαστολή μέ τήν ἀντίφαση (contradiction) πού δηλώνει σαφῶς ἀντίθεση ἢ ἐναντίωση. (Σ.τ.Μ.)

1. Ἀπόσπασμα *Vingt-quatre propositions*, GPh, VII, σσ. 289-291, καί ἀπόσπασμα *Les vérités absolument premières...*, σ. 195. Ὁ Couturat (*La logique de Leibniz*, σ. 219) καί ὁ Gueroult (*Dynamique et métaphysique leibniziennes*, σ. 170) πιστεύουν ὅτι ἡ ἀσυνδυνατότητα συνεπάγεται μιά ἄρνηση ἢ μιά ἀντίθεση πού ὁ Leibniz δέν θά μπορούσε νά ἀναγνωρίσει ἀνάμεσα σέ θετικές ἔννοιες ὅπως οἱ μονάδες: κατά συνέπεια, θά εἶχε ὀδηγηθεῖ νά δηλώσει τήν πηγὴ τῆς ἄγνωστης ἀσυνδυνατότητας. Ὅμως, κατά τή γνώμη μας, στόν Leibniz τό ἀσυνδύνατο εἶναι μιά πρωτότυπη σχέση, μὴ ἀναγωγίμη σέ κάθε μορφή ἀντίφασης. Εἶναι μιά διαφορά καί ὄχι μιά ἄρνηση. Γι' αὐτό καί θά προτεινοῦμε παρακάτω μιά ἐρμηνεία πού στηρίζεται ἀπλῶς στήν ἀπόκλιση ἢ τή σύγκλιση τῶν σειρῶν: κάτι πού ἔχει ὡς πλεονέκτημα νά εἶναι «λαϊμπνιτσιανή». Ὅμως γιατί λοιπόν ὁ Leibniz νά δηλώνει τήν πηγὴ ὡς ἄγνωστη; Ἄφενός, ἐπειδὴ ἡ ἀπόκλιση παραμένει ἀκόμη σχεδόν στή θεωρία τῶν σειρῶν τοῦ 17ου αἰώνα. Ἀφετέρου, καί γενικότερα, στό ἐπίπεδο τῶν ἀσυνδύνατων κόσμων, μᾶς κάνει νά καταλήξουμε στήν ὑπόθεση ὅτι οἱ σειρές ἀποκλίνουν, χωρίς νά ἀντιλαμβανόμαστε τό γιατί.

σύνολό του, ἄν καί ἐκφράζει εὐκρινῶς μόνον ἓνα μέρος αὐτοῦ τοῦ κόσμου, μιά σειρά ἤ, μᾶλλον, μιά πεπερασμένη ἀκολουθία. Ἐξ οὗ προκύπτει ὅτι ἐμφανίζεται ἓνας ἄλλος κόσμος ὅταν οἱ λαμβανόμενες σειρές ἀποκλίνουν στή γειτονία τῶν μοναδικότητων. Θά ἀποκαλέσουμε συνδυνατά: 1) τό σύνολο τῶν συγκλινοῦσῶν καί προεκτάσιμων σειρῶν πού συνιστοῦν τόν κόσμο· 2) τό σύνολο τῶν μονάδων πού ἐκφράζουν τόν ἴδιο κόσμο (ἀμαρτωλός Ἀδάμ, αὐτοκράτωρ Καίσαρας, Χριστός σωτήρ...). Θά ἀποκαλέσουμε ἀσυνδύνατες: 1) τίς σειρές πού ἀποκλίνουν καί ἐφεξῆς ἀνήκουν σέ δύο δυνατούς κόσμους· 2) τίς μονάδες, ἡ καθεμία ἀπό τίς ὁποῖες ἐκφράζει ἓναν κόσμο διαφορετικό ἀπό τήν ἄλλη (αὐτοκράτωρ Καίσαρας καί μὴ ἀμαρτωλός Ἀδάμ). Ἡ ἐνδεχόμενη ἀπόκλιση τῶν σειρῶν εἶναι αὐτή πού ἐπιτρέπει νά ὀρίσουμε τήν ἀσυνδυνατότητα ἢ τή σχέση ἀντί-φασης.

Θέτοντας ἔτσι ἄπειρους δυνατούς κόσμους, ὁ Leibniz δέν ἐπανεισάγει καθόλου ἓναν δυῖσμό πού θά καθιστοῦσε τόν δικό μας σχετικό κόσμο τό εἶδωλο ἑνός βαθύτερου ἀπόλυτου κόσμου: ἀντιθέτως, θά καθιστοῦσε τόν δικό μας σχετικό κόσμο τόν μοναδικό ὑπάρχοντα κόσμο, ὁ ὁποῖος ἀπορρίπτει τούς ἄλλους δυνατούς κόσμους, ἐπειδή εἶναι ὁ σχετικά «καλύτερος». Ὁ Θεός ἐπιλέγει μεταξύ ἄπειρων δυνατῶν κόσμων, ἀσυνδύνατων μεταξύ τους, καί ἐπιλέγει τόν καλύτερο, ἢ ἐκεῖνον πού ἔχει τήν περισσότερη δυνατή πραγματικότητα. Ἐνῶ τό Καλό ἦταν τό κριτήριο τῶν δύο κόσμων, τό Καλύτερο εἶναι τό κριτήριο τοῦ μοναδικοῦ καί σχετικοῦ κόσμου. Ἡ ἀρχή τοῦ καλύτερου θέτει ἐκ νέου τό ζήτημα τῶν ἀρχῶν, ἐπειδή εἶναι ἡ πρώτη ἐφαρμογή τοῦ ἀποχρῶντος λόγου στόν κόσμο.

Ἵπάρχει προτεραιότητα ὡς πρὸς τίς μονάδες, ἄν καί ἓνας κόσμος δέν ὑφίσταται ἔξω ἀπό τίς μονάδες πού τόν ἐκφράζουν. Ὅμως ὁ Θεός ἀρχικά δέν δημιουργεῖ τόν Ἀδάμ, ἄν καί μπορεῖ νά τόν κάνει νά ἀμαρτήσῃ ἢ νά ἀντιληφθεῖ ὅτι ἀμαρτάνει: δημι-

ουργει τον κόσμο όπου ο Άδάμ αμαρτάνει και τον έσωκλείει επίσης μέσα σ' όλα τ' άτομα πού τον εκφράζουν (τόν Σέξτο πού βιάζει τή Λουκρητία, τόν Καίσαρα πού διασχίζει τόν Ρουβίκωνα...). Άφορμούμε από τόν κόσμο λές και άφορμούμε από μιά σειρά καμπών ή συμβάντων: πρόκειται για μιά καθαρή έκπομπή μοναδικότητων. Ορίστε, για παράδειγμα, τρεις μοναδικότητες: νά είσαι ο πρώτος άντρας, νά ζεις σέ έναν κήπο άπολαύσεων, νά έχεις μιά γυναίκα πού βγήκε απ' τό πλευρό σου. Καί έπειτα μιά τέταρτη: αμαρτάνει. Τέτοιες μοναδικότητες-συμβάντα τελούν σέ σχέση μέ «κανονικά» ή «συνήθη» (λίγη σημασία έχει έδω ή διαφορά). Μιά μοναδικότητα τήν περιζώνει ένα νέφος από κανονικά ή συνήθη. Καί μπορούμε νά πούμε ότι όλα είναι άξιοσημείωτα ή μοναδικά, στό βαθμό πού μπορούμε νά κάνουμε νά επέλθει παντού μιά καμπή πού νά ιδρύει ένα μοναδικό σημείο. Όμως μπορούμε νά πούμε επίσης ότι όλα είναι κανονικά, έπειδή ένα μοναδικό σημείο δέν είναι παρά ή σύμπτωση δύο κανονικων σημείων από διαφορετικά διανύσματα (τό σημείο Β ενός τετραγώνου είναι ή σύμπτωση του α, του τελευταίου σημείου της γραμμής ΑΒ, και του γ, του πρώτου σημείου της γραμμής ΑΒ).² Σύμφωνα μέ τούς δύο πόλους της φιλοσοφίας του Leibniz: «Όλα είναι κανονικά!»· επίσης: «Όλα είναι μοναδικά!» Παραμένει τό γεγονός ότι, σέ δεδομένη κλίμακα, διακρίνουμε τά μοναδικά από τά κανονικά ή συνήθη, πού πάντως τελούν σέ άμοιβαία σχέση.

Άς επιστρέψουμε στις τέσσερις μοναδικότητές μας. Υποθέτουμε ότι μπορούμε κάθε φορά νά προεκτείνουμε τή μιά στή γειτονία των άλλων, πάνω σέ κανονικές γραμμές πού έχουν κοινές τιμές, και προς τίς δύο φορές. Όμως ιδού και μιά Πέμπτη μοναδικότητα: αντιστέκεται στον πειρασμό. Δέν είναι ότι άπλως ά-

2. *Nouveaux essais*, II, κεφ. 1, § 18: «Τό άξιοσημείωτο θά πρέπει νά συντίθεται από μέρη πού δέν είναι [άξιοσημείωτα]».

ντιφάσκει στην τέταρτη, δηλαδή ότι «ἀμαρτάνει», ἔστω κι ἂν πρέπει νά ἐπιλέξει μεταξύ τῶν δύο. Εἶναι ὅτι οἱ γραμμές προέκτασης πού πηγαίνουν ἀπό τήν πέμπτη πρὸς τίς ἄλλες τρεῖς δέν εἶναι συγκλίνουσες, δηλαδή δέν διέρχονται ἀπό κοινές τιμές: δέν εἶναι ὁ ἴδιος κῆπος, οὔτε ἡ ἴδια πρωτανδρία, οὔτε ἡ ἴδια γυναικογένεση. Ὑπάρχει διακλάδωση. Τουλάχιστον ὑποθέτουμε πώς ὑπάρχει, ἐφόσον ὁ λόγος τῆς μᾶς διαφεύγει. Θά ἤμασταν ἱκανοποιημένοι ἂν ξέραμε ὅτι ὑπάρχει κάποιος λόγος. Εἶναι πάντοτε ἀρκετό, γιὰ νά μπορούμε νά ποῦμε: ἰδού ὡς πρὸς τί ὁ μὴ ἀμαρτωλὸς Ἀδάμ εἶναι κατ' ὑπόθεση ἀσυνδύνατος μ' αὐτόν ἐδῶ τὸν κόσμον, ἐφόσον συνεπάγεται μιὰ μοναδικότητα πού ἀποκλίνει ἀπὸ τίς μοναδικότητες αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους στοχαστὲς ἔχουν σκεφεῖ ὅτι ὑπάρχει ἓνας ὑπολογισμὸς ἢ, μάλιστα, ἓνα παιχνίδι ἀπὸ καταγωγῆς κόσμου. Ὅμως ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ φύση τοῦ παιχνιδιοῦ, ἀπὸ τοὺς ἐνδεχόμενους κανόνες του καὶ ἀπὸ τὸ ὑπερβολικὰ ἀνθρώπινο πρότυπο πού μπορούμε νά τοῦ ἀποδώσουμε. Στὸν Leibniz μᾶς φαίνεται, πρῶτον, ὅτι πρόκειται γιὰ ἓναν ὑπολογισμὸ ἀπειρων σειρῶν πού ρυθμίζονται ἀπὸ ἀποκλίσεις καὶ συγκλίσεις.

Ὁ Leibniz μᾶς δίνει τὴ μεγάλη μπαρόκ ἀναπαράσταση τοῦ παιχνιδιοῦ στὸ τέλος τῆς Θεοδικίας. Εἶναι ἓνα κείμενο πού κατεξοχήν πληροῖ τὰ γενικὰ κριτήρια τῆς μπαρόκ ἀφήγησης: τὴν ἀμοιβαία ἐγκιβώτιση τῶν ἀφηγήσεων καὶ τὴ μεταβολὴ τῆς σχέσης ἀφηγητῆ-ἀφήγησης.³ Στὴν πραγματικότητα εἶναι ἓνας φιλοσοφικὸς διάλογος, στὸν ὁποῖο εἰσάγεται μιὰ χρησιμοδοσία τοῦ Ἀπόλλωνα στὸν Σέξτο Ταρκίνιο, τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ μιὰ συνά-

3. *Théodicée*, §§413-417. Θά ἀναφερθοῦμε στὰ κριτήρια πού πρότεινε ὁ Gérard Genette, *Figures II*, Seuil, Paris, 1966, σ. 195 κ.έ., γιὰ νά διαπιστώσουμε σέ ποῖο βαθμὸ τὸ κείμενο τῆς Θεοδικίας εἶναι ἓνα μοντέλο μπαρόκ ἀφήγησης.

ντηση τοῦ Σέξτου μέ τόν Ἑρμῆ, παρόντος τοῦ Θεόδωρου, ἡ ὁποία ὅμως ἀφήνει τή θέση της σέ μιά συζήτηση τοῦ Θεόδωρου μέ τόν Ἑρμῆ, ὁ ὁποῖος τόν παραπέμπει στήν Ἀθηνᾶ, μέχρι πού ἔνα ὑπέροχο ὄνειρο τοῦ Θεόδωρου προλαβαίνει αὐτή τή νέα συνάντηση. Εἶναι ἔνα ὄνειρο ἀρχιτέκτονα: μιά τεράστια πυραμίδα πού ἔχει μιά κορυφή ἀλλά ὄχι καί βάση, καί ἀποτελεῖται ἀπό ἄπειρα διαμερίσματα, καθένα ἀπό τά ὁποῖα εἶναι ἕνας κόσμος. Ἰπάρχει μιά κορυφή, ἐπειδή ὑπάρχει ἕνας κόσμος πού εἶναι ὁ καλύτερος ἀπ' ὄλους, καί δέν ὑπάρχει βάση ἐπειδή χάνονται μέσ στήν ὁμίχλη, ἀλλά καί δέν ὑπάρχει κάποιος τελευταῖος κόσμος πού θά μπορούσαμε νά τόν ποῦμε χειρότερο. Μέσα σέ κάθε διαμέρισμα ὑπάρχει ἕνας Σέξτος πού φέρεי ἕναν ἀριθμό στό μέτωπο καί μιμεῖται μιά ἀκολουθία τῆς ζωῆς του ἢ ἀκόμη καί ὀλόκληρη τή ζωή του «σάν σέ θεατρική παράσταση», ἀκριβῶς δίπλα σ' ἕνα πελώριο βιβλίο.

Ὁ ἀριθμός μοιάζει νά παραπέμπει στή σελίδα πού ἐξιστορεῖ τή ζωή αὐτοῦ τοῦ Σέξτου μέ περισσότερες λεπτομέρειες, σέ μικρότερη κλίμακα, ἐνῶ οἱ ἄλλες σελίδες ἐξιστοροῦν, ἀναμφισβήτητα, τά ἄλλα συμβάντα τοῦ κόσμου στόν ὁποῖο ἀνήκει. Εἶναι ὁ μπαρόκ συνδυασμός ὄσων διαβάζουμε καί ὄσων βλέπουμε. Καί στά ἄλλα διαμερίσματα ὑπάρχουν ἄλλοι Σέξτοι καί ἄλλα βιβλία. Βγαίνοντας ἀπό τό κατάλυμα τοῦ Ἑρμῆ, ἄλλοτε ἕνας Σέξτος πηγαίνει στήν Κόρινθο καί γίνεται ἐπιφανῆς ἄντρας, ἄλλοτε ἕνας Σέξτος πηγαίνει στή Θράκη καί γίνεται βασιλιάς, ἀντί νά ἐπιστρέψει στή Ρώμη καί νά βιάσει τή Λουκρητία, ὅπως γίνεται στό πρῶτο διαμέρισμα. Ὅλες αὐτές οἱ μοναδικότητες ἀποκλίνουν μεταξύ τους, ἐνῶ καθεμία συγκλίνει μέ τήν πρώτη (τήν ἔξοδο ἀπό τόν ναό) ἀπλῶς καί μόνον κατά τιμές διαφορετικές ἀπό τίς ἄλλες. Ὅλοι αὐτοί οἱ Σέξτοι εἶναι δυνατοί, ἀλλά ἀνήκουν σέ ἀσυνδύνατους κόσμους.

Ἀποκαλοῦμε διακλάδωση ἕνα σημεῖο ὅπως εἶναι ἡ ἔξοδος ἀπό τόν ναό, στή γειτονία τοῦ ὁποῖου ἀποκλίνουν οἱ σειρές. Ἕνας

μαθητής του Leibniz, ο Borges, αναφέρθηκε σ' έναν Κινέζο φιλόσοφο-ἀρχιτέκτονα, τόν Τσούι Πέν, ἐπινοητή του «κήπου με τὰ διακλαδωτά μονοπάτια»: ενός μπαρόκ λαβυρίνθου, του οποίου οι ἄπειρες σειρές συγκλίνουν ἢ ἀποκλίνουν καί ὁ ὁποῖος σχηματίζει ἕνα χρονικό ὑφάδι πού περιέχει ὅλες τίς δυνατότητες. «Ὁ Φάνγκ, ἄς ποῦμε, κρατᾶ ἕνα μυστικό· ἕνας ξένος του χτυπάει τήν πόρτα· ὁ Φάνγκ ἀποφασίζει νά τόν σκοτώσει. Ἐδῶ, φυσικά, ὁ ἀριθμός τῶν δυνατῶν ἐκβάσεων εἶναι μέγας: ὁ Φάνγκ μπορεῖ νά σκοτώσει τόν ἀπρόσκλητο ἐπισκέπτη, ὁ ἀπρόσκλητος μπορεῖ νά σκοτώσει τόν Φάνγκ, μπορεῖ νά τό σκάσουν καί οἱ δύο, μπορεῖ νά πεθάνουν καί οἱ δύο, καί τὰ λοιπά. Στό ἔργο του Τσούι Πέν συμβαίνουν ὅλα. Κάθε ἔκβαση εἶναι τό σημεῖο ἀφετηρίας ὅλων τῶν διακλαδώσεων».⁴ Ἕνας ἄλλος μαθητής του Leibniz, ὁ μέγας καί δημοφιλής μυθιστοριογράφος Maurice Leblanc, ἐξιστόρησε τή ζωή του Βαλτάσαρ, «καθηγητῆ καθημερινῆς φιλοσοφίας», γιά τόν ὁποῖο τὰ πάντα ἦταν κανονικά, τὰ πάντα ἦταν πάντοτε συνηθισμένα.... Ὅμως, καθώς ἦταν ὀρφανός, ξεκίνησε νά ἀναζητήσῃ τόν πατέρα του ἔχοντας τρεῖς μοναδικότητες: τὰ δικά του δαχτυλικά ἀποτυπώματα, τή στιγματογραφία ΜΤΡ στό στῆθος του καί τό ὄραμα μιᾶς μάντισσας πού του εἶχε πεῖ ὅτι ὁ πατέρας του ἦταν ἀκέφαλος. Κατόπιν ὁ κόμης του Κουσύ-Βαντόμ, πού εἶχε πεθάνει στραγγαλισμένος, ὀρίζει κληρονόμο του τόν Βαλτάσαρ σ' ἕνα ἔγγραφο πού φέρει τὰ ἀποτυπώματά του καί περιγράφει τή στιγματογραφία. Ὅμως ὁ Βαλτάσαρ καταδιώκεται ἀπό τή συμμορία τῶν Mastropieds (ΜΤΡ), τόν ὁποῖον ὁ παλιός ἀρχηγός, πού τόν ἐκτέλεσαν στή λαιμητόμο, εἶχε ἰσχυρισθεῖ πώς ὁ Βαλτάσαρ ἦταν ὁ γιός του. Τόν ἀπάγει

4. Jorge-Luis Borges, *Fictions*, Gallimard, Paris, 1974, «Le jardin aux sentiers qui bifurquent» [Ἑλλ. ἔκδοση, Χόρχε Λουίς Μπόρχες, *Μυθολοπλασίες*, «Ὁ κήπος με τὰ διακλαδωτά μονοπάτια», μτφρ. Ἀχιλλέας Κυριακίδης, Ὑψίλον, Ἀθήνα, 1990, σ. 79. (Σ.τ.Μ.)]

Ένας Έγγλέζος και τόν παραδίδει σέ έναν πασά, πού σύντομα αποκεφαλίζεται, τού όποιου ό χαμένος γιός, ό Μουσταφά (ΜΤΡ), είχε τά ίδια αποτυπώματα. Τόν σώζει ένας ποιητής πού έχει ως έμβλημά του τό Mane Thecel Phares* και διεκδικεί κι αυτός τήν πατρότητά του, ό όποιος όμως χάνει τό μυαλό του** σέ μία κρίση παραφροσύνης και σκοτώνει έναν ζητιάνο. Η τελική εξήγηση είναι ότι ό ζητιάνος είχε παλιότερα ιδρύσει ένα οικότροφείο γιά παιδιά πλουσίων, πού φιλοξενούσε τέσσερα παιδιά, μαζί και τό δικό του. Όμως, ύστερα από μία πλημμύρα δέν ήξερε πλέον ποιο από τά πέντε παιδιά είχε επιζήσει. Έγινε αλκοολικός και, όταν έχασε κι ό ίδιος τό μυαλό του, έστειλε στους τέσσερις πατεράδες τό σημάδι τών αποτυπωμάτων τού παιδιού πού είχε σωθει και τή στιγματογραφία, γιά νά πείσει καθέναν απ' αυτούς ότι ήταν ό δικός του γιός.⁵ Κατ' αυτόν τόν τρόπο προκύπτει ή διαπλοκή τών διακλαδωτών ιστοριών πού εξελίσσονται ταυτόχρονα σέ αποκλίνουσες σειρές μέσα σέ άσυνδύνατους κόσμους. Ο Βαλτάσαρ δέν μπορεί νά είναι ό γιός όλων αυτών τών πατεράδων μέσα στόν ίδιο κόσμο: πρόκειται γιά μία πολλαπλή άπάτη.

Βλέπουμε γιати τόν Κινέζο φιλόσοφο τόν μνημονεύει ό Borges και όχι ό Leibniz: επειδή ήθελε, όπως κι ό Maurice Leblanc, ό Θεός νά κάνει νά υπάρξουν συγχρόνως όλοι οι άσυνδύνατοι κόσμοι, αντί νά επιλέξει έναν κόσμο, τόν καλύτερο. Και άναμφισβήτητα, θά ήταν έξ ολοκλήρου δυνατός, έφόσον ή άσυνδυνατότητα είναι μία πρωτότυπη σχέση, διακριτή από τήν άδυνατότητα ή τήν

* Μανή, θεκέλ, φάρες: επέστη τό τέλος τής βασιλείας σου (πρβλ. Δανιήλ 5: 25). (Σ.τ.Μ.)

** Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί έδω, καθώς και λίγες άράδες πίο κάτω, μεταφορικά τήν έκφραση perdre la tête, πού κατά κυριολεξία σημαίνει: χάνω τό κεφάλι μου. (Σ.τ.Μ.)

5. Maurice Leblanc, *La vie extravagante de Balthazar*, Le Livre de Poche, Paris, 1979.

ἀντίφαση. Θά υπῆρχαν ὡστόσο τοπικές ἀντιφάσεις, ὅπως ἐκείνη μεταξύ τοῦ ἁμαρτωλοῦ Ἀδάμ καί τοῦ μὴ ἁμαρτωλοῦ Ἀδάμ. Ὁμως αὐτό πού προπάντων ἐμποδίζει τόν Θεό νά κάνει νά υπάρξουν ὅλα τά δυνατά, ἀκόμη καί τά ἀσυνδύνατα, εἶναι ὅτι θά καταντοῦσε ἔτσι ἓνας Θεός ψεύτης, ἓνας Θεός ἀπατεώνας, ἓνας Θεός κολπαδόρος, ὅπως ὁ ζητιάνος τοῦ Maurice Leblanc. Ὁ Leibniz, πού δυσπιστεῖ πολύ γιά τό καρτεσιανό ἐπιχείρημα περί τῆς μὴ ἀπατεωνίας τοῦ Θεοῦ, τοῦ προσφέρει ἓνα νέο θεμέλιο στό ἐπίπεδο τῆς ἀσυνδυνατότητας: ὁ Θεός παίζει, ἀλλά δίνει τούς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ (ἀντιθέτως μέ τό παιχνίδι τοῦ Borges καί τοῦ Leblanc, πού δέν ἔχει κανόνες). Ὁ κανόνας εἶναι ὅτι οἱ δυνατοί κόσμοι δέν μποροῦν νά υπάρξουν ἂν εἶναι ἀσυνδύνατοι μ' ἐκεῖνον πού ἐπιλέγει ὁ Θεός. Σύμφωνα μέ τόν Leibniz, μονάχα μυθιστορήματα ὅπως τό *L'Astrée* μᾶς δίνουν μιά ἰδέα γι' αὐτά τά ἀσυνδύνατα.⁶

Ἐν προκειμένω, μποροῦμε νά συναγάγουμε ἓναν ὀρισμό τοῦ ἀτόμου, τῆς ἀτομικῆς ἔννοιας. Εἶδαμε ὅτι κάθε μονάδα ἐξέφραζε τόν κόσμο (μὴ ἐντοπίσιμη ἐσώκλειση), ἀλλά ἐξέφραζε εὐκρινῶς μόνο μιά μερική ζώνη ἢ ἓναν μερικό τομέα, δυνάμει τῆς δικῆς της σκοπιᾶς (ἐντοπισμένο τμήμα). Ἀναμφισβήτητα, αὐτή ἡ περιοχὴ πού γίνεται εὐκρινῆς περνοῦσε μέσα ἀπὸ τό σῶμα καθενός. Ὁμως δέν υπῆρχε ἐδῶ παρά ἓνας ὀνομαστικός ὀρισμός τοῦ ἀτόμου, ἐφόσον δέν ξέραμε τί ἦταν αὐτό πού συνιστοῦσε τὴν περιοχὴ ἢ τὴ σχέση μέ τό σῶμα. Τώρα, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἓνα ἄτομο συγκροτεῖται ἀρχικά γύρω ἀπὸ ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ τοπικῶν μοναδικοτήτων, πού θά εἶναι τά δικὰ του «πρωταρχικά κατηγορήματα»: ἔτσι, γιά τόν Ἀδάμ, θά ἦταν τά τέσσερα κατηγορήματα πού ἀναφέραμε παραπάνω.⁷ Πρόκειται γιά τόν πραγματικό ὀρισμό τοῦ ἀτόμου: συγκέντρωση, συσσώρευση, σύμπτωση ἑνός ὀρισμένου ἀ-

6. Ἐπιστολὴ στὸν Bourguet, Δεκέμβριος 1714 (GPh, III, σ. 572).

7. Ἀλληλογραφία μέ τόν Arnauld, «Remarques sur la lettre de M. Ar-

ριθμοῦ συγκλινουσῶν πρό-ἀτομικῶν μοναδικότητων (ἐφόσον εἴπαμε ὅτι κάποια μοναδικά σημεῖα μπορούν νά συμπίπτουν σέ ἕνα καί τό αὐτό σημεῖο, ὅπως οἱ διαφορετικές κορυφές χωριστῶν τριγώνων συμπίπτουν στήν κοινή κορυφή μιᾶς πυραμίδας). Εἶναι σάν ἕνας πυρήνας τῆς μονάδας. Στήν καρδιά κάθε μονάδας δέν ὑπάρχει μιᾶ «ἀπλή ἔννοια», σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεση τοῦ Gueroult: ἄν ἦταν ἔτσι, ἀντιθέτως μέ τή μέθοδο πού ἀκολουθεῖ ὁ Leibniz, θά ἀρκούμασταν σέ δύο ἄκρα σέ μιᾶ ἀλυσίδα ἐννοιῶν.⁸

Στήν καρδιά κάθε μονάδας ὑπάρχουν μοναδικότητες πού εἶναι κάθε φορά τά προαπαιτούμενα τῆς ἀτομικῆς ἔννοιας. Τό ὅτι κάθε ἄτομο ἐκφράζει εὐκρινῶς μονάχα ἕνα μέρος τοῦ κόσμου ἀπορρέει ἀπό τόν πραγματικό ὀρισμό: ἐκφράζει εὐκρινῶς τήν περιοχὴ πού ὀρίζεται ἀπό τίς συστατικές του μοναδικότητες. Τό ὅτι κάθε ἄτομο ἐκφράζει ὀλόκληρο τόν κόσμο ἀπορρέει ἐπίσης ἀπό τόν πραγματικό ὀρισμό: πράγματι, οἱ συστατικές μοναδικότητες καθενός προεκτείνονται πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις μέχρι τίς μοναδικότητες τῶν ἄλλων, ὑπό τόν ὄρο ὅτι οἱ ἀντίστοιχες σειρές συγκλίνουν, παρότι κάθε ἄτομο ἐσωκλείει τό σύνολο ἑνός συνδυαστοῦ κόσμου καί ἀποκλείει μονάχα ὅσους κόσμους εἶναι ἀσυνδύνατοι μέ τόν ἴδιο (ἐκεῖ ὅπου θά ἀπέκλιναν οἱ σειρές).

nault», τῆς 13ης Μαΐου 1686. Τά «πρωταρχικά κατηγορήματα» προφανῶς δέν ἐπιφυλάσσονται ἀποκλειστικά καί μόνο γιά τόν Ἀδάμ, κάθε ἄτομο ἔχει τά δικά του. Εἶναι πεπερασμένα γιά τό καθένα; Ὁχι, ἐφόσον μπορούμε πάντοτε νά πολλαπλασιάσουμε τά μοναδικά σημεῖα μεταξύ δύο μοναδικῶν σημείων. Ὅμως τό ζήτημα δέν ἔχει σημασία, ἀφοῦ αὐτό πού ἔχει σημασία εἶναι δύο ἄτομα νά μὴν ἔχουν τά ἴδια πρωταρχικά κατηγορήματα. Γιά τά θέματα πού θά θίξουμε στή συνέχεια: τόν «ἀσαφή Ἀδάμ», τόν Ἀδάμ ὡς κοινό σέ ἀσυνδύνατους κόσμους, τά πρωταρχικά κατηγορήματα πού ἐκλαμβάνονται «sub ratione generalitatis», πρβλ. αὐτό τό ἴδιο κείμενο.

8. Γιά τήν ὑπόθεση αὐτή, πρβλ. Gueroult, «La constitution de la substance chez Leibniz», *Revue de métaphysique et de morale*, 1947.

Ἐξ οὗ καί ἡ ἐπιμονή τοῦ Leibniz ὅτι ὁ Θεός δέν δημιουργεῖ ἓναν «Ἀδάμ ἀσαφή» ἢ ἀλήτη, πού μοιράζει τά βήματά του σέ περισσότερους ἀσυνδύνατους κόσμους, ἀλλά δημιουργεῖ, «sub ratione possibilitatis», τόσους ἀποκλίνοντες Ἀδάμ ὅσοι εἶναι καί οἱ κόσμοι πού ὑπάρχουν, καθώς ὁ Ἀδάμ ἐσωκλείει ὀλόκληρο τόν κόσμο στόν ὁποῖο ἀνήκει (καί στόν ὁποῖο ἀνήκουν ἐπίσης, ἐσωκλείοντάς τον, ὅλες οἱ ἄλλες συνδυνατές μονάδες ἑνός τέτοιου κόσμου). Μέ λίγα λόγια, κάθε δυνατή μονάδα ὀρίζεται ἀπό ἓναν ὀρισμένο ἀριθμό ἀπό προ-ατομικές μοναδικότητες, καί συνεπῶς εἶναι συνδυνατή μέ ὅλες τίς μονάδες τῶν ὁποίων οἱ μοναδικότητες συγκλίνουν μέ τίς δικές της, καί ἀσυνδύνατη μέ ἐκεῖνες πού οἱ μοναδικότητές τους ἐνέχουν ἀπόκλιση ἢ μή προέκταση.

Ὅμως, γιατί νά δώσουμε τό ὄνομα Ἀδάμ σέ ὅλα αὐτά τά ἀποκλίνοντα ἄτομα, μέσα σέ ἀσυνδύνατους κόσμους; Τοῦς τό δίνουμε γιατί μιά μοναδικότητα μπορεῖ πάντοτε νά ἀπομονωθεῖ, νά ἐκταμεῖ, νά ἀποκοπεῖ ἀπό τίς προεκτάσεις της: τότε δέν ἔχει πλέον σημασία ἂν ὁ κῆπος ὅπου ἀμαρτάνει ὁ Ἀδάμ δέν εἶναι ὁ ἴδιος μέ τόν κῆπο ὅπου ὁ Ἀδάμ μπορεῖ νά μῆν ἀμαρτήσῃ, ἢ μοναδικότητα γίνεται ἀόριστη, δέν εἶναι πλέον παρά ἓνας κῆπος, καί τό πρωταρχικό κατηγορήμα δέν γίνεται πλέον ἀντιληπτό στόν ἄλφα ἢ τόν βῆτα κόσμο, ἀλλά ἀπλῶς θεωρεῖται «sub ratione generalitatis», τήν ἴδια στιγμή πού τό ὑποκείμενό του γίνεταί ἓνας Ἀδάμ ἐν γένει, ἓνας Σέξτος.... Πάντως, δέν θά μᾶς ὀδηγήσει στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐξατομίκευση ξεκινᾷ ἀπό τά γενικά της κατηγορήματα, ἔστω κι ἂν εἶναι γιά νά τά εἰδοποιήσῃ ἀκόμη περισσότερο. Ἡ ἐξατομίκευση δέν πηγαίνει ἀπό ἓνα γένος σέ εἶδη ὄλο καί μικρότερα, σύμφωνα μέ κάποιον κανόνα διαφοροποίησης, πηγαίνει ἀπό μοναδικότητα σέ μοναδικότητα, σύμφωνα μέ τόν κανόνα τῆς σύγκλισης ἢ τῆς προέκτασης πού συσχετίζει τό ἄτομο μέ τόν ἄλφα ἢ τόν βῆτα κόσμο.

Ἡ ἀτομική διαφορά δέν εἶναι εἰδοποιός καί τό ἄτομο δέν εἶναι

ένα ἔσχατο ἢ ὀριστικό εἶδος.⁹ Ὡστόσο, συμβαίνει ὁ Leibniz νά ἀναφέρει ὅτι τό ἄτομο εἶναι κάτι σάν «species infima»· ὅμως εἶναι ἕνας ἀπλῶς ὀνομαστικός ὀρισμός τοῦ ἀτόμου, καί ὁ Leibniz τόν ἀναφέρει γιά συγκεκριμένο σκοπό, γιά νά ἔλθει σέ ρήξη μέ ὅλους ἐκείνους πού ἀντιδιαστέλλουν τό ἄτομο στήν ἔννοια. Γιά τούς μέν, τούς Νομιναλιστές, τά ἄτομα θά ἦταν τά μόνα ὑπάρχοντα, ἐνῶ οἱ ἔννοιες εἶναι ἀπλῶς εὐρυθμες λέξεις· γιά τούς δέ, τούς Οὐνιβερσαλιστές, ἡ ἔννοια ἔχει τή δύναμη νά αὐτοειδοποιεῖται ἐπ' ἄπειρον, ἐνῶ τό ἄτομο παραπέμπει ἀπλῶς σέ καθορισμούς συμβεβηκότες ἢ ἔξω-εννοιακούς. Ὡμως γιά τόν Leibniz, συγχρόνως, μόνον τό ἄτομο ὑπάρχει, καί αὐτό συμβαίνει χάρη στή δύναμη τῆς ἔννοιας: μονάδα ἢ ψυχή. Ἐτσι αὐτή ἡ δύναμη τῆς ἔννοιας (γίγνεσθαι ὑποκείμενο) δέν ἔγκριται στό ὅτι εἰδοποιεῖ ἐπ' ἄπειρον ἕνα γένος, ἀλλά στό ὅτι συμπυκνώνει καί προεκτείνει μοναδικότητες. Αὐτές δέν εἶναι γενικότητες ἀλλά συμβάντα, ρανίδες συμβάντων. Δέν εἶναι οὔτε καί προ-ατομικές, στό μέτρο πού ὁ κόσμος εἶναι ἐν δυνάμει πρῶτος σέ σχέση μέ τά ἄτομα πού τόν ἐκφράζουν (ὁ Θεός δημιούργησε ὄχι τόν Ἀδάμ πού ἀμάρτησε ἀλλά τόν κόσμο ὅπου ὁ Ἀδάμ ἀμάρτησε...). Κατ' αὐτήν τήν ἔννοια, τό ἄτομο εἶναι ἡ πραγματοποίηση προατομικῶν μοναδικοτήτων, καί δέν συνεπάγεται καμμία προηγούμενη εἰδοποιία. Πρέπει μάλιστα νά ποῦμε καί τό ἀντίθετο, καί νά διαπιστώσουμε ὅτι ἡ ἴδια ἡ εἰδοποιία προϋποθέτει τήν ἐξατομίκευση.

Αὐτό ἰσχύει στίς δύο περιπτώσεις πού διακρίνει ὁ Leibniz: τά μαθηματικά εἶδη καί τά φυσικά εἶδη. Στήν πρώτη περίπτωση, κή παραμικρή διαφορά πού συντελεῖ ὥστε δύο πράγματα νά μήν

9. *Nouveaux essais*, II, 1, §2· *Eclaircissement des difficultés que M. Bayle a trouvées dans le système nouveau* (GPh, IV, σ. 566). Σέ ἄλλα κείμενα, ὁ Leibniz συσχετίζει τό ἄτομο ἐνός ἔσχατου εἶδους· ἀλλά διευκρινίζει ὅτι ἡ σύγκριση ἰσχύει γιά ἕνα εἶδος μαθηματικό καί ὄχι φυσικό. Πρβλ. *Discours de métaphysique*, §9· Ἐπιστολή στόν Arnauld, GPh, II, σ. 131.

εἶναι καθόλου ὅμοια ἐν συνόλῳ, συντελεῖ ὥστε νά διαφέρουν κατὰ τό εἶδος»: κάθε ἀτομική διαφορά μεταξύ τῶν δύο μαθηματικῶν ὄντων εἶναι κατ' ἀνάγκην εἰδοποιός, ἐφόσον μπορεῖ νά ἐκφραστῆ μαθηματικά μονάχα μέ τή μορφή μιᾶς σχέσης ἀνάμεσα σέ ὀρίζοντα (αὐτό ἰσχύει γιά τήν ἔλλειψη, τή σχέση τῶν ἀξόνων). Μάλιστα, ἔτσι ἐννοούμενο, τό μεταφυσικό ἄτομο μπορεῖ νά ἐξομοιωθῆ μέ ἓνα «species infima»: ἡ σύγκριση ἰσχύει μόνον μαθηματικῶς. Στά μαθηματικά, ἡ εἰδοποιός διαφορά εἶναι ἐξατομικευτική, ἀλλά εἶναι ἐξατομικευτική γιατί ἡ ἀτομική διαφορά εἶναι ἤδη εἰδοποιός: ὑπάρχουν τόσα εἶδη ὅσα καί ἄτομα, καί ἡ ὕλη μιᾶς μορφῆς, σιδερένιας ἢ γύψινης, δέν συνιστᾷ δύο μαθηματικά ἄτομα. Στά μαθηματικά, ἡ ἐξατομικευση εἶναι αὐτή πού συνιστᾷ εἰδοποιία: κι ὅμως δέν συμβαίνει τό ἴδιο μέ τά φυσικά ἢ τά ὀργανικά σώματα.¹⁰ Ἐκεῖ, ὅπως ἔχουμε δεῖ, οἱ διαφορετικοί χαρακτῆρες συνιστοῦν σειρές σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες τό εἶδος παραλλάσσεται καί διαιρεῖται ἀδιάκοπα, τήν ἴδια στιγμή πού τό πράγμα ἢ τό σῶμα ἀλλάζει ἀτέρμονα. Οἱ σειρές δέν ἐπιβάλλουν κανέναν ἐξελικτικισμό, ἀλλά σηματοδοτοῦν τή σχέση τῆς εἰδοποιίας μέ τήν ἀλλοίωση τῶν σωμάτων. Αὐτή ἡ πολυ-εἰδοποιία, πού συγγέεται μέ τούς ποικίλους χαρακτῆρες τῆς ταξινόμησης, προϋποθέτει ὅτι ἡ ἀτομικότητα τοῦ σώματος ἢ τοῦ πράγματος προέρχεται ἀπό ἄλλοῦ. Καί, ὄντως, τόσο αὐτό πού εἶναι ἀτομικό ὅσο καί αὐτό πού ἐξατομικεύει τό ἐναλλάξιμο σῶμα εἶναι μονάχα ἡ ψυχὴ πού εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπό ἐκεῖνο τό σῶμα.¹¹ Ἀκόμη καί γιά τό σῶμα, ὅλα τά οὐσιώδη εἶδη βρίσκονται παντοῦ μέσα του. Φαίνεται λοιπόν ὅτι ἡ εἰδοποιία προϋποθέτει μιᾶ ἐξατομικευση πού προέρχεται ἀπό ἄλλοῦ, πρώτη σέ σχέση μέ τά εἶδη καί τά γένη.

10. Γιά τή διαφορά μεταξύ τῶν δύο τύπων εἰδῶν, βλ. *Nouveaux essais*, III, κεφ. 6, § 14.

11. *Nouveaux essais*, II, κεφ. 27, § 4, 5.

Μάταια ἀναζητᾶμε ἔστω καί τήν παραμικρή ἀντίθεση μεταξύ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀδιακρίτων καί τοῦ νόμου τῆς συνέχειας. Αὐτός ὁ νόμος εἶναι ἓνας νόμος εἰδοποιίας πού ἐφαρμόζεται σέ τρεῖς κύριους τομεῖς: τόν μαθηματικό τομέα τῶν συνόλων καί τῶν μερῶν, τόν φυσικό τομέα τῶν εἰδῶν καί τῶν σωματικῶν χαρακτήρων, τόν κοσμολογικό τομέα τῶν μοναδικότητων (ἀφοῦ μιά μοναδικότητα προεκτείνεται μέχρι τή γειτονία μιᾶς ἄλλης, σέ μιά καθορισμένη τάξη). Ἡ ἀρχή τῶν ἀδιακρίτων εἶναι μιά ἀρχή ἐξατομίκευσης, σύμφωνα μέ τήν ὁποία δέν ὑπάρχουν δύο ὅμοια ἄτομα πού νά διακρίνονται μονάχα ἀπ' ἑξῆς, κατά τόν ἀριθμό, τόν χῶρο ἢ τόν χρόνο: πρῶτον, ἡ ψυχὴ εἶναι αὐτὴ πού εἶναι ἀτομική, ἐπειδή περιγράφει ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ μοναδικότητων πού διακρίνονται ἀπὸ τίς μοναδικότητες μιᾶς ἄλλης ψυχῆς, ἂν καί εἶναι ὅλες προεκτάσιμες. Δεύτερον, ἡ ψυχὴ ἢ οἱ ψυχές εἶναι αὐτές πού ἐξατομικεύουν τά φυσικά σώματα πού περιλαμβάνονται στή συνέχεια τῶν εἰδῶν τους. Τρίτον, ἂν τά καθαρὰ μαθηματικά εἶδη εἶναι τά ἴδια ἐξατομικευτικά, αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδή δύο μορφές τοῦ ἴδιου εἶδους εἶναι μαθηματικῶς ἓνα καί τό αὐτὸ ἄτομο, παραπέμποντας σέ μιά καί τήν αὐτὴ «ψυχὴ ἢ ἐντελέχεια», ἔστω κι ἂν διακρίνονται φυσικά.

Ἡ ἀρχὴ τῶν ἀδιακρίτων καθιερώνει τομές· ἀλλὰ οἱ τομές δέν εἶναι χάσματα ἢ ρήξεις τῆς συνέχειας, ἀντιθέτως ἐπιμερίζουν τήν συνέχεια ὥστε νά μὴν ὑπάρχει χάσμα, δηλαδή μέ τόν «καλύτερο» τρόπο (αὐτὸ συμβαίνει μέ τόν ἄρρητο ἀριθμὸ). Στή συνέχεια, γιὰ νά ἀντιδιαστείλουμε τά ἀδιάκριτα πρέπει νά κοιντοσταθοῦμε σέ μιά σύντομη διατύπωση τῶν δύο ἀρχῶν: λέμε λοιπόν ὅτι ἡ διαφορά μεταξύ δύο ἀτόμων θά πρέπει νά εἶναι ἐσωτερική καί μὴ ἀναγώγιμη (=1), ἐνῶ θά πρέπει νά ἀπαλείφεται καί νά τείνει πρὸς τό 0 χάριν τῆς συνέχειας. Ὅμως ποτέ καί σέ καμμία ἀπὸ τίς τρεῖς αὐτές ἔννοιες ἡ συνέχεια δέν κατορθώνει νά ἀπαλείψει τή διαφορά: αὐτὸ πού ἀπαλείφεται εἶναι μόνον

οποιαδήποτε τιμή μπορεί να αποδοθεί στους όρους από μία σχέση, προς όφελος του έσωτερικού λόγου της, πού ακριβώς συνιστά τή διαφορά.¹² Ἡ διαφορά δέν βρίσκεται πλέον μεταξύ τοῦ πολυγώνου καί τοῦ κύκλου, ἀλλά στήν καθαρή μεταβλητότητα τῶν πλευρῶν τοῦ πολυγώνου· δέν βρίσκεται πλέον μεταξύ τῆς κίνησης καί τῆς ἀνάπαυλας, ἀλλά στήν καθαρή μεταβλητότητα τῆς ταχύτητας. Ἡ διαφορά παύει νά εἶναι ἐξωγενής καί αἰσθητή (ἀπαλείφεται, κατ' αὐτήν τήν ἔννοια), γιά νά γίνει ἐνδογενής, καταληπτή ἢ ἐννοιακή, σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῶν ἀδιακρίτων.

Καί ἄν θέλουμε τήν πιό γενική διατύπωση τοῦ νόμου τῆς συνέχειας, ἴσως θά τή βροῦμε στήν ἰδέα ὅτι δέν ξέρουμε, δέν μπορούμε νά ξέρουμε πού τελειώνει τό αἰσθητό καί πού ἀρχίζει τό νοητό [intelligible]: κάτι πού ἀποτελεῖ ἕνα καινούργιο τρόπο νά ποῦμε ὅτι δέν ὑπάρχουν δύο κόσμοι.¹³ Ὑπάρχει μάλιστα μιᾶ ἀμπωτίς τῆς συνέχειας στίς ψυχές, στή συμφωνία τῶν δύο κα-

12. *Justification du calcul des infinitésimales par celui de l'algebre ordinaire* (GM, IV, σ. 104): πῶς ἡ διαφορά ἢ ὁ λόγος δύο μηκῶν παραμένει σέ ἕνα σημεῖο, ὅταν αὐτά τά μήκη ἐκλείψουν καί ἡ σχέση τους τείνει πρὸς τό 0/0.

13. *Nouveaux essais*, IV, κεφ. 16, § 12: «Δέν μπορούμε νά ποῦμε ἀβίαστα πού ἀρχίζει τό αἰσθητό καί πού τό ἔλλογο». Ὁ Kant εἶναι αὐτός πού ἰσχυρίζεται ὅτι καταγγέλλει τή συμφιλίωση τῶν ἀδιακρίτων καί τῆς συνέχειας, ἐπειδή θά συνεπαγόταν μιᾶ σύγκριση τῶν φαινομένων μέ τά ἴδια τά πράγματα· συνεπῶς, ἡ διάκριση τῶν δύο κόσμων (ἔτσι ὅπως τήν ἀποκαθιστᾶ ὁ Kant) εἶναι αὐτή πού προκαλεῖ τήν ἀντίφαση· καί στόν Kant, πράγματι, δέν ξέρει κανεῖς πού τελειώνει τό αἰσθητό καί πού ἀρχίζει τό νοητό. Εἶναι σάν νά λέμε ὅτι ἡ ἀρχή τῶν ἀδιακρίτων καί ὁ νόμος τῆς συνέχειας ἀντιδιαστέλλονται, ἀλλά σ' ἕνα σύστημα καντιανοῦ τύπου. Κάτι τέτοιο τό βλέπουμε πολύ καλά στούς συγγραφεῖς πού προϋποθέτουν αὐτή τήν ἀντίφαση: ὁ Gueroult (*Descartes selon l'ordre des raisons*, Aubier, Paris, 1953, I, σ. 284) ἀκόμη καί ὁ Philonenko («La loi de continuité et le principe des indiscernables», *Revue de métaphysique et de morale*, 1967) ἐπικαλοῦνται τό ἰδεατό καί τό ἐν ἐνεργεία στόν Leibniz, ὡς δύο κόσμους. Ὅμως δέν ὑπάρχουν δύο κόσμοι, καί ἡ τομή στόν Leibniz δέν εἶναι ποτέ διάκενο ἢ ἀσυνέχεια.

θρονώτων. Ἄφοῦ, ἂν κάθε ἄτομο διακρίνεται ἀπό ὁποιοδήποτε ἄλλο μέσω τῶν πρωταρχικῶν του μοναδικότητων, αὐτές δέν προεκτείνονται παρά μέχρι τίς μοναδικότητες τῶν ἄλλων, σύμφωνα μέ μιά χωροχρονική τάξη πού κάνει νά προεκτείνεται ὁ «τομέας» ἐνός ἀτόμου στόν τομέα τοῦ σύνεγγυς ἢ τοῦ ἐπόμενου, καί τοῦτο ἐπ' ἄπειρον. Ἡ συγκρινόμενη ἕκταση καί ἔνταση αὐτῶν τῶν τομέων, προνομακῶν ζωνῶν πού προσιδιάζουν σέ κάθε μονάδα, ἐπιτρέπουν μάλιστα νά διακρίνουμε εἶδη τῶν μονάδων ἢ τῶν ψυχῶν, φυτικές, ζωικές, ἀνθρώπινες, ἀγγελικές, «ἄπειρους βαθμούς μέσα στίς μονάδες» σέ μιά συνέχεια.¹⁴

Τό παιχνίδι τοῦ κόσμου ἔχει πολλές ὄψεις: ἐκπέμπει μοναδικότητες· διεκτείνει ἄπειρες σειρές πού πηγαινούν ἀπό μιά μοναδικότητα σέ μιά ἄλλη· καθιερώνει κανόνες σύγκλισης καί ἀπόκλισης, σύμφωνα μέ τούς ὁποίους αὐτές οἱ σειρές δυνατοτήτων ὀργανώνονται σέ ἄπειρα σύνολα, ὅπου κάθε σύνολο εἶναι συνδυνατό, ἐνῶ δύο σύνολα εἶναι ἀσυνδύνατα μεταξύ τους· διανέμει τίς μοναδικότητες κάθε κόσμου, μέ τόν ἄλφα ἢ τόν βῆτα τρόπο, στόν πυρήνα τῶν μονάδων ἢ τῶν ἀτόμων πού ἐκφράζουν αὐτόν τόν κόσμο. Ὁ Θεός ἐπιλέγει λοιπόν ὄχι μόνον τόν καλύτερο ἀπό τούς κόσμους, δηλαδή τό συνδυνατό σύνολο, πού εἶναι τό πλουσιότερο σέ δυνατή πραγματικότητα, ἀλλά ἐπιλέγει ἐπίσης τόν καλύτερο καταμερισμό μοναδικότητων μέσα σέ δυνατά ἄτομα (γιά τόν ἴδιο κόσμο θά μπορούσε κανεῖς νά φανταστεῖ ἄλλους καταμερισμούς μοναδικότητων, ἄλλες ὀριοθετήσεις ἀτόμων). Ἔτσι, ὑπάρχουν κανόνες σύνθεσης τοῦ κόσμου σ' ἓνα συνδυνατό ἀρχιτεκτονικό σύνολο, ἀλλά καί κανόνες ἐνεργοποίησης τοῦ κόσμου μέσα στά ἄτομα αὐτοῦ τοῦ συνόλου, στόν ἐπάνω ὄροφο καί, τελικά, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, κανόνες πραγματοποίησης μέσα σέ μιά ὑψηλή πού προσιδιάζει σ' αὐτό τό σύνολο, στόν κάτω ὄροφο.

14. *Principes de la Nature et de la Grâce*, § 4.

Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ὁ Leibniz ὑπαινίσσεται ὅτι ὑπαισέρχονται τρία κριτήρια: τό ἓνα ἀφορᾷ τήν καταλληλότητα τοῦ οἰκοδομήματος, τό ἄλλο «τόν ἀριθμό καί τήν κομψότητα τῶν αἰθουσῶν» στό ἐσωτερικό του, καί τό ἄλλο, τέλος, τήν προσφορότητα τοῦ ἐδάφους, τοῦ ὑλικοῦ καί μάλιστα τῆς ἐνιαίας ἐξωτερικῆς πρόσοψης.¹⁵ Πρόκειται γιά ἓνα τεράστιο παιχνίδι ἀρχιτεκτονικῆς ἤ λιθόστρωσης: πῶς νά γεμίσουμε ἓναν χῶρο μέ τίς περισσότερες δυνατές μορφές, ἀφήνοντας τά μικρότερα δυνατά κενά. Πέραν τούτου, ὁ χωροχρόνος δέν εἶναι ἓνας πίνακας ἤ ἓνα δοχεῖο πού προϋπάρχει καί θά γέμιζε (στήν καλύτερη περίπτωση) ἀπό τόν κόσμο πού ἐπιλέχθηκε: ἀντιθέτως, σέ κάθε κόσμο ἀνήκει ἓνας χωροχρόνος, ὡς τάξη τῶν ἀδιαίρετων ἀποστάσεων μιᾶς μοναδικότητας μέ μιάν ἄλλη, ἐνός ἀτόμου μέ ἓνα ἄλλο, ἀνήκει ἐπίσης μία ἔκταση, ὡς συνεχῆς προέκταση ἀνάλογα μέ τίς ἀποστάσεις. Ὁ χῶρος, ὁ χρόνος καί ἡ ἔκταση εἶναι αὐτά πού βρίσκονται στόν κόσμο, κι ὄχι τό ἀντίστροφο. Τό παιχνίδι ἐσωτερικεῖ ὄχι μονάχα τούς παίχτες πού χρησιμοποιοῦν τά κομμάτια, ἀλλά καί τό τραπέζι, στό ὁποῖο παίζουν, καθῶς καί τό ὑλικό τοῦ τραπέζιου.

Ὁ Nietzsche καί ὁ Mallarmé μᾶς ξανάδωσαν τήν ἀποκάλυψη μιᾶς Σκέψης-κόσμου πού ρίχνει μιά ζαριά. "Ὁμως, καί στούς δύο πρόκειται γιά ἓναν κόσμο χωρίς ἀρχή, ἓναν κόσμο πού ἔχασε κάθε ἀρχή: γι' αὐτό καί ἡ ζαριά εἶναι ἡ δύναμη νά καταφάσκουμε τό Τυχαῖο, νά σκεφτόμαστε καθετί τό τυχαῖο, πού κυρίως δέν εἶναι μιά ἀρχή ἀλλά ἡ ἀπουσία κάθε ἀρχῆς." Ἐτσι ἀποδίδεται στήν ἀπουσία ἤ στό κενό ὁτιδήποτε προκύπτει ἀπό τό τυχαῖο, ὁτιδήποτε ἀξιώνει πῶς ξεφεύγει ἀπό τό τυχαῖο περιορίζοντάς το κατ' ἀρχάς: «Ὁ κόσμος εἶναι ὁ ἀνώνυμος τομέας τῆς ἀπουσίας, μέ ἀφετηρία τόν ὁποῖο τά πράγματα ἐμφανίζονται καί κατόπιν ἐξαφανίζονται... Ἡ ἐμφάνιση εἶναι τό προσωπεῖο πίσω

15. *De l'origine radicale des choses.*

ἀπό τό ὅποιο δέν ὑπάρχει πρόσωπο, πίσω ἀπό τό ὅποιο ὑπάρχει μόνον τό τίποτα», τό Τίποτα μᾶλλον, παρά κάτι.¹⁶ Τό νά σκέφτεται χωρίς ἀρχές, ἀπόντος Θεοῦ, ἀπόντος καί τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου, ἔγινε ἡ ριψοκίνδυνη ἀσχολία ἑνός παιδιοῦ-παικτη πού ἐκθρονίζει τόν γηραιό Διδάσκαλο τοῦ παιχιδιοῦ καί εἰσάγει τά ἀσυνδύνατα στόν κόσμον πού ἐξερράγη (τό τραπέζι συντρίβεται...).

“Ὅμως, τί συνέβη σ’ αὐτή τή μακρά ἱστορία τοῦ «μηδενισμοῦ», πρὶν ὁ κόσμος χάσει τίς ἀρχές του; Πολύ κοντύτερα σ’ ἐμᾶς, χρειάστηκε ἐντέλει νά καταρρεύσει ὁ ἀνθρώπινος Λόγος, ὡς τό ὕστατο καταφύγιο τῶν ἀρχῶν, τό καντιανό καταφύγιο: πέθανε ἀπό «νεύρωση». “Ὅμως, λίγο πιοῦ πρὶν, χρειάστηκε νά συμβεῖ τό ψυχωσικό ἐπεισόδιο, ἡ κρίση καί ἡ κατάρρευση κάθε θεολογικοῦ Λόγου. Ἐδῶ ἔρχεται καί καταλαμβάνει θέση τό Μπαρόκ: ἄραγε ὑπάρχει τρόπος νά διασωθεῖ τό θεολογικό ἰδεῶδες, ὅταν τό βάλλουν πανταχόθεν, ὅταν ὁ κόσμος συσσωρεύει ἀκάματα τά «πειστήρια» σέ βάρος του, βιαιοπραγίες καί δυστυχίες, καί σύντομα ἡ γῆ θ’ ἀρχίσει νά τραντάζεται συθέμελα...; Ἡ μπαρόκ λύση εἶναι ἡ ἐξῆς: θά πολλαπλασιάσουμε τίς ἀρχές, θά βγάξουμε πάντοτε μία ἀπ’ τό μανίκι μας, κι ἔτσι θά ἀλλάζουμε τή χρήση τους. Δέν θά ρωτάμε πλέον ποῖο διαθέσιμο ἀντικείμενο ἀντιστοιχεῖ σέ μία ἄλφα πασιφανή ἀρχή, ἀλλά ποιά κρυμμένη ἀρχή ἀντιστοιχεῖ σέ ἓνα ἄλφα δεδομένο ἀντικείμενο, δηλαδή σέ μία ἄλφα ἢ βῆτα «περίπτωση ἀμηχανίας». Θά κάνουμε μία στοχαστική χρήση τῶν ἴδιων τῶν ἀρχῶν, θά ἐπινοήσουμε τήν ἀρχή ὅταν ἔχουμε ἀνά χεῖρας μία δεδομένη περίπτωση: πρόκειται γιά μία μεταμόρφωση τοῦ Δικαίου σέ οἰκουμενική Νομολογία.¹⁷

16. Eugen Fink, *Le jeu comme symbole du monde*, Minuit, Paris, 1966, σσ. 238-239.

17. Πρὸλ. Gaston Grua, *Jurisprudence universelle et théodicée selon Leibniz*, PUF, Paris, 1953.

Πρόκειται για τούς γάμους τῆς ἔννοιας καί τῆς μοναδικότη-
 τας. Πρόκειται για τή λαϊμπνιτσιανή ἐπανάσταση. Καί ὁ Leib-
 niz εἶναι ὁ πλησιέστερος στόν Πρόσπερο, τόν κατεξοχήν ἥρωα
 τοῦ μανιερισμοῦ, «τόν μυστηριώδη Πρόσπερο, μάγο καί ὀρθολο-
 γιστή, γνώστη τῶν μυστικῶν τῆς ζωῆς καί γελωτοποιό, πού
 μοιράζει εὐτυχία, ἀλλά ὁ ἴδιος εἶναι χαμένος μέσα στήν ἰλαρή
 του ἀπομόνωση».¹⁸

Δέν ἀρκεῖ βεβαίως νά πούμε ὅτι τό παιχνίδι, σύμφωνα μέ τόν
 Leibniz, ὑπόκειται στήν ἀρχή τοῦ Καλύτερου, καθὼς ὁ Θεός
 ἐπιλέγει τόν καλύτερο ἀπό τούς δυνατούς κόσμους. Ἀφοῦ ὁ κα-
 λύτερος δέν εἶναι παρά μία συνέπεια. Καί, ἀκόμη καί ὡς συνέ-
 πεια, ἀπορρέει ἀπευθείας ἀπό τήν ἡττα τοῦ Καλοῦ (νά σωθεῖ ἀπό
 τό Καλό ὅ,τι μπορεῖ νά σωθεῖ...). Οἱ ἀληθινοί χαρακτῆρες τοῦ
 λαϊμπνιτσιανοῦ παιχνιδιοῦ καί αὐτό πού τό ἀντιδιαστέλλει στή
 ζαριά εἶναι κατ' ἀρχάς ὁ πληθωρισμός τῶν ἀρχῶν: παίζουμε κατ'
 ὑπερβολήν καί ὄχι κατ' ἔλλειψιν ἀρχῶν, τό παιχνίδι εἶναι τό παι-
 χίδι τῶν ἴδιων τῶν ἀρχῶν, τῆς ἐπινόησης τῶν ἀρχῶν. Πρόκει-
 ται λοιπόν γιά ἓνα παιχνίδι σκέψης, γιά σκάκι ἢ ντάμα, ὅπου ἡ
 δεξιότητα (καί ὄχι τό τυχαῖο) ἀντικαθιστᾶ τήν παλιά σοφία καί
 τήν παλιά σύνεση. Τρίτον, εἶναι ἓνα παιχνίδι πλήρωσης, ὅπου
 ξορκίζουμε τό κενό καί δέν ἀποδίδουμε πλέον τίποτα στήν ἀπου-
 σία: εἶναι ἓνα ἀντεστραμμένο Σολιταίρ, καθὼς «γεμίζουμε τήν
 τρύπα πού ὑπερπηδάμε» —ἀντί νά μεταπηδάμε σέ μία κενή θέ-
 ση καί νά ἀφαιροῦμε τό πιόνι πού ὑπερπηδήσαμε— μέχρι νά
 πληρωθεῖ τό κενό. Τέλος, εἶναι μία Μή-μάχη, πού προσεγγίζει
 περισσότερο στόν ἀνταρτοπόλεμο παρά στόν πόλεμο μέχρις

18. Tibor Klaniczay, «La naissance du Maniérisme et du Baroque au point de vue sociologique», στό *Renaissance, Maniérisme, Baroque*, Vrin, Paris, 1972, σ. 221. Ὁ συγγραφέας φιλοτεχνεῖ μία εἰκόνα τῆς μεγάλης κρίσης πού ἐπισύρει τήν πτώση τῆς Ἀναγέννησης, καί τῶν δύο στάσεων πού συνδέονται μ' αὐτή τήν κρίση, τόν Μανιερισμό καί τό Μπαρόκ.

εσχάτων, στό Γκό παρά στό σκάκι ἢ στήν ντάμα: δέν ὑπερισχύομε τοῦ ἀντιπάλου γιά νά τόν ἀφανίσουμε, περιχαρακώνουμε τήν παρουσία του γιά νά τόν ἐξουδετερώσουμε, νά τόν καταστήσουμε ἀσυνδύνατο, νά τοῦ ἐπιβάλουμε τήν ἀπόκλιση.¹⁹ Αὐτό εἶναι τό Μπαρόκ, προτοῦ ὁ κόσμος χάσει τίς ἀρχές του: ἡ ἰλαρή στιγμή ὅπου διατηροῦμε Κάτι, ἀντί γιά τίποτα, καί ὅπου ἀνταποκρινόμαστε στή δυστυχία τοῦ κόσμου μέ μιά ὑπερβολή ἀρχῶν, μιά ὕβρις ἀρχῶν, μιά ὕβρις πού προσιδιάζει στίς ἀρχές.

Πόσο παράξενη εἶναι ἡ αἰσιοδοξία τοῦ Leibniz!²⁰ Γιά μιά ἀκόμη φορά δέν λείπουν οἱ δυστυχίες, ἐνῶ τό καλύτερο ἀνθίζει πάνω στά ἐρείπια τοῦ πλατωνικοῦ Καλοῦ. "Ἄν αὐτός ὁ κόσμος ὑφίσταται, δέν ὑφίσταται γιατί εἶναι ὁ καλύτερος, ἀλλά τό ἀντίστροφο: εἶναι ὁ καλύτερος γιατί ὑφίσταται, γιατί εἶναι αὐτός πού εἶναι. Ὁ φιλόσοφος δέν εἶναι, ἀκόμη, ἕνας Δικαστής, ὅπως θά γίνει μέ τόν ἐμπειρισμό, οὔτε κι ἕνας Κριτής, ὅπως θά εἶναι μέ τόν Kant (τό δικαστήριο τοῦ Ὁρθοῦ Λόγου). Εἶναι ἕνας Δικηγόρος, ὁ δικηγόρος τοῦ Θεοῦ: ὑπερασπίζεται τή Θεία Ὑπόθεση, ὅπως

19. Πρβλ. Ἐπιστολή στόν Rémond, Ἰανουάριος 1716 (GPh, III, σσ. 668-689), ὅπου ὁ Leibniz ἀπορρίπτει κατά σειρά: τήν τύχη, πρὸς ὄφελος τῶν παιχιδιῶν θέσης, τῆς ντάμας καί τοῦ σκακιῦ· τό κενό, πρὸς ὄφελος τοῦ ἀντεστραμμένου σολιταίρ· τό μοντέλο τῆς μάχης, πρὸς ὄφελος τοῦ κινεζικοῦ παιχιδιοῦ τῆς μή-μάχης, ἢ τοῦ ρωμαϊκοῦ παιχιδιοῦ τῶν «Ληστῶν» [Στά γαλλικά Brigands καί στά λατινικά ludus latrunculorum: οἱ ρωμαϊκοί πεσσοί (Σ.τ.Μ.)]. Γιά τή μή-μάχη ὡς σύγχρονο στρατηγικό μοντέλο, θά παραπέμψουμε στόν Guy Brossolet, *Essai sur la non-bataille*, Bélin, Paris, 1975: ὁ συγγραφέας ἐπικαλεῖται τόν στρατάρχη de Saxe, ἀλλά προτείνει πολὺ λαϊμπνιτσιανὰ σχήματα («μάχη συμβλητοῦ τύπου μέ βάση ἐλαφρεῖς, πολυάριθμους ἀλλά ἀνεξάρτητους πυρῆνες», σ. 113).

20. Ὁ Georges Friedmann (*Leibniz et Spinoza*, Gallimard, Paris, 1975, σ. 218) ἐπιμένει στή φιλοσοφία τοῦ Leibniz ὡς σκέψη τῆς οἰκουμενικῆς ἀνησυχίας: τό Καλύτερο δέν εἶναι «σημάδι ἐμπιστοσύνης στόν Θεό, τό ἰντίθετο μάλιστα, ὁ Leibniz φαίνεται νά ἀψηφᾷ ἀκόμη καί τόν ἴδιο τόν Θεό».

τό θέλει ή λέξη πού ἐπινόησε ό Leibniz: «θεοδικία».²¹ Βεβαίως, ή δικαιολόγηση τοῦ Θεοῦ ἔναντι τοῦ Κακοῦ ὑπῆρξε ἀνέκαθεν ἕνας κοινός τόπος τῆς φιλοσοφίας. Ὅμως τό Μπαρόκ ἀποτελεῖ μιά μακρά στιγμή κρίσης, ὅπου οἱ συνηθισμένες παρηγορίες δέν πιάνουν τόπο πλέον. Συντελεῖται μιά κατάρρευση τοῦ κόσμου, ἔτσι ὅπως ὁ δικηγόρος θά πρέπει νά τήν ἀναπλάσει, ἀκριβῶς τήν ἴδια, ἀλλά σέ μιά ἄλλη σκηνή καί συσχετισμένη μέ νέες ἀρχές, ἱκανές νά τή δικαιολογήσουν (ἐξ οὗ καί ή νομολογία). Στό ἀχανές τῆς κρίσης ἀντιστοιχεῖ ἕνας πληθωρισμός δικαιολόγησης: ὁ κόσμος θά πρέπει νά εἶναι ὁ καλύτερος, ὄχι μόνον στό σύνολό του, ἀλλά καί στή λεπτομέρειά του ἢ σέ ὄλες τίς περιπτώσεις του.²²

Πρόκειται γιά μιά καθαρά σχιζοφρενική ἀνάπλαση: ὁ δικηγόρος τοῦ Θεοῦ προσεπικαλεῖ πρόσωπα πού ἀνασυστήνουν τόν κόσμο μέ τίς ἐσωτερικές τους τροποποιήσεις, τίς ἐπονομαζόμενες «αὐτοπλαστικές». Θά πρόκειται γιά τίς μονάδες, ἢ τά Ἐγῶ στόν Leibniz, αὐτόματα, τό καθένα ἀπό τά ὁποῖα ἀνελκύει ἀπό τό βυθό του ὁλόκληρο τόν κόσμο, καί μεταχειρίζεται τή σχέση μέ τό ἔξω ἢ τή σχέση μέ τούς ἄλλους ὡς ἐκτόνωση τοῦ δικοῦ του ἐλατηρίου, ὡς ἔκφραση τῆς δικῆς του αὐθορμησίας, προκαταβολικά ρυθμισμένης. Πρέπει νά σκεφτόμαστε τίς μονάδες νά χορεύουν. Ὅμως ὁ χορός αὐτός εἶναι ὁ μπαρόκ χορός, τοῦ ὁποῖου οἱ χορευτές εἶναι αὐτόματα: εἶναι ἀκριβῶς ἕνα «πάθος τῆς ἀπό-

21. Ὁ Jacques Brunshwig συνήγαγε τό ἐξῆς θέμα τοῦ δικηγόρου: ή Θεοδικία μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ «κατά μιά ἔννοια συνετή (δόγμα τῆς θείας δίκης) ἀλλά καί κατά μιά ἔννοια τολμηρή (δικαιολόγηση ἢ δίκη γιά τή δικαιολόγηση τοῦ Θεοῦ)», σύμφωνα μέ τήν πραγματεία *La cause de Dieu plaidée par sa justice...* «Ἡ ὑπόθεση τοῦ Θεοῦ, μιά ἀπό ἐκεῖνες τίς περιπεπλεγμένες περιπτώσεις, στήν ὁποία, στά νιάτα του, εἶχε ἀφιερῶσει τή διδακτορική του διατριβή...» (Εἰσαγωγή στή *Théodicée*, Garnier-Flammarion, Paris, 1969).

22. *Essai anagogique* (GPh, VII, σ. 272): «τά ἐλαχιστότερα μέρη τοῦ σύμπαντος εἶναι ρυθμισμένα σύμφωνα μέ τήν τάξη τῆς μεγαλύτερης τελειότητας, εἰδάλλως τό σύνολο δέν θά ἦταν ρυθμισμένο ἔτσι».

στασης», ως ἡ ἀδιαίρετη ἀπόσταση μεταξύ δύο μονάδων (χω-
ρος)· ἡ συνάντηση μεταξύ αὐτῶν τῶν δύο μονάδων γίνεται πα-
ρέλαση ἢ ἀνάπτυξη τῆς ἀμοιβαίας αὐθορμησίας τους, ἐφόσον
διατηρεῖ αὐτὴ τὴν ἀπόσταση· οἱ δράσεις καὶ οἱ ἀντιδράσεις ἀντι-
καθίστανται ἀπὸ μιά ἀλύσωση στάσεων πού καταμερίζονται
ἐνθεν κακειθεν τῆς ἀπόστασης (μανιερισμός).²³

Ἡ ἀρχὴ τῆς αἰσιοδοξίας, ἡ τοῦ Καλύτερου, διασώζει τὴν ἐ-
λευθερία τοῦ Θεοῦ: τὸ παιχνίδι τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐ-
κεῖνο πού ἐγγυᾶται αὐτὴ τὴν ἐλευθερία. Ὑπάρχει ἕνας Ἀδάμ
πού δέν ἀμαρτάνει, ἕνας Σέξτος πού δέν βιάζει τὴ Λουκρητία, μέ-
σα σέ ἄλλους δυνατοὺς κόσμους. Τὸ νά μὴ διασχίζει ὁ Καίσαρας
τόν Ρουβίκωνα δέν εἶναι κάτι τὸ ἀδύνατο ἀλλὰ ἀπλῶς ἀσυνδύνατο
μέ τόν κόσμο πού ἐπελέγη, τόν καλύτερο κόσμο. Τὸ νά τόν διασχί-
σει δέν εἶναι λοιπόν ἀπολύτως ἀναγκαῖο, ἀλλὰ σχετικὰ βέβαιο,
βέβαιο σέ σχέση μέ τόν δικό μας κόσμο. Μόνο πού ἡ ἴδια ἡ ἐλευ-
θερία τοῦ ἀνθρώπου δέν ἔχει διασωθεῖ, ἐφόσον θά πρέπει νά ἀ-
σκειῖται μέσα σ' αὐτόν τόν ὑπάρχοντα κόσμο. Ἐνώπιον τοῦ ἀνθρώ-
που, δέν ἀρκεῖ ὁ Ἀδάμ νά μπορεῖ νά μὴν ἀμαρτάνει σ' ἕναν ἄλλο
κόσμο, ἂν ἀμαρτάνει βεβαίως σ' αὐτόν ἐδῶ τόν κόσμο. Ἔχουμε
τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Leibniz μᾶς ἐπιφυλάσει μιά ἀκόμη βαρύτερη
καταδίκη ἀπ' ὅ,τι ὁ Spinoza, στὸν ὁποῖο ὑπῆρχε τουλάχιστον
μιά διαδικασία δυνατῆς ἀπελευθέρωσης. Ἐνῶ γιὰ τόν Leibniz
ὅλα εἶναι κεκλεισμένα εὐθύς ἐξαρχῆς, ὑπὸ τόν ὄρο τοῦ κλοιοῦ.

23. Ὁ «μανιερισμός» εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πῶ συγκλονιστικά στοιχεῖα τῆς
σχιζοφρένειας. Μέ δύο διαφορετικούς τρόπους, ὁ Blankenburg (*Tanz in der
Therapie Schizophrener*, Psych. Psychosom. 1969) καὶ ἡ Evelyne Sznycer
(«Droit de suite baroque», στό Navratil, *Schizophrenie et art*, Com-
plexe, Paris, 1978) ἔχουν συσχετίσει τὴ σχιζοφρένεια μέ τοὺς μπαρόκ χο-
ροὺς, τόν γερμανικό, τόν παβάνο, τὸ μενουέτο, τόν κουράντ κτλ.. Ἡ Sznycer
θυμίζει τίς θέσεις τοῦ Freud γιὰ τὴν ἀνακατασκευή τοῦ κόσμου καὶ τίς ἐσω-
τερικὲς τροποποιήσεις τοῦ σχιζοφρενῆ, καὶ συνάγει μιά λειτουργία ὑπερ-
βολῆς, τὴ λεγόμενη «ὑπερκριτική».

Τά περισσότερα από τά κείμενα όπου ο Leibniz μᾶς υπόσχε-
ται τήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου διακλαδώνονται στήν ἀπλή ἐ-
λευθερία τοῦ Θεοῦ. Βεβαίως, ἡ ἀσυνδυνατότητα ἐπιτρέπει στον
Leibniz νά λύσει τό ἀρχαῖο πρόβλημα τῶν ἐνδεχόμενων μελλο-
ντικῶν συμβάντων (θά ὑπάρξει μιά ναυμαχία αὔριο;), χωρίς νά ὑ-
ποπέσει στίς ἀπορίες τῶν στωικῶν.²⁴ Ὅμως δέν ἐγγυᾶται καθό-
λου τόν χαρακτήρα τῶν λεγόμενων ἐκούσιων συμβάντων, ἤ τήν
ἐλευθερία ἐκείνου πού θέλει τή ναυμαχία ἢ ἐκείνου πού δέν τή θέ-
λει. Πῶς θά ὑπῆρχε μιά ἐλεύθερη θέληση, ἐκείνου πού «ἡ ἀ-
τομική (του) ἔννοια ἐσωκλείει ἅπαξ διά παντός αὐτό πού θά τοῦ
συμβεῖ κάποτε»; Πῶς συγγέεται ἡ ἐλευθερία μέ τόν ἐσωτερικό,
πλήρη καί προδιατεταγμένο καθορισμό ἑνός σχιζοφρενοῦς αὐτό-
ματου;

Εἶναι ἓνα ζήτημα πού μᾶς παραπέμπει στήν ἐσώκλειση τοῦ
κατηγορούμενου στό ὑποκείμενο. Χωρίς ἀμφιβολία, ἂν τό κατη-
γόρημα ἦταν οὐσιῶδες γνώρισμα, δέν μπορούμε νά δοῦμε τί θά
ἦταν αὐτό πού θά διέσωζε τήν ἐλευθερία τοῦ ὑποκειμένου. Ὅμως
τό κατηγορημα εἶναι συμβάν καί ἐμφανίζεται μέσα στό ὑποκείμε-
νο ὡς μεταβολή ἀντίληψης: τό συμβάν εἶναι ἐκούσιο, ὅταν μπο-
ροῦμε νά τοῦ ἀποδώσουμε ἓνα κίνητρο ὡς λόγο μεταβολῆς τῆς
ἀντίληψης. Σέ δύο τουλάχιστον κείμενα, τό ἓνα σύντομο καί τό
ἄλλο μακροσκελές, ὁ Leibniz θεμελιώνει τήν πρώτη μεγάλη
φαινομενολογία τῶν κινήτρων.²⁵ Καταγγέλλει δύο ψευδαισθή-

24. Γιά τό πανάρχαιο πρόβλημα τῶν μελλοντικῶν ἐνδεχομένων, ὡς
οὐσιῶδες γιά μιά λογική τοῦ συμβάντος, πβλ. Schuhl, *Le dominateur et les
possibles*, PUF, Paris, 1960 καί Vuillemin, *Nécessité ou contingence*, Mi-
nuit, Paris, 1984. Μία ἀπό τίς βασικές προτάσεις εἶναι ὅτι ἀπό τό δυνατό δέν
προκύπτει τό ἀδύνατο. Ὅμως ὁ Leibniz μπορεί καί θεωρεῖ ὅτι ἀπό τό δυνατό
προκύπτει τό ἀσυνδύνατο. [Πρόκειται γιά τό περιβόητο παράδειγμα τῆς ναυ-
μαχίας ἀπό τό ἀριστοτελικό *Περί ἔρμηνείας*. (Σ.τ.Μ.)]

25. Ἀλληλογραφία μέ τόν Clarke, 5ο γραπτό τοῦ Leibniz, §14, 15·
Nouveaux essais, II, κεφ. 20 καί 21.

σεις: ἡ μία ἔγκειται στό ὅτι ἐξαντικειμενικεύουμε τά κίνητρα, σάν νά ἦταν βαρίδια σέ μία ζυγαριά, σάν νά ἀναζητοῦσε ὁ ἀποφαινόμενος ἀπό ποιά μεριά γέρνει ἡ ζυγαριά, ὅταν ὅλοι οἱ ὄροι ἦταν ἴσοι. Ἡ ἄλλη ψευδαίσθηση ἔγκειται στό ὅτι ἀναδιπλασιάζουμε τά κίνητρα, ἐφόσον χρειάζεται κανείς ἄπειρα ὑποκειμενικά κίνητρα γιά νά ἐπιλέξει μεταξύ ἐξαντικειμενικευμένων κινήτρων, λές καί θά μπορούσε «νά θέλει νά θέλει». Ὅμως, στήν πραγματικότητα, ἡ ψυχὴ εἶναι ἐκείνη πού πλάθει τά κίνητρά της, καί αὐτά εἶναι πάντοτε ὑποκειμενικά. Θά πρέπει νά ξεκινήσουμε ἀπό ὅλες τίς μικρές κλίσεις πού πτυχώνουν τήν ψυχὴ μας πρός κάθε φορά, ἀνά πάσα στιγμή, ὑπό τήν ἐπίδραση χίλιων-δύο «μικρῶν ἐλατηρίων»: ἀνησυχία. Τό μοντέλο τοῦ ἐκκρεμοῦς, «Unruhe», εἶναι αὐτό πού ἀντικαθιστᾶ τή ζυγαριά. Ἡ δράση εἶναι ἐκούσια ὅταν ἡ ψυχὴ, ἀντί νά ὑφίσταται τήν ἐπίδραση ἀθροισμάτων ὅπου εἰσέρχονται αὐτές οἱ μικρές ἐγκλήσεις, ἀποκτᾶ ἓνα ἄλφα ἢ βῆτα πλάτος πού τήν κάνει νά πτυχώνεται ὀλόκληρη σέ μία ἄλφα φορά, σέ μία ἄλφα πλευρά.

Γιά παράδειγμα, διστάζω μεταξύ τοῦ νά συνεχίσω νά ἐργάζομαι καί νά πάω στό καμπαρέ: δέν εἶναι δύο ἀπομονώσιμα «ἀντικείμενα» ἀλλά δύο προσανατολισμοί, καθένας ἀπό τούς ὁποίους ἐπισύρει ἓνα σύνολο δυνατῶν ἢ ἀκόμη καί παραισθητικῶν ἀντιλήψεων (ὄχι μόνο νά πιῶ, ἀλλά καί τή μυρωδιά καί τή ὀχλαγωγία τῆς ταβέρνας, ὄχι μόνο νά δουλέψω ἀλλά καί τόν θόρυβο τῶν σελίδων καί τή σιωπὴ τοῦ περιβάλλοντος...). Καί ἂν ἐπιστρέψουμε στά κίνητρα γιά νά τά ἐξετάσουμε γιά δευτέρη φορά, δέν παρέμειναν τά ἴδια, σάν νά ἦταν βαρίδια σέ μία ζυγαριά, προχώρησαν ἢ ὑποχώρησαν, ἡ ἰσορροπία ἄλλαξε, ἐπειδὴ ἡ ἐλεύθερη πράξη εἶναι ἐκείνη πού ἐκφράζει ὀλόκληρη τήν ψυχὴ σέ μία ἄλφα στιγμή τοῦ χρόνου, ἐκείνη πού ἐκφράζει τό ἐγώ. Ὁ Ἀδάμ ἀμαρτάνει ἐλεύθερα; Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ ψυχὴ του, ἐκείνη τή στιγμή, προσέλαβε ἓνα πλάτος πού πολύ εὐκόλα γεμίζει ἀπό τή

μυρωδιά και τή γεύση του μήλου, αλλά και από τις επικλήσεις της Εύας. Ένα άλλο πλάτος ήταν δυνατό, όπου θα είχε τηρήσει τήν απαγόρευση του Θεού. Όλα είναι ζήτημα «όκηθρίας» ή μή.

Πηγαίνοντας από τήν καμπή στην έσωκλειση, είδαμε πώς οι καμπές είχαν εκ φύσεως έσωκλεισθεί στις ψυχές. Η κλίση είναι ή πτύχωση μέσα στην ψυχή, ή καμπή έτσι όπως έχει έσωκλεισθεί. Έξ ου και ή διατύπωση του Leibniz: ή ψυχή κλίνει χωρίς να καταναγκάζεται.²⁶ Τό κίνητρο δέν είναι ένας έστω και έσωτερικός καθορισμός, αλλά μιά κλίση. Δέν είναι ή συνέπεια του παρελθόντος, αλλά ή έκφραση του παρόντος. Πρέπει να παρατηρήσουμε σε ποιό βαθμό ή έσωκλειση στον Leibniz κατατάσσεται πάντοτε στο παρόν: γράφω, ταξιδεύω... Η κλίση εκτείνεται επ' άπειρον στο παρελθόν και στο μέλλον γιατί άφορά κατ' αρχάς τό ζωντανό παρόν πού διέπει κάθε φορά τόν καταμερισμό τους. Άκριβώς επειδή ή άτομική μου έννοια έσωκλείει ότιδήποτε κάνω αυτή τή στιγμή, ότιδήποτε μόλις έκανα, έσωκλείει επίσης ότιδήποτε μέ ώθησε να τό κάνω και ότιδήποτε άπορρέει άπ' αυτό, επ' άπειρον.²⁷ Αυτό τό προνόμιο του παρόντος παραπέμπει στή λειτουργία του ένέχεσθαι στή μονάδα: δέν έσωκλείει ένα κατηγορημα χωρίς να του προσδίδει τήν αξία ενός ρήματος, δηλαδή τήν ένότητα μιās κίνησης καθώς εκτελείται. Τό ένέχεσθαι είναι όρος έλευθερίας και όχι παρακώλυσης.

Όταν ό Leibniz μνημονεύει τήν τέλεια ή τελειωμένη πράξη (έντελέχεια), δέν πρόκειται για μιά πράξη πού ή έσωκλειση θα άπαιτούσε να θεωρούμε ως παρελθόν και πού θα παρέπεμπε σε μιά ουσία. Ό όρος του κλοιού, του κλεισίματος, έχει έντελώς δια-

26. *Discours de métaphysique*, §30.

27. *Μοναδολογία*, §36: «Υπάρχουν άπειρα σχήματα και κινήσεις, παρόντα και παρελθόντα, πού συμμετέχουν στο ποιητικό αίτιο τής παρούσας συγγραφής μου. Και υπάρχουν άπειρες μικρές κλίσεις και διαθέσεις τής ψυχής μου, παροντικές και παρελθοντικές, πού συμμετέχουν στο τελικό αίτιο».

φορετικό νόημα: ἡ τέλεια, τελειωμένη πράξη εἶναι ἐκείνη πού ἀπό τήν ψυχή ἢ ὁποῖα τήν ἐσωκλείει δέχεται τήν ἐνότητα πού προσιδιάζει σέ μιά κίνηση πού ἐκτελεῖται. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ὁ Bergson θά βρεθεῖ πολύ κοντά στόν Leibniz· καί στόν Leibniz ἀκριβῶς βρίσκουμε διαρκῶς τήν ἐξῆς διατύπωση: τό παρόν διογκωμένο ἀπό τό μέλλον καί ἐπιφορτισμένο μέ τό παρελθόν.²⁸ Ὁχι μιά, ἔστω ἐσωτερική, αἰτιοκρατία ἀλλά μιά ἐσωτερικότητα εἶναι αὐτή πού συνιστᾷ τήν ἴδια τήν ἐλευθερία —ἐπειδή τό ζωντανό παρόν εἶναι κατ' οὐσίαν μεταβλητό, σέ ἔκταση καί ἔνταση. Συγγέεται ἀνά πάσα στιγμή μέ τό προνομιακό τμήμα ἢ τομέα τῆς μονάδας, τή ζώνη πού ἐκφράζει εὐκρινῶς. Κι αὐτό ἀκριβῶς συνιστᾷ τό πλάτος τῆς ψυχῆς σέ μιά συγκεκριμένη στιγμή. Περισσότερο ἢ λιγότερο ἐκτενές, περισσότερο ἢ λιγότερο ἔντονο, τό ζωντανό παρόν δέν προσφέρει κίνητρο στήν ἴδια δράση, δέν προσφέρει τήν ἐνότητά του στήν ἴδια κίνηση. Ὁ Ἀδάμ θά μπορούσε νά μήν ἔχει ἀμαρτήσῃ: ἂν ἡ ψυχή του ἐκείνη τή στιγμή εἶχε λάβει ἕνα ἄλλο πλάτος, ἱκανό νά συνιστᾷ τήν ἐνότητα μιᾶς ἄλλης κίνησης. Ἡ πράξη εἶναι ἐλεύθερη, ἐπειδή ἐκφράζει ὁλόκληρη τήν ψυχή στό παρόν.

Τίποτε δέν μᾶς τό δείχνει καλύτερα ἀπό τή ζοφερή καί ὄμορφη θεωρία τοῦ κολασμοῦ. Ἀκόμη καί σ' αὐτή τήν περίπτωση, ὁ κολασμένος, ὁ Ἰούδας ἢ ὁ Βελζεβούθ, δέν πληρώνει γιά μιά παρελθοντική πράξη ἀλλά γιά τό μίσος τοῦ Θεοῦ, πού συνιστᾷ τό ἐν ἐνεργεία πλάτος τῆς ψυχῆς του καί τή γεμίζει στό παρόν. Δέν

28. *Nouveaux essais*, Προοίμιο: «Ὡς συνέπεια αὐτῶν τῶν μικρῶν ἀντιλήψεων, τό παρόν εἶναι διογκωμένο ἀπό τό μέλλον καί ἐπιφορτισμένο μέ τό παρελθόν». Γιά τήν κίνηση ἐν τῷ γίνεσθαι, *De la Nature en elle-même*, § 13: «Τό σῶμα δέν εἶναι, μονάχα στήν παρούσα στιγμή τῆς κίνησής του, αὐτό πού καταλαμβάνει μιά θέση ἴση μέ τόν ἑαυτό του, ἀλλά περιλαμβάνει ἐπίσης μιά προσπάθεια ἢ μιά ὥση γιά νά ἀλλάξει θέση ὥστε ἡ ἐπόμενη κατάσταση νά πηγάζει ἀπό τόν ἑαυτό του στό παρόν, μέσω μιᾶς φυσικῆς δύναμης».

είναι κολασμένοι για μία παρελθοντική πράξη, αλλά από μία παροντική πράξη που την ανανεώνει ανά πάσα στιγμή, αυτό το μέρος του Θεού στο οποίο βρίσκει μία τρομερή ήδονή, αυτό το μέρος που αναβλύζει αδιάκοπα ώστε «τό έγκλημα να επιπροστίθεται στο έγκλημα». Ο Ίούδας δέν είναι κολασμένος επειδή πρόδωσε τόν Θεό αλλά επειδή, αφού τόν πρόδωσε, τόν μισεί ακόμη περισσότερο και πεθαίνει μισώντας τον. Είναι τό απόλυτο ελάχιστο του πλάτους για μία ψυχή: να μήν έσωκλείει στην εύκρινή περιοχή της παρά ένα και μοναδικό κατηγορημα, τό «μισῶ τόν Θεό». Είναι τό μοναδικό μικρό άχνόφως που τής απομένει, ένα άχνόφως ιδιαίτερα θαμπό, ένα «λυσσομάνημα του Λόγου».

Ἄν ανακτοῦσε λίγο πλάτος, ἄν ἔπαυε νά μισεῖ τώρα, ἡ ψυχή θά ἔπαυε ἀμέσως νά εἶναι κολασμένη, ἀλλά τότε θά ἦταν μία ἄλλη ψυχή, πού θά συνιστοῦσε τήν ἐνότητα μιᾶς ἄλλης κίνησης. Ὅπως λέει ὁ Leibniz, ὁ κολασμένος δέν εἶναι αἰωνίως κολασμένος, εἶναι μόνο «πάντοτε κολάσιμος» καί κολάζεται ἀνά πάσα στιγμή.²⁹ Ἔτσι οἱ κολασμένοι εἶναι ἐλεύθεροι, ἐλεύθεροι στό παρόν, ὅπως καί οἱ μακάριοι. Αὐτό πού τούς κολάζει εἶναι ἡ παρούσα στενότητα τοῦ πνεύματός τους, ἡ ἔλλειψη πλάτους του. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐκδίκησης ἢ τῆς μνησικακίας, ἔτσι ὅπως θά τούς περιγράψει ἀργότερα ὁ Nietzsche, ὄχι σάν νά ὑπέφεραν τίς συνέπειες τοῦ παρελθόντος τους, ἀλλά σάν νά μήν μποροῦσαν νά δώσουν τέλος στό ἐν ἐνεργεία καί παρόν ἶχνος πού ἀφήνουν κάθε

29. *Théodicée*, §§ 269-272. Καί προπάντων Belaval (ἐπιμ.), *Profession de foi du philosophe*, Vrin, Paris, 1961, ὅπου ὁ Leibniz συγκρίνει τόν κολασμό μέ τήν κίνηση ἐν τῷ γίγνεσθαι: «Ὅπως αὐτό πού κινήθηκε δέν παραμένει ποτέ σέ ἕνα μέρος, ἀλλά πάντοτε τείνει πρός ἕνα μέρος, ἔτσι καί δέν εἶναι ποτέ κολασμένοι, χωρίς νά μποροῦν, ἔστω κι ἄν τό ἤθελαν, νά πάψουν νά εἶναι πάντοτε κολάσιμοι, δηλαδή νά πάψουν νά κολάζονται οἱ ἴδιοι ἐκ νέου» (σ. 85, 95 καί 101, ὅπου βρίσκουμε τό ὠραίο ἄσμα τοῦ Βεζελβούθ σέ λατινικούς στίχους).

μέρα καί κάθε στιγμή. Ίσως αὐτή νά εἶναι ἡ θεώρηση τοῦ κολασμοῦ πού προσιδιάζει ἀπόλυτα στό Μπαρόκ, σέ συνάρτηση μέ ἓνα πολύ μεγαλύτερο συγκείμενο: τό Μπαρόκ συνέλαβε τόν θάνατο στό παρόν, ὡς μιά κίνηση ἐν τῷ γίγνεσθαι, τήν ὁποία δέν ἀναμένουμε ἀλλά «συνοδοῦμε».³⁰

Ὁ Ἀδάμ μποροῦσε νά μήν ἀμαρτήσῃ, ὁ κολασμένος θά μποροῦσε νά λυτρωθεῖ: ἀρκοῦσε, ἤ θά ἀρκοῦσε, νά προσλάβῃ ἡ ψυχὴ ἓνα ἄλλο πλάτος, μιά ἄλλη πτύχωση, μιά ἄλλη κλίση. Θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι δέν μπορεῖ νά τό κάνει, παρά μόνο σ' ἓναν ἄλλον κόσμο (ἀσυνδύνατο μέ τόν δικό μας). Ὅμως, ἀκριβῶς τό ὅτι δέν μπορεῖ νά τό κάνει, σημαίνει ὅτι ἂν τό ἔκανε θά ἦταν μιά ἄλλη ψυχὴ: ὅ,τι κάνει τό κάνει ἐξ ὀλοκλήρου, καί σ' αὐτό ἔγκριται ἡ ἐλευθερία της. Δέν ἔχει καθοριστῆ νά τό κάνει. Θά ἔλεγε ἀκόμη ὅτι ἔχει τουλάχιστον καθοριστῆ νά εἶναι ὅ,τι εἶναι, καί ὅτι ὁ βαθμὸς τοῦ πλάτους της ἀνά πάσα στιγμή ἔχει ἐγγραφῆ μέσα της καί ἔχει προβλεφθῆ ἀπό τόν Θεό. Ὅμως, τί ἀλλάζει αὐτό; Τό ὅτι ὁ Θεός προβλέπει τήν ὀκνηρία τοῦ Ἀδάμ καί τή στενότητα τοῦ κολασμένου δέν ἐμποδίζει καί τή μία καί τήν ἄλλη νά εἶναι τό κίνητρο μιᾶς ἐλεύθερης πράξης, καί ὄχι ἡ συνέπεια ἐνός καθορισμοῦ. Τό ὅτι ὁ Θεός προδιατάσσει τούς βαθμούς πλάτους μιᾶς ψυχῆς δέν ἐμποδίζει τόν καθένα τους νά εἶναι ὀλοκλήρη ἡ ψυχὴ σέ μιά συγκεκριμένη στιγμή. Τό ὅτι ἓνας ἄλλος βαθμὸς θά συνεπάγεται μιά ἄλλη ψυχὴ κι ἓναν ἄλλον κόσμο δέν ἐμποδίζει αὐτόν ἀκριβῶς τόν βαθμὸ νά καθιστᾷ ἐν ἐνεργείᾳ τήν ἐλευθερία μιᾶς συγκεκριμένης ψυχῆς σ' αὐτόν ἐδῶ τόν κόσμο. Τό αὐτόματον εἶναι ἐλεύθερο, ὄχι ἐπειδὴ εἶναι καθορισμένο ἐκ τῶν ἔνδον, ἀλλά ἐπειδὴ συνιστᾷ κάθε φορά τό κίνητρο τοῦ συμβάντος πού παρά-

30. Πρβλ. τό κείμενο τοῦ Quevedo πού παραθέτει ὁ Jean Rousset, *La littérature de l'âge baroque en France*, Corti, Paris, 1953, σσ. 116-117. Ὁ Rousset μιλάει γιά «τόν θάνατο ἐν κινήσει».

γει. Τό αυτόματον είναι προγραμματισμένο μέσω κινήτρων γιά τίς ἐκούσιες πράξεις, ὅπως καί τό «ὕλικό αυτόματον» εἶναι προγραμματισμένο μέσω καθορισμοῦ γιά τίς μηχανικές λειτουργίες: ἂν τά πράγματα εἶναι ἐνθυλακωμένα στή Θεία νόηση, εἶναι ἔτσι ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, «τά ἐλεύθερα ὡς ἐλεύθερα, ἀκόμη καί τά τυφλά καί μηχανοειδῆ ὡς μηχανοειδῆ».³¹

Ἔχουμε ἐκπλαγεῖ ἀπό τήν ὁμοιότητα ἀνάμεσα στά θέματα τοῦ Leibniz καί τή θέση τοῦ Bergson: ἡ ἴδια κριτική τῶν ψευδαισθήσεων σχετικά μέ τά κίνητρα, ἡ ἴδια σύλληψη τῶν καμπῶν τῆς ψυχῆς, ἡ ἴδια ἀπαίτηση τοῦ ἐνέχεσθαι ἢ τῆς ἐσώκλεισης ὡς ὅρος τῆς ἐλεύθερης πράξης, ἡ ἴδια περιγραφή τῆς ἐλεύθερης πράξης ὡς ἔκφρασης τοῦ ἐγώ («πράγματι, ἡ ἐλεύθερη ἀπόφαση ἀπορρέει ἀπό ὀλόκληρη τήν ψυχή: καί ἡ πράξη θά εἶναι τόσο πιό ἐλεύθερη, ὅσο ἡ δυναμική στήν ὁποία συνεξαρτᾶται θά τείνει νά ταυτιστεῖ μέ τό θεμελιῶδες ἐγώ»).³² Καί πῶς νά μήν θυμηθοῦμε καί πάλι τόν Leibniz, ὅταν ὁ Bergson θίγει ἕνα δεύτερο πρόβλημα, πού δέν ἀφορᾶ πλέον τήν πράξη ἐν τῷ γίγνεσθαι ἀλλά τή «μελλοντική ἢ παρελθοντική πράξη»: μιά ἀνώτερη διάνοια, ἰκανή νά γνωρίζει «ὅλα τά προγενέστερα», μπορεῖ ἄραγε νά προλέγει τήν πράξη μέ μιά ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα; Πρόκειται, στόν Leibniz, γιά τήν κατάσταση τοῦ Θεοῦ ἀναγνώστη, ὁ ὁποῖος διαβάζει στόν καθένα «ὅ,τι θά γίνει παντοῦ, καί μάλιστα ὅ,τι ἔγινε καί ὅ,τι θά γίνει», ὁ ὁποῖος διαβάζει τό μέλλον στό παρελθόν, ἐπειδή μπορεῖ νά «ἐκπτυχῶσει ὅλες τίς ἀναπτυχῶσεις πού δέν ἀνα-

31. Ἐπιστολή στόν Jaquelot, Σεπτέμβριος 1704, GPh, VI, σ. 559.

32. Bergson, *Essai sur les données immédiates de la conscience*, PUF (éd. du centenaire), Paris, 1982, σσ. 105-120. [Ἀντιγράψουμε ἀπό τήν ἑλλ. ἔκδοση: Ἐρρίκος Μπερζόν, *Τά ἄμεσα δεδομένα τῆς συνειδήσης*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Καστανιώτης, Ἀθήνα, 1998, σ. 200 κ.έ., 227. (Σ.τ.Μ.).] Θά ἐπισημάνουμε ἐπίσης τό σχῆμα τῆς καμπῆς πού προτείνει ὁ Bergson (ὁ.π., σ. 117).

πτύσσονται αισθητά παρά μόνον σύν τῷ χρόνῳ». ³³ Φαίνεται πώς τό παρόν χάνει ἐδῶ τό προνόμιό του καί ὅτι ἡ αἰτιοκρατία ἐπανεισάγεται ὡς προορισμός [prédestination].

Ἄλλά μέ ποιά ἔννοια; Μήπως γιατί ὁ Θεός γνωρίζει τά πάντα ἐκ τῶν προτέρων; Μήπως, μᾶλλον, γιατί Ἐκεῖνος εἶναι παντοῦ καί πάντοτε; Πράγματι, ἡ πρώτη ὑπόθεση εἶναι πολύ διαφορούμενη: εἴτε ὁ Θεός γνωρίζει τά πάντα μόνον ὅσον ἀφορᾶ τά προγενέστερα, κάτι πού μᾶς παραπέμπει στό ζήτημα: «μπορεῖ νά προλέγει ἢ νά προβλέπει τήν πράξη;»· εἴτε γνωρίζει ἀπολύτως τά πάντα, κάτι πού μᾶς παραπέμπει στή δεύτερη ὑπόθεση. Κι ὁμως, ἂν ποῦμε ὅτι ὁ Θεός εἶναι παντοῦ καί πάντοτε, σημαίνει, κατ' ἀκριβολογίαν, ὅτι διαβαίνει ἀπό ὅλες τίς καταστάσεις τῆς μονάδας, ὅσο μικρές κι ἂν εἶναι αὐτές, ὥστε νά συμπίπτει μαζί τῆς τῆ στιγμῆ τῆς δράσης «χωρίς καμμία ἀπομάκρυνση». ³⁴ Τό διαβάζω δέν ἔγκειται στό ὅτι συμπεραίνω ἀπό τήν ἰδέα μιᾶς προηγούμενης κατάστασης τήν ἰδέα μιᾶς ἐπόμενης, ἀλλά στό ὅτι συλλαμβάνω τήν προσπάθεια ἢ τήν τάση μέσω τῆς ὁποίας ἡ ἐπόμενη κατάσταση προέρχεται ἀπό τήν προηγούμενη «μέσω μιᾶς φυσικῆς δύναμης».

Ἡ θεία ἀνάγνωση εἶναι μιά ἀληθινή διάβαση τοῦ Θεοῦ μέσα στή μονάδα (λίγο-πολύ ὅπως ὁ Whitehead κάνει λόγο γιά μιά «διάβαση τῆς Φύσης» σ' ἕναν τόπο). Ἀκόμη περισσότερο, κάθε μονάδα δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπό μιά διάβαση τοῦ Θεοῦ: κάθε μονάδα ἔχει μιά σκοπιά, ἀλλά αὐτή ἡ σκοπιά εἶναι τό «ἀποτέλεσμα» μιᾶς ἀνάγνωσης ἢ μιᾶς θέας τοῦ Θεοῦ, πού τή διαβαίνει καί συμπίπτει μ' αὐτήν. ³⁵ Ἡ μονάδα εἶναι ἐλεύθερη, γιατί ἡ δράση τῆς εἶναι τό ἀποτέλεσμα αὐτοῦ πού διαβαίνει μέσω αὐτῆς

33. *Μοναδολογία*, § 61, καί *Principes de la Nature et de la Grâce*, § 13.

34. Πρβλ. Μπερζόν, ὁ.π., 232 κ.έ.. Καθώς καί τό δεύτερο σχῆμα τῆς καμπῆς (ὁ.π., σ. 262).

35. *Discours de métaphysique*, § 14.

καί συμβαίνει ἐντός της. Τό νά ποῦμε ὅτι ὁ Θεός ἔχει ἤδη διαβεῖ ἀπό ἐκείνην προηγουμένως, χάρη στήν πρόγνωση του, δέν ἔχει κανένα νόημα, ἐφόσον ἡ αἰωνιότητα δέν ἔγκειται πλέον στό νά κινούμαστε οὔτε πρός τά ἔμπρός οὔτε πρός τά πίσω, ἀλλά στό νά συμπίπτουμε κάθε φορά μέ ὅλες τίς διαβάσεις πού διαδέχονται ἡ μία τήν ἄλλη μέσα στήν τάξη τοῦ χρόνου, μέ ὅλα τά παρόντα ἔμβια ὄντα πού συνθέτουν τόν κόσμο.

Αὕτη πού ἀπειλεῖται μέσα στό σύστημα τῆς ἐσωκλεισης δέν εἶναι τόσο ἡ ἐλευθερία ὅσο ἡ ἠθική. Ἀφοῦ, ἂν ἡ ἐλεύθερη πράξη εἶναι αὕτη πού ἐκφράζει ὀλόκληρη τήν ψυχή τῆ στιγμῆ πού τήν ἐπιτελεῖ, τί γίνεται μέ τήν τάση πρός τό καλύτερο πού θά πρέπει νά διαπνέει κάθε τμήμα τοῦ κόσμου, ἢ τῆς μονάδας, ἐξίσου ὅσο διαπνέει καί τήν ἐπιλογή τοῦ Θεοῦ γιά τό σύνολο τοῦ κόσμου ἢ τῶν μονάδων; Κι ὅμως, κανείς δέν ἔχει μεγαλύτερη ἔγνοια γιά τήν ἠθική ἀπ' ὅ,τι ὁ Leibniz, καί μάλιστα γιά μιά πολύ συγκεκριμένη ἠθική. Τό πλάτος μιᾶς ἔλλογης ψυχῆς εἶναι ἡ περιοχὴ πού ἐκφράζει εὐκρινῶς τό ζωντανό παρόν της. Κι ὅμως, αὐτό τό πλάτος εἶναι μᾶλλον στατιστικό, καθὼς ὑπόκειται σέ εὐρείες παραλλαγές: μία καί ἡ αὕτη ψυχή δέν ἔχει ἓνα καί τό αὐτό πλάτος, ὡς παιδί, ὡς ἐνήλικας ἢ ὡς γέροντας, σέ καλή κατάσταση τῆς υγείας ἢ στήν ἀρρώστια κτλ.. Τό πλάτος ἔχει μάλιστα ὅρια μεταβλητά σέ μιά δεδομένη στιγμή. Γιά τόν καθένα ἡ ἠθική ἔγκειται στό ἐξῆς: νά προσπαθεῖ κάθε φορά νά προεκτείνει τήν περιοχὴ εὐκρινοῦς ἐκφρασῆς του, νά προσπαθεῖ νά αὐξήσει τό πλάτος της, ὥστε νά παράγει μιά ἐλεύθερη πράξη πού νά ἐκφράζει τό μέγιστο δυνατό, στίς ἄλφα ἢ βῆτα συνθήκες.

Αὐτό ἀκριβῶς ἀποκαλοῦμε πρόοδο. Ἡ ἠθική τοῦ Leibniz εἶναι ἐξ ὀλοκληροῦ μιά ἠθική τῆς προόδου. Γιά παράδειγμα, ὅταν πηγαίνω στό καμπαρέ ἔχω θεβαίως ἐπιλέξει τήν πλευρά ὅπου τό πλάτος εἶναι μέγιστο, ὅπου ἡ περιοχὴ μου θά φτάσει ὅσο μακρύτερα γίνεται, ἄραγε δέν θά μπορούσα νά περιμένω μιά στιγμή,

τόν χρόνο νά ἀνακαλύψω μιά ἄλλη ἐμβέλεια, μιά ἄλλη διεύθυνση, πού θά μέ εἶχαν τρέψει ἀλλιῶς; Μήπως τό ἀμάρτημα τοῦ Ἀδάμ ἀντιστοιχεῖ σέ μιά ψυχὴ ὑπερβολικά πιεσμένη, ὑπερβολικά ὀκη-
ρή, πού δέν ἔχει ἐξερευνήσει ὅλον τόν τομέα της, τόν κῆπο; Τό νά διευρυνθεῖ ἡ εὐκρινὴς περιοχὴ, νά προεκταθεῖ στό μέγιστο ἡ διά-
βαση τοῦ Θεοῦ, νά καταστοῦν ἐν ἐνεργείᾳ ὅλες οἱ μοναδικότητες
πού συμπυκνῶνει καί, μάλιστα, νά κερδηθοῦν νέες μοναδικότη-
τες, αὐτό θά ἦταν ἡ πρόοδος μιᾶς ψυχῆς, καί ὡς πρὸς αὐτό μπο-
ροῦμε νά ποῦμε ὅτι μιμεῖται τόν Θεό. Ἐννοεῖται πὼς δέν πρόκει-
ται μόνο γιὰ μιά κατάκτηση ὡς πρὸς τὴν ἔκταση ἀλλὰ καί μιά
διαπλάτυνση, μιά ἐντατικοποίηση, μιά ὑψωση σέ δύναμη, μιά
αὔξηση σέ διαστάσεις, ἓνα κέρδος σέ διάκριση.

Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ δυνατότητα προόδου ἢ ἐξάπλωσης τῆς ψυ-
χῆς φαίνεται πὼς προσκρούει στὴ συνολικὴ ποσότητα τῆς προ-
όδου μέσα στὸν κόσμο, καθὼς αὐτὴ ἡ ποσότητα ὀρίζεται ἀπὸ τὴ
σύγκλιση ὅλων τῶν περιοχῶν πού ἀντιστοιχοῦν στίς συνδυατές
μονάδες.³⁶ Καί θά ἦταν ἀλήθεια ἂν δέν ὑπῆρχε ὁ χρόνος, δηλαδή
ἂν ὅλες οἱ ὑπάρχουσες μονάδες καλοῦνταν τὴν ἴδια στιγμή σέ μιά
ἐξύψωση πού νά τίς καθιστᾶ ἔλλογες. Ὅμως δέν συμβαίνει ἔτσι:
οἱ ψυχές πού προορίζονται νά γίνουν ἔλλογες ἀναμένουν τὴν ὥρα
τους μέσα στὸν κόσμο, καί ἀρχικά εἶναι ἀπλῶς εὐαίσθητες ψυ-
χές, σέ λήθαργο μέσα στό σπέρμα τοῦ Ἀδάμ, πού φέρουν μόνον
ἓνα «ἐνσφράγιστο πιστοποιητικό» πού σηματοδοτεῖ τὴν ὥρα τῆς
μελλοντικῆς ἐξύψωσής τους σάν πιστοποιητικό γέννησης. Αὐτό
τό πιστοποιητικό γέννησης εἶναι ἓνα φῶς πού ἀνάβει μέσα στὴ
σκοτεινὴ μονάδα. Καί, ἀντιστρόφως, ὅταν πεθαίνουμε, ἀναπτυ-
χωνόμαστε ἀπέριως μέσα στὸν ἑαυτό μας, γινόμεστε πάλι μιά

36. Πρβλ. Ἐπιστολὴ στὸν Bourguet, τῆς 5ης Αὐγούστου 1715, πού ὀ-
ρίζει τὴν ποσότητα τῆς προόδου μέσω τῆς «ἀκολουθίας» τοῦ κόσμου ὡς
«τὴν τελειότερη ὅλων τῶν δυνατῶν ἀκολουθιῶν», ἂν καί καμμία κατάσταση
δέν εἶναι ἡ τελειότερη.

ζωική ή ευαίσθητη ψυχή, μέχρι ή ανάσταση τῶν σωμάτων νά μᾶς κοινωνήσει μιά δεύτερη καί ἔσχατη ἐξύψωση. Πολύ περισσότερο, ή ψυχή μας, πού ξανάγινε ευαίσθητη γιά μιά μακρά στιγμή, ἐπιφέρει ἕνα καινούργιο ἐνσφράγιστο πιστοποιητικό, κάτι σάν πιστοποιητικό θανάτου τώρα, πού εἶναι ή τελευταία ἔλλογη σκέψη της πρὶν τόν θάνατο. Οἱ κολασμένοι, λοιπόν, εἶναι ἀκριβῶς ὅσοι εἶχαν ὡς τελευταία τους σκέψη τό μίσος γιά τόν Θεό, ἐπειδή εἶναι τό μέγιστο δυνατό μίσος ἢ τό μικρότερο δυνατό πλάτος τοῦ λόγου, ὅταν ή ψυχή τους ἐξεμέσσει τά πάντα καί ἐσωκλείει εὐκρινέστερα αὐτό τό μίσος ἢ αὐτή τή λύσσα, ἀπλῶς καί μόνον. Ἡ ἀνάσταση τίς ἐπαναφέρει σ' αὐτή τή σκέψη πού τήν καθιστᾷ πάλι τό καινούργιο τους παρόν.³⁷ Αὐτήν ἀκριβῶς τήν τάξη τοῦ χρόνου θά πρέπει νά ἐξετάσουμε στό ζήτημα τῆς προόδου: μιά ὀλόκληρη δραματουργία τῶν ψυχῶν; πού τίς κάνει νά ἀνεβαίνουν, νά ξανακατεβαίνουν, νά ξαναανεβαίνουν.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σ' ὅλες τίς περιπτώσεις ὁ κόσμος ὑφίσταται πτυχωμένος μέσα στίς μονάδες πού τόν ἐκφράζουν, καί ἐκπυχώνεται μόνον ἐν δυνάμει ὡς ὁ κοινός ὀρίζοντας ὅλων τῶν μονάδων, ἢ ὡς ἐξωτερικός νόμος τῆς σειρᾶς τήν ὁποία ἐσωκλείουν. Ὅμως, μ' ἕνα στενότερο νόημα, μ' ἕνα ἐσώτερο νόημα, μπορούμε νά ποῦμε γιά μιά μονάδα ὅτι ὅταν καλεῖται νά «ζήσει», καί περισσότερο ἀκόμη ὅταν καλεῖται στόν ὀρθό λόγο, ἐκπυχώνεται μέσα της ἐκείνη τήν περιοχὴ τοῦ κόσμου πού ἀντιστοιχεῖ στή φωτιζόμενη, ἐσωκλειόμενη ζώνη της: καλεῖται νά «ἀναπτύξει ὅλες τίς

37. Γιά «τό ἐνσφράγιστο πιστοποιητικό πού φέρει μεθύτερες συνέπειες» μέσα στίς ευαίσθητες ψυχές πού καλοῦνται νά γίνουν ἔλλογες, πρβλ. *La cause de Dieu plaidée par sa justice*, § 82. Γιά τήν ἐπιστροφή σέ μιά αἰσθητηριακή κατάσταση μετά θάνατον, προσδοκώντας τήν ἀνάσταση: *Considérations sur la doctrine d'un esprit universel*, §§ 12-14. Γιά τήν περίπτωση τῶν κολασμένων, τόσο ἀπό τήν ἀποψη τῆς τελευταίας σκέψης ὅσο καί ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἀνάστασης: *Profession de foi du philosophe*, σ. 37, 93.

ἀντιλήψεις της», αὐτή εἶναι ἡ ἀποστολή της. Κι ὅμως, τήν ἴδια στιγμή, ἄπειρες μονάδες δέν ἔχουν ἀκόμη κληθεῖ καί παραμένουν πτυχωμένες, ἄπειρες ἄλλες ἔχουν ξαναπέσει ἢ θά ξαναπέσουν μέσα στή νύχτα, ἀναπτυχωμένες στόν ἑαυτό τους, ἐνῶ ἄπειρες ἄλλες εἶναι ἀκόμη κολασμένες, ἀποσκληρυμμένες σέ μία καί μοναδική πτύχωση τήν ὁποία δέν θά ἄρουν πλέον. Χάρη σ' αὐτές ἀκριβῶς τίς τρεῖς ἐνελίξεις μιά ψυχῆ-μονάδα, κατά τή διάρκειά τῆς ἔλλογης ζωῆς της, μπορεῖ νά διαπλατύνει καί νά ἐμβαθύνει τήν περιοχὴ τήν ὁποία ἐκπτυχώνει, νά τήν ἀναβιάσει στόν ὑψηλότερο βαθμὸ ἐξέλιξης, ἀνάπτυξης, διάκρισης, στοχασμοῦ: μιά ἄπειρη πρόοδος τῆς συνείδησης, πού ξεπερνᾷ τίς στατιστικές διαβαθμίσεις γιά τίς ὁποῖες μιλήσαμε ἀμέσως παραπάνω. Εἶπαμε συχνά ὅτι αὐτή ἡ πρόοδος μιᾶς ψυχῆς γινόταν κατ' ἀνάγκη σέ βάρος τῶν ἄλλων. Ὅμως αὐτό δέν ἀληθεύει: μποροῦν ἐξίσου νά τό κάνουν καί οἱ ἄλλες ψυχές, ἐκτός ἀπό τίς κολασμένες. Μονάχα σέ βάρος τῶν κολασμένων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀποσυρθεῖ ἐκουσίως. Ἡ χειρότερη τιμωρία τους εἶναι ἰδίως ὅτι ὑπηρετοῦν τήν πρόοδο τῶν ἄλλων, ὅχι μέ τό ἀρνητικό παράδειγμα πού δίνουν, ἀλλά μέ τήν ποσότητα θετικῆς προόδου τήν ὁποία ἀφήνουν ἀκουσίως μέσα στόν κόσμον, ἀπαρνούμενες τή δική τους εὐκρίνεια. Ὡστόσο, οἱ κολασμένοι, κατ' αὐτήν τήν ἔννοια, δέν ἀνήκαν ποτέ στόν καλύτερο ἀπό τούς δυνατούς κόσμους, καί τοῦτο ἄθελά τους.

Ἡ αἰσιοδοξία τοῦ Leibniz θεμελιώνεται στήν ἀπειρία τῶν κολασμένων ὡς κρηπίδα τοῦ καλύτερου τῶν κόσμων: ἀπελευθερώνουν μιά ἄπειρη ποσότητα δυνατῆς προόδου, κι αὐτό ἀκριβῶς πολλαπλασιάζει τή λύσσα τους, καθιστοῦν δυνατὸ ἕναν κόσμον ἐν προόδῳ. Δέν μποροῦμε νά σκεφτοῦμε τόν καλύτερο ἀπό τούς κόσμους χωρίς νά φτάσουν στ' αὐτιά μας οἱ κραυγές μίσους τοῦ Βελζεβούθ, πού κάνουν τόν κάτω ὄροφο νά κλονίζεται. Τό μπαρόκ οἴκημα συνιστᾷ τούς δύο ὀρόφους του ὡς ὄροφο τῶν κολασμέ-

νων και ὡς ὄροφο τῶν μακαρίων, ὅπως καί ἡ Ἐσχατὴ κρίση τοῦ Tintoretto. Κι ἐκεῖ ἀκόμη ἡ συνολικὴ ποσότητα τῆς προόδου δέν καθορίζεται ἀπὸ τὸν Θεό οὔτε ἐκ τῶν προτέρων οὔτε ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀλλὰ αἰωνίως, μέ τὸν ὑπολογισμό τῆς ἀπειρης σειρᾶς πού διαβαίνει ἀπὸ ὅλες τίς αὐξήσεις συνείδησης καί ὅλες τίς ἀφαιρέσεις τῶν κολασμένων.³⁸

38. Ὁ Michel Serres (*Le système de Leibniz*, I, σσ. 233-286) ἔχει ἀναλύσει λεπτομερῶς τὰ σχήματα τῆς προόδου στὸν Leibniz, μέ τίς μαθηματικές καί φυσικές συνέπειές τους, ἰδίως στίς Ἐπιστολές στὸν Bourguet. Κατὰ τὴ γνώμη μας, οἱ κολασμένοι ἔχουν ἕναν φυσικό ρόλο ἀπαραίτητο γιὰ τὰ σχήματα αὐτά (λίγο-πολύ σάν «δαίμονες»).

6.

Τί είναι συμβάν;

Ο Whitehead, ὁ ἐπίγονος ἢ διάδοχος, ὅπως ἔλεγαν οἱ πλατωνικοὶ γιὰ τόν ἐπικεφαλῆς μιᾶς σχολῆς. Ὅμως εἶναι μιὰ σχολή κάπως μυστική. Μέ τόν Whitehead ἀντηγεῖ γιὰ τρίτη φορά τό ἐρώτημα: τί εἶναι συμβάν;¹ Ἀρχίζει πάλι τή ριζική κριτική τοῦ σχήματος ἀπόδοσης γνωρισμάτων, τό μεγάλο παιχνίδι τῶν ἀρχῶν, τόν πολλαπλασιασμό τῶν κατηγοριῶν, τή συμφιλίωση τοῦ καθολικοῦ καί τοῦ περιπτωσιακοῦ, τή μεταμόρφωση τῆς ἔννοιας σέ ὑποκείμενο: ἀπόλυτη ὕβρις. Θά εἶναι πρόσκαιρα ἡ τελευταία μεγάλη ἀγγλοαμερικανική ὕβρις, ἀκριβῶς πρὶν οἱ μαθητές τοῦ Wittgenstein διαδώσουν τήν ὀμιχλώδη διδασχά τους, τήν ἔπαρση καί τήν τρομοκρατία τους. Συμβάν δέν εἶναι μονάχα τό «ἕνας ἄνθρωπος χτυπήθηκε»: ἡ Μεγάλη Πυραμίδα εἶναι συμβάν,* καί ἡ διάρκεια της, γιὰ 1 ὥρα, 30 λεπτά, 5 λεπτά..., μιὰ διάβαση τῆς

1. Παραπέμπουμε παρακάτω στά τρία κύρια βιβλία τοῦ Whitehead: *The Concept of Nature*, Cambridge University Press, Cambridge, 1920, γιὰ τά δύο πρῶτα συστατικά τοῦ συμβάντος, τίς ἐκτάσεις καί τίς ἐντάσεις. Ὅσον ἀφορᾷ τό τρίτο, τίς λήψεις, παραπέμπουμε στό *Process and Reality*, The Free Press, 1979, καθώς καί στό *Adventures of ideas*, The Free Press, 1967. Γιὰ τό σύνολο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Whitehead θά συμβουλευτοῦμε τό Wahl, *Vers le concret*, Vrin, Paris, 1932, τό Cesselin, *La philosophie organique de Whitehead*, PUF, Paris, 1950, καί τό Dumoncel, «Whitehead ou le cosmos torrentiel», στά *Archives de philosophie*, Δεκέμβριος 1984 καί Ἰανουάριος 1985.

* Πρὸς Whitehead, *The Concept of Nature*, κεφ. 4ο, «The Method of Extensive Abstraction»: «Ἐγουμε συνηθίσει νά συνδέουμε ἕνα συμβάν μέ

Φύσης, ἢ μιά διάβαση τοῦ Θεοῦ, μιά θεά τοῦ Θεοῦ. Ποιοί εἶναι οἱ ὅροι ἑνός συμβάντος, γιά νά πρόκειται γιά συμβάν; Τό συμβάν συντελεῖται μέσα σ' ἕνα χάος, σέ μιά χαοτική πολλαπλότητα, ὑπό τόν ὄρο ὅτι θά παρεμβληθεῖ ἕνα εἶδος κρησάρας.

Τό χάος δέν ὑφίσταται, εἶναι μιά ἀφαίρεση, γιατί εἶναι ἀδιάρρηκτα συνδεδεμένο μέ μιά κρησάρα πού ἀφήνει νά βγεῖ κάτι (κάτι μᾶλλον, κι ὄχι τίποτα). Τό χάος θά ἦταν ἕνα καθαρό *Many*, καθαρῆ διαζευκτική ποικιλία, ἐνῶ τό κάτι εἶναι ἕνα *One*, ὄχι ἤδη μιά ἐνότητα, ἀλλά μᾶλλον τό ἀόριστο ἄρθρο πού δηλώνει κάποια μοναδικότητα. Πῶς τό *Many* γίνεται *One*; Πρέπει νά παρεμβληθεῖ μιά μεγάλη κρησάρα, κάτι σάν ἐλαστική καί ἄμορφη μεμβράνη, κάτι σάν ἠλεκτρομαγνητικό πεδίο, ἢ «ὑποδοχή» τοῦ *Τίμαιου*,* γιά νά καταφέρει νά βγεῖ κάτι ἀπό τό χάος, ἔστω κι ἂν αὐτό τό κάτι διαφέρει ἐλάχιστα. Κατ' αὐτήν τήν ἔννοια, ὁ Leibniz ἤδη ἦταν σέ θέση νά δώσει περισσότερες προσεγγιστικές ἐκδοχές τοῦ χάους. Σύμφωνα μέ μιά κοσμολογική προσέγγιση, τό χάος θά ἦταν τό σύνολο τῶν δυνατοτήτων, δηλαδή ὅλες οἱ ἀτομικές οὐσίες, ἐφόσον καθεμία τείνει νά ὑπάρχει γιά λογαριασμό της· ὅμως ἡ κρησάρα δέν ἀφήνει νά περάσουν παρά μόνον τά συνδυαστά καί ὁ καλύτερος συνδυασμός τῶν συνδυαστῶν.

Σύμφωνα μέ μιά φυσική προσέγγιση, τό χάος θά ἦταν τό ἀπύθμενο σκότος, ὅμως ἡ κρησάρα ἀνελκύει τό σκοτεινό βυθό

μιά ὀρισμένη μελοδραματική ποιότητα. Ἐάν ἕνας ἄνθρωπος χτυπηθεῖ, ἔχουμε ἕνα συμβάν μέσα σέ ὀρισμένα χωροχρονικά ὅρια. Δέν εἴμαστε συνηθισμένοι νά θεωροῦμε τή διάρκεια τῆς Μεγάλης Πυραμίδας [ἐνν. τοῦ Χέοπος] σέ κάθε στιγμή κάθε ἡμέρας ὡς συμβάν. Κι ὅμως τό φυσικό γεγονός, πού εἶναι ἡ Μεγάλη Πυραμίδα σ' ὀλόκληρη τήν ἡμέρα, δηλαδή καί ὅλη ἡ φύση μέσα της συνεπῶς, εἶναι ἕνα συμβάν μέ τά ἴδια χαρακτηριστικά μ' ἐκεῖνα τοῦ ἀτυχήματος ἑνός ἀνθρώπου, δηλαδή καί ὅλης τῆς φύσης μέ χωροχρονικούς περιορισμούς, ὥστε νά συμπεριλαμβάνεται καί ὁ ἄνθρωπος καί τό ἅμαξι κατά τήν περίοδο πού εἶχαν ἐπαφή μεταξύ τους». (Σ.τ.Μ.)

* Πρβλ. Πλάτων, *Τίμαιος*, 49a, 50 b-c. (Σ.τ.Μ.)

του, τό «fuscum subnigrum», τό όποιο, όσο λίγο κι άν διαφέρει από τό μαύρο, περιέχει πάντως όλα τά χρώματα: ή κρησάρα είναι κάτι σαν τήν άπειρώς έκμηχανισμένη μηχανή πού συνιστά τή Φύση. Από μιά ψυχική άποψη τό χάος θά ήταν μιά καθολική σκοτοδίνη, τό σύνολο τών δυνατών άντιλήψεων ως ισάριθμων άπειροστών ή άπειρώς μικρών· όμως ή κρησάρα θά έξήγαγε διαφορικά, ικανά νά ένωματωθούν σέ ρυθμισμένες άντιλήψεις.² Αν δέν ύφίσταται τό χάος, είναι γιατί άποτελεϊ άπλώς τήν άνάστροφη όψη τής μεγάλης κρησάρας· και αύτή συνθέτει έπ' άπειρον σειρές συνόλων και μερών πού μάς φαίνονται χαοτικές (τυχηρές σειρές) μόνο έξαιτίας τής αδυναμίας μας νά τίς παρακολουθήσουμε, ή τής ανεπάρκειας τής προσωπικής κρησάρας καθενός από έμάς.³ Ακόμη και ή σπηλιά δέν είναι χάος, αλλά μιά σειρά τής όποίας τά στοιχειά είναι ακόμη σπηλιές γεμάτες από μιά

2. Ο Michel Serres είναι αυτός πού ανέλυσε τή συγκεκριμένη λειτουργία τής κρησάρας ή τής «cribratio» στον Leibniz, I, σσ. 107-127: «θά ύπῆρχαν δύο ύπερ-συνειδητά: τό περισσότερο βαθύ θά ήταν δομημένο σαν ένα όποιοδήποτε σύνολο, καθαρή πολλαπλότητα ή δυνατότητα εν γένει, τυχαία μίξη σημείων· τό λιγότερο βαθύ θά ήταν συγκαλυμμένο από συνδυαστικά σχήματα αύτης τής πολλαπλότητας, θά ήταν ήδη δομημένο ως πλήρη μαθηματικά, ως αριθμητική, γεωμετρία, άπειροστικός λογισμός...» (σ. 111). Ο Serres δείχνει τή βαθιά άντίθεση αύτης τής μεθόδου μέ τήν καρτεσιανή μέθοδο: ύπάρχουν άπειρα ύπερεπιθετιμένα φίλτρα ή ύπερεπιθετιμένες κρησάρες, από τίς ίδιες τίς αισθήσεις μας ως και τό ύστατο φίλτρο πέραν του όποίου θά ύπῆρχε τό χάος. Τό μοντέλο του φίλτρου άποτελεϊ τό κλειδί του *Méditations sur la connaissance, la vérité et les idées*.

3. Έπιστολή στον Bourguet, Μάρτιος 1714 (GPh, III, σ. 565): «Όταν έπιμένω ότι δέν ύπάρχει καθόλου χάος, δέν έννωώ καθόλου ότι ή ύδρόγειός μας ή άλλα σώματα δέν ύπῆρξαν ποτέ σέ κατάσταση έξωτερικής σύγχυσης..., αλλά έννωώ ότι εκείνος πού τά αισθητηριακά του όργανα θά ήταν διεισδυτικά γιά νά άντιληφθει μικρά μέρη τών πραγμάτων, θά έβρισκε τά πάντα οργανωμένα... Άφού είναι αδύνατον μιά δημιουργία νά διεισδύσει συγχρόνως σέ κάθε άπειροστημόριο τής ύλης, έφόσον ή ενεργός ύποδιαίρεση προχωρά έπ' άπειρον».

ὕλη ὄλο καί πιό λεπτή, καθεμία ἀπό τίς ὁποῖες ἐκτείνεται στίς ἐπόμενες.

Τό πρῶτο συστατικό ἢ ὁ πρῶτος ὅρος τοῦ συμβάντος, τόσο γιά τόν Whitehead ὅσο καί γιά τόν Leibniz, εἶναι ἀκριβῶς αὐτό: ἡ ἔκταση [extension]. Ὑπάρχει ἔκταση ὅταν ἕνα στοιχεῖο ἐκτείνεται ὡς τά ἐπόμενα ὥστε νά εἶναι ἕνα ὄλον, ἐνῶ τά ἐπόμενα στοιχεῖα μέρη αὐτοῦ τοῦ ὄλου. Μιά τέτοια σύνδεση ὄλον-μέρη σχηματίζει μιά ἄπειρη σειρά πού δέν ἔχει οὔτε τελευταῖο ὅρο οὔτε καί ὄριο (ἂν παραβλέψουμε τά ὅρια τῶν αἰσθήσεών μας). Τό συμβάν εἶναι μιά δόνηση, μέ ἄπειρες ἀρμονικές ἢ ἄπειρα ὑποπολλαπλάσια, ὅπως σ' ἕνα ἠχητικό κύμα, ἕνα φωτεινό κύμα, ἢ μάλιστα ἕνα μέρος χώρου ὄλο καί πιό μικρό, κατά μίαν χρονική διάρκεια ὄλο καί πιό μικρή. Ἀφοῦ ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος δέν εἶναι ὅρια ἀλλά ἀφηρημένες συντεταγμένες ὄλων τῶν σειρῶν, πού οἱ ἴδιες βρίσκονται ἐν ἐκτάσει: τό λεπτό, τό δευτερόλεπτο, τό δέκατο τοῦ δευτερολέπτου... Μποροῦμε λοιπόν νά ἐξετάσουμε ἕνα δεύτερο συστατικό τοῦ συμβάντος: οἱ ἐκτατικές σειρές ἔχουν ἐγγενεῖς ιδιότητες (γιά παράδειγμα, ὕψος, ἔνταση, ἠχόχρωμα ἢ ἀπόχρωση, φωτεινότητα ἢ καθαρότητα ἐνός χρώματος), πού εἰσέρχονται γιά λογαριασμό τους σέ καινούργιες ἄπειρες σειρές, καθῶς αὐτές συγκλίνουν τελικά ἐνῶ ἡ σχέση μεταξύ τῶν ὀρίων συνιστᾶ μιά σύζευξη. Ἡ ὕλη, ἢ αὐτό πού γεμίζει τόν χῶρο καί τόν χρόνο, ἐμφανίζει κάποιους χαρακτῆρες πού καθορίζουν κάθε φορά τήν ὑφή της, σέ συνάρτηση μέ τά διάφορα ὕλικά πού εἰσέρχονται σ' αὐτήν. Δέν εἶναι πλέον ἐκτάσεις, ἀλλά, ὅπως ἔχουμε δεῖ, ἐντατότητες, ἐντάσεις, βαθμοί. Δέν εἶναι πλέον κάτι ἀντί γιά τό τίποτα, ἀλλά τό τάδε ἀντί γιά τό δεῖνα. "Ὅχι πλέον τό ἀόριστο ἄρθρο ἀλλά ἡ δεικτική ἀντωνυμία. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ ἀνάλυση τοῦ Whitehead, θεμελιωμένη στά μαθηματικά καί τή φυσική, φαίνεται ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ἀνάλυση τοῦ Leibniz, ἂν καί συμπίπτει μ' ἐκεῖνη.

Κατόπιν ἔρχεται τό τρίτο συστατικό, πού εἶναι τό ἄτομο. Ἐδῶ ἡ ἀντιπαραβολή μέ τόν Leibniz εἶναι πολύ πιό εὐθεία. Γιά τόν Whitehead, τό ἄτομο εἶναι δημιουργικότητα, διαμόρφωση ἑνός Καινούργιου. Ὅχι πλέον κάτι τό ἀόριστο, οὔτε τό δεικτικό, ἀλλά τό προσωπικό. Ἄν ἀποκαλέσουμε στοιχεῖο αὐτό πού ἔχει μέρη καί εἶναι ἕνα μέρος, ἀλλά καί αὐτό πού ἔχει ἐγγενεῖς ιδιότητες, θά πούμε ὅτι τό ἄτομο εἶναι μιά «σύμφυση» στοιχείων. Διαφέρει ἀπό μιά σύμπλεξη ἢ σύζευξη, εἶναι μιά λήψη* [préhension]: ἕνα στοιχεῖο εἶναι τό δεδομένο, τό «datum» ἑνός ἄλλου στοιχείου πού τό λαμβάνει. Ἡ λήψη εἶναι ἡ ἀτομική ἐνότητα. Κάθε πράγμα λαμβάνει τά προηγούμενά του καί τά συνακόλουθά του καί, προιούσης τῆς λήψης, λαμβάνει ἕναν κόσμο. Τό μάτι εἶναι μιά λήψη τοῦ φωτός. Τά ἔμβια ὄντα λαμβάνουν τό νερό, τή γῆ, τόν ἄνθρακα καί τά ἄλατα. Σέ κάποια στιγμή ἡ πυραμίδα λαμβάνει τούς στρατιῶτες τοῦ Βοναπάρτη (σαράντα αἰῶνες σᾶς βλέπουν) καί ἀντιστρόφως. Μποροῦμε νά πούμε ὅτι «οἱ ἀντίλαλοι, οἱ ἀντανεκλάσεις, τά ἴχνη, οἱ πρισματικές παραμορφώσεις, οἱ προοπτικές, τά κατώφλια, οἱ πτυχώσεις» εἶναι λήψεις πού προοικονομοῦν κατά κάποιον τρόπο τήν ψυχική ζωή.⁴ Τό διάνυσμα λήψης πηγαινέι ἀπό τόν κόσμο στό ὑποκείμενο, ἀπό τό λαμβανόμενο datum στό λαμβάνον («ὑπερκεείμενο»): ἔτσι τά data μιᾶς λήψης εἶναι τά δημόσια στοιχεῖα τῆς, ἐνῶ τό ὑποκείμενο εἶναι τό ἐσώτερο ἢ ἰδιωτικό στοιχεῖο, πού ἐκφράζει τήν ἀμεσότητα, τήν ἀτομικότητα, τήν καινοποιία.⁵ Ὅμως τό datum, τό εἰλημμένο, εἶναι τό ἴδιο μιά λήψη προϋπάρχουσα ἢ συνυπάρχουσα, παρότι

* Αὐτή ἡ λήψη [préhension] θά πρέπει νά ἐνηθηθεῖ ὡς σύλληψη-ἄρπαγή. (Σ.τ.Μ.)

4. Dumoncel, 1985, σ. 573.

5. Τό *Process and Reality* ἐπικαλεῖται συνεχῶς τό ζεῦγος «δημόσιο-ἰδιωτικό». Ἡ διάκριση αὐτή πηγάζει ἀπό τό *Discours de métaphysique*, § 14· θά δοῦμε παρακάτω τή σπουδαιότητα αὐτοῦ τοῦ θέματος.

κάθε λήψη εἶναι λήψη λήψης, καί τό συμβάν «πλέγμα λήψεων». Κάθε καινούργια λήψη γίνεται ἕνα datum, γίνεται δημόσια, ἀλλά γιά ἄλλες λήψεις πού τήν ἐξαντικειμενικεύουν· τό συμβάν εἶναι ἀδιαρρήκτως ἡ ἐξαντικειμενίκευση μιᾶς λήψης καί ἡ ἐξυποκειμενίκευση μιᾶς ἄλλης, εἶναι συγχρόνως δημόσιο καί ἰδιωτικό, ἐν δυνάμει καί ἐν ἐνεργείᾳ, εἰσερχόμενο στό γίγνεσθαι ἐνός ἄλλου συμβάντος καί ὑποκείμενο τοῦ δικοῦ του γίγνεσθαι. Ὑπάρχει πάντοτε κάτι τό ψυχικό στό συμβάν.

Ἐκτός ἀπό τό λαμβάνον καί τό λαμβανόμενο, ἡ λήψη ἐμφανίζει τρεῖς ἄλλους χαρακτήρες. Πρῶτον, ἡ ὑποκειμενική μορφή εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τό datum ἐκφράζεται μέσα στό ὑποκείμενο ἢ ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τό ὑποκείμενο λαμβάνει ἐνεργῶς τό datum (συναίσθημα, ἀποτίμηση, σχέδιο, συνείδηση...). Εἶναι ἡ μορφή μέ τήν ὁποία τό datum πτυχώνεται μέσα στό ὑποκείμενο, «feeling» ἢ τρόπος, τουλάχιστον ὅταν ἡ λήψη εἶναι θετική. Ἀφοῦ ὑπάρχουν λήψεις ἀρνητικές, στό μέτρο πού τό ὑποκείμενο ἀποκλείει ὀρισμένα data τῆς σύμφυσής του, καί γεμίζει πλέον μόνον ἀπό τήν ὑποκειμενική μορφή αὐτοῦ τοῦ ἀποκλεισμοῦ. Δεύτερον, ἡ ὑποκειμενική στόχευση ἐξασφαλίζει τή μετάβαση ἀπό τό ἕνα datum στό ἄλλο μέσα σέ μιά λήψη, ἢ τῆς μίας λήψης στήν ἄλλη μέσα σ' ἕνα γίγνεσθαι, καί ἐνθῆτει τό παρελθόν σ' ἕνα παρόν διογκωμένο ἀπό μέλλον. Τρίτον, ἡ ἱκανοποίηση ὡς τελική φάση, τό *self-enjoyment*, σηματοδοτεῖ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τό ὑποκείμενο γεμίζει ἀπό τόν ἑαυτό του, φτάνοντας σέ μιά ἰδιωτική ζωή ὄλο καί πλουσιότερη, ὅταν ἡ λήψη γεμίζει ἀπό τά δικά της data. Πρόκειται γιά μιά ἔννοια βιβλική, ἀλλά καί νεοπλατωνική, τήν ὁποία ὁ ἀγγλικός ἐμπειρισμός ὕψωσε στό ἀπόγειό της (ιδίως ὁ Samuel Butler). Τό φυτό αἰνεῖ τή δόξα τοῦ Κυρίου, γεμίζοντας τόσο περισσότερο ἀπό τόν ἑαυτό του ὅσο θεᾶται καί συνάπτει ἐντατικά τά στοιχεῖα πού ἐπεξεργάζεται, καί νιώθει σ' αὐτή τή λήψη τό *self-enjoyment* τοῦ δικοῦ του γίγνεσθαι.

Αυτοί οι χαρακτήρες της λήψης ανήκουν και στη λαϊμπνιτσιανή μονάδα. Και, κατ' αρχάς, η αντίληψη είναι τό datum του λαμβάνοντος υποκειμένου, όχι μέ την έννοια ότι υφίσταται μία παθητική επίδραση αλλά, αντιθέτως, ότι καθιστᾶ ἐν ἐνεργείᾳ ἕνα ἐν δυνάμει, ἢ τό καθιστᾶ ἀντικειμενικό δυνάμει τῆς αὐθορμησίας της: ἔτσι ἡ ἀντίληψη εἶναι ἡ θεία ἔκφραση τῆς μονάδας, σέ συνάρτηση μέ τή δική της σκοπιά.⁶ Ὅμως ἡ μονάδα ἔχει περισσότερες ἐνεργητικές μορφές ἔκφρασης, πού εἶναι οἱ τρόποι της, ἀνάλογα μέ τό ἄν οἱ ἀντιλήψεις της εἶναι αἰσθητές, παθηματικές ἢ ἐννοιακές.⁷ Κατ' αὐτήν τήν έννοια, ἡ ὄρεξη* δηλώνει τή μετάβαση ἀπό τή μία ἀντίληψη στήν ἄλλη, ὡς συστατικό ἑνός γίγνεσθαι. Τέλος, αὐτό τό γίγνεσθαι δέν περατώνεται χωρίς τό σύνολο τῶν ἀντιλήψεων νά τείνει νά ἐνσωματωθεῖ σέ μία «πλήρη καί ἀληθινή ἡδονή», Εὐφροσύνη ἀπό τήν ὁποία γεμίζει ἡ ἴδια ἡ μονάδα ὅταν ἐκφράζει τόν κόσμο, μουσική Χαρά νά συνάπτει τίς δονήσεις, νά ὑπολογίζει χωρίς νά τό γνωρίζει τίς ἁρμονικές τους καί νά συνάγει ἐν προκειμένῳ τή δύναμη νά πηγαίνει πάντοτε ὅλο καί μακρύτερα, γιά νά παραγάγει κάτι καινούργιο.⁸ Γιατί μέ τόν Leibniz προκύπτει στή φιλοσοφία τό πρόβλημα πού δέν θά πάψει νά στοιχειώνει τόν Whitehead καί τόν Bergson: ὅχι πῶς φτάνουμε στό αἰώνιο, ἀλλά μέ ποιούς ὅρους ὁ ἀντικειμενικός κόσμος ἐπιτρέπει μία ὑποκειμενική καινοποιία, δηλαδή μία δημιουργία; Ὁ καλύτερος ἀπό τούς κόσμους δέν εἶχε ἄλλο νόημα: δέν ἦταν ὁ λιγότερο ἀπεχθής ἢ ὁ λιγότερο ἄσχημος, ἀλλά ἐκεῖνος πού τό Ὅλον τοῦ ἄφηγε δυνατή μία καινοποιία, μία ἀπελευθε-

6. Ἐπιστολή στόν Des Bosses, Ἀπρίλιος 1709: «Ἡ δράση πού προσιδιάζει στήν ψυχή εἶναι ἡ ἀντίληψη».

7. Ἐπιστολή στόν Arnauld, Σεπτέμβριος 1687, GPh, II, σ. 112.

* Ἡ ὄρεξη [appétit] θά πρέπει νά ἐννοηθεῖ μέ τήν ἀρχική της σημασία, ὡς ὁρμή (πρός κάτι)· πρβλ. appetitus < ad-petitus (λατ.). (Σ.τ.Μ.)

8. *Principes de la Nature et de la Grâce*, § 17.

ρωση ἀληθινῶν *quanta* «ιδιωτικῆς» ὑποκειμενικότητας, ἔστω καί μέ τό τμήμα τῆς ἀφαίρεσης τῶν κολασμένων. Ὁ καλύτερος ἀπό τούς κόσμους δέν εἶναι ἐκεῖνος πού ἀναπαράγει τό αἰώνιο, ἀλλά ἐκεῖνος ὅπου παράγεται τό καινούργιο, ἐκεῖνος πού ἔχει μιά ικανότητα ἀφαίρεσης, δημιουργίας: τελολογική μεταστροφή τῆς φιλοσοφίας.⁹

Ὑπάρχουν ἐπίσης αἰώνια Ἀντικείμενα. Πρόκειται μάλιστα γιά τό τέταρτο καί τελευταῖο συστατικό τοῦ συμβάντος, σύμφωνα μέ τόν Whitehead: οἱ ἐκτάσεις, οἱ ἐντάσεις, τά ἄτομα ἢ οἱ λήψεις, καί τέλος τά αἰώνια ἀντικείμενα ἢ «εἰσελάσεις». Πράγματι, οἱ ἐκτάσεις ἀδιάκοπα μετατίθενται, κερδίζουν καί χάνουν μέρη πού παρασύρονται ἀπό τήν κίνηση· τά πράγματα ἀλλοιώνονται ἀδιάκοπα· ἀκόμη καί οἱ λήψεις εἰσέρχονται καί ἐξέρχονται ἀδιάκοπα ἀπό σύνθετες μεταβλητές. Τά συμβάντα εἶναι ροές. Τί μᾶς ἐπιτρέπει νά ποῦμε λοιπόν: εἶναι ὁ ἴδιος ποταμός, εἶναι τό ἴδιο πράγμα ἢ ἡ ἴδια εὐκαιρία...; Εἶναι ἡ μεγάλη πυραμίδα.... Μιά σταθερότητα θά πρέπει νά διαμορφώνεται μέσα στή ροή, καί νά γίνεται ἀντιληπτή μέσα στή λήψη. Ἡ μεγάλη πυραμίδα σημαίνει δύο πράγματα: μιά διάβαση τῆς Φύσης ἢ μιά ροή, πού χάνει καί κερδίζει μόρια ἀνά πάσα στιγμή, ἀλλά καί ἓνα αἰώνιο ἀντικείμενο πού παραμένει τό ἴδιο ἀπό τή μιά στιγμή στήν ἄλλη.¹⁰ Ἐνῶ οἱ λήψεις εἶναι πάντοτε ἐν ἐνεργείᾳ (μιά λήψη εἶναι ἓνα ἐν δυνάμει μόνο σέ σχέση μέ μιά ἄλλη ἐν ἐνεργείᾳ λήψη), τά αἰώνια ἀντικείμενα εἶναι καθαρές Δυνατό-

9. Τό *Profession de foi du philosophe* εἶναι αὐτό πού προχωρᾷ περισσότερο στήν ἀνάλυση τοῦ «εὐφρόσυνα» ὑποκειμενικοῦ, καθῶς καί στή συμπίλωση τῆς «καινοτομίας» μέ τό πᾶν (σσ. 87-89).

10. Whitehead, *The Concept of Nature*, σ. 77: «Τό συμβάν πού συνιστᾷ ἡ φυσική ζωή μέσα στή μεγάλη πυραμίδα χθές καί σήμερα εἶναι διαιρετό σέ δύο μέρη, τή μεγάλη πυραμίδα χθές καί τή μεγάλη πυραμίδα σήμερα. Ὅμως, τό ἀναγνωριζόμενο ἀντικείμενο, πού κι αὐτό ἀποκαλεῖται μεγάλη πυραμίδα, εἶναι τό ἴδιο ἀντικείμενο καί σήμερα καί χθές».

τητες πού πραγματοποιιοῦνται μέσα στις ροές, ἀλλά καί καθαρές Δυνητικότητες πού ἐνεργοποιοῦνται μέσα στις λήψεις. Γι' αὐτό καί μιά λήψη δέν λαμβάνει ἄλλες λήψεις χωρὶς νά συλλάβει αἰώνια ἀντικείμενα (*feeling* καθαρὰ ἐννοιακό). Τὰ αἰώνια ἀντικείμενα εἰσελαύνουν στό συμβάν. Μιά σύνθεση λήψεων τὴν χαρακτηρίζουν ἄλλοτε Ποιότητες, ὅπως ἓνα χρῶμα, ἓνας ἦχος, ἄλλοτε Σχήματα, ὅπως μιά πυραμίδα, πού καθορίζουν μιά ἔκταση, ἄλλοτε Πράγματα, ὅπως ὁ χρυσός, τὸ μάρμαρο, πού περιτιμῶν μιά ὕλη. Ἡ αἰωνιότητά τους δέν ἀντιδιαστέλλεται στὴ δημιουργικότητα. Ἀδιαχώριστα ἀπὸ διαδικασίες ἐνεργοποίησης ἢ πραγματοποίησης στίς ὁποῖες εἰσέρχονται, ἔχουν σταθερότητα μονάχα μέσα στὰ ὅρια τῶν ροῶν πού τίς πραγματοποιιοῦν ἢ τῶν λήψεων πού τίς ἐνεργοποιοῦν. Ἐνα αἰώνιο ἀντικείμενο μπορεῖ λοιπόν νά πάψει νά ἐνσαρκώνεται, ὅπως καί καινούργια πράγματα μποροῦν νά θροῦν τοὺς δικούς τους ὅρους, γιὰ παράδειγμα μιά καινούργια ἀπόχρωση, ἓνα καινούργιο σχῆμα.

Ἡ κατάσταση δέν εἶναι διαφορετικὴ στὸν Leibniz. Καί τοῦτο γιατί, ἂν οἱ μονάδες ἢ ἀπλές οὐσίες εἶναι πάντοτε ἐν ἐνεργείᾳ, παραπέμπουν ὄχι μόνο σέ δυνητικότητες τίς ὁποῖες ἐνεργοποιοῦν μέσα τους, ὅπως τὸ μαρτυροῦν οἱ ἔμφυτες ἰδέες, ἀλλὰ ἀκόμη καί σέ δυνατότητες πού πραγματοποιιοῦνται στίς σύνθετες οὐσίες (ὅπως καί οἱ ἀντιληπτές ποιότητες), σέ ὕλικές συναθροίσεις (πράγματα) ἢ σέ ἐκτεινόμενα φαινόμενα (σχήματα). Κι αὐτό γιατί τὰ πάντα κάτω εἶναι ποταμὸς «σέ διαρκή ροή... καί συνεχῶς εἰσέρχονται καί ἐξέρχονται μέρη».¹¹ Ἡ σταθερότητα, λοιπόν, δέν ἀναγεται στίς μονάδες πού ἐνεργοποιοῦν τὸ δυνητικό, ἀλλὰ ἐκτείνεται στίς δυνατότητες τίς ὁποῖες ἀντιλαμβάνονται μέ τίς πράξεις τοῦ ἐπιλογισμοῦ* τους, καί οἱ ὁποῖες ἐνσαρκώνονται στίς ἐκτει-

11. *Μοναδολογία*, §71 (καί γιὰ τίς «ἐπιλογιστικὲς πράξεις», 30).

* Μὲ τὸν ὄρο ἐπιλογισμὸς ἀποδίδουμε τὸν ὄρο *réflexion*, πού ἔχει γενικά ἐπικρατήσει νά ἀποδίδεται ὡς ἀναστοχασμὸς, γιὰ νά τονίσουμε ὅτι στὸν

νόμενες υλικές συνθέσεις. Τά ἐπιλογιστικά ἀντικείμενα ἀποτελοῦν τό σύστοιχο τῶν ἔλλογων μονάδων, ἀκριβῶς ὅπως στόν Whitehead τά αἰώνια ἀντικείμενα ἀποτελοῦν τό σύστοιχο τῶν σκεπτόμενων λήψεων. Σχήματα, πράγματα καί ποιότητες εἶναι σχήματα μονιμότητας ἐπιλογιζόμενα ἢ ἐνεργοποιούμενα μέσα στίς μονάδες, τά ὅποια ὅμως πραγματοποιοῦνται μέσα στίς ροές· ἀκόμη καί οἱ σύνθετες ὑποστάσεις, ὅπως θά δοῦμε, ἔχουν ἀνάγκη ἀπό μιά ὕστατη ποιότητα πού νά τίς σηματοδοτεῖ.

Ἀπόψε γίνεται μιά συναυλία. Εἶναι τό συμβάν. Ἡχητικές δονήσεις ἐκτείνονται, περιοδικές κινήσεις διατρέχουν τήν ἔκταση μέ τίς ἀρμονικές ἢ τά ὑποπολλαπλάσιά τους. Οἱ ἤχοι ἔχουν ἐσωτερικές ιδιότητες, ὕψος, ἔνταση, χροιά. Οἱ ἠχητικές πηγές, τῶν ὀργάνων ἢ τῶν φωνῶν, δέν ἀρκοῦνται νά τίς μεταδίδουν: καθεμία ἀντιλαμβάνεται τίς δικές της, καί ἀντιλαμβάνεται τίς ἄλλες ἀντιλαμβανόμενη τίς δικές της. Πρόκειται γιά ἐνεργητικές ἀντιλήψεις πού «ἀλληλεκφράζονται», ἢ μᾶλλον λήψεις πού λαμβάνονται ἀμοιβαῖα: «Ἀρχικά τό πιάνο μονάχο του παραπονεῖται, σάν πουλί πού τό ἐγκατέλειψε τό ταίρι του· ἀκούγεται τό βιολί, τοῦ ἀποκρίνεται σάν νά ἦταν σ' ἓνα δέντρο πιο δίπλα. Ἦταν σάν τήν ἀπαρχή τοῦ κόσμου...».

Οἱ ἠχητικές πηγές εἶναι μονάδες ἢ λήψεις πού γεμίζουν ἀπό αὐταρέσκεια, ἀπό μιά ἔντονη ἱκανοποίηση, στό μέτρο πού γεμίζουν μέ δικές τους ἀντιλήψεις καί μεταβαίνουν ἀπό τή μιά ἀντίληψη στήν ἄλλη. Καί οἱ νότες τῆς κλίμακας εἶναι αἰώνια ἀντικείμενα, καθαρές Δυνητικότητες πού ἐνεργοποιοῦνται μέσα στίς πηγές, ἀλλά καί καθαρές Δυνατότητες πού ἐνεργοποιοῦνται μέ-

Leibniz ἡ ἐπιστροφή τῆς σκέψης στόν ἑαυτό της φτάνει διαδοχικά μέχρι τό θεῖο (πρβλ. προηγούμενη παραπομπή τοῦ συγγραφέα). Ἦρα ὁ ἐπιλογισμός δηλώνει τήν κίνηση τῆς ἐπιστροφῆς τῆς ψυχῆς στόν Θεό, κίνηση πού συναπαρτίζεται ἀπό τό σύνολο τῶν ἐπιστροφῶν τῆς ψυχῆς στόν ἑαυτό της. (Σ.τ.Μ.)

σα στις δονήσεις ή τις ροές. «Λές και οι οργανοπαϊκτες λιγότερο έπαιζαν τή μικρή φράση και πολύ περισσότερο έκτελουσαν τις τελετές πού εκείνη άπαιτουσε για να έμφανιστεί...».

Όμως νά πού, σ' αυτό τό σύνολο, ό Leibniz προσθέτει τούς όρους μιās μπαρόκ συναυλίας: άν υποθέσουμε ότι ή συναυλία επιμερίζεται σέ δύο ήχητικές πηγές, θεωρούμε ότι ή καθεμία άκούει μονάχα τις δικές της άντιλήψεις, αλλά συμφωνεί μέ τις άντιλήψεις τής άλλης άκόμη καλύτερα άπ' ό,τι άν τις άντιλαμβανόταν, λόγω τών κάθπτων κανόνων άρμονίας πού βρίσκονται ένθυλακωμένοι στην άμοιβαία άυθορμησία τους. Οί συγχορδίες είναι αυτές πού άντικαθιστούν τις όριζόντιες συνδέσεις.¹²

Υπάρχει μιá μεγάλη διαφορά, πού έξαρτάται άπ' αυτόν τόν μπαρόκ όρο πού θέτει ό Leibniz. Είναι ότι στον Whitehead οί λήψεις δεσπόζουν άμέσως οί μέν στις δέ, είτε γιατί δέχονται άλλες λήψεις ως data και σχηματίζουν έναν κόσμο μ' αυτές, είτε γιατί άποκλείουν άλλες λήψεις (άρνητικές λήψεις), αλλά πάντοτε μέσα στό ίδιο διεργαζόμενο σύμπαν. Στόν Leibniz, άντιθέτως, οί μονάδες άποκλείουν μονάχα σύμπαντα άσυνδύνατα μέ τόν δικό τους κόσμο, και όλες οί μονάδες πού ύφίστανται εκφράζουν τόν ίδιο κόσμο χωρίς άποκλεισμό. Καθώς αυτός ό κόσμος δέν ύπάρχει έξω άπό τις μονάδες πού τόν εκφράζουν, εκείνες ούτε δεσπόζουν ούτε έχουν όριζόντιες σχέσεις μεταξύ τους, ούτε και ένδοκόςμιες σχέσεις, αλλά μόνο μιá έμμεση άρμονική σχέση, όταν έχουν τό ίδιο εκφραζόμενο: «άλληλεκφράζονται» χωρίς νά αιχμαλωτίζονται. Θά πούμε ότι και στις δύο περιπτώσεις οί ένότητες τών μονάδων ή τών λήψεων δέν έχουν ούτε πόρτα ούτε παράθυρα. Όμως στόν Leibniz αυτό συμβαίνει γιατί τό είναι-για τόν κόσμο τών μονάδων ύπόκειται σέ έναν και τόν αυτό κόσμο.

12. Πρβλ. τις συνήκες τής συναυλίας, Έπιστολή στόν Arnauld, Άπρίλιος 1687, GPh, II, σ. 95.

Σύμφωνα μέ τόν Whitehead, αντιθέτως, ένας όρος διάνοιξης συντελεῖ ὥστε κάθε λήψη νά εἶναι ἤδη λήψη μιᾶς ἄλλης λήψης, γιά νά τή συλλάβει ἢ γιά νά τήν ἀποκλείσει: ἡ λήψη εἶναι ἐκ φύσεως ἀνοιχτή, ἀνοιχτή στόν κόσμο, χωρίς νά ἔχει νά περάσει ἀπό κάποιο παράθυρο.¹³ Αὐτή ἡ διαφορά ὀφείλεται βεβαίως σέ κάποιον λόγο.

Ὅπως ἔχουμε δεῖ, στόν Leibniz οἱ διακλαδώσεις, οἱ ἀποκλίσεις τῶν σειρῶν, εἶναι ἀληθινά σύνορα μεταξύ τῶν κόσμων πού εἶναι ἀσυνδύνατοι μεταξύ τους· ἔστω κι ἂν οἱ μονάδες πού ὑπάρχουν ἐσωκλείουν πλήρως τόν συνδυνατό κόσμο πού περνᾷ στήν ὑπαρξη. Ἀντιθέτως, γιά τόν Whitehead (καί γιά πολλούς σύγχρονους φιλοσόφους), οἱ διακλαδώσεις, οἱ ἀποκλίσεις, οἱ ἀσυνδυνατότητες, οἱ ἀσυμφωνίες ἀνήκουν στόν ἴδιο παρδαλό κόσμο, πού δέν μπορεῖ πλέον νά ἐσωκλεισθεῖ σέ ἐκφραστικές ἐνότητες, ἀλλά μόνον δημιουργεῖται καί καταλύεται σύμφωνα μέ λαμβάνουσες ἐνότητες καί μέ μεταβλητές μορφολογίες ἢ μεταβαλλόμενες αἰχμαλωσίες. Οἱ ἀποκλίνουσες σειρές χαράσσουν σέ ἕναν καί τόν αὐτό χαοτικό κόσμο μονοπάτια πού πάντοτε διακλαδώνονται, εἶναι ἕνας «χαόκοσμος», ὅπως τόν βρίσκουμε στόν Joyce ἀλλά καί στόν Maurice Leblanc, τόν Borges ἢ τόν Gombrowicz.¹⁴ Ἀκόμη καί ὁ Θεός παύει νά εἶναι τό ὄν πού συγκρίνει τούς κόσμους καί ἐπιλέγει τόν πλουσιότερο συνδυνατό· γίνεται Διαδικασία, πού συγχρόνως καταφάσκει τίς ἀσυνδυνατότητες καί διαβαίνει μέσω αὐτῶν. Τό παιχνίδι τοῦ κόσμου ἔχει ἀλλάξει ἐκ βάθρων, ἀφοῦ ἔγινε τό παιχνίδι πού ἀποκλίνει. Τά ὄντα εἶναι διαμελισμένα, διατη-

13. Τό σχόλιο τοῦ Heidegger εἶχε ὡς ἐξῆς: ἡ μονάδα δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό παράθυρο, ἐπειδή «βρίσκεται ἤδη ἔξω, συμμορφούμενη μέ τό εἶναι της» (*Les problèmes fondamentaux de la phénoménologie*, Gallimard, Paris, 1986, σ. 361).

14. Θά παραπέμψουμε ἰδίως στό παιχνίδι τῶν ἀποκλινοῦσῶν σειρῶν στό *Cosmos* τοῦ Gombrowicz, Denoël, Paris, 1966.

ροῦνται ἀνοιχτά ἀπό ἀποκλίνουσες σειρές, καί τά ἀσυνδύνατα σύνολα πού τά ὠθοῦν πρὸς τά ἔξω, ἀντί νά ἐγκλείονται στόν συνδυνατό καί συγκλίνοντα κόσμο πού ἐκφράζουν ἀπό μέσα. Κατ' αὐτήν τήν ἔννοια, τά μοντέρνα μαθηματικά μπόρεσαν νά ἀναπτύξουν μιά σύλληψη ἰνώδη ἢ νηματώδη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ «μονάδες» δοκιμάζουν πορεῖες μέσα στό σύμπαν καί εἰσέρχονται σέ συνθέσεις πού συνδέονται μέ κάθε πορεία.¹⁵ Εἶναι ἓνας κόσμος συλλήψεων μᾶλλον παρά κλοιῶν.

Μποροῦμε καλύτερα νά καταλάβουμε ὡς πρὸς τί τό Μπαρόκ ἀποτελεῖ μιά μετάβαση. Ὁ κλασικός λόγος ἔχει καταρρεύσει ὑπό τό πλήγμα τῶν ἀποκλίσεων, τῶν ἀσυνδυνατοτήτων, τῶν ἀσυμφωνιῶν, τῶν δυσαρμονιῶν. Ὅμως τό Μπαρόκ εἶναι ἡ ὑστατή ἀπόπειρα νά ἀνασυσταθεῖ ἓνας κλασικός λόγος, καταμερίζοντας τίς ἀποκλίσεις σέ ἰσάριθμους δυνατούς κόσμους, καί καθιστώντας τίς ἀσυνδυνατότητες ἰσάριθμα σύνορα μεταξύ τῶν κόσμων. Οἱ ἀσυμφωνίες πού ἀναδύονται σέ ἓναν καί τόν αὐτό κόσμο μπορεῖ νά εἶναι βίαιες, πάντως ἐπιλύονται σέ συμφωνίες,* ἐπειδή οἱ μόνες μὴ ἀναγώγιμες παραφωνίες εἶναι αὐτές μεταξύ διαφορετικῶν κόσμων. Μέ λίγα λόγια, τό μπαρόκ σύμπαν βλέπει νά ἀπονοῦν οἱ μελωδικές του γραμμές, ἀλλά αὐτό πού μοιάζει νά χάνει τό ξανακερδίζει σέ ἀρμονία, μέσω τῆς ἀρμονίας. Ἀντιμέτωπο μέ τή δύναμη τῶν παραφωνιῶν, ἀνακαλύπτει ἓνα θάλλος ἐκπληκτικῶν, ἀπόμακρων συμφωνιῶν, πού ἀναδιαμορφώνονται μέσα σ' ἓναν ἐπιλεγμένο κόσμο, ἔστω καί μέ τό τίμημα τοῦ κολασμοῦ.

Αὐτή ἡ ἀνασύσταση δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι προσωρινή. Θά ἔλθει τό Νεο-μπαρόκ, μέ τή δική του ἔκρηξη ἀποκλινοῦσῶν σει-

15. Γιά τή νέα μαθηματική μοναδολογία, μετά τόν Riemann, πρβλ. Gilles Chatelet, «Sur une petite phrase de Riemann», *Analytiques*, τχ. 3, Μάιος 1979.

* Ὑπεθυμίζουμε ἐδῶ τήν ἀμφισημία τῆς λέξης *accord*: συμφωνία καί συγχορδία. (Σ.τ.Μ.)

ρῶν στὸν ἴδιο κόσμο, τῆ δική του εἰσβολή ἀσυνδυαστοτήτων στὴν ἴδια σκηγή, ἐκεῖ ὅπου ὁ Σέξτος βιάζει καὶ δέν βιάζει τὴ Λουκρητία, ὅπου ὁ Καίσαρας διασχίζει καὶ δέν διασχίζει τὸν Ρουβίκωνα, ὅπου ὁ Φάνγκ σκοτώνει, σκοτώνεται καὶ οὔτε σκοτώνει οὔτε σκοτώνεται. Ἡ ἴδια ἡ ἄρμονία περνᾷ μιά κρίση, πρὸς ὄφελος μιᾶς διευρυμένης χρωματικῆς κλίμακας, μιᾶς χειραφέτησης τῆς παραφωνίας ἢ τῶν συγχορδιῶν πού δέν ἀναδιαμορφώθηκαν, πού δέν ἀποδόθηκαν σέ μιά τονικότητα. Τό μουσικό μοντέλο εἶναι τό πλέον κατάλληλο γιά νά μᾶς κάνει νά καταλάβουμε τὴν ἄνοδο τῆς ἄρμονίας στό Μπαρόκ, καὶ μετὰ τὴ διάλυση τῆς τονικότητας στό Νεο-μπαρόκ: ἀπό τὸν ἄρμονικό κλοιό στή διάνοιξη σέ μιά πολυτονικότητα ἢ, ὅπως λέει ὁ Boulez, σέ μιά «πολυφωνία πολυφωνιῶν».

III.

ΤΟ ΟΤΙ ΕΧΟΥΜΕ ΕΝΑ ΣΩΜΑ

Ἡ ἀντίληψη μέσα στίς πτυχώσεις

Ὅφειλω νά ἔχω ἓνα σῶμα, εἶναι μιά ἠθική ἀναγκαιότητα, μιά «ἀπαίτηση». Καί, κατά πρῶτον, θά πρέπει νά ἔχω ἓνα σῶμα, ἐπειδή ὑπάρχει κάτι τό σκοτεινό μέσα μου. Ὅμως, ὕστερα ἀπό τό πρῶτο αὐτό ἐπιχείρημα, ἡ πρωτοτυπία τοῦ Leibniz εἶναι μεγάλη. Δέν λέει ὅτι μόνον τό σῶμα ἐξηγεῖ τί τό σκοτεινό ὑπάρχει μέσα στό πνεῦμα. Ἀντιθέτως, τό πνεῦμα εἶναι σκοτεινό, ὁ βυθός τοῦ πνεύματος εἶναι σκοτεινός, καί ἡ σκοτεινή φύση εἶναι αὐτή ἀκριβῶς πού ἐξηγεῖ καί ἀπαιτεῖ ἓνα σῶμα. Ἐς ἀποκαλέσουμε «πρώτη ὕλη» τήν παθητική ἀδυναμία μας ἢ τόν περιορισμό τῆς ἐνεργητικότητάς μας: ἄς ποῦμε ὅτι ἡ πρώτη ὕλη εἶναι μιά ἀπαίτηση γιά ἔκταση, ἀλλά καί γιά ἀντίσταση ἢ ἀντιτυπία, καθώς καί μιά ἐξατομικευμένη ἀπαίτηση νά ἔχουμε ἓνα σῶμα πού νά ἀνήκει σ' ἐμᾶς τούς ἴδιους.¹ Ἀκριβῶς ἐπειδή ὑπάρχουν ἄπειρες ἀτομικές μονάδες, καθεμία ἀπό αὐτές θά πρέπει νά ἔχει ἓνα ἐξατομικευμένο σῶμα, καθώς αὐτό τό σῶμα εἶναι ὁ ἴσκιος τῶν ἄλλων μονάδων πάνω της. Δέν ὑπάρχει κάτι τό σκοτεινό μέσα μας ἐπειδή ἔχουμε ἓνα σῶμα, ἀλλά θά πρέπει νά ἔχουμε ἓνα σῶμα ἐπειδή ὑπάρχει κάτι τό σκοτεινό μέσα μας: τῆ φυσική ἐπαγωγή τοῦ

1. Ἐπιστολές στόν Des Bosses, Μάρτιος 1706 καί Ὀκτώβριος 1706 (μιά πρώτη ὕλη εἶναι «προσῖδια» ἢ «ἐγκαθηλωμένη» σέ κάθε ἐντελέχεια). Οἱ ἐπιστολές στόν Des Bosses, σέ μετάφραση καί σχόλια Christiane Frémont, στό *L'être et la relation*, Vrin, Paris, 1981: πρβλ. τά σχόλια πού ἀφοροῦν τήν ἔννοια τῆς ἀπαίτησης.

Καρτέσιου, ὁ Leibniz τὴν ἀντικαθιστᾶ μὲ μιά ἠθική παραγωγὴ τοῦ σώματος.

Ὅμως αὐτὸ τὸ πρῶτο ἐπιχείρημα ἀφήνει τὴ θέση του σέ ἓνα ἄλλο, πού φαίνεται νά τό ἀντιφάσκει καί εἶναι ἀκόμη πιό πρωτότυπο. Αὐτὴ τὴ φορά θά πρέπει νά ἔχουμε ἓνα σῶμα γιατί τό πνεῦμα μας ἔχει μιά ζώνη ἔκφρασης προνομιακή, εὐκρινή καί διακριτή. Τώρα, ἡ εὐκρινὴς ζώνη εἶναι αὐτὴ πού ἀποτελεῖ τὴν ἀπαίτηση νά ἔχουμε ἓνα σῶμα. Ὁ Leibniz φτάνει μάλιστα στό σημεῖο νά πεῖ πῶς ὅ,τι ἐκφράζω εὐκρινῶς εἶναι ὅ,τι ἔχει «σχέση μὲ τό σῶμα μου».² Καί, πράγματι, ἂν ἡ μονάδα Καίσαρας ἐκφράζει εὐκρινῶς τὴ διέλευση τοῦ Ρουβίκωνα, δέν εἶναι γιατί ὁ ποταμὸς ἔχει μιά σχέση ἐγγύτητας μὲ τό σῶμα του; Τό ἴδιο ἰσχύει καί μέ τίς ἄλλες μονάδες, τῶν ὁποίων ἡ ζώνη εὐκρινουῶς ἔκφρασης συμπίπτει μὲ τόν περιδακτύλιο τοῦ σώματος.

Ἔχουμε ὅμως ἐδῶ μιά ἀντιστροφή τῆς αἰτιότητας, δικαιολογημένη ἀπό κάποιες ἀπόψεις, ἡ ὁποία πάντως δέν θά πρέπει νά μᾶς ἐμποδίσει νά ἀποκαταστήσουμε τὴν ἀληθινὴ τάξη τῆς παραγωγῆς: 1) κάθε μονάδα συμπυκνώνει ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ γεγονότων ἰδιαίτερων, ἀσώματων, ἰδεατῶν, πού δέν βάζουν ἀκόμη στό παιχνίδι τὰ σώματα, ἂν καί μπορούμε νά τὰ δηλώσουμε μόνο μὲ τὴ μορφή «ὁ Καίσαρας διασχίζει τὸν Ρουβίκωνα, δολοφονεῖται ἀπὸ τὸν Βροῦτο...». 2) αὐτὰ τὰ ἰδιαίτερα συμβάντα πού ἐσωκλείονται στὴ μονάδα ὡς πρωταρχικά κατηγορήματα συνιστοῦν τὴ δικὴ τῆς ζώνη εὐκρινουῶς ἔκφρασης ἢ τὸν δικό τῆς «τομέα»: 3) ἔχουν κατ' ἀνάγκη σχέση μὲ ἓνα σῶμα πού ἀνήκει σ' αὐτὴ τὴ μονάδα, καί ἐνσαρκώνονται σέ σώματα πού ἐπιδροῦν ἄμεσα πάνω τῆς. Μὲ λίγα λόγια, ἀκριβῶς ἐπειδὴ κάθε μονάδα ἔχει μιά εὐκρινὴ ζώνη, θά πρέπει νά ἔχει ἓνα σῶ-

2. Ἐκφραση πού ἐπανέρχεται συνεχῶς στὶς Ἐπιστολές στὸν Arnauld, ἰδίως τοῦ Ἀπριλίου 1687.

μα, καθώς αυτή ή ζώνη συνιστά μία σχέση μέ τό σῶμα, ὄχι μία σχέση δεδομένη, ἀλλά μία σχέση γενετική, πού παράγει τό δικό της «relatum». Ἀκριβῶς ἐπειδή ἔχουμε μία εὐκρινή ζώνη, θά πρέπει νά ἔχουμε ἓνα σῶμα ἐπιφορτισμένο νά τή διατρέξει ἢ νά τή διερευνήσει, ἀπό τή γέννηση ὡς τόν θάνατό μας.

Τότε λοιπόν ἀντιμετωπίζουμε δύο δυσκολίες. Γιατί ἡ ἀπαίτηση νά ἔχουμε ἓνα σῶμα θεμελιώνεται ἄλλοτε σέ μία ἀρχή παθητικότητας, στό σκοτεινό καί τό συγκεχυμένο, καί ἄλλοτε στήν ἐνεργητικότητά μας, στό εὐκρινές καί τό διακριτό; Καί, εἰδικότερα, πῶς ἡ ἀπαίτηση τοῦ σώματος μπορεῖ νά ἀπορρέει ἀπό τό εὐκρινές καί τό διακριτό; Ὅπως λέει ὁ Arnauld, πῶς αὐτό πού ἐκφράζω εὐκρινῶς καί διακριτά μπορεῖ νά ἔχει σχέση μέ τό σῶμα μου, πού ὅλες οἱ κινήσεις του εἶναι γνωστές μονάχα στά σκοτεινά;³

Οἱ μοναδικότητες κάθε μονάδας προεκτείνονται μέχρι τίς μοναδικότητες τῶν ἄλλων, πρὸς κάθε κατεύθυνση. Συνεπῶς, κάθε μονάδα ἐκφράζει ὀλόκληρο τόν κόσμο, ἀλλά στά σκοτεινά, συγκεχυμένα, ἐπειδή ἡ ἴδια εἶναι πεπερασμένη ἐνῶ ὁ κόσμος ἄπειρος. Γι' αὐτό ὁ βυθός τῆς μονάδας εἶναι τόσο πολύ σκοτεινός. Καθώς ὁ κόσμος δέν ὑφίσταται ἔξω ἀπό τίς μονάδες πού τόν ἐκφράζουν, ἐσωκλείεται σέ καθεμία μέ τή μορφή ἀντιλήψεων ἢ «παριστάντων», ἐνεργῶν στοχείων ἀπείρως μικρῶν.⁴ Γιὰ μία ἀκόμη φορά, καθώς ὁ κόσμος δέν ὑφίσταται ἔξω ἀπό τίς μονάδες, θά πρόκειται γιά μικρές ἀντιλήψεις ἄνευ ἀντικειμένου, παραισθητικές μικροαντιλήψεις. Ὁ κόσμος ὑφίσταται μόνο μέσα στά παριστάντα του, ὅπως αὐτά ἐσωκλείονται σέ κάθε μονάδα. Εἶναι ἓνας παφλασμός, μία βοή, μία ὁμίχλη, ἓνας κονιορ-

3. Arnauld, Ἐπιστολή στόν Leibniz, Αὐγουστος 1687.

4. *Μοναδολογία*, § 63: «... κι ἐπειδή τό σύμπαν ἔχει διευθετηθεῖ κατά τέλεια τάξη, πρέπει νά ὑπάρχει τάξη καί στό παριστάν, δηλαδή στίς ἀντιλήψεις τῆς ψυχῆς».

τός ἐν χωρῶ. Εἶναι μιά κατάσταση θανάτου ἢ καταληψίας, ὕπνου ἢ ὑπνηλίας, λιποθυμίας, σκοτοδίνης. Εἶναι λές κι ὁ βυθός κάθε μονάδας ἔχει συσταθεῖ ἀπό ἄπειρες μικρές πτυχώσεις (καμπές) πού συντίθενται καί ἀποσυντίθενται ἀδιάκοπα πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις, ὥστε ἡ αὐθορμησία τῆς μονάδας νά μοιάζει μέ τὴν αὐθορμησία ἑνός κοιμώμενου πού στριφογυρνᾷ στό μαξιλάρι του.⁵

Οἱ μικροαντιλήψεις ἢ τὰ παριστάντα τοῦ κόσμου εἶναι αὐτές οἱ μικρές πτυχώσεις πρὸς κάθε κατεύθυνση, πτυχώσεις ἐντὸς πτυχώσεων, πτυχώσεις ἐπὶ πτυχώσεων, πτυχώσεις κατὰ πτυχώσεις, ἕνας πίνακας τοῦ Hantai, ἢ μιά τοξική παραίσθησις τοῦ Clérambault.⁶ Καί οἱ μικρές αὐτές σκοτεινές, συγκεχυμένες ἀντιλήψεις συνθέτουν τίς μακροαντιλήψεις μας, τίς συνειδητές, εὐκρινεῖς καί διακριτές συναισθήσεις* [aperceptions]: δέν θά προέκυπτε ποτέ μιά συνειδητὴ ἀντίληψη ἂν δέν ἐνσωμάτωσε ἕνα ἄπειρο σύνολο ἀπὸ μικρές ἀντιλήψεις πού νά ἀποσταθεροποιοῦν τὴν προηγούμενη μακροαντίληψη καί νά προετοιμάζουσαν τὴν ἐπόμενη. Πῶς ἕνας πόνος θά διαδέχεται μιά ἡδονή, ἂν χίλιοι-δυὸ μικροὶ πόνοι ἢ μᾶλλον ἡμι-πόνοι δέν θά ἦταν ἤδη διεσπαρμένοι μέσα στὴν ἡδονή, οἱ ὁποῖοι πρόκειται νά συνενωθοῦν

5. Γιά τίς μικρές ἀντιλήψεις καί τὰ μικρά κεντρίσματα, πρὸβλ. *Nouveaux essais*, II, κεφ. 1, §§9-25· κεφ. 20, §§6-9· κεφ. 21, §§29-36.

6. Ὁ Clérambault, παρακινήμενος ἀπὸ τὴν ἀγάπη του γιὰ τίς πτυχώσεις, ἀνέλυσε τίς ἐπιλεγόμενες «λιλιπούτειες» παραισθήσεις, πού σημαδεύονται ἀπὸ αὐλακώσεις, δικτυωτά πλέγματα καί λαβυρίθους: τό πνεῦμα τοῦ τοξικομανῆ «περιζώνεται ἀπὸ ἕνα πέπλο [ὅπου] τό παιχνίδι τῶν πτυχώσεων καθιστᾷ ἄνιση τῇ διαφάνεια» (*Œuvre psychiatrique*, I, PUF, Paris, 1942, σσ. 204-250).

* Πρὸβλ. τὸν ὄρισμό τῆς συναίσθησις πού δίνει ὁ Leibniz στό 4ο τμήμα τοῦ *Principes de la Nature and de la Grace* (1714): «ἡ συνείδησις ἢ ἡ ἐπιλογιστικὴ γνῶσις αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς κατάστασις». Στά ἑλληνικὰ ἀποδίδεται ἐναλλακτικὰ ὡς κατὰληψη. (Σ.τ.Μ.)

στόν συνειδητό πόνο; "Όσο ξαφνικά κι ἄν ρίξω τή ραβδιά στόν σκύλο ἐνῶ ἐκεῖνος τρώει, θά ἔχουν ὑπάρξει οἱ μικρές ἀντιλήψεις τῆς ἔλευσής μου στά πνιχτά, τῆς ἐχθρικής μου ὀσμῆς, τῆς ἄρσης τοῦ ραβδιοῦ, πού ἐξυπονοοῦνται στή μεταστροφή τῆς ἡδονῆς σέ πόνο. Πῶς ἡ πείνα θά διαδεχόταν τόν κορεσμό ἄν χίλιες-δύο στοιχειώδεις πείνες (ἀλάτων, ζάχαρης, λίπους κτλ.) δέν πρόκειται νά ξεσπάσουν σέ ποικίλους ἀνεπαίσθητους ρυθμούς; Καί, ἀντιστρόφως, ὁ κορεσμός διαδέχεται τήν πείνα, ὅταν ἱκανοποιοῦνται ὅλες αὐτές οἱ μικρές πείνες.

Οἱ μικρές ἀντιλήψεις ἀποτελοῦν τόσο τή μετάβαση ἀπό τή μιά ἀντίληψη στήν ἄλλη, ὅσο καί τά συστατικά κάθε ἀντίληψης. Συνιστοῦν τήν κατεξοχήν ζωική ἢ ἐμφυχη κατάσταση: τήν ἀνησυχία. Εἶναι «κεντρίσματα», μικρές πτυχές πού εἶναι παρούσες τόσο στήν ἡδονή ὅσο καί στόν πόνο. Τά κεντρίσματα εἶναι τά παριστάντα τοῦ κόσμου μέσα στήν κεκλεισμένη μονάδα. Τό ζῶο ἢ ἡ ψυχή πού παραμονεύει μήπως φανεῖ ὁ κίνδυνος σημαίνει ὅτι ὑπάρχουν πάντοτε μικρές ἀντιλήψεις πού δέν ἐνσωματώνονται στήν προηγούμενη καί τρέφουν ἐκεῖνη πού πρόκειται νά καταφτάσει: «αὐτό ἦταν λοιπόν!».

Τό μακροσκοπικό διακρίνει τίς ἀντιλήψεις καί τίς ὀρέξεις πού ἀποτελοῦν τή μετάβαση ἀπό τή μιά ἀντίληψη στήν ἄλλη. Αὐτός εἶναι ὁ ὅρος τῶν μεγάλων σύνθετων πτυχώσεων, τῶν ντραπέ. "Όμως τό μικροσκοπικό ἐπίπεδο δέν διακρίνει πλέον τίς μικρές ἀντιλήψεις ἀπό τίς μικρές κλίσεις: κεντρίσματα ἀνησυχίας πού συνιστοῦν τήν ἀστάθεια κάθε ἀντίληψης.⁷ Ἡ θεωρία τῶν μικρῶν ἀντιλήψεων στηρίζεται λοιπόν σέ δύο λόγους: ἕναν μεταφυσικό λόγο, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο κάθε ἀντιλαμβανόμενη μονάδα ἐκφράζει ἕναν ἄπειρο κόσμο, τόν ὁποῖο ἐσωκλείει· ἕναν ψυ-

7. Γιά τή διάκριση ἀνάμεσα σέ μιά μικροσκοπική καί μιά μακροσκοπική διαδικασία στά πλαίσια τῆς λήψης, πρβλ. Whitehead, *Process and Reality*, σ. 129.

χολογικό λόγο, σύμφωνα με τόν όποιο κάθε συνειδητή αντίληψη ένέχει αυτές τις άπειρες μικρές αντίληψεις πού τήν προετοιμάζουν, τή συνθέτουν ή τήν ακολουθοῦν. Από τό κοσμολογικό στό μικροσκοπικό, αλλά και από τό μικροσκοπικό στό μακροσκοπικό.

Εἶναι ἴδιον τῆς αντίληψης νά κονιορτοποιεῖ τόν κόσμο, αλλά και νά πνευματικοποιεῖ τόν κονιορτό.⁸ Τό ὄλο ζήτημα ἔγκειται στό πῶς μεταβαίνουμε από τις μικρές αντίληψεις στις συνειδητές αντίληψεις, από τις μερικές αντίληψεις στις συνολικές αντίληψεις. Μήπως μέσα από μία διαδικασία συνόλισης, ὅπως ὅταν αντιλαμβάνομαι ἕνα ὄλον τοῦ ὁποίου τά μέρη μου εἶναι ἀνεπαίσθητα; Ἔτσι συλλαμβάνω τόν ρόχθο τῆς θάλασσας ή τήν ὀχλοσοή, ὅμως ὄχι και τό μούρμουρο κάθε κύματος ή κάθε προσώπου, πού ὡστόσο συνθέτουν τόν ρόχθο ή τή βοή. Ὅμως, ἂν και ὁ Leibniz ἐκφράζεται μερικές φορές μ' αὐτούς τούς ὄρους ὀλότητας, δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ μία πρόσθεση ὁμοιογενῶν μερῶν, αλλά μέ κάτι ἄλλο.⁹ Δέν πρόκειται γιά σχέση μερῶν-ὄλου, ἐφόσον τό ὄλον μπορεῖ νά εἶναι ἐξίσου ἀσύλληπτο ὅσο και τά μέρη, ὅπως ὅταν δέν αντιλαμβάνομαι τόν θόρυβο τοῦ ὑδρόμυλου μέ τόν ὁποιο ἔχω τόσο πολύ ἐξοικειωθεῖ. Καί μία βοή, μία σκοτοδίνη, εἶναι σύνολα, χωρίς νά εἶναι κατ' ἀνάγκη συνειδητές αντίληψεις.

Εἶναι ἀλήθεια πῶς ὁ Leibniz δέν παραλείπει ποτέ νά διευ-

8. Μ' αυτές ἀκριβῶς τις λέξεις ὁ Gabriel Tarde ὀρίζει τή «μοναδολογία», τήν ὁποία και ἐπικαλεῖται: «*Monadologie et sociologie*», στό *Essais et mélanges sociologiques*, Maloine, Paris, 1895, σ. 335.

9. Γι' αὐτό τό πρόβλημα, μέ τό παράδειγμα τοῦ ρόχθου τῆς θάλασσας, τά κύρια κείμενα εἶναι τά ἐξῆς: *Discours de métaphysique* §33· Ἐπιστολή στόν Arnauld, Ἀπρίλιος 1687· *Considération sur la doctrine d'un Esprit universel*, § 14· *Μοναδολογία*, §§ 20-25· *Principes de la Nature et de la Grâce*, § 13. Ὁ Elias Canetti ἐπανήλθε πρόσφατα στή θεωρία τῶν μικρῶν κεντρισμάτων, αλλά τήν ἀνέπλασε σέ ἀπλή ὑποδοχή, συσσώρευση και διάδοσῃ ἐντολῶν πού προέρχονται ἀπ' ἔξω: *Masse et puissance*, Gallimard, Paris, 1966, σ. 321.

κρινίσει ότι ἡ σχέση τῆς μικρῆς ἀντίληψης μέ τῆ συνειδητῆ ἀντίληψη δέν εἶναι σχέση μέρους πρός ὄλον ἀλλά συνηθισμένον πρός ἀξιοσημείωτο ἢ ἀξιόλογο: «Αὐτό πού εἶναι ἀξιοσημείωτο θά πρέπει νά συντίθεται ἀπό μέρη πού δέν εἶναι ἀξιοσημείωτα».¹⁰ Θά πρέπει νά ἐννοήσουμε κυριολεκτικά, δηλαδή μαθηματικά, ὅτι μιά συνειδητῆ ἀντίληψη παράγεται ὅταν δύο τουλάχιστον ἕτερογενῆ μέρη εἰσέρχονται σέ μιά διαφορική σχέση πού ὀρίζει μιά ἰδιαιτερότητα. Εἶναι σάν τήν ἐξίσωση τῆς περιφέρειας ἐν γένει: $yd y + xdx = 0$, ὅπου τό $dy/dx = x/y$ ἐκφράζει ἕνα καθορισμὸ μέγεθος. Ἔστω τό πράσινο χρῶμα: βεβαίως, τό κίτρινο [κ] καί τό μπλέ [μ] μποροῦν νά εἶναι ἀντιληπτά, ἀλλά, ἂν ἡ ἀντίληψή τους χαθεῖ, λόγω τοῦ ὅτι ἔγινε μικρή, εἰσέρχονται σέ μιά διαφορική σχέση ($dx/dμ$) πού ἐκφράζει τό πράσινο. Καί τίποτα δέν ἐμποδίζει τό κίτρινο ἢ τό μπλέ, τό καθένα γιά δικό του λογαριασμό, νά μὴν εἶναι ἤδη καθορισμένο ἀπό τῆ διαφορική σχέση τῶν δύο χρωμάτων πού μᾶς διαφεύγουν ἢ τῶν δύο βαθμῶν τῆς φωτοσκίασης: $dx/dy = K$. Ἔστω ἡ πείνα: πρέπει ἡ ἔλλειψη ζάχαρης, ἡ ἔλλειψη λίπους κτλ. νά εἰσέλθουν σέ διαφορικές σχέσεις πού νά ὀρίζουν τήν πείνα ὡς κάτι τό ἀξιοσημείωτο ἢ τό ἀξιόλογο. Ἔστω ὁ ρόχθος τῆς θάλασσας: πρέπει δύο κύματα τουλάχιστον νά εἶναι μικρο-ἀντιληπτά σάν νά ἐκκολάπτονται καί νά εἶναι ἕτερογενῆ, ὥστε νά εἰσέλθουν σέ μιά σχέση ἱκανή νά καθορίσει τήν ἀντίληψη μιᾶς τρίτης, πού «ἐξέχει» ὡς πρός τίς ἄλλες καί γίνεται συνειδητῆ (κάτι πού συνεπάγεται ὅτι βρισκόμαστε πολύ κοντά στή θάλασσα). Ἔστω ἡ θέση ἑνός κοιμώμενου: πρέπει ὅλες οἱ μικρές στολιδώσεις, ὅλες οἱ μικρές πτυχές, νά εἰσέλθουν σέ σχέσεις πού νά παράγουν μιά στάση, ἕνα habitus, μιά μεγάλη ἐλικοειδῆ πτύχωση, ἱκανή νά τίς ἐνσωματώσει. Ἡ μακροσκοπική «καλή μορφή» ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπό μικροσκοπικές διαδικασίες.

10. *Nouveaux essais*, II, κεφ. 1, § 18.

Κάθε συνείδηση είναι κατώφλι. Χωρίς αμφιβολία, θά πρέπει σέ κάθε περίπτωση νά ποῦμε γιατί τό κατώφλι είναι τό ἄλφα ἢ τό βῆτα. Ὅμως, ἂν παρουσιάσουμε τά κατώφλια ὡς ἰσάριθμα minima συνείδησης, οἱ μικρές ἀντιλήψεις εἶναι κάθε φορά ἀκόμη μικρότερες ἀπό τό δυνατό minimum: κατ' αὐτήν τήν ἔννοια, ἀπείρως μικρές. Ἐπιλέγονται σέ κάθε τάξη ἐκεῖνες πού εἰσέρχονται σέ διαφορικές σχέσεις, καί παράγουν ἔτσι τήν ποιότητα πού ἀνακύπτει στό κατώφλι αὐτῆς τῆς συνείδησης (τό πράσινο, λόγου χάρη). Οἱ μικρές ἀντιλήψεις, συνεπῶς, δέν εἶναι μέρη τῆς συνειδητῆς ἀντίληψης ἀλλά προαπαιτούμενα ἢ γενετικά στοιχεῖα, «διαφορικά τῆς συνείδησης». Ἀκόμη περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ὁ Fichte, ὁ Salomon Maïmon, ὁ πρῶτος μετακαντιανός πού ἐπιστρέφει στόν Leibniz, συνάγει ὅλες τίς συνέπειες ἑνός τέτοιου ψυχικοῦ αὐτοματισμοῦ τῆς συνείδησης: ἀντί ἢ ἀντίληψη νά προϋποθέτει ἓνα ἀντικείμενο ἰκανό νά μᾶς ἐπηρεάσει, καθώς καί τίς συνθῆκες ὑπό τίς ὁποῖες θά ἦταν δυνατόν νά ἐπηρεασθοῦμε, ὁ ἀμοιβαῖος καθορισμός τῶν διαφορικῶν (dy/dx) ὁδηγεῖ στόν πλήρη καθορισμό τοῦ ἀντικειμένου ὡς ἀντίληψης, καί τήν καθορισμότητα τοῦ χωροχρόνου ὡς ὅρου. Ἐκτός τῆς καντιανῆς μεθόδου τῆς ὀροεξάρτησης, ὁ Maïmon ἀποκαθιστᾷ μιά μέθοδο ἐσωτερικῆς ὑποκειμενικῆς γένεσης: ἀνάμεσα στό κόκκινο καί τό πράσινο δέν ὑπάρχει μόνο μιά ἐξωτερική ἐμπειρική διαφορά ἀλλά καί μιά ἔννοια ἐσωτερικῆς διαφορᾶς, ὥστε «ὁ τρόπος τῆς διαφορικῆς σχέσης νά συνιστᾷ τό ἐξωτερικό ἀντικείμενο καί οἱ σχέσεις τῶν διαφορικῶν τίς σχέσεις ἀνάμεσα στά διαφορετικά ἀντικείμενα». ¹¹ Τόσο τό φυσικό ἀντικείμενο ὅσο καί ὁ μαθηματι-

11. Salomon Maïmon, *Versuch über Transzendentalphilosophie*, Christian Voß & Sohn, Berlin, 1790, σ. 33. Ὁ Kant θά ἐκφράσει τήν κριτική του στήν ἐπιστολή στόν Marcus Herz, ὅπου καταλογίζει στόν Maïmon ὅτι ἀποκαθιστᾷ τήν ἀπειρη νόηση. Ὁ Martial Gueroult ἔκανε μιά ἀνασκόπηση τοῦ ἔργου τοῦ Maïmon ἐπιμένοντας στά «διαφορικά τῆς συνείδησης»

κός χώρος παραπέμπουν σέ μιά υπερβατολογική (διαφορική καί γενετική) ψυχολογία τῆς ἀντίληψης. Ὁ χωροχρόνος παύει νά εἶναι ἓνα καθαρό δεδομένο, γιά νά γίνει τό σύνολο ἢ τό πλέγμα τῶν διαφορικῶν σχέσεων μέσα στό ὑποκείμενο, ἐνῶ τό ἴδιο τό ἀντικείμενο παύει νά εἶναι ἓνα ἐμπειρικό δεδομένο, γιά νά γίνει τό προϊόν αὐτῶν τῶν σχέσεων μέσα στή συνειδητή ἀντίληψη. Ἔτσι ὑπάρχουν Ἰδέες τῆς νόησης, τό πράσινο ὡς ιδιότητα πού εἶναι ἡ ἐνεργοποίηση ἑνός αἰώνιου Ἀντικειμένου ἢ μιᾶς Ἰδέας μέσα στό ὑποκείμενο, ἐξίσου ὅσο καί ἓνα ἄλφα ἢ βῆτα σχῆμα ὡς καθορισμός τοῦ χώρου.

Ἄν ἀντιτείνει κάποιος, ὅπως τό ἔκανε ὁ Kant, ὅτι μιά τέτοια σύλληψη ἐπανεισάγει μιά ἄπειρη νόηση, ἴσως θά πρέπει νά ἀπαντήσουμε ὅτι μονάχα ἐδῶ τό ἄπειρο ἐκλαμβάνεται ὡς παρουσία ἑνός ἀσυνειδήτου στήν ἄπειρη νόηση, ἑνός ἄσκειπτου στήν πεπερασμένη σκέψη, ἑνός μή ἐγώ στό πεπερασμένο ἐγώ, μιά παρουσία πού ὁ Kant θά ἀναγκαστεῖ ὁ ἴδιος νά ἀνακαλύψει μέ τή σειρά του ὅταν θά ἐμβαθύνει στή διαφορά ἀνάμεσα σέ ἓνα καθορίζον καί ἓνα καθορίσιμο ἐγώ.* Γιά τόν Μαϊμον, ὅπως καί γιά τόν Leibniz, ὁ ἀμοιβαῖος καθορισμός τῶν διαφορικῶν δέν παραπέμπει σέ μιά ἄπειρη νόηση, ἀλλά στίς μικρές ἀντιλήψεις ὡς παριστάντα τοῦ κόσμου στό πεπερασμένο ἐγώ (ἀπό ἐδῶ ἀπορρέει ἡ σχέση μέ μιά ἄπειρη νόηση, καί ὄχι τό ἀντίστροφο). Τό ἐν ἐνεργείᾳ ἄπειρο μέσα στό πεπερασμένο ἐγώ εἶναι ἀκριβῶς ἡ μπαρόκ θέση ἰσορροπίας ἢ ἀνισορροπίας.

Καταλαβαίνουμε πῶς τό ἴδιο ἐπιχείρημα θά μπορεῖ νά ἐπικαλεῖται ἄλλοτε τό σκοτεινό καί ἄλλοτε τό φωτεινό. Αὐτό συμ-

καί στήν ἀρχή τοῦ ἀμοιβαίου καθορισμοῦ πού τά διέπει: *La philosophie transcendante de Salomon Maïmon*, Alcan, Paris, 1929, κεφ. II.

* Πρβλ. *Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου*, Ὑπερβατική διαλεκτική, βιβλίο II, κεφ. I: «Γιά τούς παραλογισμούς τοῦ καθαροῦ λόγου» (2ῃ ἔκδ.). (Σ.τ.Μ.)

βαίνει γιατί στόν Leibniz τό φωτεινό ἀνέρχεται ἀπό τό σκοτεινό, ἀλλά καί βυθίζεται ἀδιάκοπα στό σκοτεινό. Ἔτσι ἡ καρτεσιανή κλίμακα σκοτεινό-φωτεινό-συγχευμένο-διακριτό προσλαμβάνει ἓνα νόημα ἐντελῶς καινούργιο ἀλλά καί σχέσεις ἐντελῶς καινούργιες. Οἱ μικρές ἀντιλήψεις συνιστοῦν τόν σκοτεινό κονιορτό τοῦ κόσμου πού ἐσωκλείεται σέ κάθε μονάδα, τόν σκοτεινό βυθό. Οἱ διαφορικές σχέσεις ἀνάμεσα σ' αὐτά τά ἐνεργεία ἀπείρως μικρά εἶναι ἐκεῖνες πού ἐξάγουν πρὸς τό φωτεινό, δηλαδή πού συνιστοῦν μιά εὐκρινή ἀντίληψη (τό πράσινο) μέ ὀρισμένες μικρές ἀντιλήψεις σκοτεινές, ξέθωρες (κίτρινο καί μπλέ). Ἐξάλλου, τό κίτρινο καί τό μπλέ μποροῦν ἀναμφίβολα νά εἶναι τά ἴδια εὐκρινεῖς καί διακριτές ἀντιλήψεις, ὑπό τόν ὄρο ὅμως ὅτι ἐπίσης ἐξάγονται, τό καθένα ἀπ' τῆ δική του πλευρά, ἀπό διαφορικές σχέσεις ἀνάμεσα σέ ἄλλες μικρές ἀντιλήψεις: διαφορικά διαφορετικῶν τάξεων. Πάντοτε οἱ διαφορικές σχέσεις ἐπιλέγουν τίς μικρές ἀντιλήψεις πού εἰσέρχονται σέ κάθε περίπτωση καί παράγουν ἢ ἐξάγουν τῆ συνειδητῆ ἀντίληψη πού θά προκύψει. Ἔτσι ὁ διαφορικός λογισμὸς εἶναι ὁ ψυχικὸς μηχανισμὸς τῆς ἀντίληψης, ὁ αὐτοματισμὸς πού συγχρόνως βυθίζεται στό σκοτεινό καί καθορίζει τό φωτεινό, ἀδιαρρήκτως: ἐπιλογή τῶν μικρῶν σκοτεινῶν ἀντιλήψεων καί ἐξαγωγή τῆς εὐκρινουῆς ἀντίληψης.

Ἐνας τέτοιος αὐτοματισμὸς θά πρέπει νά γίνῃ ἀντιληπτός μέ δύο τρόπους, καθολικά καί ἀτομικά. Ἄφενός, ἐφόσον ὁ ἴδιος κόσμος ἐσωκλείεται σέ ὅλες τίς ὑφιστάμενες μονάδες, αὐτές παρουσιάζουν τίς ἴδιες ἄπειρες μικρές ἀντιλήψεις καί τίς ἴδιες διαφορικές σχέσεις πού παράγουν μέσα τους παραδόξως ὅμοιες συνειδητές ἀντιλήψεις. Ὅλες οἱ μονάδες ἀντιλαμβάνονται ἔτσι τό ἴδιο πράσινο, τὴν ἴδια νότα, τόν ἴδιο ποταμό, καί σέ κάθε περίπτωση ἓνα καί τό αὐτό αἰώνιο ἀντικείμενο εἶναι ἐκεῖνο πού ἐνεργοποιεῖται μέσα τους. Ὅμως, ἀφετέρου, ἡ ἐνεργοποίηση

είναι διαφορετική ανάλογα με κάθε μονάδα, ώστε δύο μονάδες να μὴ ἀντιλαμβάνονται ποτέ τό ἴδιο πράσινο, στόν ἴδιο βαθμό φωτοσκίασης. Θά λέγαμε ὅτι κάθε μονάδα κατέχει προνομιακά ὀρισμένες διαφορικές σχέσεις, πού τῆς δίνουν προνομιακές ἀντιλήψεις καί ἀφήνει τίς ἄλλες σχέσεις νά ὑπολείπονται τοῦ ἀναγκαίου βαθμοῦ ἤ, πολύ περισσότερο, ἀφήνει ἄπειρες μικρές ἀντιλήψεις νά ἐπιβιώνουν μέσα της χωρίς νά προσλαμβάνει τό σύνολο τῶν σχέσεων. Τελικά, ὅλες οἱ μονάδες ἔχουν, συνεπῶς, ἄπειρες συνδυνατές μικρές ἀντιλήψεις, ἀλλά οἱ διαφορικές σχέσεις πού πρόκειται νά ἐπιλέξουν ὀρισμένες γιά νά παραγάγουν εὐκρινεῖς ἀντιλήψεις εἶναι ἰδιαιτέρες γιά καθεμία ἀπό τίς μονάδες. Κατ' αὐτήν τήν ἔννοια κάθε μονάδα, ὅπως ἔχουμε δεῖ, ἐκφράζει τόν ἴδιο κόσμο ὅπως καί οἱ ἄλλες, ἀλλά διαθέτει ἐξίσου μιά ζώνη εὐκρινοῦς ἔκφρασης πού τῆς ἀνήκει κατ' ἀποκλειστικότητα, καί πού διακρίνεται ἀπό ἐκείνη κάθε ἄλλης μονάδας: τόν δικό της «τομέα».

Αὐτό ἀκριβῶς φαίνεται ἄν ἐπιμείνουμε στό εὐκρινές καί τό διακριτό, στά πλαίσια τῆς λαίμπνιτσιανῆς ταξινομήσης τῶν ἰδεῶν. Ἀντίθετα ἀπό τόν Καρτέσιο, ὁ Leibniz ξεκινᾷ ἀπό τό σκοτεινό: τό φωτεινό βγαίνει ἀπό τό σκοτεινό μέσω μιᾶς γενετικῆς διαδικασίας. Ἐξίσου, τό φωτεινό βυθίζεται μέσα στό σκοτεινό, καί βυθίζεται ἀδιάκοπα: εἶναι μιά φωτοσκίαση ἐκ φύσεως, εἶναι ἀνάπτυγμα τοῦ σκοτεινοῦ, εἶναι λιγότερο ἢ περισσότερο φωτεινό ἔτσι ὅπως τό φανερώνει ἡ εὐαισθησία.¹² Ἔτσι λύνουμε τό προηγούμενο παράδοξο: ἔστω κι ἄν ὑποθέτουμε ὅτι ἐδραιώνονται οἱ ἴδιες διαφορικές σχέσεις σέ ὅλες τίς μονάδες, δέν προσεγγίζεται σέ

12. Ἐπιστολή στόν Arnauld, Ἀπρίλιος 1687: αὐτή ἡ ἀντίληψη, «παρότι σκοτεινή καί συγκεχυμένη, τήν ὁποία ἔχει προκαταβολικά ἡ ψυχὴ, εἶναι ἡ ἀληθινὴ αἰτία γιά ὅ,τι θά συμβεῖ καθὼς καί γιά τήν εὐκρινέστερη ἀντίληψη πού θά ἔχει ἐκ τῶν ὑστέρων ὅταν θά ἀναπτυχθεῖ ἡ σκοτεινότητά». Ἐπίσης, *Nouveaux essais*, II, κεφ. 29, §2.

ὅλες ὁ βαθμὸς φωτεινότητας πού ἀποκτᾶ ἡ συνειδητὴ ἀντίληψη σύμφωνα μέ τό κατώφλι της.

Καί, προπάντων, μπορούμε νά ἐξηγήσουμε τίς δύο δυσκολίες πού συναντήσαμε στήν ἀρχή: ὅτι ἡ ἴδια ἀπαίτηση προβάλλεται ἄλλοτε γιά τό σκοτεινό, ἄλλοτε γιά τό φωτεινό, καί ὅτι τό ἴδιο τό φωτεινό ἐξαρτᾶται ἀπό αὐτό πού εἶναι γνωστό μονάχα στά σκοτεινά. Καί τοῦτο γιατί προσιδιάζει στό φωτεινό νά βγαίνει ἀπό τό σκοτεινό, σάν αὐτό νά γινόταν μέσα ἀπό κάποιο φίλτρο κάτω ἀπό ἀλλεπάλληλα φίλτρα, γιά τό διακριτό καί τό συγκεχυμένο κτλ.¹³ Πράγματι, οἱ διαφορικές σχέσεις παίζουν στ' ἀλήθεια ἕναν ρόλο φίλτρου καί ἤδη ἀπειρων φίλτρων, ἐφόσον ἀφήνουν νά περάσουν οἱ μοναδικές μικρές ἀντιλήψεις πού εἶναι ἱκανές νά ἀποφέρουν μιᾶ ἀντίληψη σχετικά εὐκρινή κατά περίπτωση. Ὅμως, καθὼς τά φίλτρα ἀλλάζουν φύση σέ κάθε ἐπίπεδο, πρέπει νά ποῦμε ὅτι τό φωτεινό εἶναι σχετικά σκοτεινό καί ἀπολύτως συγκεχυμένο, ὅπως καί τό διακριτό εἶναι σχετικά συγκεχυμένο καί ἀπολύτως ἀνισόστοιχο. Ποιά εἶναι λοιπόν ἡ ἐμβέλεια τῆς καρτεσιανῆς ἔκφρασης «εὐκρινές καί διακριτό», τήν ὁποία μολαταῦτα διατηρεῖ ὁ Leibniz; Πῶς μπορεῖ νά πεῖ ὅτι ἡ προνομιακὴ ζώνη κάθε μονάδας εἶναι ὄχι μόνον εὐκρινῆς ἀλλά καί διακριτῆ, ἐνῶ ἔγκριται σ' ἕνα συγκεχυμένο συμβάν;

Μπορεῖ νά πεῖ κάτι τέτοιο γιατί ἐκ φύσεως ἡ εὐκρινῆς ἀντίληψη δέν εἶναι ποτέ διακριτῆ ἀλλά εἶναι «διακεκριμένη», μέ τήν ἔννοια ὅτι εἶναι ἀξιοσημείωτη, ἀξιόλογη: εἶναι κρίσιμη σέ σχέση μέ ἄλλες ἀντιλήψεις, καί τό πρῶτο φίλτρο εἶναι ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό φίλτρο πού ἐφαρμόζεται στά συνηθισμένα γιά νά συναγάγει τό

13. Γιά τά φίλτρα ἡ τήν κλίμακα διαβάθμισης, καθὼς καί τήν ἀντίθεση τοῦ Leibniz μέ τόν Καρτέσιο ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, πρὸλ. Yvon Belaval, *Leibniz critique de Descartes*, Gallimard, Paris, 1978, σσ. 164-167 (καί Michel Serres, *Le système de Leibniz*, I, σσ. 107-126). Στό βιβλίο του ὁ Belaval ἐπιχειρεῖ μιᾶ σέ βάθος ἀνάλυση τῆς λογικῆς τῆς ἰδέας στόν Leibniz.

ἀξιοσημείωτο (εὐκρινές καί διακεκριμένο).¹⁴ Ὅμως τό διακριτό, γιά νά ἀκριβολογοῦμε, προϋποθέτει ἕνα ἄλλο φίλτρο πού ἐκλαμβάνει τό ἀξιοσημείωτο ὡς κανονικό καί συνάγει τίς μοναδικότητες: τίς ἐσωτερικές μοναδικότητες τῆς ἰδέας ἢ τῆς διακριτῆς ἀντίληψης. Πρέπει μήπως νά ἐπικαλεστοῦμε ἕνα ἄλλο φίλτρο, τῆς ἰσοστοιχίας ἢ τῆς πληρότητας, πού νά συνάγει ἀπό τό μοναδικό τό συνηθισμένο, ἔστω κι ἂν ἡ ὀργάνωση τῶν φίλτρων θά ἦταν ἕνα κυκλικό σύστημα, ἐνῶ αὐτό τό τελευταῖο φίλτρο ὑπερβαίνει τίς δυνατότητές μας; Πάντως, ἡ συνολική κατάστρωση τοῦ συστήματος εἶναι αὐτή πού θά μᾶς ἐπέτρεπε νά ἀναφωνήσουμε μαζί, σάν τόν Βαλτάσαρ: «Ὅλα εἶναι συνηθισμένα!» καί: «Ὅλα εἶναι μοναδικά!»

Ἐδῶ δέν μᾶς ἐνδιαφέρει τόσο ἡ ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τῆς ἰδέας, ὅσο τά διαφορετικά νοήματα τοῦ μοναδικοῦ. Ἐχουμε συναντήσει τό μοναδικό μέ τρία νοήματα: ἡ μοναδικότητα εἶναι κατ' ἀρχάς ἡ καμπή, τό σημεῖο καμπῆς πού προεκτείνεται μέχρι τή γειτονία ἄλλων μοναδικότητων, συνιστώντας ἔτσι τίς γραμμές τοῦ σύμπαντος σύμφωνα μέ τίς σχέσεις ἀπόστασης· κι ἔπειτα εἶναι τό κέντρο τῆς καμπύλης ἀπό τήν κοίλη πλευρά, ἐφόσον ὀρίζει τή σκοπιά τῆς μονάδας σύμφωνα μέ σχέσεις προοπτικῆς· τέλος, εἶναι τό ἀξιοσημείωτο, σύμφωνα μέ διαφορικές σχέσεις πού συνιστοῦν τήν ἀντίληψη μέσα στή μονάδα. Θά δοῦμε ὅτι ὑπάρχει ἕνα τέταρτο εἶδος μοναδικότητας, πού εἶναι τά «extrema», τά maxima καί τά minima, μέσα στήν ὕλη ἢ τήν ἔκταση. Στά τρίαθθα

14. Κατ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἔννοια ὁ Leibniz θά πεῖ: «Προσέχουμε μόνο τίς σκέψεις πού εἶναι οἱ πλέον διακεκριμένες», δηλ. οἱ πλέον ἀξιοσημείωτες (*Nouveaux essais*, II, κεφ. 1, § 11). Αὐτές οἱ σκέψεις ἀποκαλοῦνται διακριτές ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι σχετικά οἱ περισσότερο εὐκρινεῖς, οἱ λιγότερο σκοτεινές. Ὁ Leibniz μπορεῖ λοιπόν νά γράφει: «ἡ ψυχὴ ἐκφράζει περισσότερο διακριτά ὅ,τι ἀνήκει στό σῶμα της» (Ἐπιστολή στόν Arnauld, Ἀπρίλιος 1687), ἢ: «Παριστᾶ περισσότερο διακριτά τό σῶμα ἐκεῖνο πού

τοῦ μπαρόκ κόσμου καί τῆς μπαρόκ γνώσης ἐκδηλώνεται ἤδη αὐτή ἡ ὑπαγωγή τοῦ ἀληθοῦς στό μοναδικό καί τό ἀξιοσημείωτο.

Ἔως ἐπιστρέψουμε στήν ἀντίληψη. Ὅλες οἱ μονάδες ἐκφράζουν στά σκοτεινά ὀλόκληρο τόν κόσμο, ἔστω κι ἂν δέν τό κάνουν στήν ἴδια τάξη. Καθεμία ἐσωκλείει τήν ἀπειρία τῶν μικρῶν ἀντιλήψεων. Συνεπῶς δέν διακρίνονται ἀνάλογα μέ τό ἂν εἶναι δυνατές ἢ ἀδύναμες. Αὐτό πού τίς διακρίνει εἶναι ἡ ζώνη εὐκρινουῶς, ἀξιοσημείωτης ἢ προνομιακῆς ἐκφρασης. Ὅριακά, μπορούμε νά σκεφτοῦμε «μονάδες ἀπογυμνωμένες» πού δέν θά εἶχαν αὐτή τή ζώνη φωτός: θά ζοῦσαν μέσα στή νύχτα ἢ σχεδόν μέσα στή νύχτα, στόν ἱλιγγο καί τή σκοτοδίνη τῶν σκοτεινῶν μικρῶν ἀντιλήψεων. Κανένας διαφορικός μηχανισμός ἀμοιβαίου καθορισμοῦ δέν θά ἐρχόταν νά ἐπιλέξει ὀρισμένες ἀπό αὐτές τίς μικρές ἀντιλήψεις γιά νά ἐξαγάγει μιά εὐκρινή ἀντίληψη. Δέν θά εἶχαν τίποτα τό ἀξιοσημείωτο.

Ὅμως μιά τέτοια ὀριακή κατάσταση παρουσιάζεται μονάχα μέ τόν θάνατο, καί ὅπουδήποτε ἄλλοῦ θά ἦταν ἀπλῶς καί μόνο μιά ἀφαίρεση.¹⁵ Καί τό παραμικρό ζώυφιο ἔχει ἓνα ἀχνόφως πού τό κάνει νά ἀναγνωρίζει τήν τροφή του, τόν ἐχθρό του, ἐνίοτε καί τό ταίρι του: τό ἔμβιο ὄν ἔχει ψυχή γιατί οἱ πρωτεΐνες μαρτυροῦν ἤδη μιά δραστηριότητα ἀντίληψης, ἐπιλεκτικῆς δράσης καί διάκρισης, μέ λίγα λόγια μιά «πρωταρχική δύναμη» τήν ὁποία οἱ φυσικές ὀρμές καί οἱ χημικές συγγένειες δέν μποροῦν νά ἐξηγήσουν

τῆς ἔχει προσαρτηθεῖ» (*Μοναδολογία*, §62), ἂν καί πρόκειται ἀπλῶς γιά εὐκρίνεια.

15. *Μοναδολογία*, §§20-24: «... ἂν δέν ἔχουμε κάτι τό διακεκριμένο καί, ἂν μπορούμε νά τό πούμε ἔτσι, κάτι τό ξεχωριστό καί μέ λεπτότερο γοῦστο, θά παραμέναμε πάντοτε σέ σκοτοδίνη. Κι αὐτή εἶναι ἡ κατάσταση τῶν ἀπογυμνωμένων μονάδων». Ἐπίσης, Ἐπιστολή στόν Hartsoeker, 30 Ὀκτωβρίου 1710 (GPh, III, σ. 508): «Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δέν ὑπάρχει καμμιά ψυχή πού νά κοιμάται πάντοτε».

(«παράγωγες δυνάμεις»). Έτσι δέν υπάρχουν αντιδράσεις πού νά απορρέουν από διεγέρσεις, αλλά έξωτερικές οργανικές πράξεις πού μαρτυροῦν μέσα στήν ψυχή μιὰ έσωτερική αντίληπτική δραστηριότητα. Τό έμβιο όν έχει μιὰ ψυχή γιατί αντίλαμβάνεται, διακρίνει καί δρᾷ επιλεκτικά, ένῶ όλόκληρη ἡ ζωική ψυχολογία εἶναι πρωτίστως μιὰ ψυχολογία τῆς αντίληψης. Στίς περισσότερες περιπτώσεις ἡ ψυχή ἀρκεῖται σέ λίγες αντιλήψεις, εύκρινεῖς ἢ διακεκριμένες: ἡ ψυχή τοῦ Τσιμπουριοῦ έχει τρεῖς αντιλήψεις, αντίληψη τοῦ φωτός, όσφρηνητική αντίληψη τῆς λείας, ἀπτική αντίληψη τῆς καλύτερης θέσης, καί όλα τά ὑπόλοιπα στήν ἀχανή Φύση τήν όποία, ώστόσο, εκφράζει τό Τσιμπούρι δέν εἶναι παρά μιὰ σκοτοδίνη, ένας κονιορτός από μικρές αντιλήψεις, σκοτεινές κι ἀναφομοίωτες.¹⁶

Όμως, ἄν ὑπάρχει μιὰ ζωική κλίμακα ἢ μιὰ «ἐξέλιξη» στή σειρά τῶν ζώων, ὑπάρχει στό μέτρο πού ὅλο καί πίο πολυάριθμες διαφορικές σχέσεις, μιᾶς ὅλο καί βαθύτερης τάξης, καθορίζουν μιὰ ζώνη εύκρινους έκφρασης, ὄχι μονάχα πίο ἀχανή, αλλά καί πίο κλειστή, ἀφοῦ καθεμία από τίς συνειδητές αντιλήψεις πού τή συνθέτουν εἶναι συνδεδεμένη μέ ἄλλες μέσα στήν ἀπειρη διαδικασία τοῦ ἀμοιβαίου καθορισμοῦ. Πρόκειται γιά μνημονικές μονάδες. Καί, ἀκόμη περισσότερο, ὀρισμένες μονάδες εἶναι προικισμένες μέ μιὰ ἐξουσία νά διεκτείνονται οἱ ἴδιες καί νά έντείνουν τή ζώνη τους, νά φτάνουν σέ μιὰ ἀληθινή σύμπλεξη τῶν συνειδητῶν τους ἀντιλήψεων (καί ὄχι μιὰ ἀπλή συνειρμική ἐπαλληλία) καί νά πετυχαίνουν μιὰ συζυγία τοῦ φωτεινοῦ μέ τό διακριτό, ἀκόμη καί μέ τό ἰσόστοιχο: μονάδες ἔλλογες ἢ ἐπιλογιστικές, οἱ όποῖες

16. Βλ. Jacob von Uexküll, *Mondes animaux et monde humain*, Gonthier, Paris, 1966, σ. 24: «Μέσα στόν γιγαντιαῖο κόσμο πού περιβάλλει τό τσιμπούρι, τρία ἐρεθίσματα ἀστράφτουν σάν φωτεινά σημεῖα μέσα στό σκοτάδι, καί τοῦ χρησιμεύουν ὡς πινακίδες σήμανσης πού θά τό ὀδηγήσουν ἀλάνθαστα στόν στόχο του».

τυχαίνει, είναι αλήθεια, να έχουν ως όρο τῆς αὐτοανάπτυξής τους τή θυσία ὀρισμένων μεταξύ τους, τῶν Καταραμένων, πού ὀπισθοδρομοῦν στήν κατάσταση μονάδων σχεδόν γυμνῶν καί ἔχουν ὡς μία καί μοναδική εὐκρινή ἀντιλήψή τους τό μίσος γιά τόν Θεό.

Ἐξ οὗ καί ἡ δυνατότητα μιᾶς περιληπτικῆς ταξινομήσεως τῶν μονάδων, σέ συνάρτηση μέ τά ἀντιληπτικά τους χαρακτηριστικά: οἱ σχεδόν γυμνές μονάδες, οἱ ἐνθυμητικές μονάδες καί οἱ ἐπιλογιστικές ἢ ἔλλογες μονάδες.¹⁷ Ὁ Fechner, ἓνας ἄλλος ἀπό τούς μεγάλους μαθητές τοῦ Leibniz, ὁ ἰδρυτής μιᾶς ψυχολογίας ἀδιάρρηκτα συνδεδεμένης μέ τούς πνευματικούς μηχανισμούς τῆς ψυχῆς μιᾶς μονάδας, θά ἀναπτύξει ἀκατάπαυστα τήν ταξινόμηση, ἀπό τόν ἱλιγγο ἕως τή σκοτοδίνη μέχρι τήν ἔμφωτη ζωή. Θά δεῖ ἐκεῖ τίς τρεῖς ἡλικίες τοῦ ἀνθρώπου, μέ ὅλες τίς δυνατότητες ὀπισθοδρόμησης καί κολασμοῦ ἀπό τίς ὁποῖες περνᾷ ὁ Fechner, ὡς μονάδα πού ὑποστέλλεται στό μαῦρο της δωμάτιο ἢ τόν σκοτεινό της βυθό, παραδομένη στόν πεπτικό της συρφετό τῶν μικρῶν ἀντιλήψεων, ἀλλά καί μέ τή δύναμη μιᾶς ἀνάστασης, μιᾶς ἐπανόδου στό ἔντονο, διάχυτο φῶς.¹⁸ Λίγες εἶναι οἱ μονάδες ἐκεῖνες πού νά μὴν μποροῦν νά πιστέψουν πῶς μερικές στιγμές κολάζονται: ὅταν οἱ εὐκρινεῖς ἀντιλήψεις τους σβήνουν ἢ μία μετά τήν ἄλλη, ὅταν ἐπιστρέφουν σέ μία νύχτα σέ σχέση μέ τήν ὁποία ἡ ζωή τοῦ Τσιμπουριῦ φαίνεται ἰδιαίτερα πλούσια. Ὅμως ἔρχεται ἐπίσης, σέ συνάρτηση μέ τήν ἐλευθερία, ἡ στιγμή πού μιά ψυχή ἀνακτᾷ τόν αὐτοέλεγχό της, καί μπορεῖ νά μονολογήσει μέ τήν ἐκπληξή αὐτοῦ πού ἀναρρώνει: «Θεέ μου, μά τί ἔκανα ὅλα αὐτά τά χρόνια;»

17. *Principes de la Nature et de la Grâce*, §4.

18. Fechner, «Le petit livre de la vie après la mort», 1836, στό *Patio VIII*, L'Éclat, Paris, 1987 (σχόλια τοῦ Claude Rabant, ὁ ὁποῖος ἀναλύει ἰδίως τή μεγάλη κρίση τοῦ Fechner, τή φωτοφοβία, τά πεπτικά προβλήματα καί τήν ἀπώλεια τῶν ἰδεῶν, σσ. 21-24).

Ἐάν οἱ διαφορικοί μηχανισμοὶ τῶν εὐκρινῶν μας ἀντιλήψωυν πάθουν ἐμπλοκή, τότε οἱ μικρές ἀντιλήψεις ἐκδιάζουν τὴν ἐπιλογή καὶ κατακυριεύουν τὴ συνείδηση, ὅπως συμβαίνει στὴν ὑπνηλία καὶ τὴ σκοτοδίνη. Εἶναι ἕνας ὀλόκληρος κονιορτός ἀπὸ μικρές ἀντιλήψεις, χρωματιστές πάνω σέ μαῦρο φόντο· ὅμως, ἂν κοιτάξουμε καλύτερα, δέν εἶναι ἄτομα, εἶναι ἐλαχιστότατες πτυχώσεις πού συντίθενται καὶ ἀποσυντίθενται ἀδιάκοπα, στίς ἄκρες παρακείμενων ἐπιφανειῶν, ὁμίχλη ἢ καπνός πού ἀναδεύεται σέ ταχύτητες πού κανένα ἀπὸ τὰ κατώφλια τῆς συνείδησῆς μας δέν μπορεῖ νά ἀντέξει σέ φυσιολογική κατάσταση. Ὅμως, ὅταν οἱ εὐκρινεῖς ἀντιλήψεις μας ἀνασυσταθοῦν, σχηματίζουν ἀκόμη μιὰ πτύχωση πού διαχωρίζει τώρα τὴ συνείδηση καὶ τὸ ἀσυνείδητο, ἐναρμονίζει τίς μικρές ἄκρες ἐπιφανειῶν σέ μία μεγάλη ἐπιφάνεια, μετριάξει τίς ταχύτητες καὶ ἀπορρίπτει κάθε λογῆς μικρές ἀντιλήψεις, γιὰ νά φτιάξει μέ τίς ὑπόλοιπες τὸ συμπαγές ὑφάδι τῆς συναίσθησης: ὁ κονιορτός κατακάθεται, καὶ βλέπω τὴ μεγάλη πτύχωση τῶν σχημάτων στό μέτρο πού ὁ βυθός διαλύει τίς μικρές πτυχώσεις του.

Πτυχώσεις ἐπὶ πτυχώσεων, αὐτὸ εἶναι τὸ καθεστῶς τῶν δύο κόσμων τῆς ἀντιλήψης ἢ τῶν δύο διαδικασιῶν, τῆς μικροσκοπικῆς καὶ τῆς μακροσκοπικῆς. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐκπτώχωση δέν εἶναι ποτέ τὸ ἀντίθετο τῆς πτύχωσης, ἀλλὰ ἡ κίνηση πού πηγαίνει ἀπὸ τίς μὲν στίς δέ. Ἐκπτώχωνω σημαίνει ἄλλοτε ἀναπτύσσω, διαλύω πτυχώσεις ἀπείρως μικρές πού ἀναδεύουν ἀδιάκοπα τὸν βυθό, γιὰ νά σχηματίσω ὅμως μιὰ μεγάλη πτύχωση στὴν πλευρά τῆς ὁποίας ἐμφανίζονται μορφές· εἶναι αὐτὸ πού ἐπιτελεῖ ἡ ἐγρήγορη: προβάλλει τὸν κόσμο «στὴν ἐπιφάνεια μιᾶς πτυχῆς». ¹⁹... Ἄλλοτε σημαίνει, ἀντιθέτως, διαλύω τὴ μία μετά τὴν ἄλλη τίς πτυχώσεις τῆς συνείδησης πού περνοῦν ἀπὸ ὅλα τὰ κα-

19. Cocteau, *La difficulté d'être*, Rocher, Paris, 1983, σσ. 79-80.

τώφλια μου, τίς «εἴκοσι δύο πτυχές» πού μέ περιτριγυρίζουν καί μέ χωρίζουν ἀπ' τόν βυθό, γιά νά ἀνακαλύψω ἀμέσως αὐτό τό ἀπροσμέτρητο βάθος τῶν μικρῶν ἀεικίνητων πτυχώσεων πού μέ παρασύρουν σέ ὑπερβολικές ταχύτητες, στήν ἐπενέργεια τοῦ ἰλίγγου, σάν «τό καμουτσίκι ἐνός ὀργισμένου ἀμαξά...».²⁰ Πάντοτε ἐκπτυχῶνῶ ἀνάμεσα σέ δύο πτυχώσεις, καί, ἂν τό ἀντιλαμβάνομαι σημαίνει ἐκπτυχῶνῶ, ἀντιλαμβάνομαι πάντοτε μέσα σέ πτυχώσεις.

Κάθε ἀντίληψη εἶναι παραισθητική, ἐπειδή ἡ ἀντίληψη δέν ἔχει ἀντικείμενο. Ἡ μεγάλη ἀντίληψη δέν ἔχει ἀντικείμενο καί δέν παραπέμπει κἀν σέ κάποιον φυσικό μηχανισμό διέγερσης πού θά τήν ἐξηγοῦσε ἔξωθεν: παραπέμπει μονάχα στόν ἀποκλειστικά ψυχικό μηχανισμό τῶν διαφορικῶν σχέσεων ἀνάμεσα σέ μικρές

20. Michaux, «Les 22 plis de la vie humaine», *Ailleurs*, Gallimard, Paris, 1948, σ. 172. Τό θέμα τῆς πτύχωσης στοιχειώνει ὅλο τό ἔργο τοῦ Michaux, ὅπως τό μαρτυρά ἡ συλλογή *La vie dans les plis* ἢ τό ποίημα «Emplice de» («Ἐμπτυχωμένος ἀπό ἀτέλειωτα καλύμματα σκοτεινῶν θελήσεων. Ἐμπτυχωμένος ἀπό πτυχές, πτυχές τῆς νύχτας. Ἐμπτυχωμένος ἀπό ἀόριστες πτυχές, πτυχές τῆς βίγλας μου...»). Οἱ ἀναφορές στόν Leibniz εἶναι πολυάριθμες στόν Michaux: ἡ ὁμίχλη καί ἡ σκοτοδίνη, οἱ λιλιπούτειες παραισθήσεις, οἱ μικρές ἀντιλήψεις μέ μεγάλη ταχύτητα καί μικρή ἐπιφάνεια, ἡ αὐθορμησία («ἓνα κύμα ὀλομόναχο, ἓνα κύμα ξέχωρο ἀπ' τόν ὠκεανό... μιά περίπτωση μαγικῆς αὐθορμησίας»). Τό κείμενο τοῦ Cocteau πού μόλις παραπάνω ἀναφέραμε ἀπηχεῖ μέ τή σειρά του τά κείμενα τοῦ Michaux, ἐφόσον ὁ Cocteau μεταβαίνει ἐπίσης ἀπό τήν ἀγρυπνία στό ὄνειρο, ἀπό τή συνειδητή ἀντίληψη στίς μικρές ἀντιλήψεις: «Ἡ πτυχή, μέ τή παρένθεση τῆς ὁποίας ἡ αἰωνιότητα γίνεται γιά ἐμᾶς βιώσιμη, δέν προκύπτει στό ὄνειρο ὅπως στή ζωή. Ἐκεῖ, κάτι ἀπ' αὐτή τή πτυχή ξεδιπλώνεται...» Τέλος, ὁ Fernando Pessoa ἀνέπτυξε μιά σύλληψη τῆς ἀντιλήψης μεταφυσική, ψυχολογική καί αἰσθητική, πολύ πρωτότυπη κι ὠστόσο παραπλήσια μ' ἐκείνη τοῦ Leibniz, θεμελιωμένη σέ μικρές ἀντιλήψεις καί «θαλασσινές σειρές»: μιά ἀξιομηνημένουτη ἀνάλυσή της θά βροῦμε στόν José Gil, *Pessoa et la métaphysique des sensations*, Différence, Paris, 1988.

πτυχώσεις πού τή συνθέτουν μέσα στη μονάδα.²¹ Οί μικρές αντιλήψεις δέν ἔχουν ἀντικείμενο, οὔτε καί παραπέμπουν σέ τίποτα τό φυσικό: παραπέμπουν μονάχα στόν μεταφυσικό καί κοσμολογικό μηχανισμό, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ὁ κόσμος δέν ὑφίσταται ἔξω ἀπό τίς μονάδες πού τόν ἐκφράζουν, συνεπῶς εἶναι κατ' ἀνάγκην πτυχωμένος μέσα στίς μονάδες, καθώς οἱ μικρές ἀντιλήψεις εἶναι ἐκεῖνες οἱ μικρές πτυχώσεις ὡς παριστάντα τοῦ κόσμου (καί ὄχι παραστάσεις ἀντικειμένων).

Ἡ ἰδέα τῆς παραισθητικῆς ἀντίληψης ἔχει βεβαίως ἀκολουθήσει ἀργά ἀλλά σταθερά τήν κατιούσα στήν ψυχολογία: ὅμως αὐτό συνέβη γιατί ξέχασε τούς καθαρά λαϊμπνιτσιανούς ὄρους, δηλαδή τό διπλό κύκλωμα, μικροσκοπικό καί μακροσκοπικό, τό εἶναι-γιά-τόν-κόσμο τῶν μικρῶν ἀντιλήψεων, τίς διαφορικές σχέσεις γιά τίς μεγάλες ἀντιλήψεις. Ἡ παραίσθηση εἶναι πάντοτε διπλή, λίγο-πολύ ὅπως ὁ Clérambault διακρίνει στίς καταστάσεις τοξικοπληξίας «παραισθήσεις μικρῆς ἐπιφάνειας» καί «μεγάλης ἐπιφάνειας». Τό ὅτι ἀντιλαμβανόμαστε πάντοτε μέσα στίς πτυχώσεις σημαίνει ὅτι συλλαμβάνουμε φιγούρες χωρίς ἀντικείμενο, ἀλλά μέσα ἀπό ἕναν κονιορτό χωρίς ἀντικείμενο τόν ὁποῖο ἀνασηκώνουν οἱ ἴδιες στόν βυθό, καί ὁ ὁποῖος κατακάθεται καί πάλι γιά νά τίς ἀφήσει νά φανοῦν πρός στιγμῆν. Βλέπω τήν πτύχωση τῶν πραγμάτων μέσα ἀπό ἕναν κονιορτό πού ἀνασηκώνουν, καί συνεπῶς ἀπομακρύνω τίς πτυχώσεις τους. Δέν βλέπω ἐντός τοῦ Θεοῦ, βλέπω ὅμως μέσα σέ πτυχώσεις. Ἡ κατάσταση τῆς ἀντίληψης δέν εἶναι ὅπως αὐτή πού περιγράφει ἡ *Gestalt*, ὅταν συντάσσει τούς νόμους τῆς «καλῆς μορφῆς» ἐναντίον τῆς ἰδέας μιᾶς παραισθητικῆς ἀντίληψης, ἀλλά ἐκείνη πού περιγράφουν ὁ Leibniz καί ὁ Quincey: ὅταν πλησιάζει μιᾶ στρατιά ἢ μιᾶ ἀγέλη, κάτω ἀπό τά παραισθητικά βλέμματά μας... —τό συμβάν:

21. *Μοναδολογία*, §17: «... ἡ ἀντίληψη, καί ὅ,τι ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτήν, εἶναι

Στή διάρκεια τῆς ἐπόμενης ὥρας, ὅταν ἄρχισε κάπως νά δροσίζει ἡ γλυκιά αὔρα τοῦ πρωινοῦ, τό σύννεφο σκόνης ἀπλώθηκε καί ἀπέκτησε τήν ὄψη τεράστιων ἀέριων στολιδώσεων, πού οἱ βαριές τους πλευρές ξανάπεφταν ἀπό τόν οὐρανό στη γῆ: καί κατά τόπους, ἐκεῖ ὅπου οἱ δίνες τῆς αὔρας ἀνάδευαν τίς πτυχώσεις αὐτῶν τῶν ἐναέριων πετασμάτων, ἐμφανίστηκαν σχισμές πού μερικές φορές ἔπαιρναν τή μορφή τόξων, πυλῶν καί παραθύρων, μέσα ἀπό τά ὁποῖα ἄρχιζαν νά ἀχνοδιαγράφονται κεφάλια καμηλῶν καί, πάνω τους, κεφάλια ἀνθρώπων, καί, στιγμές-στιγμές, ἡ κίνηση ἀνθρώπων καί καμηλῶν νά προχωροῦν σέ ἄτακτη παράταξη, ἔπειτα, μέσα ἀπό ἄλλες ὁπές ἢ προοπτικές, μακριά στό βάθος, στραφτάλιζαν στιλδωμένα ὄπλα. Ὅμως, κάποιες φορές, ἐνῶ ὁ ἄνεμος ἔκοβε ἢ σταματοῦσε, ὅλες αὐτές οἱ ὁπές μέ τά ποικιλόμορφα σχήματα μέσα στό θνησιμαῖο πέπλο τῆς ὁμίχλης ξανάκλειναν, καί πρὸς στιγμὴν τό ὄλο θέαμα ἐξαφανιζόταν, ἐνῶ ὁ πάταγος πού μεγάλωνε, οἱ βοές, οἱ κραυγές καί τά γογγητά πού ἀνέβαιναν ἀπό μυριάδες ὀργίλους ἀνθρώπους φανέρωναν, σέ μιά γλώσσα πού δέν μπορούσε κανεὶς νά μὴν ἀναγνωρίσει, τί συνέβαινε πίσω ἀπ' αὐτή τῆ νεφική ὀθόνη.²²

Τό πρῶτο στάδιο τῆς παραγωγῆς [déduction] πηγαίνει ἀπό τή μονάδα στό ἀντιληπτό. Ὅμως, ὅλα μοιάζουν νά σταματοῦν ἐκεῖ, σ' ἓνα εἶδος ἀνάσχεσης στό πρότυπο τοῦ Berkeley,* καί τίποτα δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά συμπεράνουμε τήν παρουσία ἑνός σώματος πού θά ἦταν τό δικό μας, οὔτε καί τήν ὑπαρξή σωμάτων

ἀνεξήγητη μέ μηχανικούς λόγους... Ἔτσι, θά πρέπει νά ἀναζητήσουμε τήν ἀντιληψη στήν ἀπλή ὑπόσταση καί ὄχι στό σύνθετο ἢ στή μηχανή».

22. Thomas de Quincey, *La révolte des Tartares*, Actes Sud, Paris, 1984, σσ. 76-77.

* Ἡ ἀνάσχεση (τῆς κρίσεως) ἐννοεῖται ὡς ἡ ἐποχή τῶν ἀρχαίων σκεπτικῶν, ὅταν ὁ σοφός ἀνέβαλε τήν κρίση του ὅταν ἀντιμετώπιζε ἀπορίες καί

πού θά ἔρχονται νά τό ἐπηρεάσουν. Ὑπάρχει ἀπλῶς καί μόνον τό ἀντιληπτό, στό ἐσωτερικό τῆς μονάδας, καί τό φαινόμενο εἶναι τό ἀντιληπτό.²³ Ὑπάρχει, ὥστόσο, μιά πρώτη μεγάλη διαφορά μέ τόν Berkeley: τό ἀντιληπτό ὡς «ὄν τῆς φαντασίας» δέν εἶναι ἕνα δεδομένο, ἀλλά διαθέτει μιά διπλή δομή πού τοῦ ἐπιτρέπει νά γεννηθεῖ: ἡ μακροαντίληψη εἶναι τό προϊόν διαφορικῶν σχέσεων πού ἐδραιώνονται μεταξύ μικροαντιλήψεων· συνεπῶς, ἕνας ἀσυνείδητος ψυχικός μηχανισμός εἶναι αὐτός πού γεννᾷ τό ἀντιληπτό στή συνείδηση.²⁴ Θά ἐξηγήσουμε ἔτσι τή μεταβλητή καί σχετική ἐνότητα τοῦ ἄλφα ἢ τοῦ βῆτα φαινομένου: κάθε φαινόμενο εἶναι συλλογικό, σάν ἀγγέλι, στρατιά ἢ οὐράνιο τόξο.

Ἡ συλλογή μικρῶν ἀντιλήψεων δέν ἔχει βεβαίως ἐνότητα (σκοτοδίνη), ἀλλά, ἀπεναντίας, ἀποκτᾷ μιά νοητική ἐνότητα ἀπό τίς διαφορικές σχέσεις πού ἀσκοῦνται καθῶς καί ἀπό τόν βαθμῶ ἀμοιβαίου καθορισμοῦ αὐτῶν τῶν σχέσεων. Μιά συλλογή θά ἔχει μεγαλύτερη ἐνότητα ὅσο ὑπάρχουν μεγαλύτερες «σχέσεις μεταξύ τῶν συστατικῶν», σχέσεις τίς ὁποῖες κατ' ἀνάγκην διεκπεραιώνει ἡ σκέψη. Τό ὄλο ζήτημα εἶναι ἄν, ἀποκτώντας τή δύναμη νά γεννήσει τό ἀντιληπτό καί τήν ἐνότητα τοῦ ἀντιληπτοῦ μέσα στή μονάδα, ὁ Leibniz δέν ἀποκτᾷ ἐπίσης τή

ἀντιφάσεις, κατακτώντας ἔτσι τήν ἀταραξία. Φυσικά, τό παράδειγμα ἐδῶ δίνει ὁ Berkeley, ὁ ὁποῖος θεώρησε ὅτι τό *esse* τοῦ ὑλικοῦ σώματος ταυτίζεται μέ τό *percipi* του, δηλ. τό εἶναι του ταυτίζεται μέ τόν τρόπο πού γίνεται αἰσθητηριακά ἀντιληπτό, ὅποτε εἶναι περιττός ὁ κόπος τοῦ (αἰθεροβάμονα) φιλοσόφου νά ἀναζητᾷ, σέ ἀντίθεση μέ τόν κοινό νοῦ, κάτι περισσότερο πίσω ἀπ' αὐτό. (Σ.τ.Μ.)

23. Πρβλ. Ἐπιστολή στόν Des Bosses, Ἰούνιος 1712: «Σκέφτομαι ὅτι εἶναι χρήσιμο γιά τή θεμελιακή ἐξέταση τῶν πραγμάτων νά ἐξηγήσουμε ὅλα τά φαινόμενα μόνο μέσα ἀπό τίς ἀντιλήψεις τῶν μονάδων».

24. Γιά τίς ἀντιφάσεις τοῦ Leibniz στήν ἀνάγνωση τοῦ Berkeley, πρβλ. André Robinet, «Leibniz: lecture du *Treatise de Berkeley*», στό *Etudes philosophiques*, 1983.

δύναμη νά γεννήσει σώματα ἔξω ἀπό τίς μονάδες, ἔξω ἀπό τίς ἀντιλήψεις τους.

Γιατί νά μή μᾶς εἶναι περιττά τά σώματα; Τί μᾶς κάνει νά ξεπεράσουμε τό φαινόμενο ἢ τό ἀντιληπτό; Ὁ Leibniz λέει συχνά ὅτι, ἂν δέν ὑπῆρχε σῶμα ἔξω ἀπό τήν ἀντίληψη, οἱ μόνες ἀντιλαμβανόμενες ὑποστάσεις θά ἦταν ἀνθρώπινες ἢ ἀγγελικές, σέ πείσμα τῆς ποικιλίας καί τῆς ζωικότητας τοῦ σύμπαντος. "Ἄν δέν ὑπῆρχε σῶμα ἔξω ἀπό τό ἀντιληπτό, θά ὑπῆρχε τουλάχιστον μιά ποικιλία σέ ὅσες ἀντιλαμβάνονται (πού «ὀφείλουν» ἀκριβῶς νά εἶναι ἐνωμένες μέ σώματα).²⁵ Ὅμως τό ἀληθινό ἐπιχείρημα εἶναι πιο παράξενο καί πιο πολύπλοκο: τό ἀντιληπτό μοιάζει μέ κάτι τό ὁποῖο μᾶς ἀναγκάζει νά σκεφτοῦμε. "Ἐχω μιά ἀντίληψη τοῦ λευκοῦ, ἀντιλαμβάνομαι κάτι λευκό: αὐτό τό ἀντιληπτό μοιάζει μέ ἀφρό, δηλαδή μέ ἄπειρα μικρά κάτοπτρα πού θά ἀντανακλοῦσαν στά μάτια μου μιά ἀχτίδα φωτός. Νιώθω ἕναν πόνο: αὐτός ὁ πόνος μοιάζει μέ τήν κίνηση κάποιου πράγματος αἰχμηροῦ, πού μοῦ κεντρίζει τή σάρκα, σέ φυγόκεντρος κύκλους.²⁶

Τό ἐπιχείρημα φαίνεται τόσο πολύ δύσκολο νά γίνει κατανοητό, ὥστε θά πρέπει νά πολλαπλασιάσουμε τίς ἐπιφυλάξεις μας. Πρῶτον, ὁ Leibniz δέν λέει ὅτι ἡ ἀντίληψη μοιάζει μέ ἀντικείμενο, ἀλλά ὅτι διεγείρει μιά δόνηση πού συλλέγεται ἀπό ἕνα ὄργανο ἀποδέκτη: ὁ πόνος δέν ἀντιπροσωπεύει τήν ἀκίδα, οὔτε τήν κίνηση ἀπόδοσῆς του «σάν ἐκείνη τοῦ τροχοῦ μιᾶς ἄμαξας», ἀλλά χίλιες-δύο μικρές κινήσεις ἢ πλήγματα πού ἐξακτινώνονται στή σάρκα· ὁ πόνος δέν μοιάζει μέ τίς κινήσεις μιᾶς ἀκίδας, ἀλλά μπορεῖ νά μοιάζει πολύ μέ τίς κινήσεις πού ἐκείνη

25. Ἐπιστολές στόν Arnauld, Νοέμβριος 1686 (GPh, II, σ. 77) καί Ἀπρίλιος 1687 (σ. 98).

26. Τά δύο θεμελιώδη κείμενα εἶναι τά ἑξῆς: *Addition à l'explication du système nouveau...* (GPh, IV, σσ. 575-576)· καί *Nouveaux essais*, II, κεφ. 8, §§ 13-15.

ἡ ἀκίδα προκαλεῖ στό σῶμα μας, καί νά παριστάνει αὐτές τίς κινήσεις μέσα στήν ψυχή· τό λευκό «δέν μοιάζει μέ κυρτό κάτοπτρο» ἀλλά μέ ἄπειρα «μικρά κυρτά κάτοπτρα ἔτσι ὅπως τά βλέπουμε στόν ἀφρό, κοιτάζοντάς τον ἀπό κοντά». Ἐδῶ ἡ σχέση ὁμοιότητας μοιάζει μέ μιᾶ «προβολή»: ὁ πόνος, ἢ τό χρώμα, προβάλλεται στό ἐπίπεδο δόνησης τῆς ὕλης, λίγο-πολύ ὅπως ὁ κύκλος προβάλλεται ὡς παραβολή ἢ ὑπερβολή. Ἡ προβολή εἶναι ὁ λόγος μιᾶς «σχέσης τάξης» ἢ ἀναλογίας, πού θά παρασταθεῖ συνεπῶς μέ τήν ἐξῆς μορφή: μικρές ἀντιλήψεις / συνειδητή ἀντίληψη = δονήσεις τῆς ὕλης / ὄργανο.

Δεύτερον, τό ὅτι τό ἀντιληπτό μοιάζει μέ κάτι δέν σημαίνει ἀπευθείας ὅτι ἡ ἀντίληψη παριστᾶ ἕνα ἀντικείμενο. Οἱ καρτεσιανοί ἐνέδιδαν σέ ἕναν γεωμετρισμό τῆς ἀντίληψης, μέσω τοῦ ὁποίου, ὅμως, ἡ εὐκρινής καί διακριτή ἀντίληψη ἦταν ἰκανή νά παριστᾶ τήν ἔκταση. Ὅσον ἀφορᾷ τίς σκοτεινές ἢ συγκεχυμένες ἀντιλήψεις, θά λειτουργοῦσαν μόνον ὡς συμβατικά σημεῖα πού στεροῦνται ἀναπαραστατικότητας, ἄρα καί ὁμοιότητας. Ἡ ἀποψη τοῦ Leibniz εἶναι τελείως διαφορετική, ἔτσι δέν πρόκειται οὔτε γιά τήν ἴδια γεωμετρία οὔτε γιά τό ἴδιο καθεστῶς ὁμοιότητας. Ὑπάρχουν οἱ αἰσθητές ποιότητες, ὡς ἀντιλήψεις συγκεχυμένες ἢ ἀκόμη καί σκοτεινές, οἱ ὁποῖες ἐφεξῆς εἶναι «φυσικά σημεῖα». Καί αὐτό μέ τό ὁποῖο μοιάζουν δέν εἶναι ἡ ἔκταση [étendue] οὔτε κᾶν ἡ κίνηση, ἀλλά ἡ ὕλη μέσα στήν ἔκταση, οἱ δονήσεις, τά ἐλατήρια, «τάσεις ἢ προσπάθειες» μέσα στήν κίνηση. Ὁ πόνος δέν παριστᾶ τήν ἀκίδα μέσα στήν ἔκταση, ἀλλά μοιάζει μέ τίς μοριακές κινήσεις πού παράγει μέσα στήν ὕλη. Μέ τήν ἀντίληψη, ἡ γεωμετρία βυθίζεται στό σκοτεινό. Προπάντων, τό νόημα τῆς ὁμοιότητας εἶναι αὐτό πού ἀλλάζει ἐντελῶς λειτουργία: ἡ ὁμοιότητα κρίνεται ὡς πρός τό ὁμοιάζον, ὄχι ὡς πρός ἐκεῖνο μέ τό ὁποῖο μοιάζει τό ὁμοιάζον. Το ὅτι τό ἀντιληπτό μοιάζει μέ τήν ὕλη συντελεῖ στό ὅτι ἡ ὕλη παράγεται κατ' ἀνάγκην σύμφωνα μ'

αυτή τή σχέση, και ὄχι στο ὅτι αυτή ἡ σχέση εἶναι σύμφωνη μέ ἕνα προϋπάρχον μοντέλο. Ἡ, μᾶλλον, ἡ ἴδια ἡ σχέση ὁμοιότητας, τό ὁμοιάζον, εἶναι τό μοντέλο, και ἐπιβάλλει στήν ὕλη νά γίνει ἐκεῖνο μέ τό ὁποῖο μοιάζει.

Τρίτον, πῶς παρουσιάζεται τότε ἐκεῖνο μέ τό ὁποῖο μοιάζει τό ὁμοιάζον, σύμφωνα μέ τήν προηγούμενη ἀναλογία; Πῶς παρουσιάζεται ἡ ὕλική πλευρά τῆς ἀναλογίας; Δέν πρέπει πάντως νά ἐπικαλεστοῦμε ἕναν ὕλικό ψυχικό μηχανισμό πού νά ἦταν ταυτόσημος μέ τόν ψυχικό μηχανισμό μέσα στήν ψυχή, ἐφόσον αὐτός, καθῶς βρίσκεται μέσα στή μονάδα, ἀποκλείει κάθε ἐξωτερική αἰτιότητα. Συμβαίνει συχνά ὁ Leibniz νά ἀμφισβητεῖ τό καθεστῶς τοῦ διαφορικοῦ λογισμοῦ και νά βλέπει σ' αὐτόν ἀπλῶς και μόνον ἕνα πρόσφορο μῦθευμα μέ γερά θεμέλια.²⁷ Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, τό ζήτημα δέν εἶναι τό ἐν ἐνεργείᾳ ἄπειρο ἢ τά ἀπειροστά, πού ἰσχύουν τόσο γιά τήν ὕλη ὅσο και γιά τίς σκοτεινές ἀντιλήψεις (ἐκεῖνες «μοιάζουν»).

Τό ζήτημα εἶναι μᾶλλον τό ἐξῆς: εἶναι ὁ διαφορικός λογισμός ἰσόστοιχος μέ τό ἀπείρως μικρό; Και ἡ ἀπάντηση θά εἶναι ἀρνητική στο μέτρο πού τό ἐν ἐνεργείᾳ ἄπειρο δέν γνωρίζει οὔτε μεγαλύτερο ὄλον οὔτε και μικρότερα μέρη, και δέν τείνει πρὸς κάποια ὅρια. Οἱ διαφορικές σχέσεις παρεμβάλλονται μονάχα γιά νά ἐξαγάγουν ἀπό σκοτεινές μικρές ἀντιλήψεις μιά εὐκρινή ἀντίληψη: ὁ λογισμός εἶναι λοιπόν ἕνας ψυχικός μηχανισμός, και εἶναι μυθευτικός, μέ τήν ἔννοια ὅτι εἶναι ὁ μηχανισμός μιᾶς παραισθητικῆς ἀντίληψης. Ὁ λογισμός ἔχει μιά ψυχολογική πραγματικότητα, ἀλλά δέν ἔχει ἐδῶ φυσική πραγματικότητα. Δέν μπορεῖ νά τεθεῖ ζήτημα νά τόν ὑποθέσουμε μέσα σ' ἐκεῖνο μέ τό ὁποῖο μοιάζει ἡ ἀντίληψη, δηλαδή νά τόν καταστήσουμε φυσικό μηχανισμό.

27. Οἱ Ἐπιστολές στόν Varignon, Φεβρουάριος, Ἀπρίλιος και Ἰούνιος 1702 (GM, IV), ἐκφράζουν τήν πολυπλοκότητα τῆς θέσης τοῦ Leibniz.

νισμό, παρά μόνον κατά σύμβαση και αναδιπλασιάζοντας τό μύθευμα. Οί φυσικοί μηχανισμοί είναι ροές άπειροστών πού συνιστοῦν μεταθέσεις, διασταυρώσεις και συσσωρεύσεις κυμάτων ἢ «συνελίξεις» μοριακῶν κινήσεων.

Όταν ὁ Leibniz θά ὀρίσει τά οὐσιώδη χαρακτηριστικά τῶν σωμάτων, θά προσδώσει δύο, τή δύναμη μείωσης ἐπ' ἄπειρον, χάρη στά ἀπείρως μικρά μέρη τους, και τή δύναμη ἔσαεί παραμονῆς σέ ροή, δηλαδή νά ἔχουν μέρη πού πηγαινοέρχονται ἀδιάκοπα.²⁸ Οί φυσικοί μηχανισμοί δέν λειτουργοῦν μέσω διαφορικῶν, πού εἶναι πάντοτε τά διαφορικά τῆς συνείδησης, ἀλλά μέσω ἐπικοινωνίας και διάδοσης τῆς κίνησης, «σάν τοὺς κύκλους πού μιά πέτρα κάνει νά παραχθοῦν στό νερό». Κατ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἔννοια ἡ ὕλη εἶναι γεμάτη ὄργανα, ἢ τά ὄργανα ἀνήκουν πλήρως στήν ὕλη, ἐπειδή εἶναι μονάχα ἡ σύναψη πολλῶν κυμάτων ἢ ἀκτίνων: τό ἴδιον ἑνός ὄργανου ἀποδέκτη εἶναι νά συνάπτει τίς δονήσεις πού δέχεται.²⁹ Ἀποτελεῖ τήν καταγωγή τῆς ἀρχῆς τῆς ψυχικῆς αἰτιότητας, ἐφόσον δέχεται τήν ἐπίδραση ἄπειρων αἰτιῶν («ἰσότητα τῆς πλήρους αἰτίας και τοῦ πλήρους ἀποτελέσματος»).

Υπάρχει συνεπῶς μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα στή φυσική αἰτιότητα, πού εἶναι πάντοτε ἐξωγενῆς, πού πηγαίνει ἀπό ἕνα σῶμα σέ ἄλλα τῶν ὁποίων τήν ἐπίδραση δέχεται ἐπ' ἄπειρον μέ-

28. *Nouveaux essais*, II, κεφ. 27, §4: «Υπάρχει μεταμόρφωση, σύμπτυξη ἢ ἀνάπτυξη, και τελικά ροή τοῦ σώματος αὐτῆς τῆς ψυχῆς». Γιά τήν «κίνηση τῶν ὑγρῶν» και τίς πέτρες πού ρίχνουμε στό νερό, βλ. Ἐπιστολή στήν πριγκίπισσα Σοφία, Φεβρουάριος 1706, GPh, VII, σσ. 566-567. Γιά τίς «συσπειρούμενες κινήσεις», βλ. Ἐπιστολές στόν Hartsoeker, GPh, III.

29. *Μοναδολογία*, §25: ἡ Φύση ἔχει φροντίσει νά «προσφέρει ὄργανα πού συγκεντρῶνουν περισσότερες ἀκτίνες φωτός ἢ περισσότερες κυμάνσεις τοῦ ἀέρα, ὥστε μέ τήν ἔνωσή τους νά τίς κάνει νά προσλάβουν μεγαλύτερη ἀποτελεσματικότητα».

σα στό σύμπαν (καθεστώς εισροής ή συμπαντικής αλληλεπίδρασης), καί τήν ψυχική αιτιότητα πού εἶναι πάντοτε ἐνδογενής, πού πηγαίνει ἀπό κάθε μονάδα γιά λογαριασμό της, στίς ἐπιδράσεις τῆς ἀντίληψης τοῦ σύμπαντος τό ὁποῖο παράγει αὐθορμητῶς, ἀνεξαρτήτως ὁποιασδήποτε εισροής τῆς μιᾶς μονάδας στήν ἄλλη. Σ' αὐτές τίς δύο αιτιότητες ἀντιστοιχοῦν δύο λογισμοί ἢ δύο ὄψεις τοῦ λογισμοῦ, πού θά πρέπει νά τίς διακρίνουμε, ἔστω κι ἂν εἶναι ἀδιάρρηκτα συνδεδεμένες: ἡ μία παραπέμπει στόν ψυχομεταφυσικό μηχανισμό τῆς ἀντίληψης, ἡ ἄλλη στόν φυσικοοργανικό μηχανισμό τῆς διέγερσης ἢ τῆς ὀρμῆς. Καί εἶναι σάν δύο ἡμίσεα. Κάτι πού δέν ἐμποδίζει τή συνειδητή ἀντίληψη νά μοιάζει μέ τίς δονήσεις πού συνάπτει τό σῶμα, οὔτε καί τό κατώφλι τῆς συνειδήσεως νά ἀντιστοιχεῖ μέ τούς ὄρους τοῦ ὄργάνου, ὅπως τό ἀναπτύσσει ἡ ψυχοφυσική τοῦ Fechner μέ βάση τήν προηγούμενη ἀναλογία. Μιά ποιότητα ἀντιληπτή ἀπό τή συνειδηση μοιάζει μέ τίς δονήσεις πού συνάπτει ὁ ὄργανισμός.³⁰ Οἱ διαφορικοί μηχανισμοί πού εἶναι ἐσωτερικοί στή μονάδα, μοιάζουν μέ τούς μηχανισμούς ἐπικοινωνίας καί διάδοσης τῆς ἐξωγενοῦς κίνησης, ἂν καί δέν εἶναι οἱ ἴδιοι καί δέν θά πρέπει νά συγχέονται.

Ἡ σχέση τῶν δονήσεων μέ τόν ἀποδέκτη εἰσάγει στήν ὕλη ὄρια πού καθιστοῦν δυνατή τήν ἐφαρμογή τοῦ διαφορικοῦ λογισμοῦ, ἀλλά αὐτή ἡ σχέση δέν εἶναι διαφορική. Ἡ ἐφαρμογή τοῦ διαφορικοῦ λογισμοῦ στήν ὕλη (μέσω ὁμοιότητας) βασίζεται στήν παρουσία ὀργάνων-ἀποδεκτῶν παντοῦ μέσα σ' αὐτή τήν ὕλη. Θά μπορούσε ἴσως κανεῖς νά συναγάγει διάφορα συμπεράσματα σχετικά μέ τήν ἐρμηνεία τοῦ λογισμοῦ ἀπό τόν Leibniz καί τόν Νεύτωνα, ἀντιστοίχως. Εἶναι ἀξιοσημείωτο τό γεγονός ὅτι δέν

30. Ὁ Bergson θά ξαναβρεῖ αὐτή τήν ἰδέα μιᾶς ὁμοιότητας ἀνάμεσα στήν ποιότητα πού ἀντιλαμβάνεται ἡ συνειδηση καί τίς μικρές κινήσεις πού «συνάπτει» ἕνα ὄργανο-δέκτης: *Matière et mémoire*, «Résumé et conclusion».

τόν εἶχαν ἀντιληφθεῖ μέ τόν ἴδιο τρόπο. Ὡς ἐκ τούτου, ὀρίζοντας τά μεγέθη σύμφωνα μέ τίς ταχύτητες τῶν κινήσεων ἢ τῶν αὐξήσεων πού τά γεννοῦσαν («fluxions»*), ὁ Νεύτων ἐπινοεῖ ἕναν λογισμό ἰσόστοιχο μέ τήν κίνηση μιᾶς ρευστῆς ὕλης, καί μάλιστα μέ τά ἀποτελέσματά της σ' ἕνα ὄργανο. Ὅμως, συνεκτιμώντας ὅτι αὐτές οἱ κάμψεις ἐξαφανίζονται στό αὐξανόμενο μέγεθος τό ὁποῖο συνθέτουν, ὁ Νεύτων δέν ἀσχολεῖται καθόλου μέ τό πού ἐπιβιώνουν τά διαφοροτικά συνθέματα. Ἀντιθέτως, ὁ λογισμός τοῦ Leibniz, θεμελιωμένος στόν ἀμοιβαῖο καθορισμό τῶν «διαφορικῶν», εἶναι αὐστηρά ἀδιαχώριστος ἀπό μιά Ψυχή, ἐφόσον μόνον ἡ ψυχή διατηρεῖ καί διακρίνει τά μικρά συστατικά.³¹ Ὁ λογισμός τοῦ Leibniz εἶναι ἰσόστοιχος μέ τόν ψυχικό μηχανισμό, καί ἡ διαφορά τῶν δύο εἶναι τόσο μεταφυσική ὅσο καί μαθηματική. Δέν θά ἦταν λάθος νά πούμε ὅτι ὁ λογισμός τοῦ Leibniz μοιάζει μ' ἐκεῖνον τοῦ Νεύτωνα: πράγματι, ἐφαρμόζεται στήν ὕλη μονάχα μέσω ὁμοιότη-
τας, ἀλλά ὑπενθυμίζουμε ὅτι τό ὁμοιάζον εἶναι τό μοντέλο, τό ὁμοιάζον εἶναι ὁ ὁδηγός γιά ἐκεῖνο μέ τό ὁποῖο μοιάζει.

Ἡ παραγωγή ἔχει δύο στάδια. Ἐνα στάδιο πού θέτει τήν ἀπαίτηση γιά τή μονάδα νά ἔχει ἕνα σῶμα (πρώτη ὕλη ἢ ὕλη-περιορισμός), καί ἕνα ἄλλο πού δείχνει πῶς τηρεῖται ἡ ἀπαίτηση (δεύτερη ὕλη ἢ ὕλη-ροή). Ἄς συνοψίσουμε λοιπόν τό δεύτερο στάδιο: 1) ἡ ἀντίληψη σκοτεινό-φωτεινό ἐκδηλώνει μιά σχέση

* Θυμίζουμε ὅτι μ' αὐτή τή λέξη, πού σημαίνει τό ἀέριον, δηλ. μιά ἀτέρ-
μομη ροή, καί θά ἀποδοθεῖ στή συνέχεια ὡς αἶρους, ὁ Νεύτων κατονομά-
ζε τήν παράγωγο μιᾶς μαθηματικῆς συνάρτησης. (Στ.Μ.)

31. Ἐπιστολή στήν πριγκίπισσα Σοφία (σ. 570): «Μονάχα ἡ φύση λαμ-
βάνει ὄντως ὄλες τίς ἐντυπώσεις καί τίς συνθέτει σέ μία, ἀλλά χωρίς τήν
ψυχή ἡ τάξη τῶν ἐντυπώσεων πού ἔχει ἀποκομίσει ἡ ὕλη δέν θά μπορούσε
νά ὑποβληθεῖ σέ μιά διαλογή καί οἱ ἐντυπώσεις θά ἦταν ἀπλῶς συγκεχυ-
μένες.... Ὑπάρχει μιά ψυχή ἐκεῖ ὅπου οἱ προηγούμενες ἐντυπώσεις διακρί-
νονται καί διαφυλάσσονται».

ὁμοιότητας μέ ἕναν ὕλικό δέκτη πού συλλέγει δονήσεις· 2) δέκτες σάν κι αὐτόν καλοῦνται ὄργανα ἢ ὄργανικά σώματα, καί συνιστοῦν σέ σῶμα τίς δονήσεις πού δέχονται ἐπ' ἄπειρον· 3) ὁ φυσικός μηχανισμός τῶν σωμάτων (αἰήρους) δέν εἶναι ταυτόσημος μέ τόν ψυχικό μηχανισμό τῆς ἀντίληψης (διαφορικός), ἀλλά ὁ δεύτερος μοιάζει μέ τόν πρῶτο· 4) καθὼς ἡ ὁμοιότητα εἶναι μοντέλο, ὁ Θεός δημιουργεῖ κατ' ἀνάγκην μιὰ ὕλη σύμμορφη μέ αὐτό πού τῆς μοιάζει, ὕλη παλμική, ἐν ἐνεργείᾳ ἄπειρη (μέρη ἀπείρως μικρά) καί στήν ὁποία βρίσκονται παντοῦ διανεμημένα, παντοῦ διεσπαρμένα, ὄργανα-δέκτες· 5) μεταβαίνουμε ἔτσι ἀπό τή μιὰ ὄψη τῆς ἀντίληψης στήν ἄλλη, πού δέν εἶναι πλέον παριστάν τοῦ κόσμου ἀλλά γίνεται ἀναπαράσταση ἀντικειμένων σύμφωνα μέ τά ὄργανα.

Μέ λίγα λόγια, ὁ Θεός παρέχει στή μονάδα τά ὄργανα ἢ τό ὄργανικό σῶμα πού ἀντιστοιχεῖ στίς ἀντιλήψεις τῆς. Εἴμαστε λοιπόν σέ θέση νά κατανοήσουμε τή θεωρία τῆς πτύχωσης στό σύνολό τῆς. Ἡ πράξις τῆς ἀντίληψης συνιστᾷ πτυχώσεις μέσα στήν ψυχή, τίς πτυχώσεις μέ τίς ὁποῖες ἡ ψυχή ἐπικαλύπτεται στό ἐσωτερικό τῆς· ἀλλά αὐτές μοιάζουν μέ μιὰ ὕλη πού θά πρέπει στό ἐξῆς νά ὀργανωθεῖ σέ ἐξωτερικές πτυχώσεις. Βρισκόμαστε μάλιστα σέ ἕνα τετραμερές σύστημα πτυχώσεων, τό ὁποῖο μαρτυρεῖ ἡ προηγούμενη ἀναλογία, ἐφόσον ἡ ἀντίληψη ἐπακουμπᾷ στίς μικροπτυχώσεις τῶν μικρῶν ἀντιλήψεων ἀλλά καί στή μεγάλη πτύχωση τῆς συνείδησης, ἐνῶ ἡ ὕλη στίς μικρές παλμικές πτυχώσεις καί στή διαπλάτυνσή τους σέ ἕνα ὄργανο-δέκτη. Οἱ πτυχώσεις μέσα στήν ψυχή μοιάζουν μέ τίς πτυχώσεις τῆς ὕλης, καί ἔτσι τίς καθοδηγοῦν.

Διαθέτω μιὰ ζώνη εὐκρινούς καί διακεκριμένης ἔκφρασης, ἐπειδή ἔχω πρωταρχικές μοναδικότητες, ἰδεατά δυνατικά συμβάντα στά ὁποῖα εἶμαι ταγμένος. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα ἐκτυλίσσεται ἡ παραγωγή: ἔχω ἕνα σῶμα ἐπειδή ἔχω μιὰ ζώνη εὐκρινούς

καί διακεκριμένης έκφρασης. Πράγματι, αυτό πού έκφράζω εϋκρινῶς, ἀνά πάσα στιγμή, θά ἀφορᾷ τό σῶμα, θά ἐπιδρᾷ στενότερα στό σῶμα μου, ὡς περιδακτύλιος, περιστάσεις ἤ περιβάλλον. Ὁ Καίσαρας εἶναι ἡ πνευματική μονάδα πού έκφράζει εϋκρινῶς τή διέλευση τοῦ Ρουβίκωνα: ἔχει λοιπόν ἓνα σῶμα πού θά τό διαποτίσει τό ρευστό, ἓνα ἄλφα ρευστό. Ὅμως, σ' ἐκεῖνο τό σημεῖο, ὅταν ἡ ἀντίληψη ἔγινε ἀντίληψη ἀντικειμένου, ὅλα μποροῦν νά ἀντιστραφοῦν χωρίς αὐτό νά ἀποτελεῖ μειονέκτημα. Μπορῶ νά ξαναδρῶ τήν κανονική γλώσσα ἢ τή συνηθισμένη καί ἐμπειρική τάξη τῆς ὁμοιότητας: ἔχω μιᾶ ζώνη εϋκρινουῶς ἢ προνομιακῆς έκφρασης, ἐπειδή ἔχω ἓνα σῶμα. Αὐτό πού έκφράζω εϋκρινῶς εἶναι αὐτό πού συμβαίνει στό σῶμα μου.

Ἡ μονάδα έκφράζει τόν κόσμον «σύμφωνα» μέ τό σῶμα της, σύμφωνα μέ τά ὄργανα τοῦ σώματός της, σύμφωνα μέ τήν ἐπίδραση τῶν ἄλλων σωμάτων στό δικό της: «Αὐτό πού συμβαίνει στήν ψυχή παριστᾷ αὐτό πού γίνεται στά ὄργανα». ³² Ἐφεξῆς, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἡ μονάδα «ὑποφέρει». Παρότι ἡ μονάδα, στήν πραγματικότητα, ἐξάγει ἀπό τόν ἑαυτό της καθετί τό ἀντιληπτό, ἐνεργῶ λές καί τά σώματα πού ἐπιδροῦν στό δικό της σῶμα ἐπιδροῦσαν στήν ἴδια καί προκαλοῦσαν τίς ἀντιλήψεις της. Εἶναι ἄραγε ἓνας ἀπλός τρόπος τοῦ λέγειν ἢ ἓνα βαθύτερο πρόβλημα πού μπορεῖ νά ἐπιλυθεῖ μονάχα μέσω τῆς ἀνάλυσης τῶν αἰτιοτήτων του;

32. *Μοναδολογία*, §25. Ἐπίσης *Nouveaux essais*, II, κεφ. 21, §72.

8.

Οί δύο ὄροφοι

Ἦδη σέ ἓνα νεανικό κείμενό του ὁ Leibniz προσάπτει στούς νομιναλιστές ὅτι ἀντιλαμβάνονται ἀπλῶς καί μόνο συλλογικές ὀλότητες, κι ἔτσι διασπαθίζουν τήν ἔννοια: ἡ κατανόηση τῆς ἔννοιας εἶναι μεριστική, ὄχι περιληπτική. Τά πρόβατα εἶναι μέλη ενός κοπαδιοῦ κατά περίληψη, ἀλλά οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἔλλογοι, καθένας γιά λογαριασμό του.¹ Κι ὅμως, ὁ Leibniz ἀντιλαμβάνεται ὅτι οἱ μονάδες, ὡς ἔλλογα ὄντα, εἶναι σέ ἀντιπαραβολή μέ τόν κόσμο ὅπως εἶναι καί σέ ἀντιπαραβολή μέ τήν κατανόηση τῆς ἔννοιας τους: καθεμία ἐσωκλείει γιά λογαριασμό της ὀλόκληρο τόν κόσμο. Γιά τίς μονάδες λέμε ἐκάστη (*every*), ἐνῶ γιά τά σώματα *one, some ἢ any*: ὁ William James καί ὁ Russell θά ἀποσείσουν μεγάλο μέρος αὐτῆς τῆς δυσκολίας. Οἱ μονάδες εἶναι μεριστικές ἐνότητες, σύμφωνα μέ μιά σχέση ἐκάστη-ὄλον, ἐνῶ τά σώματα εἶναι περιληπτικά, ἀγέλες ἢ συναθροίσεις, σύμφωνα μέ μιά σχέση τά μέν—τά δέ. Ὁ καταμερισμός τῶν δύο ὀρόφων μοιάζει λοιπόν αὐστηρός, ἐφόσον ἔχουμε ἀπό πάνω τίς ἔλλογες μονάδες ἢ τά Ἐκαστα, πού μοιάζουν μέ ἰδιωτικά διαμερίσματα πού δέν ἐπικοινωνοῦν, δέν ἀλληλεπιδροῦν καί ἀποτελοῦν τίς παραλλαγές μίας καί τῆς αὐτῆς ἐσωτερικῆς διακόσμησης, ἐνῶ βρίσκουμε ἀπό κάτω τό ὕλικό σύμπαν τῶν σωμάτων, σάν Κοινά πού ἐπικοινωνοῦν καί ἀλληλεπιδροῦν ἀδιάκοπα. Ἀναμφισβήτητα, ὑπάρχει

1. *Du style philosophique de Nizolius* (GPh, IV), § 31: τά περιληπτικά σύνολα καί τά διακριτικά ἢ μεριστικά σύνολα.

σύγκλιση, εφόσον κάθε μονάδα εκφράζει* τό σύνολο τοῦ κόσμου καί ἓνα σῶμα δέχεται τήν ἐντύπωση «ὄλων» τῶν ἄλλων, ἐπ' ἄπειρον.² Ὅμως, αὐτή ἡ σύγκλιση ἀκολουθεῖ δρομολογία ἢ καθεστῶτα ἐντελῶς διαφοροτικά, καθεστῶς ἔκφρασης καί καθεστῶς ἐντύπωσης, ἐμμενῆς κάθετη αἰτιότητα, ὀριζόντια μεταβατική αἰτιότητα. Μποροῦμε συνοπτικά νά κάνουμε τήν ἀντιδιαστολή τους: στή μία περίπτωση ἔχουμε ἔννοιες τῆς ἐλευθερίας ἢ τῆς χάριτος· πρόκειται γιά «ἐλεύθερα κελεύσματα», γιά τελικές αἰτίες καί γιά «ἠθική ἀναγκαιότητα» (τό καλύτερο). Στήν ἄλλη περίπτωση ἔχουμε ἔννοιες τῆς φύσης, ποιητικές αἰτίες, «ὑποδεέστερα γνωμικά** [maximes]», ὅπως εἶναι οἱ φυσικοί νόμοι, καί ἡ ἀναγκαιότητα εἶναι ἐν προκειμένῳ ὑποθετική (ἂν τό ἓνα εἶναι..., τότε τό ἄλλο...).

Δέν ὑπάρχει ἀπλῶς σύγκλιση, ἀλλά καί μεγάλες παραβιάσεις ἔθην κακεῖθεν. Τά ὑποδεέστερα γνωμικά ἀποτελοῦν μέρος τῶν ἐλεύθερων κελεύσμάτων καί ὀρισμένες ἀφοροῦν εὐθέως τίς μονάδες καθῶς οἱ μονάδες ἀποτελοῦν ἤδη μιά πρώτη «φύση»: ἡ ἠθική καί ἡ ὑποθετική ἀναγκαιότητα ἀποτελοῦν ἓνα συμπαγές ὄλον, καί οἱ ποιητικές αἰτίες δέν θά ἐπενεργοῦσαν ποτέ ἂν οἱ τελικές αἰτίες δέν ἔρχονταν νά ἐκπληρώσουν τόν ὄρο.³

* Αὐτό τό exprimer [ἐκφράζω], σέ ἀντιπαραβολή μέ τό ὁμόριζο impression [ἐντύπωση], πού ἀκολουθεῖ λίγο μετά, μᾶς ὑποχρεώνει νά προσφύγουμε στήν κοινή τους ἐτυμολογία (ex/im-premo: πιέζω, θλίβω) καί νά ἐνοήσουμε τό πρῶτο ὡς ἐκθλίβω (δηλ. αὐτό πού ἡ μονάδα ἀνεγκύει ἀπό τόν βυθό της) καί τό δεύτερο ὡς ἐνθλίψη (κοίλωση διά πίεσεως). (Σ.τ.Μ.)

2. Μοναδολογία, §61, 62.

** Γενικά, ὁ Leibniz ἐνοεῖ τά γνωμικά ὡς ἀξιώματα ἢ ὡς προτάσεις καταφανεῖς (evidentes). (Σ.τ.Μ.)

3. Πράγματι, τά πρῶτα ἐλεύθερα κελεύσματα τοῦ Θεοῦ ἀφοροῦν τό σύνολο τοῦ κόσμου (ἠθική ἀναγκαιότητα): ἀλλά ἡ ἰδιαίτερη φύση κάθε μονάδας, ἡ δική της εὐκρινῆς περιοχῆ, ὑπακούει σέ ὑποδεέστερα γνωμικά (ὑποθετική ἀναγκαιότητα: ἂν ἔτσι εἶναι τό ὄλον, τότε τό μέρος...). Πρβλ. *Discours*

Κι ωστόσο, πρόκειται ακριβώς για δύο ημίσεα, όπως μόλις ήδη είδαμε για τον άπειροστικό λογισμό. Πράγματι, αν εξομοιώσουμε τό αντικείμενο, δηλαδή τον κόσμο, με την αρχική εξίσωση μιᾶς καμπύλης άπειρης καμπῆς, λαμβάνουμε τήν αντίστοιχη θέση ἢ τή σκοπιά τῶν μονάδων ὡς πρωταρχικῶν δυνάμεων, μέσω ενός άπλου κανόνα τῶν έφαπτομένων (διανύσματα κοιλότητας), και εξάγουμε από τήν εξίσωση διαφορικές σχέσεις πού εἶναι παρούσες σέ κάθε μονάδα μεταξύ μικρῶν αντίληψεων, ὥστε καθεμία νά εκφράζει ὀλόκληρη τήν καμπύλη από τή σκοπιά της. Εἶναι λοιπόν ένα πρώτο μέρος, μιᾶ πρώτη στιγμή τοῦ αντικειμένου, τό αντικείμενο ὡς αντίληπτό ἢ ὁ κόσμος ὡς εκφραζόμενο. Ὅμως παραμένει τό ζήτημα νά μάθουμε ποιό εἶναι τό ἄλλο μέρος πού αντιστοιχεῖ τώρα στήν εξίσωση από τήν ὁποία ξεκινήσαμε: δέν πρόκειται πλέον για καθαρές σχέσεις ἀλλά για διαφορικές εξισώσεις και άφομοιώσεις πού καθορίζουν τίς τελικές αἰτίες τῆς αντίληψης, δηλαδή πού άφοροῦν μιᾶ ὕλη και σώματα μέ τά ὁποῖα μοιάζει ἢ αντίληψη. Αὐτή εἶναι ἡ δεύτερη στιγμή τοῦ αντικειμένου, ὄχι πλέον ἡ έκφραση, ἀλλά τό περιεχόμενο.⁴ Δέν εἶναι πλέον κελύσματα, ἀλλά γνωμικά ἢ εμπειρικοί νόμοι τῆς δεύτερης Φύσης.

Δέν εἶναι πλέον μοναδικότητες καμπῆς, ἀλλά μοναδικότητες τοῦ *extremum*, ἐπειδή ἡ καμπύλη τώρα ἐντοπίζεται, και

de métaphysique, § 16, και *Remarques sur la lettre de M. Arnauld* τοῦ Μαΐου 1686. Κατ' αὐτήν τήν ἔννοια, ἡ ὑποθετική αναγκαιότητα βρίσκει στέρεο ἔρεισμα στήν ἠθική αναγκαιότητα, ὅπως καταδεικνύει τό *Origine radicale des choses* και, ἀντιστρόφως, ἡ ἠθική αναγκαιότητα και οἱ τελικές αἰτίες διαποτίζουν τίς ἀλυσώσεις τῆς ὑποθετικῆς αναγκαιότητας (*Discours de métaphysique*, § 19).

4. Ὁ Hegel δείχνει ὅτι ἡ ἐφαρμογή τοῦ άπειροστικοῦ λογισμοῦ συνεπάγεται τή διάκριση δύο μερῶν ἢ στιγμῶν τοῦ «ἀντικειμένου» και θαυμάζει τόν Langrange πού τό απέδειξε: *Science de la logique*, II, Aubier, Paris, 1981, σσ. 317-337.

μόνο τώρα, σέ συντεταγμένες πού ἐπιτρέπουν νά καθορίσουμε τά *minima* ἢ τά *maxima*. Δέν εἶναι πλέον διανύσματα κοιλότη-
τας πού καθορίζουν τή θέση μονάδων σέ σχέση μέ τήν καμπή,
ἀλλά διανύσματα βάρους πού καθορίζουν τή θέση ἰσορροπίας ἐ-
νός σώματος στό χαμηλότερο τοῦ κέντρου βάρους (τό ἄλυσι-
δάκι). Δέν εἶναι πλέον ἕνας ἀμοιβαῖος καθορισμός τοῦ ἀντικει-
μένου μέσω διαφορικῶν σχέσεων, ἀλλά ἕνας πλήρης καθορισμός
τοῦ ἀντικειμένου μέσω *maximum* καί *minimum*: νά βρεθεῖ ἡ
μορφή μιᾶς κλειστῆς εὐθείας δεδομένου μήκους πού νά περιορί-
ζει τή μεγαλύτερη δυνατή ἐπίπεδη ἐπιφάνεια, νά βρεθεῖ ἡ ἐπι-
φάνεια ἑνός ἐλάχιστου χώρου περιορισμένη ἀπό ἕνα δεδομένο
περίγραμμα. Παντοῦ μέσα στήν ὕλη, ὁ λογισμός «*de minimis
et maximis*» θά ἐπιτρέψει τόν καθορισμό τῆς τροποποίησης
τῆς κίνησης σέ σχέση μέ τή δράση, τῆς πορείας τοῦ φωτός σέ
σχέση μέ τήν ἀνάκλαση ἢ τή διάθλαση, τῆς διάδοσης τῶν δονή-
σεων σέ σχέση μέ τή συχνότητα τῶν ἀρμονικῶν, ἀλλά καί τῆς
ὀργάνωσης τῶν δεκτῶν, καθῶς καί τῆς γενικῆς διάχυσης ἢ τοῦ
καταμερισμοῦ τῆς ἰσορροπίας κάθε λογῆς παράγωγων δυνάμε-
ων, ἐλαστικῶν καί πλαστικῶν.⁵

Εἶναι λές καί ἡ ἐξίσωση τοῦ κόσμου νά ἔπρεπε νά ἐγγραφεῖ
δύο φορές, μία φορά στά πνεύματα πού τήν ἀντιλαμβάνονται πε-
ρισσότερο ἢ λιγότερο διακριτά, καί μία ἄλλη σέ μία Φύση πού
τήν πραγματοποιεῖ, μέ τή μορφή δύο λογισμῶν. Καί ἀναμφίβολα
αὐτοί οἱ δύο λογισμοί ἀλυσώνονται ἢ ἀποτελοῦν μιᾶ συνέχεια,

5. *Essai anagogique dans la recherche des causes* (GPh, VII). Ὁ Maurice Janet ἀναλύει τίς κύριες ιδιότητες τοῦ extremum: *La finalité en mathématiques et en physique* (*Recherches philosophiques*, II). Τό πρόβλημα τῆς «βραχυχρόνιας» καμπύλης, πού συχνά ἀπασχολεῖ τόν Leibniz, εἶναι ἕνα πρόβλημα extremum («ἐλάχιστη κἀθοδος»). Παρομοίως, στό ἔργο *Principia mathematica* τοῦ Νεύτωνα, τό ζήτημα τοῦ ὀξυκόρυφου τόξου (τῆς καλύτερης μορφῆς μιᾶς τροχιάς μέσα σ' ἕνα ὕγρό).

είναι συμπληρωματικοί και θά πρέπει νά είναι ομογενοποιημένοι. Γι' αυτό και ὁ Leibniz μπορεῖ νά παρουσιάσει τήν ἐπιλογή τοῦ κόσμου ἢ τῶν μονάδων ὡς ἤδη συντελεσμένη ἀπό ἕναν λογισμό τοῦ maximum καί τοῦ minimum· ἡ διαφορά τῶν δύο ἡμίσεων ἐξακολουθεῖ νά ὑφίσταται, ἀφοῦ στή μία περίπτωση ὑπάρχουν οἱ διαφορικές σχέσεις πού καθορίζουν ἕνα maximum ποσότητας τοῦ εἶναι, ἐνῶ στήν ἄλλη περίπτωση τό maximum (ἢ τό minimum) εἶναι αὐτό πού καθορίζει τίς σχέσεις μέσα στήν ἐξίσωση. Ἐχομε δεῖ τήν ποικιλία τῶν μοναδικότητων στόν Leibniz: οἱ ιδιότητες τοῦ extremum ρυθμίζουν βεβαίως τή σύσταση τοῦ κόσμου πού ἐπιλέχθηκε μέσα στήν Φύση, ἀλλά ἡ ἴδια ἡ ἐπιλογή παραπέμπει κατ' ἀρχάς σέ ἄλλες ιδιότητες, ιδιότητες καμπῆς, πού εἰσάγουν στό παιχνίδι τή μορφή τοῦ συνόλου, σ' ἕνα ἀνώτερο ἐπίπεδο, σάν νά εἶχε τήν ιδιότητα ὀρίου μιᾶς συγκλίνουσας ἀκολουθίας.⁶ Ἡ μεγάλη ἐξίσωση, ὁ κόσμος, ἔχει συνεπῶς δύο

6. Ὁ Albert Lautman, ἀφοῦ ἀναλύσει τά θέματα τοῦ Janet, ἐπισημαίνει ἐπακριβῶς τό ὄριο τῶν extrema, ἢ τή διαφορά φύσης μεταξύ τῶν δύο τύπων ιδιοτήτων: «Στό μέτρο πού οἱ ιδιότητες οἱ ὁποῖες καθιστοῦν δυνατή τήν ἐπιλογή εἶναι ιδιότητες maximum ἢ minimum, προσφέρουν στό λαμβανόμενο ὄν ἕνα πλεονέκτημα ἀπλότητας καί κάτι σάν ἐπίφαση τελικότητας, ἀλλά αὐτή ἡ ἐπίφαση ἐξαφανίζεται ὅταν συνειδητοποιοῦμε ὅτι αὐτό πού ἐξασφαλίζει τή μετάβαση στήν ὑπαρξή δέν εἶναι τό γεγονός ὅτι αὐτές οἱ ιδιότητες εἶναι ιδιότητες τῶν ἄκρων, εἶναι ὅτι ἡ ἐπιλογή πού καθορίζουν εἶναι μιᾶ συνεπαγωγή τοῦ συνόλου τῆς θεωρούμενης δομῆς.... Ἡ ἐξαιρετική ιδιότητα πού τή διακρίνει δέν εἶναι πλέον μιᾶ ιδιότητα extremum, ἀλλά ἡ ιδιότητά του ὡς ὀρίου μιᾶς συγκλίνουσας ἀκολουθίας...» (*Essai sur les notions de structure et d'existence en mathématique*, 10-18, κεφ. VI, σσ. 123-125). Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Leibniz, στό *Origine radicale des choses*, ἐξομοιώνει τήν ἐπιλογή τοῦ καλύτερου κόσμου μέ μιᾶ ιδιότητα extremum· ἀλλά τό κάνει μέ τό τίμημα ἐνός μυθεύματος, πού ἔγκριται στό νά θεωρήσει τόν χῶρο ὡς κενή «δεκτικότητα», κοινή σέ ὅλες τίς δυνατές μονάδες, τῆς ὁποίας θά ἔπρεπε νά γεμίσει ἕνα maximum μερῶν. Πράγματι, εἶδαμε ὅτι ἡ διάκριση τῶν ἀσυνδύνατων συνόλων δέν στηρίζεται πλέον σέ ιδιότητες extremum ἀλλά, ἀντιθέτως, σέ ιδιότητες σειρᾶς.

ἐπίπεδα, δύο στιγμές ἢ δύο ἡμίσεια: τό ἓνα εἶναι αὐτό μέσω τοῦ ὁποίου εἶναι περιβεβλημένος ἢ πτυχωμένος μέσα στίς μονάδες, τό ἄλλο εἶναι ἔνταγμένο ἢ ἀναπτυχωμένο μέσα στήν ὕλη. Ἐάν κάνουμε τή σύγχυση αὐτῶν τῶν δύο, καταρρέει ὁλόκληρο τό σύστημα, τόσο μαθηματικά ὅσο καί μεταφυσικά.

Στόν ἐπάνω ὄροφο ἔχουμε μιά γραμμή μεταβλητῆς καμπυλότητας, χωρίς συντεταγμένες, μιά καμπύλη ἀπειρης καμπῆς, ὅπου τά ἐσωτερικά διανύσματα κοιλότητος σηματοδοτοῦν γιά κάθε κλάδο τή θέση ἀβαρῶν ἀτομικῶν μονάδων. Ὅμως, στόν κάτω ὄροφο, καί μόνον ἐκεῖ, ἔχουμε συντεταγμένες πού καθορίζουν extrema, extrema πού ὀρίζουν τή σταθερότητα τῶν σχημάτων, σχήματα πού ὀργανώνουν μάζες, μάζες πού ἀκολουθοῦν ἔνα ἐξωγενές διάνυσμα βαρύτητας ἢ μεγαλύτερης ροπῆς: ἤδη τό ὀξυκόρυφο τόξο, ὡς συμμετρική διάταξη τῆς καμπῆς, εἶναι αὐτό τό ὁποῖο πραγματοποιεῖ τό σχῆμα πού εἶναι ἱκανό νά συναντήσει τό minimum ἀντίστασης ἑνός ρευστοῦ.⁷ Πρόκειται ἀκριβῶς γιά τήν ὀργάνωση τοῦ μπαρόκ οἰκήματος καί τόν ἐπιμερισμό του σέ δύο ὄροφους, τόν ἓναν μέ πλήρη ἔλλειψη ἀτομικῆς βαρύτητας, τόν ἄλλο νά βαραίνει λόγω τῆς μάζας του, καθῶς καί γιά τήν ἔνταση μεταξύ τῶν δύο, ὅταν ὁ πρῶτος ἀνεβαίνει ἢ ξαναπέφτει: πνευματική ἐξύψωση καί φυσική βαρύτητα.

Ὁ Raymond Ruyer (ὁ πλέον πρόσφατος ἀπό τοὺς μεγάλους μαθητές τοῦ Leibniz) ἀντιδιαστέλλει τίς «ἀληθινές μορφές» στά σχήματα καί τίς δομές.⁸ Τά σχήματα εἶναι συναρτήσεις πού παραπέμπουν σέ ἄζονες συντεταγμένων, ἐνῶ οἱ δομές

7. Πρὸλ. Bernard Cache, *L'ameublement du territoire*, ὅπου οἱ δύο ὄροφοι εἶναι σαφῶς διακριτοί (καμπή-extrema, διανύσματα κοιλότητος-διάνυσμα βάρους).

8. Πρὸλ. Raymond Ruyer, προπάντων *La conscience et le corps*, PUF, Paris, 1950, *Eléments de psychobiologie, Néofinalisme*, PUF, Paris, 1952, καί *La genèse des formes vivantes*, Flammarion, Paris, 1958.

λειτουργίες πού παραπέμπουν σέ σχετικές θέσεις διατεταγμένες ή μία δίπλα στην άλλη, σύμφωνα μέ καταστάσεις ισορροπίας και οριζόντιους συνδέσμους, ἔστω κι ἂν ὑπάρχει σχέση κυριαρχίας. Ὅμως οἱ μορφές, τά λεγόμενα οὐσιώδη ἢ ἀτομικά εἶδη, εἶναι κάθετες ἀπόλυτες θέσεις, ἐπιφάνειες ἢ ἀπόλυτοι ὄγκοι, ἐνιαῖοι τομεῖς «ἐπισκόπησης», πού δέν ἐνέχουν πλέον, ὅπως τά σχήματα, μιά συμπληρωματική διάσταση γιά νά συλλάβουν τόν ἑαυτό τους, καί δέν ἐξαρτῶνται πλέον, ὅπως οἱ δομές, ἀπό προϋπάρχοντες ἐντοπίσιμους συνδέσμους. Εἶναι ψυχές, μονάδες, ὑπερκείμενα, σέ «αὐτο-επισκόπηση».

Οἱ ἴδιες παροῦσες στήν κάθετη διάσταση, καθώς ἐπισκοποῦν χωρίς νά λαμβάνουν ἀπόσταση, δέν εἶναι οὔτε ἀντικείμενα ἱκανά νά ἐξηγήσουν τήν ἀντίληψη, οὔτε ὑποκείμενα ἱκανά νά συλλάβουν ἓνα ἀντιληπτό ἀντικείμενο, ἀλλά ἀπόλυτες ἐσωτερικότητες πού ἀντιλαμβάνονται τόν ἑαυτό τους καί ὅλα ὅσα τίς γεμίζει, σέ μιά διαδικασία «self-enjoyment», ἐξάγοντας ἀπό τόν ἑαυτό τους ὅλο τό ἀντιληπτό μέ τό ὅποιο εἶναι συμπαροῦσες σ' αὐτή τήν ἐσωτερική ἐπιφάνεια ἀπό τή μία καί μόνον πλευρά, ἀνεξαρτήτως ὀργάνων-δεκτῶν καί φυσικῶν διεγέρσεων, πού δέν παρεμβάλλονται σ' αὐτό τό ἐπίπεδο. Τά μάτια μου θά παρέπεμπαν σέ ἓνα τρίτο μάτι κι ἐκεῖνο σέ ἓνα τέταρτο, ἂν μιά ἀπόλυτη μορφή δέν ἦταν ἱκανή νά βλέπει τόν ἑαυτό της κι ἔτσι νά βλέπει ὅλες τίς λεπτομέρειες τοῦ τομέα της σέ ὅλα τά μέρη ὅπου βρίσκεται συγχρόνως: μὴ ἐντοπίσιμοι σύνδεσμοι. Αὐτές οἱ ἀληθινές μορφές δέν ἀποκαλοῦνται μονάχα ἔμβιοι ὀργανισμοί ἀλλά καί φυσικοχημικά σωματίδια, μόριο, ἄτομο, φωτόνιο, κάθε φορά πού ὑπάρχουν καθορίσιμα ἀτομικά ὄντα τά ὅποια δέν ἀρκοῦνται ἀπλῶς νά λειτουργοῦν ἀλλά καί «μορφοποιοῦνται» ἀδιάκοπα. Τό ζήτημα δέν εἶναι λοιπόν ἓνας βιταλισμός, ἂν καί ἡ ἐσωτερική ποικιλία τῶν μορφῶν προδίδει κάποιες διαφορές μεταξύ ὀργανικοῦ καί ἀνόργανου. Μέ κάθε τρόπο, οἱ ἀληθινές ἢ ἀπόλυτες μορφές εἶναι πρω-

ταρχικές δυνάμεις, πρωταρχικές ενότητες ούσιωδώς ατομικές και ένεργές, οι όποιες ενεργοποιούν ένα δυνατηκό ή εν δυνάμει, και οι όποιες έναρμονίζονται οι μέν προς τίς δέ, χωρίς να καθορίζονται όλο και περισσότερο αμοιβαία.

Η *Gestalttheorie* νόμισε πώς έφτασε σ' αυτές τίς μορφές επικαλούμενη, τόσο για τά αντιληπτά σχήματα όσο και για τίς φυσικές δομές, μιά συνολική δράση καθώς και άκραϊες δυναμικές ισορροπίες, του τύπου «σαπουνόφουσκας», πού θά μās επέτρεπαν να ξεπεράσουμε τίς άπλές δράσεις έπαφής, τούς προϊόντες μηχανισμούς και τούς προϋπάρχοντες συνδέσμους (για παράδειγμα, ένας νόμος έλάχιστης έντασης θά έξηγοϋσε τήν άμβιβληστροειδή έμμογή, χωρίς τήν υπόθεση ειδικών άγωγών). Όμως, ίσως ή *Gestalt* να συνέχιζε μέ τόν τρόπο της τή μεγάλη προσπάθεια τών Νευτωνικών, όταν άρχισαν να έπεξεργάζονται τίς έννοιες τής έλξης και του πεδίου για να ξεπεράσουν τήν κλασική μηχανική. Κι όμως, από τήν άποψη αυτή ή αντίθεση του Leibniz μέ τόν Νεύτωνα δέν έξηγειται μόνον από τήν κριτική του κενού, αλλά λόγω του ότι τά φαινόμενα «έλξης», στά όποια ο Leibniz ήταν πρόθυμος να αναγνωρίσει μιά ιδιότητα είδους (μαγνητισμός, ήλεκτρισμός, έξάτμιση), δέν του φαινόταν ώστόσο εκ φύσεως να ξεπερνούν τήν τάξη τών μηχανισμών έπαφής ή προϊόντων μηχανισμών (τών «ώσεων», τών «όρμών»)⁹. Μιά τροχιά πού δημιουργείται στιγμιαία από μιά άπειροστή μείωση τής έντασης συντελείται διαδοχικά, όπως μιά

9. Ο Leibniz δηλώνει ότι συμφωνεί μέ τόν Νεύτωνα ως προς τόν νόμο τής παγκόσμιας έλξης [τών σωμάτων], ότι είναι αντιστρόφως ανάλογη του τετραγώνου [τής απόστασης], αλλά πιστεύει ότι ή έλξη έξηγειται έπαρκώς από τήν ειδική περίπτωση τών ρευστών και τών «όρμών τους» (άρμονική κυκλοφορία τών πλανητών, απ' όπου άπορρέει μιά κεντρομόλος δύναμη). Είναι μιά όλόκληρη θεωρία για τόν σχηματισμό ενός διανύσματος βάρους: *Essai sur les causes des mouvements célestes*, GM, VI· και για τόν μαγνητισμό,

προσχηματισμένη όδός, ένας σιδηρόδρομος ή μιά σωλήνωση: ή προοδευτική πλήρωση όλου του δυνατού χώρου από ένα σύνολο κυμάτων συνεπάγεται εξίσου πράξεις επαφής μέσα σ' ένα ρευστό.

Οί νόμοι του *extremum*, πού τούς επικαλέστηκε πρόσφατα ο D'Arcy Thompson για να έπεξηγήσει όργανικά φαινόμενα, συνεπάγονται ακόμη μονοπάτια μέσα στην έκταση [*étendue*], τά όποια δέν μπορούμε να συγκρίνουμε παρά μόνον αν υποθέσουμε τή μορφή πού ισχυριζόμαστε πώς εξηγούμε. Μέ λίγα λόγια, δέν πλησιάζουμε έτσι σε ένεργητικές πρωταρχικές ένότητες, αντιθέτως παραμένουμε σε μιά έκταση χωρίς έπισκόπηση, και σε συνδέσμους χωρίς αποχρώντα λόγο. Αυτό πού επικαλείται ο Leibniz έναντίον του Νεύτωνα (όπως και ο Ruyet έναντίον των Γκεσταλτιστών) είναι ή έδραίωση μιās αληθινής μορφής, μή αναγωγικής σε ένα φαινομενικό όλον ή σε ένα πεδίο φαινομένων, έφόσον θά πρέπει να διατηρεί τή διάκριση των λεπτομερειών της, καθώς και τήν ίδια της τήν άτομικότητα ακόμη και στην ιεραρχία στην όποια εισέρχεται. Βεβαίως, τά ήμι-σύνολα, εξίσου όσο και τά μέρη, οί έλξεις εξίσου όσο και οί ώσεις, οί δυναμικές και μηχανικές ισορροπίες, οί νόμοι των *extrema* και οί νόμοι τής επαφής, τά κύματα και οί σωλήνες, οί συνδέτες [*ligands*] και οί προσφύσεις, έχουν μεγάλη σημασία. Είναι απαραίτητα, αλλά συνιστούν απλώς και μόνον όριζόντιους δευτερεύοντες συνδέσμους και τηρούν υποδεέστερα γνωμικά, σύμφωνα με τά όποια λειτουργούν οί δομές και διατάσσονται ή άλυσώνονται τά σχήματα, μόλις μορφοποιηθούν. "Αν υπάρχει έδω μιά τελικότητα, είναι μονάχα ή τελικότητα πού πραγματώνει ο μηχανισμός.

Dutens, Π. Για τό έναλλακτικό ζεύγος «έλξη-άπωση», ακόμη και στόν Νεύτωνα, πρβλ. Kouyé, *Etudes newtoniennes*, Gallimard, Paris, 1968, σ. 166, 197. Ο Kouyé υπογραμμίζει, όχι χωρίς κάποια ειρωνεία, τή σημασία του *Essai* για μιά συμπιλώση τής νευτώνειας έλξης με τήν προϊούσα δράση («ο Leibniz έκανε ό,τι δέν κατάφερε να κάνει ο Huyghens...», σ. 166, 179.

“Ολοι αὐτοὶ οἱ νόμοι εἶναι κάτι σάν στατιστικές, ἐπειδὴ ἀφοροῦν συλλογές, σωρούς, ὀργανισμούς, καὶ ὄχι πλέον ἀτομικά ὄντα. Ἄρα, δέν ἐκφράζουν τίς πρωταρχικές δυνάμεις τῶν ἀτομικῶν ὄντων, ἀλλὰ διανέμουν παράγωγες δυνάμεις μέσα στίς μάζες, τίς ἔλαστικές δυνάμεις, τίς δυνάμεις ἔλξης, τίς πλαστικές δυνάμεις, πού καθορίζουν ἀνά περίπτωση τούς ὑλικούς συνδέσμους. Ἡ μεγάλη διαφορὰ δέν ἐμφιλοχωρεῖ λοιπόν ἀνάμεσα στό ὀργανικό καί τό ἀνόργανο, ἀλλὰ διασχίζει καί τά δύο, διακρίνοντας αὐτό πού εἶναι ἀτομικό ὄν κι αὐτό πού εἶναι φαινόμενο μάζας ἢ πλήθους, αὐτό πού εἶναι ἀπόλυτη μορφή κι αὐτό πού εἶναι μαζικό, μοριακό σχῆμα ἢ μαζική, συνολική δομή.¹⁰ Ἰπάρχουν δύο ὄροφοι ἢ δύο ὄψεις τοῦ λογισμοῦ.

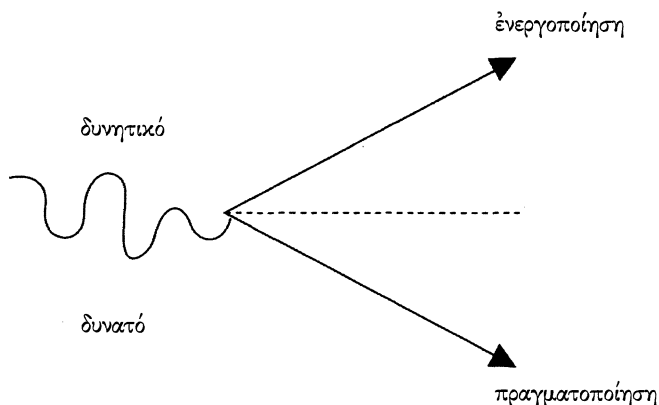
Στόν ἐπάνω ὄροφο, τά ἀτομικά ὄντα καί οἱ ἀληθινές μορφές ἢ πρωταρχικές δυνάμεις· κάτω, οἱ μάζες καί οἱ παράγωγες δυνάμεις, σχήματα καί δομές. Καί ἀναμφιστήτητα τά ἀτομικά ὄντα εἶναι οἱ τελικοί καί ἀποχρῶντες λόγοι: οἱ μορφές τους ἢ οἱ πρωταρχικές δυνάμεις τους, ἡ ἱεραρχία, ἡ συμφωνία καί ἡ ποικιλία αὐτῶν τῶν μορφῶν εἶναι πού συνθέτουν τελικά τίς συλλογές, τούς διαφορετικούς τύπους συλλογῆς. Ὅμως ὁ κάτω ὄροφος εἶναι ἐξίσου μὴ ἀναγώγιμος, ἐπειδὴ συνεπάγεται μιὰ ἀπώλεια ἀτομικότητας τῶν συνθεμάτων καί συσχετίζει ὑλικές ἢ δευτερεύουσες δυνάμεις συνδέσμου μέ τούς τύπους σύνθετων συλλογῶν. Εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ ἕνας ὄροφος πτυχώνεται πάνω στόν ἄλλο, ἀλλά, πρῶτα ἀπ’ ὅλα, ὁ καθένας ἐνέχει ἕναν τρόπο πτύχωσης πολὺ διαφορετικό. Δέν πτυχώνεται μέ τόν ἴδιο τρόπο μιὰ ὀρεινή ἄλυσος καί μιὰ γενετική ἄλυσος, ἢ μᾶλλον ἕνα γαστρίδιο. Καί πάλι τό συγκεκριμένο παράδειγμα ἀφορᾷ τό ὀργανικό καί τό ἀνόργανο. Αὐτό πού πρέπει νά διακρίνουμε ριζικά εἶναι ἀφενός τίς ἀναπτυχώσεις τῆς ὕλης πού γίνονται πάντοτε

10. Ruyer, *La genèse des formes vivantes*, σ. 54, 68.

γιά νά κρύψουν κάτι από τή σχετική ἐπιφάνεια τήν ὁποία ἐπηρεάζουν, καί ἀφετέρου τίς πτυχώσεις τῆς μορφῆς, πού φανερώουν ἀντιθέτως στήν ἴδια τήν ἀπόλυτη ἐπιφάνεια τίς λεπτομέρειές της, μιά ἐπιφάνεια συμπαρούσα σέ ὅλα τά πάθη της.

Γιατί ὁ κάτω ὄροφος, πού δέν εἶναι μιά ἀπλή φαινομενικότητα; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι ὁ κόσμος, ἡ πεπλεγμένη γραμμή τοῦ κόσμου, εἶναι κάτι σάν δυνητικό πού ἐνεργοποιεῖται μέσα στίς μονάδες: ὁ κόσμος ἐνεργοποιεῖται μέσα στίς μονάδες, καθεμία ἀπό τίς ὁποῖες τόν ἐκφράζει ἀπό τή δική της σκοπιά, πάνω στή δική της ἐπιφάνεια. Ὅμως τό ζεῦγος δυνητικό-ἐνεργό δέν ἐξαντλεῖ τό πρόβλημα, ὑπάρχει ἕνα δεύτερο ζεῦγος πολύ διαφορετικό: δυνατό-πραγματικό. Γιά παράδειγμα, ὁ Θεός ἐπιλέγει ἕναν κόσμο ἀνάμεσα σέ ἄπειρους δυνατούς: οἱ ἄλλοι κόσμοι βρίσκονται ἐπίσης ἐν ἐνεργεία στίς μονάδες πού τούς ἐκφράζουν, ὁ Ἄδამ πού δέν ἀμαρτάνει ἢ ὁ Σέξτος πού δέν βιάζει τή Λουκρητία. Ὑπάρχει συνεπῶς κάτι τό ἐνεργό πού παραμένει δυνατό καί πού δέν εἶναι κατ' ἀνάγκην πραγματικό. Τό ἐνεργό δέν ἀποτελεῖ τό πραγματικό, θά πρέπει τό ἴδιο νά πραγματοποιηθεῖ, καί τό πρόβλημα τῆς πραγματοποίησης τοῦ κόσμου ἐπιπροστίθεται στό πρόβλημα τῆς ἐνεργοποίησής του. Ὁ Θεός εἶναι «ὑπαρξιοδότης», ἀλλά ὁ Ὑπαρξιοδότης εἶναι ἀφενός Ἐνεργοποιός καί ἀφετέρου Πραγματοποιός.

Ὁ κόσμος εἶναι μιά δυνητικότητα πού ἐνεργοποιεῖται στίς μονάδες ἢ στίς ψυχές, ἀλλά καί μιά δυνατότητα πού θά πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ στήν ὕλη ἢ τά σώματα. Θά μπορούσε κανεῖς νά ἀντικρούσει ὅτι εἶναι περίεργο πού τό ζήτημα τῆς πραγματικότητας τίθεται ὡς πρός τά σώματα, τά ὁποῖα, ἔστω κι ἂν δέν εἶναι φαινομενικότητες, εἶναι ἀπλά φαινόμενα. Ὅμως, αὐτό πού εἶναι κυριολεκτικά φαινόμενο εἶναι τό ἀντιληπτό μέσα στή μονάδα. Ὅταν, δυνάμει τῆς ὁμοιότητας τοῦ ἀντιληπτοῦ μέ κάτι=x, ἀναρωτιόμαστε μήπως ὑπάρχουν σώματα πού ἀλληλεπιδροῦν

μέ τρόπο ὥστε νά τούς ἀντιστοιχοῦν οἱ ἐσωτερικές μας ἀντιλήψεις, θέτουμε τό ζήτημα μιᾶς πραγματοποίησης τοῦ φαινομένου, ἢ καλύτερα ἑνός «πραγματοποιοῦ» τοῦ ἀντιληπτοῦ, δηλαδή τῆς μεταμόρφωσης τοῦ κόσμου πού εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ ἀντιληπτός σέ κόσμο ἀντικειμενικά πραγματικό, σέ ἀντικειμενική Φύση.¹¹ Δέν εἶναι τό σῶμα αὐτό πού πραγματοποιεῖ, ὅμως στό σῶμα ὑπάρχει κάτι πού πραγματοποιεῖται, μέσω τοῦ ὁποίου τό σῶμα γίνεται τό ἴδιο πραγματικό ἢ ὑποστασιακό.

Ἡ διαδικασία ἐνεργοποίησης συντελεῖται μέσω διανομῆς, ἐνῶ ἡ διαδικασία πραγματοποίησης μέσω ὁμοιότητας. Κάτι πού ἐγείρει ἕνα σημεῖο ἰδιαίτερα λεπτό. Καί τοῦτο γιατί, ἂν ὁ κόσμος ἐκλαμβάνεται ὡς διπλή διαδικασία, ἐνεργοποίησης στίς μονάδες καί πραγματοποίησης στά σώματα, σέ τί συνίσταται ὁ ἴδιος, πῶς νά τόν ὀρίσουμε ὡς αὐτό πού ἐνεργοποιεῖται καί πραγματοποιεῖται; Ἀντιμετωπίζουμε συμβάντα: ἡ ψυχὴ τοῦ Ἀδάμ ἀμαρτάνει

11. Ἡ Ἀλληλογραφία μέ τόν Des Bosses εἶναι ἐκεῖνη πού θέτει αὐτό τό ζήτημα τῆς «πραγματοποίησης» τῶν φαινομένων ἢ τοῦ ἀντιληπτοῦ ἔξω ἀπό τίς ψυχές. Γιά τόν «Πραγματοποιό», βλ. Ἐπιστολή Ἀπριλίου 1715.

ἐνεργά (σύμφωνα μέ τίς τελικές αἰτίες), καί τό σῶμα του ἀπορροφᾷ πραγματικά τό μῆλο (σύμφωνα μέ τίς ποιητικές αἰτίες). Ἡ ψυχή μου νιώθει ἕναν ἐνεργό πόνο, τό σῶμα μου δέχεται ἕνα πραγματικό χτύπημα. Ὅμως, τί εἶναι αὐτό τό κρυφό μέρος τοῦ συμβάντος πού διακρίνεται συγχρόνως ἀπό τήν πραγματοποίηση καί ἀπό τήν ἐνεργοποίησή του, ἄν καί δέν ὑφίσταται ἔξω ἀπ' αὐτές; Αὐτός ὁ θάνατος, γιά παράδειγμα, πού δέν εἶναι οὔτε ἡ ἐξωτερική πραγματικότητα τοῦ θανάτου οὔτε ἡ μυχιότητά του μέσα στήν ψυχή. Ὅπως ἔχουμε δεῖ, εἶναι ἡ καθαρῆ καμπή ὡς ἰδεατότητα, ὡς οὐδέτερη μοναδικότητα, ἕνα ἀσώματο ἀλλά καί ἀπροσπέλαστο, γιά νά μιλήσουμε σάν τόν Blanchot, «τό μέρος τοῦ συμβάντος πού ἡ συντέλεσή του» δέν μπορεῖ νά ἐνεργοποιήσει, οὔτε καί ἡ πραγματοποίησή του νά τήν πραγματοποιήσει.¹² Εἶναι τό ἐκφράσιμο ὄλων τῶν ἐκφράσεων, τό πραγματοποιήσιμο ὄλων τῶν πραγματοποιήσεων, *Eventum tantum*, μέ τό ὁποῖο ἀποπειρῶνται νά ἰσοστοιχισθοῦν ἡ ψυχή καί τό σῶμα, ἀλλά δέν συμβαίνει τελικά καί μᾶς περιμένει ἀτέρμονα: καθαρῆ δυναμικότητα καί καθαρῆ δυνατότητα, ὁ κόσμος μέ τόν τρόπο ἑνός στωικοῦ Ἀσώματος, τό καθαρό κατηγορήμα.

Ὅπως θά ἔλεγε ὁ Κινέζος (ἡ Ἰάπωνας) φιλόσοφος, ὁ κόσμος εἶναι ὁ Κύκλος, τό καθαρό «ἀπόθεμα» τῶν συμβάντων πού ἐνεργοποιοῦνται σέ κάθε ἐγώ καί πραγματοποιοῦνται στά πράγματα, ἕνα πρός ἕνα. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Leibniz, ὅπως προκύπτει στίς

12. Ἕνα θέμα πού ἐπανερχεται συχνά στόν Blanchot: πρβλ. *L'espace littéraire*, Gallimard, Paris, 1955, σσ. 160-161. [Πρβλ. Maurice Blanchot, Ὁ χάρος τῆς λογοτεχνίας, μτφρ. Δημήτρης Δημητριάδης, Ἐξάντας, Ἀθήνα, 1994, σσ. 212-214 (Σ.τ.Μ.)]. Αὐτή ἡ σύλληψη τοῦ συμβάντος μπορεῖ νά συσχετιστεῖ μέ μιά κινεζική καί ἰαπωνική παράδοση, ὅπως τή μετέφρασαν καί τή σχολίασαν οἱ René de Ceccatty καί Nakamura στό *Shō-bōgenzō, La réserve visuelle des événements dans leur justesse*, τοῦ μοναχοῦ Dōgen (13ος αἰώνας), Différence, Paris, 1980.

ἐπιστολές του στὸν Arnauld, ἀπαιτεῖ αὐτὴ τὴν ἰδεατὴ προϋπαρξὴ τοῦ κόσμου, τόσο σὲ σχέση μετὰ τῆς πνευματικῆς μονάδος ὅσο καὶ σὲ σχέση μετὰ τοῦ ὑλικοῦ σύμπαντος, αὐτὸ τὸ βουβὸ καὶ σκιερὸ μέρος τοῦ συμβάντος. Δὲν μπορούμε νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ συμβάν παρά μόνο γιὰ ἓνα συμβάν πού ἔχει ἤδη ἐμπλακεῖ στὴν ψυχὴ πού τὸ ἐκφράζει καὶ τὸ σῶμα πού τὸ πραγματοποιεῖ, ἀλλὰ δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ μιλήσουμε γιὰ ὅλα ὅσα τὸ ἀφοροῦν χωρὶς αὐτὸ τὸ μέρος πού ἐξαιρεῖται. Ὅσο δύσκολο κι ἂν εἶναι, θὰ πρέπει νὰ σκεφτοῦμε τὴ ναυμαχίαν μετὰ βάσιν ἓνα δυναμικὸ πού νὰ ὑπερχειλίζει τῆς ψυχῆς πού τὴ διεξάγουν καὶ τὰ σώματα πού τὴν ἐπιτελοῦν.

Σὲ σχέση ἀκριβῶς μετὰ τὸν κόσμον, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ὑλικὸ σύμπαν εἶναι ἐκφραστικόν, ἐξίσου ὅσο καὶ οἱ ψυχῆς: οἱ μὲν ψυχῆς ἐκφράζουν ἐνεργοποιώντας, ὁ δὲ κόσμος πραγματοποιώντας. Βεβαίως, πρόκειται γιὰ δύο καθεστῶτα ἐκφρασεως πολὺ διαφορετικὰ, πραγματικὰ διακριτὰ, ἐφόσον τὸ ἓνα εἶναι μεριστικόν, τὸ ἄλλο περιληπτικόν: καθὲς μονάδα ἐκφράζει γιὰ λογαριασμὸν τῆς ὁλόκληρου τόν κόσμον, ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων καὶ χωρὶς εἰσροῆς, ἐνῶ ὅλο τὸ σῶμα δέχεται τὴν ἐντύπωση ἢ τὴν εἰσροὴν τῶν ἄλλων, καὶ τὸ σύνολο τῶν σωμάτων, τὸ ὑλικὸ σύμπαν εἶναι αὐτὸ πού ἐκφράζει τὸν κόσμον. Συνεπῶς, ἡ προδιατεταγμένη ἁρμονία ἐμφανίζεται ἀρχικὰ ὡς μίαν συμφωνίαν μετὰ τῶν δύο καθεστώτων. Ὅμως αὐτὰ ἔχουν μίαν δευτέραν διαφορὰ: ἡ ἐκφραση τῆς ψυχῆς πηγαινεὶ ἀπὸ τὸ ὅλον στὸ ἰδιάζον, δηλαδὴ ἀπὸ ὁλόκληρον τὸν κόσμον σὲ μίαν προνομιακὴν ζώνην, ἐνῶ ἡ ἐκφραση τοῦ σύμπαντος πηγαινεὶ ἀπὸ μέρος σὲ μέρος, ἀπὸ τὸ κοντινὸν στὸ μακρινόν, στὸ μέτρο πού ἓνα σῶμα ἀντιστοιχεῖ στὴν προνομιακὴν ζώνην τῆς ψυχῆς, καὶ ὑφίσταται προοδευτικὰ τὴν ἐντύπωση ὅλων τῶν ἄλλων. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆς, ὑπάρχει πάντοτε ἓνα σῶμα τὸ ὁποῖον ἐκφράζει ἀπὸ τὴν πλευρά του, μαζί μετὰ τὸν περιδακτύλιόν του, ὅτιδήποτε μίαν ψυχὴν ἐκφράζει στὴν ἰδιαίτην περιοχὴν τῆς, ἐνῶ ἡ προδιατεταγμένη ἁρμονία ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα «της».

“Όμως τί μᾶς ἐπιτρέπει νά ποῦμε «τό σῶμα μιᾶς μονάδας», «τό σῶμα της», ἐφόσον ἡ μονάδα εἶναι πάντοτε ἓνα Ἐκαστον, *Every*, ἀλλά τό σῶμα, πάντοτε ἓνα σῶμα, ἓνα *One*; Τί θεμελιώνει τό ὅτι ἓνα σῶμα ἀνήκει σέ μιά μονάδα, παρά τήν πραγματική διάκριση καί τή διαφορά ὀρόφου καί καθεστῶτος; Πρέπει ἓνα *One*, χωρίς νά παύει νά εἶναι *One*, νά ἀνήκει σέ κάθε *Every*. Μέ λίγα λόγια, ἡ προδιατεταγμένη ἄρμονία δέν διακρίνεται μόνον ἐγγενῶς ἀπό τόν συντυχισμό τοῦ Malebranche ἢ τόν παραλληλισμό τοῦ Spinoza, ἀλλά καί ἀπό τίς συνέπειές της: ἀντί νά ἀντικαθιστᾶ τό πρόβλημα τῆς ἔνωσης τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος, τῆς ἐνσάρκωσης ἢ τῆς «ἄμεσης παρουσίας», τό καθιστᾶ ἀκόμη πιο ἀναγκαῖο, ἔστω κι ἂν εἶναι γιά νά μεταβεῖ ἀπό τήν πρώτη ὄψη στή δεύτερη.¹³ Πράγματι, ἡ ἄρμονία ἐξηγεῖ τήν ἀντιστοιχία ἀνάμεσα σέ κάθε ψυχή καί στό ὑλικό σύμπαν, ἀλλά, ὅταν ἐπικαλεῖται τήν ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στήν ψυχή καί στό σῶμα, δέν μπορεῖ νά τήν ἐξηγήσει μέσω μιᾶς ὁποιασδήποτε σχέσης μέσα στό σῶμα, ἐπειδή μιά τέτοια σχέση προϋποθέτει ὅτι κάτι ἀνήκει σέ κάτι. Μόνο στό ἐπίπεδο μιᾶς θεωρίας τοῦ ἀνήκειν τό πρόβλημα θά βρεῖ τή λύση του: τί σημαίνει ἀνήκω, καί μέ ποιά ἔννοια ἓνα σῶμα ἀνήκει σέ κάθε ψυχή;

13. Ὁ Leibniz ὑπογραμμίζει συχνά ὅτι ἡ ἔνωση ψυχῆς καί σώματος, πού ὀρίζεται ἀπό μιά «ἄμεση παρουσία», δέν συγγέεται μέ τήν ἄρμονία: *Théodicée*, λόγος §55. *Remarque... sur un endroit des Mémoires de Trénois* (GPh, VI, σσ. 595-596). Ἐπιστολή στόν Rémond, Νοέμβριος 1715 (GPh, III, σ. 658). Πρὸς τόν σχολιασμό τοῦ Christiane Frémont, *L'Être et la relation*, Vrin, Paris, 1981, σ. 41. Τό *Système nouveau de la Nature*, § 14, ἐπισημαίνει τή διασύνδεση τῶν δύο προβλημάτων καί τή μετάβαση ἀπό τό ἓνα στό ἄλλο. Βεβαίως, ὁ συντυχισμός τοῦ Malebranche ἐπικαλεῖται ἐπίσης τήν ἐνσάρκωση, ἀλλά ὡς μυστήριο τῆς πίστεως. Ἐάν καί ὁ Leibniz μερικές φορές ρέπει πρὸς παρόμοιες ἐκφράσεις, θεωρεῖ τήν ἐνσάρκωση ὡς πρόβλημα πού μπορεῖ νά κατανοηθεῖ καί νά ἐπιλυθεῖ, τουλάχιστον στό ἐπίπεδο τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Husserl ἐπικαλεῖται —καί δικαίως— τόν Leibniz, στόν τελευταῖο ἀπό τούς Καρτεσιανούς στοχασμούς του. Ἀναπτύσσει πράγματι μιὰ ὀλοκλήρη θεωρία τοῦ ἀνήκειν, πού ξαναπιάνει τρεῖς μεγάλες στιγμές πού ἐκθέτει ὁ Leibniz: ἡ μονάδα εἶναι τό Ἐγώ στή συγκεκριμένη πληρότητά του, τό Ἐγώ συσχετιζόμενο μέ μιὰ «σφαῖρα ὄσων τοῦ ἀνήκουν», μέ τή σφαῖρα τῶν κτήσεων του· ἀλλά ἐγώ, ὡς μονάδα, βρίσκω στή σφαῖρα αὐτοῦ πού μου ἀνήκει τό σημάδι κάποιου πράγματος πού δέν μου ἀνήκει, πού μου εἶναι ξένο· μπορῶ ἔτσι νά συστήσω μιὰ ἀντικειμενική Φύση στήν ὁποία ἀνήκουν τό ξένο κι ἐγώ ὁ ἴδιος. Στό πρῶτο ἐρώτημα «τί μου ἀνήκει;», ὁ Leibniz ἀπαντᾷ ἤδη ὅπως θά ἀπαντήσει καί ὁ Husserl: κατά πρῶτον, ἡ σκέψη τοῦ ἐγώ, τό cogito, τό ὅτι ἔχω διάφορες σκέψεις, ὅλες οἱ μεταβαλλόμενες ἀντιλήψεις μου, ὅλα τά ἐσωκλειόμενα κατηγορήματά μου, ὁ κόσμος ὀλοκλήρος ὡς ἀντιληπτό· κι ἀκόμη, ἐκείνη ἡ ζώνη τοῦ κόσμου πού ἐκφράζω εὐκρινῶς, ἡ εἰδική κτήση μου· κι ἔπειτα, ἡ πρώτη ὕλη πού κατέχω ὡς ἀπαίτηση νά ἔχω ἓνα σῶμα. Καί, τέλος, τό σῶμα, ἓνα σῶμα, κατέχω ἓνα σῶμα πού ἔρχεται νά ἐκπληρώσει τήν ἀπαίτηση, ὅπως εἶδαμε καί παραπάνω: ἓνα ὀργανικό σῶμα στό ὁποῖο εἶμαι ἀμέσως «παρών», τό ὁποῖο διαθέτω μέ ἄμεσο τρόπο καί μέ τό ὁποῖο συντονίζω τό ἀντιληπτό (ἀντιλαμβάνομαι μέ ὄργανα, μέ τά χέρια, μέ τά μάτια...). Ὅριστε, λοιπόν, ὁ κατάλογος ὄλων τῶν κτήσεων μου· ἡ τελευταία διακρίνεται ἀπό ὅλες τίς ὑπόλοιπες ἐπειδή εἶναι ἐξωγενής, ἀφοῦ ἓνα σῶμα δέν βρίσκεται μέσα στή μονάδα.

Μποροῦμε ἤδη νά διευκρινίσουμε τή μεγάλη διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στόν Leibniz καί τόν Husserl: στό ἐπίπεδο τοῦ σώματος ὁ Husserl ἀνακαλύπτει τό ξένο ὡς αὐτό πού εἶναι τό ἄλλο-ἐγώ, ἡ ἄλλη μονάδα, «μέσω μιᾶς ἀντιληπτικῆς μετάθεσης μέ βάση τό δικό μου σῶμα». Δέν ἰσχύει τό ἴδιο στόν Leibniz, γιά τόν ὁποῖο ἡ πολλαπλότητα τῶν μονάδων ἀνακαλύφθηκε σέ

προηγούμενο στάδιο: πράγματι, όλα όσα ξεπερνούν τή δική μου εύκρινή ζώνη ή τόν δικό μου τομέα, και τά όποια ώστόσο έσωκλείω, όλα όσα μένουν σκοτεινά μέσα μου, είναι σαν τήν άρνητική εικόνα άλλων μονάδων, έφόσον άλλες μονάδες τά αναλαμβάνουν ως δικές τους εύκρινεις ζώνες· και μάλιστα, παρόλο πού ήδη υπάρχει μιά κοινότητα τών μονάδων και μιά πρώτη Φύση πού αποτελείται από όλες τις αντίστοιχες εύκρινεις ζώνες τους, ή όποία δέν έχει ανάγκη σωμάτων για νά εμφανιστεί. Βεβαίως, καμμία μονάδα δέν περιέχει άλλες μονάδες, αλλά οι ένδογενεις κτήσεις μου φέρουν έπαρκώς τό σημάδι ξένων κτήσεων, τών όποιών τή σκιά ανακαλύπτω μέσα μου, στον σκοτεινό βυθό μου, έφόσον δέν υπάρχει τίποτα τό σκοτεινό μέσα μου πού νά μήν πρέπει νά άνελκυσθεί στό φώς μέσα σε μιά άλλη μονάδα. Στόν Leibniz, συνεπώς, άν συμβαίνει στό επίπεδο του σώματος μιά συνάντηση μέ τό ξένο, δέν θα είναι μέ τό άλλο-εγώ, αλλά μέ κάτι πιο αναπάντεχο, πού συνιστά μιά δεύτερη Φύση.

Έχω ένα σωμα, ένα σωμα πού μου ανήκει: πώς ή μονάδα μου μπορεί νά έχει μιά έξωγενή κτήση, έξω από τήν ίδια, στον κάτω οροφο; Μία από τις ουσιώδεις θέσεις του Leibniz είναι νά θέσει συγχρόνως τήν πραγματική διάκριση και τήν αδιαχωριστότητα:* δέν τό κάνει γιατί δύο πράγματα είναι πραγματικώς διακριτά αλλά γιατί είναι διαχωριστά. Ακριβώς έδω ή Άρμονία και ή Ένωση βρίσκουν τήν αρχή πού διέπει τόν καταμερισμό τους: ή προδιατεταγμένη άρμονία της ψυχής και του σώματος διέπει τήν πραγματική του διάκριση, ένω ή ένωση καθορίζει τήν αδιαχωριστότητά τους.¹⁴ Ακόμη κι όταν πεθαίνω, ή μονάδα μου δέν χω-

* Ο όρος αντιστοιχεί στό αρχαιοελληνικό άχώριστον. (Σ.τ.Μ.)

14. *Théodicée*, λόγος §55: «Παρότι δέν υποστηρίζω διόλου ότι ή ψυχή αλλάζει τούς νόμους του σώματος ούτε και ότι τό σωμα αλλάζει τούς νόμους της ψυχής, και παρότι έχω εισαγάγει τήν προδιατεταγμένη άρμονία για νά αποφύγω αυτό τό ένοχλητικό πρόβλημα, δέν καταλήγω πάντως νά

ρίζεται από ένα σῶμα τοῦ ὁποίου τὰ μέρη ἀρκοῦνται νά ἐνελιχθοῦν. Ὅπως εἶδαμε, ἡ μονάδα μου δέν ἀντιλαμβάνεται χωρίς νά ἔχει ἕνα σῶμα καθ' «ὁμοίωση» τοῦ ὁποίου ἀντιλαμβάνεται. Ἐξαιτίας τῆς γενικότητος τῆς τάξης τῆς ὁμοιότητος, εἶναι ἕνα σῶμα-γένος, ἕνα σῶμα-εἶδος, ἕνα ὀργανικό σῶμα: ἕνα σῶμα ἀνθρώπου ἢ, κάλλιστα, ἀλόγου, σκύλου.... Ἡ ἀπαίτηση νά ἔχει κανεῖς ἕνα σῶμα εἶναι βεβαίως ἀτομική, ἀλλά ὄχι καί τό σῶμα πού ἔρχεται νά τήν ἐκπληρώσει, τουλάχιστον εὐθέως.

Ὁ Leibniz ἐπιμένει συχνά σ' αὐτό τό σημεῖο: ὁ Θεός δέν δίνει ἕνα σῶμα στήν ψυχὴ χωρίς νά παρέχει ὄργανα σ' αὐτό τό σῶμα. Τί καθιστᾶ λοιπόν ἕνα σῶμα ὀργανικό, σῶμα-εἶδος ἢ σῶμα-γένος; Ἀναμφισβήτητα, ἀποτελεῖται ἀπό ἄπειρα ἐνεργά ὑλικά μέρη, σύμμορφα μέ τήν ἄπειρη διαίρεση, σύμμορφα μέ τή φύση τῶν μαζῶν ἢ τῶν συλλογῶν. Ὅμως αὐτές οἱ ἀπειρίες μέ τή σειρά τους δέν θά συνθέταν ὄργανα ἂν δέν ἦταν ἀδιαχώριστες ἀπό πλήθη μικρῶν μονάδων, μονάδων καρδιάς, συκωτιοῦ, γόνατος, ματιῶν, χειρῶν (σύμφωνα μέ τήν προνομιακή ζώνη πού ἀνήκει σέ μιά ἄλφα ἢ βῆτα ἀπειρία): ζωικές μονάδες πού ἀνήκουν οἱ ἴδιες στά ζωικά ὑλικά μέρη τοῦ σώματός «μου» καί πού δέν συγγέονται μέ τή μονάδα στήν ὁποία ἀνήκει τό σῶμα μου. Εἶναι ἀπλῶς τὰ προαπαιτούμενα τοῦ ὀργανικοῦ σώματός μου, σώματος-εἶδους ἢ σώματος-γένους· καί δέν ὑπάρχει περιθώριο νά ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἡ ὕλη σκέφτεται ἢ ἀντιλαμβάνεται, ἀλλά ἀπλῶς ἂν εἶναι διαχωριστή ἢ ὄχι ἀπό αὐτές τίς μικρές ψυχές πού εἶναι ἱκανές νά ἀντιλαμβάνονται.¹⁵

Βλέπουμε λοιπόν ὅτι ἡ λαϊμπνιτσιανή θεωρία τοῦ ἀνήκειν ὀδηγεῖται σέ μιά θεμελιώδη ἀνατροπή πού θά ἐπαναλαμβάνεται

παραδεχτῶ μιά ἀληθινὴ ἔνωση ἀνάμεσα στήν ψυχὴ καί τό σῶμα, πού νά τό καθιστᾶ φορέα της».

15. *Nouveaux essais*, τέλος τοῦ Προομίου.

συνεχῶς: πρέπει νά διακρίνουμε τίς μονάδες πού ἔχουν ἓνα σῶμα, στίς ὁποῖες ἀνήκει ἓνα σῶμα, καί τίς μονάδες πού εἶναι τά εἰδικά προαπαιτούμενα αὐτοῦ τοῦ σώματος ἢ πού ἀνήκουν στά μέρη αὐτοῦ τοῦ σώματος. Καί αὐτές οἱ δεύτερες μονάδες, αὐτές οἱ μονάδες σώματος, ἔχουν ἓνα σῶμα πού τούς ἀνήκει, σῶμα διαφορετικό ἀπό ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου εἶναι τά προαπαιτούμενα καί τοῦ ὁποίου τά μέρη κατέχουν μέ τή σειρά τους πλήθη τρίτων μονάδων. Καί αὐτές οἱ τρίτες μονάδες...¹⁶ Πάντοτε ἡ ψυχὴ καί τό σῶμα εἶναι πραγματικά διακριτά, ἀλλά ἡ ἀδιαχωριστότητα διαγράφει ἓνα πηγαινέλα ἀνάμεσα στούς δύο ὁρόφους: ἡ ἰδιαίτερη μονάδα μου ἔχει ἓνα σῶμα· τά μέρη αὐτοῦ τοῦ σώματος ἔχουν πλήθη μονάδων· καθεμία ἀπ' αὐτές τίς μονάδες ἔχει ἓνα σῶμα....

Ἐάν τό σῶμα μου, τό σῶμα πού μου ἀνήκει, εἶναι ἓνα σῶμα σύμφωνα μέ τόν νόμο τῶν συλλογῶν, εἶναι γιατί τά μέρη του ὄχι μόνον μεγαλώνουν καί μικραίνουν, ἐνελλίσσονται καί ἐξελλίσσονται, ἀλλά καί πηγαινοέρχονται ἀδιάκοπα («fluxion»). Καί ὅταν φεύγουν, οἱ μονάδες πού εἶναι ἀδιαχώριστες μ' αὐτά τά ἀκολουθοῦν ἢ φεύγουν ἀπό ἐμένα: ὡς προαπαιτούμενα τοῦ σώματός μου ἦταν ἀπλῶς προαπαιτούμενα «pro tempore».¹⁷ Ἡ θεωρία τοῦ ἀνήκειν διακρίνει συνεπῶς ἀνήκοντα μὴ συμμετρικά καί ἀντεστραμμένα (ἓνα σῶμα ἀνήκει στή μονάδα μου, μονάδες ἀνήκουν στά μέρη τοῦ σώματός μου), ἀλλά καί ἀνήκοντα μόνιμα ἢ προσωρινά (ἓνα σῶμα ἀνήκει μονίμως στή μονάδα μου, μονάδες ἀνήκουν προσωρινά στό σῶμα μου). Ἐδῶ ἀκριβῶς συντελεῖται, στό πλαίσιο τῆς θεωρίας τοῦ ἀνήκειν, ἡ ἀποκάλυψη ἑνός ἡμι-ξένου: τό ζῶο μέσα

16. *Μοναδολογία*, §70. Ἐπιστολὴ στόν Des Bosses, Ἰούνιος 1712.

17. Ἐπιστολὴ στόν Arnauld, Σεπτέμβριος 1687 (GPh, II, σ. 120). Ἐπίσης *Μοναδολογία*, §71: «Δέν πρέπει ὅμως νά φανταστοῦμε, ὅπως μερικοί πού ἐρμηνεύουν ἐσφαλμένα τή σκέψη μου, ὅτι κάθε ψυχὴ ἔχει μάζα ἢ μερίδα ὕλης δική της ἢ προσαρτημένη σ' αὐτήν γιά πάντα καί ὅτι κατέχει ἐπομένως ἄλλα, κατώτερα ἔμβια, προορισμένα πάντοτε νά τήν ὑπηρετοῦν...».

μου ως συγκεκριμένο ὄν. Ἡ μεγάλη διαφορά μέ τόν Husserl εἶναι ὅτι αὐτός δέν βλέπει κάποιο εἰδικότερο πρόβλημα στήν ὀργανική σύνθεση: τό σῶμα μου δέν θέτει πρόβλημα στή σφαῖρα ὄσων μου ἀνήκουν καί τό ξένο ἀνακύπτει μόνον μέ τό ἄλλο σῶμα, μέσα ἀπό τό ὅποιο θεῶμαι ἓνα Alter-Ego πού δέν μου ἀνήκει· ὅσον ἀφορᾶ τό ζῶο, εἶναι ἀπλῶς μία «ἀνωμαλία» αὐτοῦ τοῦ Ἄλλου.

Γιά τόν Leibniz, ἀντιθέτως, τό alter-ego ἔχει ἤδη ἀνακύψει σ' ἓνα προηγούμενο στάδιο τῆς φαινομενολογικῆς ἐπαγωγῆς καί ἐξηγεῖται ἐπαρκῶς μέσω τῆς προδιατεταγμένης ἀρμονίας. Μέ τήν ἔνωση τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος, τό ξένο πού ἀνακύπτει τώρα μέσα σέ ὅσα μου ἀνήκουν, γιά νά τά κάνει ἀνω-κάτω, εἶναι τό ζῶο, καί κατ' ἀρχάς τά μικρά ζῶα, ἀδιαχώριστα ἀπό τά ρέοντα μέρη τοῦ σώματός μου, ἐφόσον ξαναγίνονται ξένα γιά ἐμένα, ὅπως ἦταν καί πρίν. «Ἄν ἡ ψυχὴ τοῦ Καίσαρα, γιά παράδειγμα, θά ἔπρεπε νά εἶναι μόνη μέσα στή φύση, ὁ ποιητής τῶν πάντων θά μπορούσε νά μὴν τοῦ εἶχε δώσει ὄργανα· ὅμως αὐτός ὁ ἴδιος ποιητής θέλησε νά πλάσει ἀκόμη ἄπειρα ἄλλα ὄντα πού νά εἶναι ἐνθυλακωμένα τά μὲν στά ὄργανα τῶν δέ· τό σῶμα μας εἶναι ἓνα εἶδος κόσμου ἐμπλεοῦ ἄπειρων πλασμάτων πού ἀξίζουν ἐπίσης νά ὑπάρχουν».¹⁸

Τά ζῶα πού συναντῶ ἀπ' ἔξω εἶναι πάντοτε ἀπλῶς μία διόγκωση ἐκείνων τῶν πλασμάτων. Δέν ἔχουμε νά κάνουμε ἀπλῶς μέ μία ζωική ψυχολογία ἀλλά καί μέ μία ζωική μοναδολογία, ὡς οὐσιώδη μέρη τοῦ συστήματος τοῦ Leibniz. Αὐτό πού ἡ σφαῖρα ὄσων μου ἀνήκουν ἀποκαλύπτει σ' ἐμένα τόν ἴδιο εἶναι κατ' οὐσίαν τά ἀντεστραμμένα, προσωρινά ἢ πρόσκαιρα ἀνήκοντα (ἂν καί πάντοτε μου ἀνήκει ἓνα σῶμα). Πράγματι, εἶναι πολύ δύσκολο γιά καθέναν ἀπό ἐμᾶς νά φτιάξει ἓναν κατάλογο μέ τίς δικές του κτήσεις. Δέν εἶναι εὐκόλο νά ξέρουμε τί

18. Ἐπιστολή στή Lady Masham, Ἰούνιος 1704 (GPh, III, σ. 356).

μᾶς ἀνήκει καί γιά πόσο καιρό. Ἡ φαινομενολογία δέν ἀρκεῖ γιά κάτι τέτοιο. Αὐτό ἀκριβῶς μαρτυρᾷ ἡ μεγάλη ἀπογραφή τοῦ Μαλόου στή μοντέρνα λογοτεχνία. Ὁ Μαλόου εἶναι μιά μονάδα γυμνή, σχεδόν γυμνή, παραζαλισμένη, ἐκφυλισμένη, πού ἡ εὐκρινής της ζώνη ἀδιάκοπα στενεύει, τό σῶμα της ἀδιάκοπα ἐνελίσσεται, τά προαπαιτούμενά της ἀδιάκοπα διαφεύγουν. Τοῦ εἶναι δύσκολο νά ξέρει τί τοῦ ἀνήκει ἀκόμη, «σύμφωνα μέ τόν ὀρισμό του», τί τοῦ ἀνήκει ἀπλῶς ἐξ ἡμισείας καί πρὸς στιγμήν, πράγμα ἢ ζῶντιο, ἐκτός ἂν ὁ ἴδιος εἶναι πού ἀνήκει σέ κάποιον, σέ ποιόν ὅμως; Εἶναι ἓνα μεταφυσικό ζήτημα. Θά τοῦ χρειαζόταν ἓνα εἰδικό ἄγκιστρο, ἓνα εἶδος *vinculum*, γιά νά βάλει σέ μιά τάξη τίς κτήσεις του, ἀλλά δέν ἔχει πλέον οὔτε κἀν αὐτό τό ἄγκιστρο.

Αὐτές οἱ μεταπτώσεις τοῦ ἀνήκειν* ἢ τῆς κτήσης ἔχουν μεγάλη φιλοσοφική σπουδαιότητα. Εἶναι λές καί ἡ φιλοσοφία εἰσχωροῦσε σέ ἓνα καινούργιο στοιχεῖο, ὑποκαθιστοῦσε τό στοιχεῖο τοῦ Ἔχειν μέ τό στοιχεῖο τοῦ Εἶναι. Βεβαίως, ἡ διατύπωση «ἔχω ἓνα σῶμα» δέν ἀποτελεῖ καινοτομία, ἀλλά αὐτό πού εἶναι καινοτόμο εἶναι νά διεξάγεται ἡ ἀνάλυση ὡς πρὸς τά εἶδη, τίς βαθμίδες, τίς σχέσεις καί τίς μεταβλητές τῆς κτήσης, γιά νά διαπλάσει τό περιεχόμενο ἢ τό ἀνάπτυγμα τῆς ἔννοιας τοῦ Εἶναι. Ὁ Gabriel Tarde, πολύ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ὁ Husserl, εἶναι ἐκεῖνος πού ἀντιλήφθηκε πλήρως τή σπουδαιότητα αὐτῆς τῆς μεταλλαγῆς καί ἀμφισβήτησε τήν ἀδικαιολόγητη πρωτοκαθεδρία τοῦ ρήματος εἶμαι: «Τό ἀληθινό ἀντίθετο τοῦ ἐγώ δέν εἶναι τό μή-ἐγώ ἀλλά τό δικό μου· τό ἀληθινό ἀντίθετο τοῦ εἶμαι, δηλαδή τοῦ ἔχω, δέν εἶναι τό μή-εἶναι ἀλλά τό εἶχα».¹⁹

* Στό σημεῖο αὐτό τονίζουμε ὅτι ἡ γαλλική λέξη *appartenance* προέρχεται ἀπό τό λατινικό ρῆμα *pertinere* (*ad*), τό ὁμολογο τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ προσήκω, τό ὁποῖο μέ τή σειρά του συστεγάζει νοηματικά τά ἀνήκω καί συνεζαρτῶ, συνδέω. (Σ.τ.Μ.)

19. Στό θεμελιῶδες ἄρθρο του, «*Monadologie et sociologie*», ὁ Gabri-

Ἦδη στό ἐσωτερικό τῆς μονάδας, ὁ Leibniz ἔθετε τό «ἔχω διάφορες σκέψεις» ὡς ἀντίστοιχο τοῦ «εἶμαι σκεπτόμενος»: οἱ ἀντιλήψεις ὡς ἐσωκλειόμενα κατηγορήματα, δηλαδή ὡς ἐνδιάθετες ιδιότητες, ἔρχονταν νά ἀντικαταστήσουν τά οὐσιώδη γνωρίσματα. Ἡ κατηγορήση ἀνῆκε στό πεδίο τοῦ ἔχειν καί ἐρχόταν νά λύσει τίς ἀπορίες τοῦ εἶναι ἢ τῆς ἀπόδοσης οὐσιωδῶν γνωρισμάτων. Πολλῶ μάλλον, τό σῶμα ὡς ἐξωγενῆς ιδιότητα θά εἰσφέρει στίς κτήσεις παράγοντες ἀνατροπῆς, ἀντιστροφῆς, προσκαιροποίησης, χρονοποίησης. Πράγματι, αὐτό τό καινούργιο πεδίο τοῦ ἔχειν δέν μᾶς εἰσάγει σέ ἕνα στοιχεῖο ἡρεμίας, πού θά ἦταν ἐκεῖνο τοῦ κυρίου καί τῆς κυριότητος, τά ὁποῖα θά καθορίζονταν μέ βεβαιότητα ἅπαξ διά παντός. Αὐτό πού ρυθμίζεται στό πεδίο τοῦ ἔχειν, μέσω τῆς κυριότητος, εἶναι οἱ ἀεικίνητες καί ἀδιαλείπτως ἀναδιαμορφούμενες σχέσεις τῶν μονάδων μεταξύ τους, τόσο ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἀρμονίας ὅπου τίς θεωροῦμε ὡς «ἐκάστη πρός ἐκάστην», ὅσο καί ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἔνωσης ὅπου τίς θεωροῦμε ὡς «τίς μέν καί τίς δέ». Ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε ἀκόμη μέ μιά καζουιστική. Τελικά, μιά μονάδα διαθέτει τήν κυριότητα ὄχι ἐνός ἀφηρημένου οὐσιώδους γνωρίσματος, κίνησης, ἐλαστικότητας, πλαστικότητας, ἀλλά ἄλλες μονάδες, ὅπως ἕνα κελλί ἔχει ἄλλα κελλιά, ἢ ἕνα ἄτομο ἄλλα ἄτομα. Πρόκειται γιά φαινόμενα ὑπαγωγῆς, κυριαρχίας, ἰδιοποίησης πού γεμίζουν τό πεδίο τοῦ ἔχειν, κι αὐτό τό πεδίο τελεῖ πάντοτε ὑπό μιά ὀρισμένη δύναμη (γι' αὐτό καί ὁ Nietzsche θά νιώσει τόσο πλησίον τοῦ Leibniz). Τό νά ἔχεις ἢ νά κατέχεις σημαίνει νά πτυχώνεις, δηλαδή νά ἐκφράζεις αὐτό

el Tarde παρουσιάζει αὐτή τήν ὑποκατάσταση τοῦ ἔχειν στό εἶναι ὡς ἀληθινή ἀνατροπή τῆς μεταφυσικῆς, πού ἀπορρέει εὐθέως ἀπό τή μονάδα: *Essais et mélanges sociologiques*. Ὁ Jean Milet σχολίασε αὐτό τό θέμα καί πρότεινε νά ὀνομαστῆ «Ἠχολογία» αὐτή ἡ μάθηση πού θά ἀντικαταστήσει τήν Ὀντολογία (*Gabriel Tarde et la philosophie de l'histoire*, Vrin, Paris, 1970, σσ. 167-170).

πού περιέχεις «σέ μία όρισμένη δύναμη». Ἐάν τό Μπαρόκ ἔχει συχνά συσχετισθεῖ μέ τόν καπιταλισμό, εἶναι γιατί ἔχει συνδεθεῖ μέ μία κρίση τῆς κυριότητας, πού ἐμφανίζεται συγχρόνως μέ τήν ἀνάδειξη νέων μηχανῶν μέσα στόν κοινωνικό τομέα καί τήν ἀνακάλυψη νέων ἐμβίων ὄντων στόν ὄργανισμό.

Τό ἀνήκειν καί ἡ κτήση παραπέμπουν στήν κυριαρχία. Ὡς εἶδος, ἓνα σῶμα ἀνήκει στή μονάδα μου, ἀλλά στό βαθμό πού ἡ μονάδα μου κυριαρχεῖ στίς μονάδες πού ἀνήκουν στά μέρη τοῦ σώματός μου. Ἀφήνουμε πίσω μας τήν ἔκφραση ὡς κλειδάριθμο τῶν ἀντιστοιχιῶν, καί φτάνουμε στήν κυριαρχία ὡς κλειδάριθμο τῶν ἀνηκόντων· κάθε μονάδα ἐκφράζει ὀλόκληρο τόν κόσμο καί συνεπῶς ὅλες τίς ἄλλες μονάδες, ἀλλά ἀπό μία σκοπιά πού συνδέει καθεμία στενότερα μέ ὀρισμένες ἄλλες στίς ὁποῖες κυριαρχεῖ ἢ ἀπό τίς ὁποῖες κυριαρχεῖται. Ἐνα σῶμα πάντοτε μοῦ ἀνήκει, γιατί τά μέρη πού φεύγουν ἀντικαθίστανται ἀπό ἄλλα, τῶν ὁποίων οἱ μονάδες ἔρχονται μέ τή σειρά τους ὑπό τήν κυριαρχία τῆς δικῆς μου (ὑπάρχει μία περιοδικότητα στήν ἀνανέωση τῶν μερῶν, δέν φεύγουν ὅλες ταυτόχρονα): τό σῶμα εἶναι ἀνάλογο μέ τό πλοῖο τοῦ Θησέα, πού οἱ Ἀθηναῖοι μονίμως τό ἐπισκευάζαν.²⁰ Ὅμως, ἐφόσον καμμία μονάδα δέν περιέχει ἄλλες μονάδες, ἡ κυριαρχία θά παρέμενε μία ἀσαφῆς ἔννοια, πού θά εἶχε ἀπλῶς ἓναν ὀνοματικό ὀρισμό, ἄν ὁ Leibniz δέν τήν ὀριζε τελικά ἀκριβῶς μέσω ἓνος «vinculum substantiale». Πρόκειται γιά ἓναν παράξενο δεσμό, ἓνα ἄγκιστρο, ἓναν ζυγό, ἓναν βρόγχο, μία σχέση πολύπλοκη πού ἐμπεριέχει διάφορους μεταβλητούς ὄρους καί ἓναν σταθερό ὄρο.

Ὁ σταθερός ὄρος θά εἶναι ἡ κυρίαρχη μονάδα, ἐπειδή ἡ σχέση δεσμοῦ τῆς ἀνήκει ἢ τῆς εἶναι «ἐγκαθηλωμένη». Φαινομε-

20. *Nouveaux essais*, II, κεφ. 27, §§4-6· καί ἐπανελημμένα στήν Ἀλληλογραφία μέ τόν Des Bosses.

νικά, μπορούμε ακόμη περισσότερο να εκπλαγούμε από τό γεγονός ότι αυτή ή σχέση, έχοντας γιά μεταβλητούς όρους άλλες μονάδες (έξ οὔ κυριαρχούμενες), δέν μπορεί νά εἶναι ἕνα κατηγορημα πού περιέχεται μέσα στό ὑποκείμενό του. Γι' αυτό ή σχέση θά λέγεται «ὑποστασιακή», καθώς δέν εἶναι κατηγορημα. Ἐφόσον κάθε σχέση ἔχει ἕνα ὑποκείμενο, ή κυρίαρχη μονάδα εἶναι ὑποκείμενο τοῦ vinculum, ἀλλά «ὑποκείμενο πρόσφυσης» καί ὄχι ἔμφυσης ἢ ἐνέχουσι.²¹ Εἶναι ἕνα παράδοξο σχεδόν ἀνυπόφορο στόν λαϊμπνιτσιανισμό, ὅπως τό ἔχουν ἤδη καταδείξει πολλοί σχολιαστές. Τό παράδοξο δέν εἶναι ὅτι οἱ σχέσεις εἶναι κατηγορηματά, ἀν καταλάβουμε τί εἶναι κατηγορημα καί ποιά εἶναι ή διαφορά του ἀπό τό οὐσιῶδες γνώρισμα· καί ή προδιατεταγμένη ἀρμονία δέν συνεπάγεται καμιά ἐξωτερική σχέση μεταξύ τῶν μονάδων, ἀλλά ἀπλῶς συμφωνίες ρυθμισμένες ἐκ τῶν ἔνδον.

Ἀπεναντίας, τό παράδοξο μοιάζει ἀνυπέροβητο, ὅταν ἐπικαλούμαστε μιά ἐξωγενή κτήση, δηλαδή μιά σχέση πού ἔχει βεβαίως ἕνα ὑποκείμενο, ἀλλά δέν βρίσκεται μέσα στό ὑποκείμενό της, δέν εἶναι κατηγορημα. Αυτό πού ἀποκαλύπτει ἐδῶ ὁ Leibniz εἶναι ὅτι ή μονάδα, ὡς ἀπόλυτη ἐσωτερικότητα, ὡς ἐπιφάνεια ἐσωτερική σέ μιά καί μόνο πλευρά, ἔχει ἐξίσου καί μιά ἄλλη πλευρά, ἢ ἕνα minimum ἐξω, μιά μορφή τοῦ ἐξω πού εἶναι αὐστηρῶς συμπληρωματική. Μήπως ή τοπολογία μπορεί νά ἄρει τή φαινομενική ἀντίφαση; Πράγματι, αὐτή ή ἀντίφαση αἴρεται ἀν θυμηθοῦμε ὅτι ή «μονομέρεια» τῆς μονάδας συνεπάγεται ὡς ὅρος κλοιοῦ μιά συστροφή τοῦ κόσμου, μιά ἄπειρη πτύχωση, πού δέν μπορεί νά ἐκπτυχῶθεϊ σύμφωνα μέ τόν ὅρο παρά μόνον ἀπο-

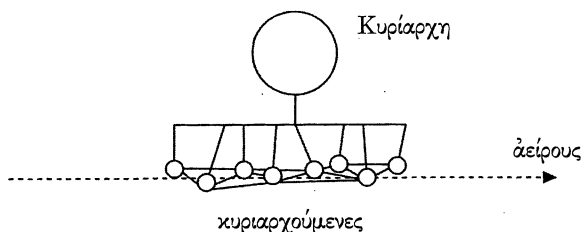
21. Γι' αὐτή τή διάκριση στίς θεωρίες τῶν σχολαστικῶν φιλοσόφων σχετικὰ μέ τό «vinculum», πρβλ. Boehm, *Le vinculum substantiale chez Leibniz*, Vrin, Paris, 1962, σσ. 77-98. Ἐπίσης, Ἐπιστολή στόν Des Bosses, Ἀπρίλιος 1715: «Αὐτός ὁ δεσμός θά συνδέεται πάντα μέ τήν κυρίαρχη μονάδα».

καθιστώντας τήν ἄλλη πλευρά, ὄχι ὡς ἐξωτερική πρὸς τή μονάδα, ἀλλά ὡς τό ἐξωτερικό ἢ τό θύραθεν τῆς δικῆς τῆς ἐσωτερικότητος: ἓνα τοίχωμα, μιά μεμβράνη εὐπλασθη καί κολλητική, ὁμοεκτακτὴ ὡς πρὸς ὄλο τό μέσα.²² Αὐτό εἶναι τό vinculum, ὁ ἀρχικός, μὴ ἐντοπίσιμος δεσμός πού περιζώνει τό ἀπόλυτο ἐσωτερικό.

Ὅσον ἀφορᾷ τούς μεταβλητούς ὄρους, εἶναι οἱ μονάδες πού εἰσέρχονται στή σχέση ὡς «ἀντικείμενα», ἔστω καί πρὸς στιγμήν. Μποροῦν νά ὑπάρχουν χωρὶς τή σχέση, ὅπως καί ἡ σχέση χωρὶς αὐτές: ἡ σχέση εἶναι ἐξωτερική ὡς πρὸς τίς μεταβλητές, ἐπίσης βρῖσκεται ἔξω ἀπὸ τή σταθερά. Εἶναι τόσο περισσότερο πολύπλοκη ὅσο προσλαμβάνει ἀπειρες μεταβλητές. Αὐτές θά λέγονται κυριαρχούμενες, ἀκριβῶς στό μέτρο πού εἰσέρχονται στή σχέση πού συνάπτεται μέ τήν κυρίαρχη ἢ σταθερά.²³ Ὅταν παύουν νά τελοῦν ὑπὸ αὐτῇ τῇ σχέσῃ, εἰσέρχονται σέ μιά ἄλλη, σέ ἓνα ἄλλο vinculum πού συνάπτεται μέ μιά ἄλλη κυρίαρχη (ἐκτός ἂν ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ κάθε vinculum). Γιά νά ἀποτιμησομε τήν ἐπίδραση τοῦ vinculum, θά πρέπει νά διακρίνομε σαφέστατα δύο ὄψεις: πρῶτον, τό vinculum εἶναι αὐτό πού λαμβάνει τίς μεταβλητές του ὡς πλήθος, κατὰ πλήθη. Ὅχι ὅτι οἱ μονάδες πού εἰσέρχονται ὑπὸ τήν ἐπιρροή του χάνουν τήν ἐσωτερικότητά τους (κάτι πού θά ἀποτελοῦσε ἓνα θαῦμα). Προϋποθέ-

22. Ὁ Buffon ἀναπτύσσει μιά παράδοξη ἰδέα, παραπλήσια μέ τό vinculum: ἓνα «ἐσωτερικό καλοῦπι» πού ἐπιβάλλεται στά μεταβλητὰ ὀργανικά μόρια (*Histoire des animaux*, κεφ. III. Ἐπίσης, βλ. Canguilhem, *Connaissance de la vie*, Hachette, Paris, 1952, σσ. 63-67· καί 215-217, γιά τή χρήση τῆς λέξης «μονάδα» στή φυσική ἱστορία, μετὰ τόν Leibniz).

23. Ἐπιστολή στόν Des Bosses, Μάιος 1716: τό vinculum εἶναι «ὡς εἶναι φυσικά ἀλλά ὄχι οὐσιωδῶς, ἀφοῦ ἀπαιτεῖ τίς μονάδες, ἀλλά δέν τίς ἐνθυλακώνει κατ' οὐσίαν, ἐφόσον μπορεῖ νά ὑφίσταται χωρὶς ἐκεῖνες, ὅπως κι ἐκεῖνες νά ὑφίστανται χωρὶς αὐτό».

τει μάλιστα αυτή τήν άτομικότητα, καθώς και τις τροποποιήσεις ἢ ἔσωτερικές ἀντιλήψεις τῶν μονάδων, δέν μεταβάλλει ὅμως τίποτα σ' αὐτές καί δέν ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτές. Συνάγει ἀπλῶς μιά «κοινή τροποποίηση», δηλαδή μιά Ἠχώ πού παράγουν ὅλες μαζί ὅταν ἀνακλῶνται πάνω σ' ἕνα τοίχωμα.²⁴

Ὅπως μᾶς ἔχουν δεῖξει οἱ Yvon Belaval καί Christiane Frémont, τό ἴδιο τό vinculum εἶναι τό «ἀνακλῶν τοίχωμα», ἀκριβῶς γιατί εἶναι αὐτή ἡ μορφή τοῦ ἔξω πού ἐξαρτᾶται ἀπό τήν κυρίαρχη ἢ σταθερά· ὅσον ἀφορᾶ τίς μεταβλητές μονάδες, εἶναι «πομποί», ἐνῶ ἡ ἠχώ εἶναι ἡ συνολική τροποποίηση.²⁵ Κατ' αὐτήν τήν ἔννοια, τό vinculum χειρίζεται συνεπῶς τίς μεταβλητές του ὡς πλῆθος καί ὄχι στήν άτομικότητα καθεμιᾶς: ἐξ οὗ καί ἡ μετάβαση ἀπό τήν ὀπτική στήν ἀκουστική, ἢ ἀπό τόν ἀτομικό καθρέφτη στή συλλογική ἠχώ, τά ἐφέ τοῦ μούρμουρου καί τῆς βοῆς πού παραπέμπουν σ' αὐτό τό νέο πεδίο παρα-

24. Ἐπιστολή στόν Des Bosses, Ἀπρίλιος καί Αὐγούστος 1715.

25. Ἡ θεωρία τοῦ vinculum ἐμφανίζεται στό ὄψιμο ἔργο τοῦ Leibniz καθώς καί στήν Ἀλληλογραφία του μέ τόν Des Bosses (1706-1716). Τά προβλήματα διαφωτίστηκαν κυρίως μέ τά σχόλια τῶν Belaval, *Leibniz, Initiation à sa philosophie*, Vrin, Paris, 1975, σσ. 244-252, καί Christiane Frémont, *L'être et la relation*, Vrin, Paris, 1981, σσ. 31-42, ὅπου καταδεικνύει τή συνολική σημασία τοῦ vinculum γιά τή λαϊμπνιτσιανή θεωρία τῆς σχέσης καί ἀνανεώνει τήν κατανόηση αὐτῆς τῆς θεωρίας.

δειγμάτων σχετικά μέ τήν ακουστική. Ὡς ἐκ τούτου, ἄν τό vinculum λαμβάνει τίς μονάδες κατά πλήθη, ἐπιφέρει τήν ἀνατροπή τοῦ ἀνήκειν. Ἐφόσον οἱ μονάδες θεωροῦνται στήν ἀτομικότητά τους, ἓνα σῶμα ἀνήκει σέ κάθε μονάδα πού τοῦ εἶναι ἀδιαχώριστη: αὐτό ἰσχύει τόσο γιά τήν κυρίαρχη μονάδα ὅσο καί γιά κάθε κυριαρχούμενη μονάδα, ἡ ὁποία, ὅταν ἐκλαμβάνεται ἀτομικά, εἶναι κυρίαρχη μέ τή σειρά της καί κατέχει συνεπῶς ἓνα σῶμα. Ὅμως συμβαίνει τό ἀντίστροφο, ὅταν οἱ κυριαρχούμενες μονάδες λαμβάνονται κατά πλήθη κάτω ἀπό ἓνα vinculum: τότε εἶναι αὐτές πού ἀνήκουν σέ ἄπειρα ὑλικά μέρη πού τούς εἶναι ἀδιαχώριστα. Συνιστοῦν τήν ιδιότητα εἴδους αὐτῶν τῶν μερῶν ἐν γένει, μέ τή διπλή ἔννοια τῆς ὁμοιογένειας γιά τά μέρη πού ἀντικαθίστανται ἀδιάκοπα, ἀλλά καί τῆς ἑτερογένειας γιά τά μέρη πού συντονίζονται.

Μέ λίγα λόγια, τό vinculum ὡς μεμβράνη ἢ τοίχωμα ἐπιτελεῖ ἓνα εἶδος διαλογῆς τῶν μονάδων πού δέχεται ὡς ὄρους: εἶναι διαλεγμένα πλήθη, πού συνιστοῦν κατά περίπτωση τήν ιδιότητα εἴδους τῶν ὀργανικῶν μερῶν, συνεπῶς τήν ἐνότητα, κατά τό εἶδος ἢ τό γένος, τοῦ σώματος στό ὁποῖο παραπέμπουν αὐτά τά μέρη. Καί αὐτό τό σῶμα δέν εἶναι ἀσφαλῶς τό σῶμα μιᾶς μεταβλητῆς μονάδας, ἐφόσον αὐτή μέ τή σειρά της ἔχει σῶμα μόνον ἀτομικά καί ὅταν χρησιμεύει ὡς σταθερά. Τό ὀργανικό σῶμα πού συντίθεται ἀπό ὑλικά μέρη εἶναι ἀκριβῶς τό σῶμα πού κατέχει ἢ κυρίαρχη, ἓνα σῶμα πού βρίσκει ἐδῶ τόν ὀρισμό τῆς δικῆς του εἰδολογικῆς ἐνότητας.

Ὅμως μιά ἄλλη ὄψη ἀνακύπτει ὅταν τό vinculum συσχετίζεται, ὄχι μέ τίς μεταβλητές κυριαρχούμενες μονάδες ἀλλά εὐθέως μ' αὐτήν τήν κυρίαρχη ἢ σταθερά. Ὅταν ἔχει ἐγκαθηλωθεῖ ἢ προσδεθεῖ σέ μιά ἀτομική κυρίαρχη, τό vinculum, ὄντως, καθορίζει μιά ἀτομική ἐνότητα τοῦ σώματος πού τῆς ἀνήκει: αὐτό τό σῶμα πού ἐγώ ἔχω δέν εἶναι μόνο σῶμα ἀνθρώπου, ἀλόγου ἢ

σκύλου, είναι τό δικό μου σῶμα. Ἀκόμη περισσότερο, δέν θά ὑπῆρχε εἰδολογική ἐνότητα ἄν ἡ ἀτομική ἐνότητα δέν προϋποτίθετο ἤδη στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς πρώτης λειτουργίας τοῦ vinculum. Ἐάν τόσα πολλά ὑλικά μέρη μποροῦν ἀνά πάσα στιγμή νά φεύγουν γιά νά ἀντικαθιστῶνται ἀπό ἄλλα, δέν εἶναι μονάχα γιατί εἶναι ἀντικαταστατά κατὰ τό εἶδος, εἶναι γιατί τό σῶμα στό ὁποῖο ἀνήκουν παροδικά παραμένει ἀτομικά ἕνα, σῶμα ἕνα, δύναμι τῆς μονάδας στήν ὁποία ἀδιάκοπα ἀνήκει. Εἶναι ἕνας ὁλόκληρος κύκλος τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος, πού μεταβαίνει ἀπό τό *Every* στό *One* καί ἐπιστρέφει στό *Every*, μέ τή διαμεσολάβηση τῶν ἀνηκόντων ἢ τοῦ «κτητικῶς»: 1) κάθε ἀτομική μονάδα κατέχει ἕνα σῶμα πού τῆς εἶναι ἀδιαχώριστο· 2) καθεμία κατέχει ἕνα σῶμα, ἐφόσον εἶναι τό σταθερό ὑποκείμενο τοῦ vinculum πού τῆς εἶναι ἐγκαθηλωμένο (τό δικό της vinculum)· 3) αὐτό τό vinculum ἔχει μονάδες λαμβανόμενες κατὰ πλήθη ὡς μεταβλητές· 4) αὐτά τά πλήθη τῶν μονάδων εἶναι ἀδιαχώριστα ἀπό ἄπειρα ὑλικά μέρη στά ὁποῖα ἀνήκουν· 5) αὐτά τά ὑλικά μέρη συνιστοῦν τήν ὀργανική σύνθεση ἑνός σώματος, τοῦ ὁποίου τό vinculum, ὅταν θεωρεῖται σέ σχέση μέ τίς μεταβλητές, ἐξασφαλίζει τήν εἰδολογική ἐνότητα· 6) αὐτό τό σῶμα εἶναι τό σῶμα πού ἀνήκει στήν ἀτομική μονάδα, εἶναι τό δικό της σῶμα, ἐφόσον διαθέτει ἤδη μιά ἀτομική ἐνότητα, χάρη στό vinculum πού θεωρεῖται τώρα σέ σχέση μέ τή σταθερά.

Εἶναι κάτι ἀκόμη πιό περίπλοκο, ἄν ἐξετάσουμε τήν ἀναγκαῖα ταξινομήση τῶν μονάδων. Ὄταν λαμβάνονται ἀτομικά, ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ μονάδες ἐκφράζουν ὁλόκληρο τόν κόσμον καί διακρίνονται μόνον ἀπό τόν τομέα τους, ἀπό τήν εὐκρινή ζώνη τῆς ἐκφρασῆς τους. Οἱ ἔλλογες μονάδες ἔχουν μιά ζώνη τόσο πλατιά καί τόσο ἐντονη ὥστε ἀφοσιώνονται σέ πράξεις ἐπιλογισμοῦ καί ἐμβάθυνσης πού τίς κάνουν νά τείνουν στόν Θεό. Ὅμως, καί ἡ κάθε ζωική μονάδα ἔχει τή δική της εὐκρινή ζώνη, ὅσο περιορισμένη κι

ἄν εἶναι, ἀκόμη καί τό τσιμπούρι, ἀκόμη καί μιά μονάδα αἵματος, συκωτιοῦ... Ὅταν ἐκλαμβάνεται ἔτσι στήν ἀτομικότητά της, κάθε μονάδα εἶναι μιά ἀπλή ὑπόσταση, μιά ἐνεργητική πρωταρχική δύναμη, μιά ἐνότητα ἐσωτερικῆς δράσης ἢ ἐσωτερικῆς μεταβολῆς. Βεβαίως, ἔχει ἓνα σῶμα, εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπό ἓνα σῶμα πού ἀντιστοιχεῖ στή δική της εὐκρινή ζώνη, ἀλλά δέν τό περιέχει, καί τό σῶμα αὐτό εἶναι πραγματικά διακριτό: τό ἀπαιτεῖ ἀπλῶς καί μόνον λόγω τοῦ περιορισμοῦ τῆς δυνάμεώς της, πού ἀποτελεῖ τή δική της παθητική δύναμη ἢ τή δική της πρώτη ὕλη («moles»).* Εἶναι μιά μονάδα κυρίαρχη, ἐφόσον ἀπαιτεῖ. Ὅλες οἱ ἔλλογες μονάδες εἶναι κυρίαρχες καί δέν μπορεῖ νά συμβαίνει ἀλλιῶς. Ὅμως, ἀκόμη καί στόν θάνατο, ὅταν «μοιάζει» νά ἔχει χάσει τό σῶμα της, ὅταν ξαναγίνεται ζωική, ἢ μέχρι πρότινος ἔλλογη μονάδα δέν παύει νά εἶναι κυρίαρχη. Ὅλες οἱ ζωικές μονάδες, ὅλες οἱ μονάδες, ὅσο σκοτεινές κι ἄν εἶναι, εἶναι κυρίαρχες ἀπό ὀρισμένες ἀπόψεις: ὅταν θεωροῦνται ἀτομικά καί ἔχουν ἓνα σῶμα, ἔστω ἀπείρως ἐντυλιγμένο, ἔστω συντετριμμένο ἢ ἀκρωτηριασμένο. Εἶναι ἄμεσα παρούσες στό σῶμα, ἀλλά μέσω προβολῆς: ἡ ἐνεργητική πρωταρχική δύναμη προβάλλεται ὡς κυρίαρχη σέ ἓνα σημεῖο τοῦ σώματος.²⁶

* Ὁ Deleuze παραθέτει τή λατινική λέξη moles (κατά κυριολεξία: ἄμορφος ὄγκος, σωρός) πού ὁ Leibniz χρησιμοποεῖ γιά νά δηλώσει μιά μάζα ἄμορφη, χωρίς ἔκταση καί χωρίς ἀδράνεια (ὁπότε καί τήν ἀντιδιαστέλλει στό volumen, δηλ. τήν ὕλη ἐν ἐκτάσει), ὡς πρώτη ἢ ἀπογομνωμένη ὕλη, προαπαιτούμενο σέ καθαρή κατάσταση. Πάντως, στόν Leibniz ἡ λέξη ἔχει σέ ἄλλα συγκείμενα τήν ἔννοια τῆς ἀπόλυτης τιμῆς ἑνός πραγματικοῦ ἀριθμοῦ.

26. Ἐπιστολή στόν Arnauld, Ἀπρίλιος 1687: ἡ ψυχὴ τοῦ σκουληριοῦ πού κόβεται στά δύο, ἐπ' ἀπειρον, ἢ τῆς ψυχῆς τοῦ τράγου μέσα στό λείψανό του, παραμένουν σέ ἓνα τμημα, ὅσο μικρό κι ἄν εἶναι αὐτό, ὅπου καί προβάλλονται. Ἐπιστολή στή Lady Masham, Ἰούνιος 1704: «ἡ σκοπιά» τῆς ψυχῆς βρίσκεται μέσα στό σῶμα. *Nouveaux essais*, II, κεφ. 8, §§ 13-15: ὅταν ἐντοπίζουμε στό σῶμα, λ.χ. ἓναν πόνο, τό κάνουμε μέσω μιᾶς σχέσης προβολῆς.

Οί κυριαρχούμενες μονάδες ἀποτελοῦν ἓνα δεύτερο εἶδος (ἄν καί εἶναι κυρίαρχες, ἢ ἀνήκουν στό πρῶτο εἶδος, ἀπό τήν προηγούμενη ἀποψη). Οἱ ἔλλογες μονάδες δέν εἶναι ποτέ κυριαρχούμενες, ἀλλά οἱ ζωικές μονάδες μπορεῖ πάντοτε νά εἶναι. Εἶναι κυριαρχούμενες ἀκριβῶς ὅταν λαμβάνονται κατά πλήθη καί ὄχι πλέον στήν ἀτομικότητά τους. Ὅταν λαμβάνονται κατά πλήθη δέν εἶναι σέ σχέση μέ τό σῶμα πού κατέχουν, καθεμία γιά λογαριασμό της, ἐφόσον εἶναι κυριαρχούμενες ὑπό αὐτήν τή σχέση. Λαμβάνονται κατά πλήθη σέ σχέση μέ ἄπειρες συναθροίσεις ὑλικῶν μερῶν τά ὅποια τίς κατέχουν, ἀντιθέτως, καί τούς εἶναι ἀδιαχώριστα. Αὐτά τά μέρη, ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, συνθέτουν βεβαίως ἓνα σῶμα, ἀλλά δέν εἶναι τό σῶμα τῶν κυριαρχούμενων μονάδων, εἶναι τό σῶμα τῆς κυρίαρχης, τό σῶμα πού κατέχει ἡ κυρίαρχη μονάδα τους. Ὅντως, αὐτό πού λαμβάνει ἄπειρες μονάδες κατά πλήθη εἶναι ἓνας βρόγχος, ἓνα vinculum τό ὁποῖο εἶναι ἐγκαθλωμένο σέ μία ἀτομική μονάδα πού μπορεῖ νά ὀριστεῖ ὡς κυρίαρχη καί τό ὁποῖο συσχετίζει μέ τό σῶμα αὐτῆς τῆς μονάδας τίς ὑλικές συναθροίσεις πού ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτό τό πλῆθος.

Παραπάνω, εἶχαμε μεταχειριστεῖ ὡς συνώνυμα τά «πλήθη» καί τούς σωρούς ἢ τίς συναθροίσεις. Βλέπουμε τώρα ὅτι διακρίνονται (πραγματικά), ὅταν οἱ συναθροίσεις εἶναι ὑλικές, ἐνῶ τά πλήθη εἶναι μοναδικά· τά πλήθη κάτω ἀπό τό vinculum συναποτελοῦν μέ τίς συναθροίσεις πού τούς εἶναι ἀδιαχώριστες τά ὀργανικά μέρη τοῦ σώματος τῆς μονάδας πού κυριαρχεῖ πάνω τους. Καθιστοῦν τίς μάζες ἓναν ὀργανισμό, ὀργανώνουν τίς συναθροίσεις. Συνεπῶς, εἶναι δυνάμεις ἐνεργητικές, ἀλλά συλλογικές καί παράγωγες («πλαστικές» δυνάμεις): ὄχι πλέον ἐνότητες ἐσωτερικῆς μεταβολῆς, ἀλλά ἐνότητες φαινομενικῆς παραγωγῆς καί φαινομενικῆς φθορᾶς πού ἀποτυπώνουν τήν ὀργανική σύνθεση μέ τήν ἐνθυλάκωση, τήν ἀνάπτυξη καί τόν ἀεῖρου τῶν ὑλικῶν μερῶν.

Καί, ἀντί νά προβάλλονται σέ ἓνα σῶμα πού τούς ἀνήκει, συσχετίζονται συλλογικά μέ τά ὑλικά μέρη στά ὁποῖα ἀνήκουν, ἀποκαλοῦνται οἱ ἴδιες ὑλικές.²⁷ Συμπεραίνουμε λοιπόν ὅτι οἱ μονάδες τοῦ δεύτερου εἶδους, οἱ μονάδες κατά πλήθη, ἀποτελοῦν, μέ τή στενότερη δυνατή ἔννοια, ὑποστάσεις σωματικές ἢ σύνθετες, τά *συνυπόστατα* [substantiels]: «πολλαπλότητα ὑποστάσεων τῶν ὁποίων ἡ μάζα (massa) εἶναι ἐκείνη ὁλόκληρου τοῦ σώματος» καί οἱ ὁποῖες εἶναι «τά μέρη μιᾶς δεύτερης ὕλης».²⁸ Ὅμως, ἐφόσον οἱ μονάδες λαμβάνονται κατά πλήθη μόνον κάτω ἀπό ἓνα vinculum, οἱ σωματικές ἢ σύνθετες ὑποστάσεις μποροῦν καί δικαιοῦνται ἑνός ὀρισμοῦ εὐρύτερου πού νά περιλαμβάνει τήν κυρίαρχη μονάδα, τοῦ πρώτου εἶδους, ἐφόσον ἡ ἀπαίτησή της νά ἔχει ἓνα σῶμα ἔχει ἐνεργῶς ἐκπληρωθεῖ ἀπό τίς μονάδες στίς ὁποῖες κυριαρχεῖ: «Δέν ὑπάρχει σύνθετη ὑπόσταση παρά μόνον ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει μιά κυρίαρχη μονάδα μέ ἓνα ζωντανό ὀργανικό σῶμα».

Καί τό ἴδιο ἰσχύει καί μέ τή λεγόμενη δεύτερη ὕλη: ἂν ἡ πρώτη ἢ γυμνή ὕλη (moles) εἶναι ἡ ἀπαίτηση νά ἔχει ἓνα σῶμα, ἡ δεύτερη ἢ «ἐνδεδυμένη» ὕλη (massa) εἶναι, κατά μία εὐρεία ἔννοια, αὐτή πού ἐκπληρώνει τήν ἀπαίτηση, δηλαδή ὁ ὀργανισμός πού εἶναι ἀδιαχώριστος ἀπό ἓνα πλῆθος μονάδων. Ὅμως, καθὼς ὑπάρχει ἐξίσου πραγματική διάκριση, ἡ δεύτερη ὕλη ἔχει ἓνα νόημα στενότερο, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο δηλώνει ἀπλῶς τήν ἀνόρ-

27. Βεβαίως, δέν ὑπάρχει, γιά νά ἀκριβολογοῦμε, οὔτε γέννηση οὔτε φθορά τῶν ὀργανισμῶν, ἀλλά μονάχα σύνθεση. Ὁ Leibniz ἐντούτοις διατηρεῖ τήν κατηγορία γέννηση-φθορά, γιά νά τή διακρίνει ἀπό δύο ἄλλες κατηγορίες τῆς «Κινήσεως»: τήν ἐσωτερική ἀλλαγὴ καί τήν ἐξωτερική τοπική κίνηση. Ὅμως, ἂν ἡ ἀλλαγὴ εἶναι ψυχικῆς φύσεως, ἡ ὀργανικὴ σύνθεση εἶναι ὑλικὴ ἐξίσου ὅσο καί ἡ κίνηση. Πρβλ. Ἐπιστολὴ στή Lady Masham, Ἰούλιος 1705, σ. 368: οἱ ἴδιες οἱ πλαστικές δυνάμεις εἶναι «μηχανικές».

28. Ἐπιστολὴ στόν Arnauld, Ὀκτώβριος 1687. Ἐπίσης, Ἐπιστολὴ στόν Des Bosses, Μάιος 1716: «Περιορίζω τήν ὑλική, δηλ. τή σύνθετη, ὑπόσταση μόνο γιά τά ἔμβια ὄντα, δηλ. μόνο τίς ὀργανικὲς μηχανές».

γανη συναθροίση τήν ὁποία ὀργανώνει τό πλήθος τῶν μονάδων.²⁹ Μποροῦμε νά ποῦμε τόσο ὅτι οἱ παράγωγες δυνάμεις ἀσχοῦνται στή δεύτερη ὕλη, ὅσο καί ὅτι τῆς ἀνήκουν. Καί τοῦτο γιατί οἱ ὑλικές συναθροίσεις ἔχουν οἱ ἴδιες δομές καί σχήματα πού τηροῦν τούς στατιστικούς νόμους ἰσορροπίας, ἐπαφῆς ἢ πεδίου, ὤσης ἢ ἔλξης, ὅπως εἶδαμε γιά τά extrema. Ὅμως τέτοιοι νόμοι ἢ δευτερεύοντες σύνδεσμοι συνεπάγονται ὅτι δυνάμεις κατά πλήθη ἀσχοῦνται στίς συναθροίσεις, καί εἶναι συλλογικές χωρίς πάντως νά εἶναι στατιστικές: αὐτές οἱ παράγωγες δυνάμεις εἶναι πράγματι οἱ δυνάμεις τῶν κυριαρχούμενων μονάδων πού διατηροῦν ὡστόσο τήν ἀτομικότητά τους, καθεμία σέ σχέση μέ ἕνα ἄλλο σῶμα ὅπου προβάλλεται ὡς πρωταρχική δύναμη ἢ κυρίαρχη μονάδα. Καί, ἀκόμη περισσότερο, κάθε πλήθος κυριαρχούμενων μονάδων, μέ τίς παράγωγες δυνάμεις τους, ὑφίσταται μόνον κάτω ἀπό τήν καθαρῆ ἀτομικότητα τῆς κυρίαρχῆς τους ὡς πρωταρχική δύναμη ἐπισκόπησης.

Οἱ παράγωγες δυνάμεις διαγράφουν ἔτσι ἕνα πεδίο πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε μικτό, ἢ μᾶλλον ἐνδιάμεσο, μεταξύ τῶν στατιστικῶν συλλογῶν καί τῶν ἀτομικῶν διανομῶν, καί τό ὁποῖο ἐκδηλώνεται στά φαινόμενα τοῦ πλήθους.³⁰ Εἶναι διατομικό καί διαδραστικό, πολύ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι συλλογικό. Ἀπ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἄποψη, οἱ παρεπόμενες δυνάμεις ἀνήκουν

29. Ἐπιστολή στόν Des Bosses, Μάιος 1716: «ἡ δεύτερη ὕλη εἶναι μιά συναθροίση» *Nouveaux essais*, IV, κεφ. 3, §4: «δέν εἶναι παρά ἕνας σωρός». Ἀντιθέτως, μέ τήν εὐρεία ἔννοια, βλ. προηγούμενη Ἐπιστολή στόν Arnauld, καθώς καί τό *De la Nature en elle-même*, §12 («ἡ δεύτερη ὕλη εἶναι πλήρης ὑπόσταση»). Γιά τίς προσλήψεις τῆς δεύτερης καί τῆς πρώτης ὕλης, καθώς καί γιά τήν ὀρολογία «massa» καί «moles», πρβλ. τά σχόλια τοῦ Christiane Frémont, σσ. 103 καί 132-133.

30. Ὁ Raymond Ruyer ἐπεσήμανε πολύ σωστά αὐτόν τόν μικτό τομέα, εἴτε στίς ἀλυσίδες τοῦ Markov (*La genèse des formes vivantes*, κεφ. VIII) εἴτε στά ἀτομικά φαινόμενα (*Néo-finalisme*, σσ. 218-220).

στή δεύτερη ή ενδεδυμένη ύλη, ως οργανική ύλη. Άσχοῦνται στίς συναθροίσεις, ἀλλά ἀνήκουν στούς οργανισμούς. Ἡ ὕλη λοιπόν δέν ἔχει μόνον δομές καί σχήματα ἀλλά καί ὑφές, ἐφόσον ἐμπεριέχει αὐτά τά πλήθη μονάδων ἀπό τά ὁποῖα εἶναι ἀδιαχώριστη. Μιά μπαρόκ σύλληψη τῆς ὕλης, στή φιλοσοφία ἀλλά καί στήν ἐπιστήμη ἢ τήν τέχνη, θά πρέπει νά φτάνει ὡς ἐκεῖ, σέ μία ὑφολογία πού νά μαρτυρᾷ ἕναν γενικευμένο οργανικισμό ἢ μία πανταχοῦ παρουσία οργανισμῶν (ἄραγε ἡ ζωγραφική τοῦ Caravaggio;)³¹ Ἡ δεύτερη ὕλη εἶναι ἐνδεδυμένη, ἀλλά «ἐνδεδυμένη» σημαίνει δύο πράγματα: ὅτι ἡ ὕλη εἶναι φέρουσα ἐπιφάνεια, ἐπιφάνεια ἐπενδεδυμένη μέ ἕναν οργανικό ιστό, ἢ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ιστός ἢ ἡ ἐπένδυση εἶναι ὑφή πού περικαλύπτει τήν ἀφηρημένη δομή.

Αὐτό τό διατομικό, διαδραστικό πεδίο τοῦ πλήθους εἶναι ὑπερβολικά ταραχώδες, ἐφόσον εἶναι τό πεδίο τῶν προσωρινῶν ἀνηκόωντων ἢ πρόσκαιρων κτήσεων. Ἄνά πάσα στιγμή, συναθροίσεις μερῶν (ποτέ ὄλα συγχρόνως) ἀφήνουν τό σῶμα μου καί, συνεπῶς, πλήθη μονάδων στίς ὁποῖες κυριαρχοῦσε εἰσέρχονται σέ ἕνα ἄλλο vinculum, μία καινούργια κυριαρχία. Δέν θά εἶναι πλέον τό ἴδιο πλήθος, ἐφόσον τό vinculum ἔχει ἀλλάξει, ἀλλά δέν θά εἶναι πλέον οὔτε καί τά ἴδια μέρη κατά τό εἶδος, ἐφόσον τό καινούργιο vinculum ἐπιτελεῖ μία ἄλλη διαλογία πού ἀποσυνθέτει καί ἀνασυνθέτει τίς εἰδοποιημένες συναθροίσεις. Βεβαίως, ὁ Leibniz δέν ἔχει κανένα περιθώριο γιά μία μεταμόρφωση τῶν εἰδῶν, ἀλλά ἔχει ἄπλετο περιθώριο γιά μεταλλαγές, ἐκρήξεις, αἰφνίδιες συνάψεις καί ἀποσυνάψεις, ἐπαναλυσώσεις. Αὐτό πού ὁ Leibniz ἀποκαλεῖ μεταμόρφωση ἢ μετασχηματισμό δέν ἀφορᾷ μόνον τήν πρώτη ιδιότητα τῶν σωμάτων, δηλαδή τήν ἰκανότητά τους νά

31. Πρὸς. Françoise Bardon, *Caravage ou l'expérience de la matière*, PUF, Paris, 1978, σσ. 68-71: ὁ Caravaggio ὡς ζωγράφος τῆς ὑφῆς (ἡ σκοτεινή ὕλη διαμορφώνεται ἀπό τά χρώματα καί τίς φόρμες πού δροῦν ὡς δυνάμεις)· καί ἡ σύγκριση μέ τόν Bruno.

ἐνθυλακώνουν ἐπ' ἄπειρον καί νά ἀναπτύσσουν μέχρις ἑνός σημείου τά εἰδολογικά μέρη τους, ἀλλά καί τή δεύτερη ιδιότητά τους, τόν αἰέρου, πού κάνει τά μέρη νά ἀφήνουν ἀδιάκοπα τήν εἰδοποιημένη συναθροισή τους γιά νά εἰσέλθουν σέ τελείως διαφορετικές συναθροίσεις, διαφορετικά εἰδοποιημένες.

Ἐντούτοις, μήπως δέν τυχαίνει ἐπίσης κάποιες ὑλικές συναθροίσεις νά ἀφήνουν ἕνα ὀργανικό σῶμα χωρίς νά εἰσέλθουν σέ ἕνα ἄλλο, ἢ οἱ μονάδες τους νά διαφεύγουν ἀπό τήν κυριαρχία ὑπό τήν ὁποία τελοῦσαν χωρίς πάντως νά εἰσέλθουν κάτω ἀπό ἕνα ἄλλο vinculum; Παραμένουν σέ καθεστώς μονάδων ἀσύνδετων, χωρίς vinculum. Οἱ ὑλικές συναθροίσεις μοιάζουν νά μὴν ἔχουν πλέον παρά μόνον δευτερεύοντες συνδέσμοι: δέν εἶναι πλέον ἱστοί ἀλλά πῆλημα, πού λαμβάνεται μέ μιά ἀπλή πίεση. Ἀσφαλῶς, αὐτές οἱ ἀνόργανες, ἀνοργάνωτες, πηλητές συναθροίσεις ἐξακολουθοῦν νά ἀφοροῦν ὀργανισμούς στίς ὑποσυναθροίσεις τους: κάθε σῶμα ἔχει ὀργανισμούς μέσα στίς πτυχώσεις του, ὀργανισμοί ὑπάρχουν παντοῦ... Ἐξακολουθεῖ πάντως νά ἰσχύει ὅτι δέν εἶναι τό καθετί ὀργανικό. Θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι αὐτά τά ἀνόργανα σώματα εἶναι ὄχι πλέον σωματικές ἢ σύνθετες ὑποστάσεις ἀλλά συνθέματα ὑποστάσεων ἢ λογῆς-λογῆς ὑποστασιοειδῆ.³² Μέ τόν τρόπο πού τίθεται τό ζήτημα, βλέπουμε βεβαίως ὅτι δέν μποροῦμε νά δώσουμε τήν ἀπάντηση πού θά θέλαμε γιά νά προχωρήσουμε γρηγορότερα: αὐτά τά σώματα εἶναι ἐντελῶς μηχανικά (καθώς μάλιστα λαμβάνονται ὑπόψη οἱ νόμοι τῶν extrema), αὐτά τά σώματα δέν ἔχουν ἢ δέν ἔχουν πλέον μονάδες. Ἀφοῦ δέν θά ἦταν σώματα. Θά ἦταν ἀπλῶς «φαινόμενα»: ἔστω κι ὡς τέ-

32. Ἐπιστολή στόν Des Bosses, Αὐγούστος 1715: «ἡμι-όντα, πού δέν διατηροῦνται ἀπό ἕνα vinculum». [Μέ τόν ὄρο ὑποστασιοειδῆ ἀποδίδουμε τόν γαλλικό ἀδόκιμο ὄρο substantiat, κατά τό πρότυπο τοῦ λατινικοῦ substantiatum πού χρησιμοποιεῖ ὁ Leibniz, ὅπου ἡ κατάληξη atum δηλώνει ὁμοιότητα. (Σ.τ.Μ.)].

τοια, πάντως, θά ἦταν «ἀντιληπτά» ἀπό μιά μονάδα. Ὅμως, στό μέτρο πού εἶναι σώματα, φαινόμενα πραγματοποιημένα, «ἔχουν» μονάδες. Ἀκολουθοῦν τούς δευτερεύοντες μηχανικούς συνδέσμους, ἀλλά οἱ ὀργανισμοί τό ἔκαναν ἤδη. Κάθε ὑλικό μόριο ἔχει μονάδες καθὼς καί παράγωγες δυνάμεις (ἂν καί δέν εἶναι πλέον πλαστικές δυνάμεις), χωρίς τίς ὁποῖες δέν θά τηροῦσε καμμία ρυθμιστική ἀρχή καί κανέναν νόμο.

Καί ὁ Leibniz θά μᾶς θυμίζει διαρκῶς τό ἐξῆς: ὀργανικό ἢ μή, κανένα σῶμα δέν μπορεῖ νά τηρήσει ἕναν νόμο, ἂν δέν ὑπάρχει μιά ἐσωτερική φύση πού νά τό καθιστᾶ ἱκανό νά τό κάνει. Εἶναι ἀνόητο νά πιστεύουμε ὅτι ὁ νόμος ἐνεργεῖ στήν ἄλφα ἢ τή βῆτα περίπτωση: λές κι ὁ νόμος τῆς βαρύτητας «ἐνεργοῦσε» γιά νά κάνει τό πράγμα νά πέσει πρὸς τά κάτω. Αὐτό εἶναι μάλιστα τό θεμελιῶδες σημεῖο πού ἀντιδιαστέλλει τήν προδιατεταγμένη ἄρμονία στόν συντυχισμό: αὐτό πού ὁ Leibniz προσάπτει στόν Malebranche εἶναι ὅτι ἔχει ὑπαγάγει τά σώματα (καί τίς ψυχές) σέ γενικούς νόμους, πού γιά νά εἶναι γενικοί παραμένουν ἐξίσου θαυματουργοί, ἐφόσον καμμία δύναμη στήν ἀτομική φύση τοῦ πράγματος δέν τό καθιστᾶ ἱκανό νά τούς τηρήσει.³³ Μὲ λίγα λόγια, τά ἀνόργανα σώματα ἔχουν δυνάμεις, μονάδες, ἕνα τρίτο εἶδος μονάδων.

Δέν πρόκειται πλέον γιά κυρίαρχες μονάδες ἀλλά οὔτε καί γιά κυριαρχούμενες. Θά μπορούσαμε νά τίς ἀποκαλέσουμε ἐκφυλισμένες, μέ τήν ἔννοια πού κάνουμε λόγο γιά ἐκφυλισμένες κωνικές. Κάθε μονάδα ἔχει ἐσωτερική ἐνότητα, ἀλλά αὐτό πού συνιστᾶ τήν ἐνότητα δέν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐσωτερικό στή μονάδα. Οἱ μονάδες τοῦ πρώτου εἶδους εἶναι μονάδες ἐσωτερικῆς ἀλλαγῆς. Οἱ μονάδες τοῦ δεύτερου εἶδους εἶναι ἐνόητες ὀργανικῆς παραγωγῆς καί φθορᾶς (σύνθεση). Ὅσο γιά τίς ἐκφυλισμένες μονά-

33. *Addition à l'explication du Système nouveau...* (GPh, IV, σ. 587). Ἐπιστολή στόν ἀββά τοῦ Conti (Dutens III, σ. 446).

δες, εἶναι ἐνότητες ἐξωτερικῆς κίνησης. Ὁ ἐξωγενής χαρακτήρας τῆς κίνησης συγγέεται μέ τήν ἴδια τήν κατάστασι τῶν σωμάτων ἢ τῶν ὑλικῶν μερῶν, ὡς σχέσι μέ ἓνα περιβάλλον, ἓναν προῖοντα καθορισμό, μιά μηχανική σύνδεσι. Ὅμως κάθε κίνησι πού γίνεται σύμφωνα μέ τόν νόμο, ὑπό τήν ἐπίδρασι ἐξωτερικῶν σωμάτων, ἐπ' ἄπειρον, διαθέτει ἐξίσι μιά ἐσωτερική ἐνότητι χωρίς τήν ὁποία δέν θά μπορούσε νά κριθεῖ ὡς κίνησι καί ἔτσι δέν θά μπορούσε νά διακριθεῖ ἀπό τήν ἀνάπαυλα.

Στόν Leibniz τά πράγματα ἔχουν ἀκριβῶς ὅπως καί στόν Bergson, κάτι πού εἶδαμε πῶ πάνω: ὑπάρχει ἓνας κατ' ἀνάγκη ἐξωγενής καθορισμός τῆς τροχιᾶς, ὁ ὁποῖος ὅμως προϋποθέτει μιά ἐσωτερική ἐνότητι τῆς τροχιᾶς, σέ σχέσι μέ τήν ὁποία ὁ ἐξωγενής καθορισμός δέν εἶναι πλέον παρά ἓνα ἐμπόδιο ἢ μέσο, ἐμπόδιο καί μέσο συγχρόνως. Αὐτό πού καθορίζεται ἔξωθεν εἶναι ἡ ἐλαστικότητα, ἀλλά ὄχι καί ἡ ἐσωτερική δύναμι πού ἐπενεργεῖ πάνω της: αὐτή ἡ δύναμι γίνεται ἀπλῶς «νεκρά» ἢ «ζῶσα», ἀνάλογα μέ τήν ἐξωγενή κατάστασι. Ὑπάρχει μιά ἐνεργητικὴ ἐλαστικὴ δύναμι, ὄχι μόνο γιά τό σύνολο τῆς κίνησης στό σύμπαν, ἀλλά καί γιά κάθε κίνησι πού μπορεῖ νά διακριθεῖ μέσα σέ μιά ὀρισμένη συνάθροιση, καί ἡ ὁποία, στήν τελευταία περίπτωσι, θά μπορεῖ ἀπλῶς νά ἐμποδίζεται ἢ νά διεγείρεται ἀπό τίς ἄλλες συναθροίσεις.³⁴ Αὐτές οἱ ἐσωτερικὲς δυνάμεις ἢ ἐνότητες τῆς κίνησης ἀνήκουν στίς ἴδιες τίς συναθροίσεις, καί εἶναι ἐκφυλισμένες μονάδες, χωρίς vinculum. Πρόκειται γιά «τάσεις». Πράγματι, ὁ Leibniz ἀναλαμβάνει νά ξεπεράσει κάθε δῦισμό τοῦ ἐν δυνάμει καί τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ, ἀλλά θά τό κάνει σέ περισσότερα ἐπίπεδα.

34. Γι' αὐτές τίς ἐσωτερικὲς ἐνότητες καί τόν ἐξωτερικό καθορισμό, πρβλ. *Eclaircissement des difficultés que M. Bayle a trouvées dans le système nouveau* (GPh, IV, σ. 544, 558)· *De la réforme de la philosophie première et de la notion de substance· De la Nature en elle-même ou de la force immanente*, § 14.

Οί μονάδες του πρώτου είδους είναι δράσεις, δυνάμεις ἐν ἐνεργείᾳ, ἐφόσον εἶναι ἀδιαχώριστες ἀπὸ μιᾶ ἐνεργοποίηση τὴν ὁποία ἐπιτελοῦν. Ὅμως οἱ μονάδες τοῦ δευτέρου είδους δὲν εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ «γυμνές» δυνάμεις: εἶναι διαθέσεις, ἕξεις, ὅταν κατατάσσονται κάτω ἀπὸ ἓνα vinculum. Καί οἱ μονάδες τοῦ τρίτου είδους εἶναι τάσεις, στό μέτρο πού αὐτό πού περιμένουν ἔξωθεν δὲν εἶναι μιᾶ ἐνεργοποίηση ἀλλά «μόνον ἢ καταστολή τῆς παρακώλυσης».³⁵ Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ τάση ἐξαντλεῖται στιγμιαῖα, κάτι πού μοιάζει νά ἀντιφάσκει τὴν αἰωνιότητα τῆς μονάδας καί τὴν ἐνότητα τῆς τροχιάς. Ὅμως τό στιγμιαῖο τῆς τάσης σημαίνει ὅτι ἡ ἴδια ἡ στιγμή [instant] εἶναι τάση, δὲν εἶναι ἄτομο καί δὲν ἐξαφανίζεται χωρίς νά περάσει σέ μιᾶ ἄλλη στιγμή: γι' αὐτό καί προσιδιάζει στήν τάση ἢ στήν ἐσωτερική ἐνότητα τῆς κίνησης νά ἀναδημιουργεῖται, νά ἀνασυστήνεται ἀνά πάσα στιγμή, σύμφωνα μέ ἓναν ἰδιάζοντα τρόπο αἰωνιότητος. Ἡ τάση δὲν εἶναι στιγμιαία χωρίς ἡ στιγμή νά μὴν εἶναι τάση στό μέλλον. Ἡ τάση εἶναι ἐσαεὶ θνήσκουσα, ὅμως δὲν εἶναι νεκρή παρά κατά τόν χρόνο στόν ὁποῖο νεκρώνεται, δηλαδή στιγμιαῖα, γιά νά ἀναδημιουργηθεῖ τὴν ἐπόμενη στιγμή.³⁶ Οἱ μονάδες τοῦ τρίτου είδους τρόπον τινά ἀναδοσθῆνουν, ἀντίθετα ἀπὸ τίς αὐτόφωτες καί τίς ἐτερόφωτες μονάδες.

35. Γιά τὴν ἀνάγκη νά προσφύγουμε στό ἀριστοτελικό ζεῦγος δύναμη-ἐνέργεια, πρβλ. Ἐπιστολή στόν Des Bosses, Φεβρουάριος 1706: *De la réforme de la philosophie première et de la notion de substance*. Καί γιά τοὺς ὄρους δυνάμει-διάθεση-τάση, *Nouveaux essais*, Προοίμιο· II, κεφ. 1, §2, καί κεφ. 21, §1. Στό τελευταῖο αὐτό κείμενο οἱ μονάδες τοῦ πρώτου είδους λέγονται «πρωταρχικές τάσεις»: κάτι πού ἀληθεύει κυριολεκτικά, στό μέτρο πού «ἀλληλοκωλύονται».

36. Πέρα ἀπὸ τὰ νεανικά γραπτά του, τό θεμελιῶδες κείμενο εἶναι ἡ Ἐπιστολή στόν De Volder (σέ ἀπάντηση ἐκείνης τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1699, GPh, II, σ. 191). Ὁ Gueroult δείχνει ὅτι τὰ δύο μοντέλα τῆς κίνησης, ἡ ἐλεύθερη δράση καί τό ἔργο, εἶναι ἐνιαῖα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη: «Λαμβά-

Μήπως δέν ἀποτελεῖ παρανόηση νά ταυτίζουμε τίς παράγωγες δυνάμεις, εἴτε πλαστικές εἴτε ἐλαστικές, μέ τά εἶδη τῶν μονάδων; Κάθε μονάδα εἶναι ἄτομο, ψυχή, ὑπόσταση, πρωταρχική δύναμη, προικισμένη μέ μιά δράση μόνον ἐσωτερική, ἐνῶ οἱ παράγωγες δυνάμεις ἀποκαλοῦνται ὑλικές, συμβεβηκυῖες, τροπικές, «καταστάσεις μιάς ὑπόστασης», καί ἀσκοῦνται στά σώματα.³⁷

Ὅμως τό ζήτημα εἶναι νά μάθουμε τί σημαίνει κατάσταση καί ἄν εἶναι ἀναγώγιμη σέ κατηγορήμα. Ἄν οἱ παράγωγες δυνάμεις δέν μποροῦν νά εἶναι ὑποστάσεις δυνάμει τῶν χαρακτήρων πού τούς ἀναγνωρίζουμε, δέν βλέπουμε πῶς θά μπορούσαν ἐπιπλέον νά εἶναι κατηγορήματα πού ἐμπεριέχονται σέ μιά ὑπόσταση. Πιστεύουμε ὅτι ὁ ὅρος «κατάσταση», ὁ ὅρος «τροποποίηση», δέν θά πρέπει νά ἐννοεῖται ὡς κατηγορήμα ἀλλά ὡς καθεστώς ἢ ὄψη (δημόσια). Οἱ παράγωγες δυνάμεις δέν εἶναι δυνάμεις διαφορετικές ἀπ' ὅ,τι οἱ πρωταρχικές, ἀλλά διαφέρουν ὡς πρός ἐκεῖνες κατὰ τό καθεστώς ἢ τήν ὄψη. Οἱ πρωταρχικές δυνάμεις εἶναι οἱ μονάδες ἢ ὑποστάσεις αὐτές καθ' ἑαυτές. Οἱ παράγωγες εἶναι οἱ ἴδιες, ἀλλά κάτω ἀπό ἕνα vinculum, ἢ μᾶλλον κατὰ μία στιγμή: στή μιά περίπτωση λαμβάνονται κατὰ πλήθη καί γίνονται πλαστικές, στήν ἄλλη περίπτωση λαμβάνονται σέ σωρούς καί γίνο-

νομε κάτι πού μοιάζει μέ διαδοχή παλμῶν, καθένας ἀπό τούς ὁποίους ἔχει τή δική του διακριτή πραγματικότητα πού σηματοδοτεῖ κάθε φορά μιά διαφορετική στιγμή». Κι αὐτό δέν ὀφείλεται καθόλου σέ μιά ἀσυνέχεια τοῦ χρόνου, ἀλλά, ἀντιθέτως, στό γεγονός ὅτι ἡ ἴδια του ἢ συνέχεια συνεπάγεται τήν ἀλλαγή αὐτοῦ πού τόν γεμίζει σέ δύο στιγμές, ὅσο κοντά κι ἄν βρίσκονται μεταξύ τους. Πρβλ. *Dynamique et metaphysique leibniziennes*, Les Belles Lettres, Paris, 1934, σσ. 148-149.

37. Ἐπιστολή στόν Jaquelot, Μάρτιος 1703 (GPh, III, σ. 457). Ἐπιστολή στόν De Volder, Ἰούνιος 1703, Ἰούνιος 1704. Πρβλ. τόν σχολιασμό τοῦ Gueroult καί τήν ἐρμηνεία πού ἔδωσε στήν παράγωγη δύναμη ὡς «κατηγορήμα», σσ. 193-194.

νται ελαστικές. Ἄφου αὐτοὶ ἀκριβῶς οἱ σωροὶ εἶναι πού ἀλλάζουν ἀνά πάσα στιγμή (δὲν μεταβαίνουν ἀπὸ τὴ μιά στιγμή στὴν ἄλλη χωρὶς μιά ἀνασύσταση). Ἡ παράγωγη δύναμη δὲν εἶναι οὔτε ὑπόσταση οὔτε κατηγορημα ἀλλὰ περισσότερες ὑποστάσεις, ἐπειδὴ ὑπάρχει μόνο ὡς πλῆθος ἢ ὡς σωρός.³⁸ Μποροῦν νὰ ἀποκληθοῦν μηχανικὲς ἢ ὕλικές, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια πού ὁ Leibniz μιᾶ ἐπίσης γιὰ «ὕλικές ψυχές», ἐπειδὴ καὶ στίς δύο περιπτώσεις ἀνήκουν σέ ἓνα σῶμα, εἶναι παρούσες σέ ἓνα σῶμα, ἓναν ὄργανισμό ἢ μιά συνάθροιση.

Εἶναι ἐξίσου πραγματικά διακριτές ἀπὸ αὐτό τό σῶμα καί ἐπιδροῦν πάνω του ἐξίσου ὅσο ἐπιδροῦν μεταξύ τους: ἂν εἶναι παρούσες στό σῶμα, εἶναι κατ' ἀπαίτηση, ὡς προαπαιτούμενα. Καί τό σῶμα στό ὁποῖο ἀνήκουν δὲν εἶναι τό δικό τους, ἀλλὰ ἓνα σῶμα πού ἀνήκει γιὰ δικό του λογαριασμό σέ μιά μονάδα πού λαμβάνεται ἐκτός καθεστῶτος, ἐκτός πλήθους καί ἐκτός σωροῦ, ἐν ἑαυτῇ καί ἀφ' ἑαυτῆς, ὡς πρωταρχική δύναμη. Κι αὐτὴ ἐπίσης εἶναι παρούσα στό σῶμα της, χωρὶς νὰ ἐπιδρᾷ σ' αὐτό, ἀλλὰ μὲ ἓναν ἄλλο τρόπο: μέσω προβολῆς. Ὅσο γιὰ τίς παράγωγες δυνάμεις, ἔχουν μὲ τὴ σειρά τους ἓνα σῶμα πού τούς ἀνήκει, ἀλλὰ στό μέτρο πού βγαίνουν ἀπὸ τό καθεστῶς τους γιὰ νὰ ἐπιστρέψουν ἐν ἑαυταῖς καί δι' ἑαυτῶν, καθὼς ἡ καθεμία γίνεται πάλι ἡ πρωταρχική δύναμη πού ποτέ δὲν ἔπαιψε νὰ εἶναι. Εἶδαμε πῶς ὁ Whitehead εἶχε ἀναπτύξει, μὲ βάση τὸν Leibniz, τό δημόσιο καί τό ἰδιωτικό ὡς φαινομενολογικὲς κατηγορίες.

Αὐτό πού εἶναι δημόσιο στὸν Leibniz εἶναι τό καθεστῶς τῶν μονάδων, ἡ ἀπαίτησή τους, τό ὅτι ἀποτελοῦν μέρος ἑνός πλήθους

38. Ἐπιστολὴ στὸν Jaquelot: «Ἡ ὕλη (ἐννοῶ τὴ δεύτερη ἢ τὴ μάζα) δὲν εἶναι μιά ὑπόσταση ἀλλὰ [περισσότερες] ὑποστάσεις...». Ἐπιστολὴ στὸν Rémond, Νοέμβριος 1715 (GPh, III, σ. 657): «Ἡ δεύτερη ὕλη δὲν εἶναι μιά ὑπόσταση, ἀλλὰ... ἓνας σωρός ἀπὸ περισσότερες ὑποστάσεις». Τό *Système nouveau de la Nature* ἀναφέρεται σέ «ὕλικές ψυχές», § 6.

ἢ ἐνός σωροῦ, ἢ παράγωγη κατάστασή τους. Ὅμως αὐτό πού εἶναι ἰδιωτικό εἶναι τό ἐν ἑαυτῷ καί ἀφ' ἑαυτοῦ τους, ἢ σκοπιά τους, ἢ πρωταρχική τους κατάσταση καί ἢ προβολή τους. Στήν πρώτη ὄψη ἀνήκουν σέ ἓνα σῶμα πού τούς εἶναι ἀδιαχώριστο. Στήν ἄλλη ὄψη τούς ἀνήκει ἓνα σῶμα ἀπό τό ὅποιο εἶναι ἀδιαχώριστες. Δέν εἶναι τό ἴδιο σῶμα, ἀλλά εἶναι οἱ ἴδιες μονάδες — ἐκτός ἀπό τίς ἔλλογες, πού δέν μποροῦν παρά νά εἶναι ἰδιωτικές, δέν ἔχουν δημόσιο καθεστώς καί δέν τούς δίδεται ἡ δυνατότητα νά γίνουν παράγωγες. Ἡ, τουλάχιστον, οἱ ἔλλογες μονάδες ἔχουν «δημόσιο» καθεστώς ἀπλῶς καί μόνον ἰδιωτικά, ὡς μεριστικά μέλη μιᾶς κοινωνίας πνευμάτων, τῶν ὁποίων μονάρχης εἶναι ὁ Θεός.³⁹

Συμβαίνει συχνά ὁ Leibniz νά διακρίνει τρεῖς τάξεις μονάδων, τίς γυμνές ἐντελέχειες ἢ ὑποστασιακές μορφές* πού διαθέτουν ἀπλῶς καί μόνον ἀντιλήψεις, τίς ζωικές ψυχές πού ἔχουν μνήμη, συναίσθημα καί προσοχή, καί τέλος τά ἔλλογα πνεύματα. Εἶδαμε τό νόημα αὐτῆς τῆς ταξινόμησης. Ὅμως ποιά σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς «βαθμούς» μέσα στίς μονάδες καί στό γεγονός ὅτι «οἱ μὲν κυριαρχοῦν περισσότερο ἢ λιγότερο στίς δέ»;⁴⁰ Ἐπειδή οἱ ἔλλογες εἶναι πάντοτε κυρίαρχες, ἀλλά οἱ

39. *Discours de métaphysique*, §35, 36· *Μοναδολογία*, §§83-86. Στό τέλος τῆς Ἐπιστολῆς στόν Arnauld, τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1687, ὁ Leibniz ἐπικαλεῖται ἓνα «δικαίωμα τῶν ἀστῶν», πού θά ἔπρεπε νά ἐπιφυλάσσουμε γιά τίς ἀληθινές ὑποστάσεις. Πρβλ. τά σχόλια τοῦ André Robinet, *Architectonique disjonctive...*, Vrin, Paris, 1986, σ. 51.

* Στό σημεῖο αὐτό σᾶς ὑπεθυμίζουμε ὅτι ἡ ἐπιλογή μας νά ἀποδώσουμε τόν ὄρο *substance* ὡς ὑπόσταση βρῖσκει μᾶλλον ἐδῶ τά ὄριά της, ἐφόσον τό *formes substantielles* τοῦ πρωτοτύπου ἀντιστοιχεῖ μόνο στό ἀρχαῖο ἐλληνικό οὐσιώδη εἶδη. (Σ.τ.Μ.)

40. *Principes de la Nature et de la Grâce*, §4. Τά ὑπόλοιπα κείμενα πού ἀφοροῦν τίς τάξεις τῶν μονάδων εἶναι ἰδίως ἡ Ἐπιστολή στόν Wagner, Ἰούνιος 1710 (GPh, VII, σ. 529) καί ἡ *Μοναδολογία*, §18 κ.έ..

ζωικές είναι άλλοτε κυρίαρχες και άλλοτε κυριαρχούμενες: κυρίαρχες στο μέτρο πού κατέχουν άτομικά ένα σῶμα, κυριαρχούμενες στο μέτρο πού συσχετίζονται ως πλήθος με ένα άλλο σῶμα πού τό κατέχει μία κυρίαρχη μονάδα, ἔλλογη ἢ μή. "Ὅσον ἀφορᾶ τίς ἐντελέχειες, πρόκειται καί πάλι γιά ψυχές, ἀλλά ἐκφυλισμένες, δηλαδή δέν εἶναι πλέον οὔτε κυρίαρχες οὔτε κυριαρχούμενες, ἐφόσον συσχετίζονται μέ ένα σῶμα κατά σωρούς καί ἀνά πάσα στιγμή. Γι' αὐτό καί πρέπει νά συνδυάσουμε τή διάκριση τῶν τάξεων τῶν μονάδων μέ μία ἄλλη, μέ τήν ὁποία συμπίπτει μονάχα ἐν μέρει, μία τέτοια διάκριση ὅψων ὥστε μία καί ἡ αὐτή τάξη (ζωικές ψυχές) νά μπορεῖ νά προσλάβει περισσότερα καθεστῶτα, ἄλλοτε παίζοντας τόν ρόλο κυρίαρχης καί ἄλλοτε ἐκφυλιζόμενη.

Ἀνάμεσα στίς ψυχές καί τήν ὕλη, ἀνάμεσα στήν ψυχή καί τό σῶμα, ὑπάρχει πραγματική διάκριση: ποτέ τό ένα δέν ἐπιδρᾷ στό ἄλλο, ἀλλά καθένα λειτουργεῖ σύμφωνα μέ τούς δικούς του νόμους, τό ένα μέ ἐσωτερική αὐθορμησία ἢ ἐσωτερική δράση, τό ἄλλο μέ ἐξωτερική αἰτιότητα ἢ ἐξωτερική δράση. Εἶναι σάν νά λέμε ὅτι δέν ὑπάρχει ἐπιρροή, δράση ἢ ἀλληλεπίδραση, ἔστω καί περιστασιακή, μεταξύ τῶν δύο.⁴¹ Ὡστόσο, ὑπάρχει «ἰδεατή δρᾷ-

41. Αὐτό τό μόνιμο θέμα τοῦ Leibniz ἀναπτύσσεται κυρίως στήν πολεμική του μέ τόν γιάτρό Stahl (*Remarques et exceptions*, Dutens II). Ὁ Leibniz διατείνεται συγχρόνως, ἐναντίον τῆς μηχανιστικῆς θεωρίας, ὅτι ὑπάρχουν ψυχές μέσα στή Φύση καί, ἐναντίον τοῦ «παγανισμοῦ», ὅτι δέν ἐπιδρουν ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό τους ἢ στά σώματα. Βλέπουμε ὅτι ὁ Leibniz δέν ἀρκεῖται σέ ἕναν βιταλισμό ἢ ὀργανικισμό ἀλλά εἰσηγεῖται ἕναν ἀνιμισμό, ἀποστερώντας του ὅμως κάθε ἐξωτερική ἐπίδραση. Πρόκειται λοιπόν γιά κάτι πολύ διαφορετικό ἀπό ἕναν βιταλισμό στό ὕφος τοῦ Kant ἢ τοῦ Claude Bernard, πού τηρεῖ ἀποστάσεις ἀπό τόν ἀνιμισμό, διατηρώντας παράλληλα τά δύο ἐπίπεδα, ἀπό τά ὁποῖα τό ένα εἶναι μηχανικό καί τό ἄλλο ἀπλῶς ρυθμιστικό ἢ καθοδηγητικό, μέ λίγα λόγια «ἰδεατό», χωρίς νά εἶναι ἐνεργητικό. Ἡ δυσκολία τῆς καντιανῆς λύσης εἶναι ὅτι εἶναι δύσκολο νά ἀναγνωρίσουμε τήν ὀργανική ἢ ζωική ἰδέα ἂν δέν πρόκειται γιά μία δύναμη, δηλ. μία ψυχή.

ση»: όταν καταλογίζω κάτι από ένα σῶμα ως τήν αιτία αὐτοῦ πού συμβαίνει σέ μιά ψυχή (ένα πάθος), ἤ όταν καταλογίζω σέ μιά ψυχή τήν αιτία αὐτοῦ πού συμβαίνει σέ ένα σῶμα (μιά λεγόμενη ἐκούσια κίνηση). Ὅμως αὐτή ἡ ἰδεατή δράση συνεπάγεται ἀπλῶς καί μόνο τό ἐξῆς: ὅτι ἡ ψυχή καί τό σῶμα, καθένα μέ τόν τρόπο του ἤ σύμφωνα μέ τούς δικούς του νόμους, ἐκφράζει ένα καί τό αὐτό, τόν Κόσμο. Συνεπῶς ὑπάρχουν δύο ἐκφράσεις, δύο ἐκφραστές τοῦ κόσμου, πραγματικά διακριτοί: ὁ ένας ἐνεργοποιεῖ τόν κόσμο, ὁ ἄλλος τόν πραγματοποιεῖ. Σέ σχέση μέ ένα ιδιαίτερο συμβάν τοῦ κόσμου, θά ἀποκαλοῦμε κατά περίπτωση «ἰδεατή αιτία» τόν καλύτερο ἐκφραστή (ἂν τύχει νά προσδιορίσουμε τί σημαίνει «καλύτερο»).

Ὅμως, βλέπουμε ὅτι δέν ὑπάρχουν δύο κόσμοι, πολλῶ μαλλον δέν ὑπάρχουν τρεῖς: ὑπάρχει μόνον ένας κόσμος, πού ἐκφράζεται ἀπό τίς ψυχές πού τόν ἐνεργοποιοῦν καί ἀπό τά σώματα πού τόν πραγματοποιοῦν, ένας κόσμος πού δέν ὑπάρχει ὁ ἴδιος ἔξω ἀπό τούς ἐκφραστές του. Δέν ὑπάρχουν δύο πόλεις, μία ἐπουράνια καί μία ἐπίγεια Ἱερουσαλήμ, ἀλλά ἡ κορυφή καί τά θεμέλια μίας καί τῆς αὐτῆς πόλης, οἱ δύο ὄροφοι ενός καί τοῦ αὐτοῦ οἰκήματος. Ἔτσι ἡ κατανομή δύο κόσμων, ὁ ἐν ἑαυτῶ καί ὁ δι' ἡμᾶς κόσμος, δίνει τή θέση του σέ ἕναν τελείως διαφορετικό καταμερισμό τῶν δωματίων τοῦ οἰκήματος: τά ἰδιωτικά διαμερίσματα ἐπάνω (τά ἕκαστα) καί τά κοινά δωμάτια κάτω (τό περιληπτικό ἤ τά σύνολα). Ὁ Kant θά διατηρήσει πολλά πράγματα ἀπό τόν Leibniz, ἰδίως τήν αὐτονομία πού ἀντιστοιχεῖ στους δύο ὄρους: ὅμως, συγχρόνως, θά καταστήσει τόν ἐπάνω ὄροφο κάτι τό ἐρημικό ἤ ἀκατοίκητο, καί θά τόν χωρίσει σέ δύο ὄρους, ἔστω κι ἂν ἀνασυνθέσει μέ τόν τρόπο του δύο κόσμους, ἀπό τούς ὁποίους ὁ ένας δέν ἔχει κάτι περισσότερο ἀπό μιά ρυθμιστική ἀξία. Ἡ λύση τοῦ Leibniz εἶναι τελείως διαφορετική.

Στόν Leibniz οἱ δύο ὄροφοι εἶναι καί παραμένουν ἀδιαχώρι-

στοι: πραγματικά διακριτοί κι ωστόσο αδιαχώριστοι, λόγω μιᾶς παρουσίας τοῦ ἐπάνω στό κάτω. Ὁ ἐπάνω ὄροφος πτυχώνεται πάνω στόν κάτω ὄροφο. Δέν ὑπάρχει ἀλλεπίδραση ἀλλά ἀνήκειν, διπλό ἀνήκειν. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρχή [principe] ζωῆς μέσω τῆς παρουσίας καί ὄχι μέσω τῆς δράσης τῆς. Ἡ δύναμη εἶναι παρουσία καί ὄχι δράση. Κάθε ψυχὴ εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπό ἓνα σῶμα πού τῆς ἀνήκει, καί εἶναι παρούσα σ' αὐτό μέσω προβολῆς: κάθε σῶμα εἶναι ἀδιαχώριστο ἀπό ψυχές πού τοῦ ἀνήκουν, πού εἶναι παρούσες σ' αὐτό κατ' ἀπαίτηση. Αὐτά τὰ ἀνήκοντα δέν συνιστοῦν μιά δράση, καί μάλιστα οἱ ψυχές τοῦ σώματος δέν ἐπιδρῶν στό σῶμα στό ὁποῖο ἀνήκουν. Ὅμως τό ἀνήκειν μᾶς κάνει νά εἰσέλθουμε σέ μιά παραδόξως ἐνδιάμεση ζώνη, ἢ μᾶλλον μιά πρωτότυπη ζώνη, ὅπου κάθε σῶμα ἀποκτᾷ τήν ἀτομικότητα ἐνός κτητικῆς ἐφόσον ἀνήκει σέ μιά ἰδιωτική ψυχὴ, ἐνῶ οἱ ψυχές ἀποκτοῦν πρόσβαση σέ ἓνα δημόσιο καθεστῶς, δηλαδή λαμβάνονται ὡς πλῆθος ἢ ὡς σωρός, ἐφόσον ἀνήκουν σέ ἓνα συλλογικό σῶμα. Μήπως σ' αὐτὴ τῇ ζώνη, σ' αὐτό τό στρῶμα ἢ σ' αὐτό τόν ἴστό ἀνάμεσα στοὺς δύο ὄροφους δέν πτυχώνεται τό ἐπάνω στό κάτω, ἔστω κι ἂν δέν μπορούμε πλέον νά γνωρίζουμε ποῦ τελειώνει τό ἓνα καί ποῦ ἀρχίζει τό ἄλλο, ποῦ τελειώνει τό αἰσθητό καί ποῦ ἀρχίζει τό νοητό;⁴²

Στό ἐρώτημα «ποῦ προκύπτει ἡ πτύχωση;», θά δώσουμε πολλές διαφορετικές ἀπαντήσεις. Δέν προκύπτει μόνον ἀνάμεσα στίς οὐσίες καί τὰ ὑπάρχοντα, ὅπως εἶδαμε. Βεβαίως, προκύπτει ἐπίσης ἀνάμεσα στήν ψυχὴ καί τό σῶμα, ἀλλά ἤδη ἀνάμεσα στό ἀνόργανο καί τό ὀργανικό ἀπό τήν πλευρά τῶν σωμάτων, ἀκόμη καί ἀνάμεσα στά «εἶδη» τῶν μονάδων ἀπό τήν πλευρά τῶν ψυ-

42. *Nouveaux essais*, IV, κεφ. 16, § 12: «Δέν εἶναι εὐκόλο νά ποῦμε ποῦ ἀρχίζει τό αἰσθητό καί ποῦ τό ἔλλογο, καθὼς καί ποιός εἶναι ὁ χαμηλότερος βαθμὸς τῶν ἐμβίων πραγμάτων... καί δέν ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στό μεγάλο καί στό μικρό, ἀνάμεσα στό αἰσθητό καί τό μὴ αἰσθητό».

χῶν. Πρόκειται για μία πτύχωση ἐξαιρετικά στρεβλή, ἕνα ζίγκ-ζάγκ, ἕναν μὴ ἐντοπίσιμο πρωταρχικό σύνδεσμο. Μάλιστα ὑπάρχουν περιοχές σ' αὐτή τή ζώνη ὅπου τό vinculum ἀντικαθίσταται ἀπό ἕναν δεσμό πῶ χαλαρό, στιγμιαῖο. Ἀναμφισβήτητα, τό vinculum (ἢ τό ὑποκατάστατό του) συνδέει μονάχα ψυχές μέ ψυχές. Ὅμως αὐτό εἶναι πού ἐδραιώνει τό διπλό ἀνεστραμμένο ἀνήκειν, σύμφωνα μέ τό ὅποιο τίς συνδέει: σέ μία ψυχή ἢ ὅποια κατέχει ἕνα σῶμα, συνδέει ψυχές τίς ὅποιες κατέχει αὐτό τό σῶμα. Ἐπενεργώντας μόνον στίς ψυχές, τό vinculum ἐπιτελεῖ ὥστόσο ἕνα πηγαίνελα τῆς ψυχῆς στό σῶμα καί τῶν σωμάτων στίς ψυχές (ἐξ οὗ καί οἱ συνεχεῖς καταπατήσεις μεταξύ τῶν δύο ὁρόφων). Ἄν μπορούμε ἄλλοτε νά καταλογίζουμε στό σῶμα μιά «ἰδεατή αἰτία» αὐτοῦ πού συμβαίνει στήν ψυχή, καί ἄλλοτε στήν ψυχή μιά ἰδεατή αἰτία αὐτοῦ πού συμβαίνει στό σῶμα, μπορούμε καί τό κάνουμε ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ πηγαίνελα. Ἀκόμη περισσότερο, οἱ ψυχές μπορούν νά ἀποκληθοῦν ὑλικές, ἢ οἱ δυνάμεις μηχανικές, ὄχι γιατί ἐπιδροῦν στήν ὕλη, ἀλλά ὅταν τῆς ἀνήκουν: ἢ ὕλη εἶναι αὐτή πού ἐξακολουθεῖ νά διενεργεῖ συνθέσεις, σύμφωνα μέ τούς δικούς της νόμους ἐξωτερικότητας, ἐνῶ οἱ ψυχές συνιστοῦν τίς ἐνόητες σύνθεσης, κάτω ἀπό ἕνα vinculum ἢ πρὸς στιγμήν. Ἀντιστρόφως, τά σώματα μπορούν νά εἶναι ὄχι μόνον ζῶα ἀλλά ἔμφυχα: ὄχι γιατί ἐπιδροῦν στίς ψυχές, ἀλλά στό βαθμό πού τούς ἀνήκουν· μόνον οἱ ψυχές ἔχουν μιά ἐσωτερική δράση σύμφωνα μέ τούς νόμους τους, ἐνῶ τά σώματα «πραγματοποι-οῦν» ἀδιάκοπα αὐτή τή δράση σύμφωνα μέ τούς δικούς τους.

Σέ σχέση μέ τόν κόσμο τόν ὅποιο ἐκφράζουν, οἱ δύο ὁροφοὶ κατανέμονται ἀκριβῶς ὡς ἐξῆς: ὁ κόσμος ἐνεργοποιεῖται στίς ψυχές καί πραγματοποιεῖται στά σώματα. Συνεπῶς, εἶναι πτυχωμένος δύο φορές, στίς ψυχές πού τόν ἐνεργοποιοῦν ἀλλά καί ἀναπτυχωμένος στά σώματα πού τόν πραγματοποιοῦν, κάθε φορά σύμφωνα μ' ἕνα καθεστῶς νόμων πού ἀντιστοιχεῖ στή φύση

τῶν ψυχῶν ἢ στήν αἰτιότητα τῶν σωμάτων. Ἐνάμεσα στίς δύο πτυχώσεις [ὑπάρχει] ἡ μεσο-πτύχωση, τό *Zwiefalt*, ἡ πτυχή τῶν δύο ὁρόφων, ἡ ζώνη ἀδιαχωριστότητας πού συνιστᾶ μιά μεθόριο, μιά ραφή. Ὄταν λέμε ὅτι τά σώματα πραγματοποιοῦν, δέν σημαίνει ὅτι τά σώματα εἶναι πραγματικά: γίνονται πραγματικά ὅταν ὅ,τι εἶναι ἐνεργό στήν ψυχή (ἡ ἐσωτερική δράση ἢ ἡ ἀντιληψή) πραγματοποιεῖ κάτι στό σῶμα. Δέν πραγματοποιεῖται τό σῶμα, πραγματοποιεῖται στό σῶμα ὅ,τι εἶναι ἐνεργά ἀντιληπτό στήν ψυχή. Ἡ πραγματικότητα τοῦ σώματος εἶναι ἡ πραγματοποίηση τῶν φαινομένων στό σῶμα. Αὐτό πού πραγματοποιεῖ εἶναι ἡ πτύχωση τῶν δύο ὁρόφων, τό ἴδιο τό *vinculum* ἢ τό ὑποκείμενο του.⁴³ Μιά λαϊμπνιτσιανή ὑπερβατολογική φιλοσοφία, ἡ ὁποία ἀφορᾶ μᾶλλον τό συμβάν καί ὄχι τό φαινόμενο, ἔρχεται νά ἀντικαταστήσει τήν καντιανή ὁροεξάρτηση, μέσω μιᾶς διπλῆς ἐπιτέλεσης: ὑπερβατολογικῆς ἐνεργοποίησης καί ὑπερβατολογικῆς πραγματοποίησης (ἀνιμισμός καί ὑλισμός).

43. Ἐπιστολή στόν Des Bosses, Ἀπρίλιος 1715: «hoc realisans...».

Ἡ νέα ἄρμονία

Ἐάν τό Μπαρόκ ὀρίζεται ἀπό τήν πτύχωση πού φτάνει στό ἄπειρο, ἀπό τί ἀναγνωρίζεται ἀπλούστερα; Πρῶτον, ἀναγνωρίζεται ἀπό τό ὑφολογικό μοντέλο, ὅπως τό ὑποδεικνύει ἡ ἐνδεδυμένη ὕλη: πρέπει ἤδη ὁ ἰστός, τό ἔνδυμα, νά ἀπελευθερώνει τίς πτυχώσεις του ἀπό τή συνηθισμένη τους ὑπαγωγή στό πεπερασμένο σῶμα. Ἐάν ὑπάρχει ἓνα καθαρά μπαρόκ κοστούμι, θά εἶναι φαρδύ, διογκωμένο, φουσκωτό, θά ἐπιστρώνει καί θά περιβάλλει τό σῶμα μέ τίς αὐτόνομες πτυχώσεις του, πού θά μπορούν πάντοτε νά πολλαπλασιάζονται, ἀντί νά ἀποδίδει τίς πτυχώσεις τοῦ σώματος: ἓνα σύστημα πού μοιάζει μέ rhingrave-cansons ἀλλά καί χειριδωτοί χιτῶνες μέ ὑποδύτη, κυματοειδεῖς ἐπενδύτες, τεράστιες τραχηλιές καί πουκαμίσεις ἀποτελοῦν τήν κατεξοχήν μπαρόκ ἐνδυμασία τοῦ 16ου αἰῶνα.¹

Ἐὼς τό Μπαρόκ δέν προβάλλεται μόνο σέ μιά δική του ξεχωριστή ἐνδυματολογία. Προβάλλει σέ κάθε στιγμή, σέ κάθε μέρος, τίς χίλιες-δύο πτυχώσεις ἐνδυμάτων πού τείνουν νά συνενώσουν ἡ καθεμία τόν δικό της φορέα, νά ὑπερχειλίσουν τίς στάσεις τους, νά ὑπερβοῦν τίς σωματικές ἀντιφάσεις τους καί νά

1. Πρὸς. François Boucher, *Histoire du costume*, Flammarion, Paris, 1965, σσ. 256-259 (τό rhingrave «εἶναι μιά ὑπερβολικά φαρδιά κυλόττα, πᾶνω ἀπό ἐνάμισυ μέτρο σέ κάθε σκελίδα, μέ τόσο πλούσιες πτυχές ὥστε δίνει ἀπολύτως τήν ὄψη φούστας, χωρίς νά ἀφήνει νά μαντέψει κανεῖς τό χῶρισμα τῶν περισκελίδων»).

κάνουν τὰ κεφάλια τους ισάριθμους κολυμβητές. Τό βλέπουμε στή ζωγραφική, ὅπου ἡ αὐτονομία, χάρι στίς πτυχώσεις τοῦ ρούχου πού καταλαμβάνουν ὀλόκληρη τήν ἐπιφάνεια, γίνεται τό ἀπλό ἀλλά ἀσφαλές σημειο μιᾶς ρήξης μέ τόν χώρο τῆς Ἀναγέννησης (Lanfranc καί ἤδη Rosso Fiorentino). Στόν Zurbarán, ὁ Χριστός στολιζέται μ' ἕνα φουσκωτό κάλυμμα τῶν λαγόνων στό στύλ τῶν rhingraves, ἐνῶ ἡ Ἄμωμη Σύλληψη φέρει ἕναν τεράστιο, ἀνοιχτό ἐπενδύτη μέ κουκούλα. Καί ὅταν οἱ πτυχώσεις τοῦ ρούχου βγαίνουν ἀπό τόν πίνακα, εἶναι μέ τήν ἐξαίσιον μορφή πού τούς δίνει στή γλυπτική ὁ Bernin, ὅταν τό μάρμαρο φέρει καί συλλαμβάνει ἐπ' ἄπειρον πτυχώσεις πού δέν ἐξηγούνται πλέον ἀπό τό σῶμα, ἀλλά ἀπό μιά πνευματική περιπέτεια ἰκανή νά τό πυρπολήσει. Δέν πρόκειται πλέον γιά μιά τέχνη τῶν δομῶν, ἀλλά γιά ὑφές, ὅπως στίς εἰκοσι μάρμαρινες συνθέσεις τοῦ Bernin.

Αὐτή ἡ ἀπελευθέρωση τῶν πτυχώσεων, οἱ ὁποῖες δέν ἀναπαράγουν πλέον ἀπλῶς τό πεπερασμένο σῶμα, εἶναι εὐεξήγητη: ἕνα τρίτο μέρος, κάποια τρίτα μέρη εἰσάγονται ἀνάμεσα στό ρούχο καί τό σῶμα. Πρόκειται γιά τὰ Στοιχεῖα. Δέν εἶναι κἀν ἀναγκαῖο νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι τό νερό καί οἱ ποταμοί του, ὁ ἀέρας καί τὰ σύννεφά του, ἡ γῆ καί οἱ σπηλιές τῆς, τό φῶς καί οἱ φωτιές του εἶναι ἄπειρες πτυχώσεις, ὅπως μᾶς δείχνει ἡ ζωγραφική τοῦ Γκρέκο. Ἄρκει μᾶλλον νά θεωρήσουμε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τὰ στοιχεῖα πρόκειται τώρα νά διαμεσολαβήσουν, νά διατείνουν, νά διευρύνουν τή σχέση τοῦ ρούχου καί τοῦ σώματος. Ἴσως ἡ ζωγραφική νά ἔχει ἀνάγκη νά βγεῖ ἀπό τόν πίνακα καί νά γίνει γλυπτική, γιά νά πετύχει πλήρως ἕνα τέτοιο ἀποτελεσμα. Ἕνας ὑπερφυσικός ἄνεμος, στόν Ἱερεμία τοῦ Johann Joseph Christian, κάνει τόν μανδύα μιά ἐξογκωμένη καί στρεβλή κορδέλα πού στήν ἀπόληξή τῆς σχηματίζει μιά ψηλή κορυφή πίσω ἀπό τόν ἅγιο. Στήν προτομή τοῦ Λουδοβίκου τοῦ

14ου του Bernin, ὁ ἄνεμος εἶναι αὐτός πού κολλᾶ καί καλύπτει τό πάνω μέρος τοῦ μανδύα, δίνοντας τήν εἰκόνα ἑνός μπαρόκ ἡγεμόνα ἀντιμέτωπου μέ τά στοιχεῖα, σέ ἀντίθεση μέ τόν «κλασικό» ἡγεμόνα πού σμίλεψε ὁ Coysevox. Καί, προπάντων, μήπως δέν εἶναι ἡ φωτιά αὐτή καί μόνον αὐτή πού μπορεῖ νά ἀποδώσει τίς ἐξαιρετικές πτυχώσεις τοῦ χιτώνα τῆς Ἀγίας Θηρεσίας τοῦ Bernin; Ἐνα ἄλλο καθεστώς τῆς πτύχωσης ἀναδεικνύεται στήν εὐτυχισμένη Ludovica Albertoni, παραπέμποντας αὐτή τήν φορά σέ μιά βαθιά ὀργωμένη γῆ. Τέλος, τό ἴδιο τό νερό πτυχώνεται, καί τό περισφίγγον, τό κατάσαρκο εἶναι ἀκόμη μιά πτύχωση νεροῦ πού φανερώνει τό σῶμα καλύτερα ἀπό τή γύμνια: οἱ διάσημες «ὑγρές πτυχές» βγαίνουν ἀπό τό φόντο τοῦ Γουίjon γιά νά ἐπηρεάσουν ὅλο τόν ὄγκο, γιά νά συστήσουν ἕναν θύλακο, ἕνα ἐσωτερικό καλούπι, μιά ἀραχνιά ὀλόκληρου τοῦ σώματος, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ προσώπου, ὅπως στά ὄψιμα ἀριστουργήματα τοῦ Spinazzi (ἡ Πίστις) καί τοῦ Corradini (ἡ Αἰδώς).² Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις οἱ πτυχώσεις τοῦ ρούχου ἀποκτοῦν αὐτονομία, εὖρος, κάτι πού δέν ὀφείλεται μονάχα σέ μιά μέριμνα διακόσμησης· γίνεται γιά νά ἐκφραστεῖ ἡ ἔνταση μιᾶς πνευματικῆς μορφῆς πού ἐπενεργεῖ στό σῶμα, εἴτε γιά νά τό ἀνατρέψει εἴτε γιά νά τό ὀρθώσει καί νά τό ἐξυψώσει, πάντοτε ὅμως γιά νά τό ἀναστρέψει καί γιά νά καλουπώσει τό ἐσωτερικό του.

Τά μεγάλα στοιχεῖα παρεμβάλλονται λοιπόν μέ πολλούς τρόπους: ὡς αὐτά πού ἐξασφαλίζουν τήν αὐτονομία τῶν πτυχώσεων τοῦ ὑφάσματος σέ σχέση μέ ἕναν πεπερασμένο φορέα· ὡς αὐτά

2. Πρβλ. Bresc-Bautier, Ceysson, Fagiolo dell' Arco, Souchal, *La grande tradition de la sculpture du XVe au XVIIIe siècle*, Skira, Geneva, 1987. Ὁ Fagiolo dell' Arco κάνει ἕναν ἐξοχο σχολιασμό τῆς μπαρόκ γλυπτικῆς, καί ὁ Souchal τοῦ «ροκοκό». Ὅλα τά παραδείγματα πού μνημονεύουμε ἀναπαράγονται καί ἀναλύονται σ' αὐτό τό βιβλίο, σ. 191, 224, 231, 266, 270.

πού ύψώνουν ἀφ' ἑαυτῶν στό ἄπειρο τήν ὕλική πτύχωση· ὡς «παράγωγες δυνάμεις» πού καθιστοῦν αἰσθητή μιά ἄπειρη πνευματική δύναμη. Τό βλέπουμε ὄχι μόνον στά ἀριστουργήματα τοῦ Μπαρόκ, ἀλλά καί στά στερεότυπά του, στίς πάγιες διατυπώσεις του ἢ τήν τρέχουσα παραγωγή του. Πράγματι, ἂν θέλει κανεῖς νά ἐπαληθεύσει τόν ὄρισμό τοῦ Μπαρόκ, ὡς πτύχωση ἐπ' ἄπειρον, δέν μπορεῖ θεβαίως νά ἀρκεστῆί στά ἀριστουργήματα, θά πρέπει νά κατεβεῖ στίς συνταγές καί στίς μεθόδους πού ἀλλάζουν ἕνα γένος: γιά παράδειγμα, ἡ νεκρή φύση ἔχει πλέον ὡς ἀντικείμενο τίς πτυχώσεις. Ἡ συνταγή τῆς μπαρόκ νεκρῆς φύσης ἔχει ὡς ἐξῆς: ὕφασμα πού σχηματίζει πτυχώσεις ἀέρα ἢ πυκνῶν σύννεφων· τραπεζομάντηλο μέ θαλάσσιες ἢ ποτάμιες πτυχώσεις· χρυσαφικά πού κατακαίουν μέ πτυχώσεις φωτιάς· λαχανικά, μανιτάρια ἢ φρούτα γλασέ, πού ἐκλαμβάνονται στίς γήινες πτυχώσεις τους. Ὁ πίνακας εἶναι τόσο πολύ γεμάτος ἀπό πτυχώσεις, ὥστε προκύπτει ἕνα εἶδος σχιζοφρενικοῦ «μπουκώματος», πτυχώσεις πού δέν θά μπορούσαμε νά τίς ἐκτυλίξουμε χωρίς νά τό καταστήσουμε ἄπειρο καί νά συναγάγουμε τό πνευματικό δίδαγμα. Ὅπως μᾶς φαίνεται, αὐτή ἡ φιλοδοξία νά καλυφθεῖ ὁ καμβάς μέ πτυχώσεις θά ξαναβρεθεῖ στή μοντέρνα τέχνη: ἡ πτύχωση *all-over*.

Ὁ νόμος τοῦ *extremum* τῆς ὕλης εἶναι ἕνα *maximum* ὕλης γιά ἕνα *minimum* ἐπιφάνειας. Ἔτσι ἡ ὕλη ἔχει τήν τάση νά βγαίνει ἀπό τό κάδρο, ὅπως συμβαίνει συχνά στήν ὀφθαλμαπάτη, καί νά τεντώνεται ὀριζοντίως: θεβαίως, στοιχεῖα ὅπως ὁ ἀέρας καί ἡ φωτιά τείνουν πρὸς τά πάνω, ἀλλά ἡ ὕλη ἐν γένει ἐκπτυχώνει ἀτέλειωτα τίς ἀναπτυχώσεις της σέ μῆκος καί πλάτος, σέ ἔκταση. Ὁ Wölfflin ἔχει ἐπισημάνει αὐτόν τόν «πολλαπλασιασμό τῶν γραμμῶν σέ πλάτος», αὐτή τήν ἔφεση σέ μάζες καθὼς κι ἐκείνη τῆ «βαριά διαπλάτυση τῆς μάζας», ἐκείνη τῆ ρευστότητα ἢ γλοιότητα πού ἐξωθεῖ τά πάντα σέ μιά ἀνεπαίσθητη κατωφέρεια, σέ μιά κατάκτηση τοῦ ἄμορφου: «τό

Γοτθικό τονίζει τά στοιχειᾶ κατασκευῆς, μέ κλειστά κάδρα, ἐλαφρύ γέμισμα· τό Μπαρόκ τονίζει τήν ὕλη· τό κάδρο εἴτε ἐξαφανίζεται τελείως εἴτε παραμένει, ἀλλά, παρά τήν ἀδρότητα τοῦ σχεδίου, δέν εἶναι ἀρκετό γιά νά συγκρατήσῃ τή μάζα, ἡ ὁποία ξεχειλίζει καί τό ὑπερπηδᾷ». ³

Ἄν τό Μπαρόκ ἔχει ἐδραιώσει μιά συνολική τέχνη ἢ μιά ἐνότητα τῶν τεχνῶν, τό ἔκανε προπάντων ὡς πρός τήν ἔκταση, καθώς κάθε τέχνη τείνει νά προεκταθεῖ, καί μάλιστα νά πραγματωθεῖ, στήν ἐπόμενη τέχνη, ἡ ὁποία ὑπερακοντίζει τήν προηγούμενη. Ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι τό Μπαρόκ περιορίζει συχνά τή ζωγραφική καί τήν κανοναρχοῦσε στά προσερείσματα τῆς ἀγίας τράπεζας, ἀλλά αὐτό ὀφείλεται μᾶλλον στό ὅτι ἡ ζωγραφική βγαίνει ἀπό τό κάδρο τῆς καί πραγματώνεται σέ γλυπτά ἀπό πολύχρωμο μάρμαρο· καί ἡ γλυπτική ξεπερνιέται καί πραγματώνεται στήν ἀρχιτεκτονική· καί ἡ ἀρχιτεκτονική μέ τή σειρά τῆς βρίσκει στήν πρόσοψη ἕνα κάδρο, ἀλλά αὐτό τό κάδρο ἀποκολλᾶται ἀπό τό ἐσωτερικό καί συσχετίζεται μέ τόν περιβάλλοντα χῶρο, μέ τρόπο ὥστε ἡ ἀρχιτεκτονική νά πραγματώνεται στήν πολεοδομία. Στά δύο ἄκρα τῆς ἀλυσίδας, ὁ ζωγράφος ἔγινε πολεοδόμος, κάτι πού τό παρακολουθοῦμε στή θαυμαστή ἀνάπτυξη μιᾶς συνέχειας τῶν τεχνῶν, σέ πλάτος ἢ σέ ἔκταση: μιά ἐγκιβώτιση τῶν κάδρων, καθένα ἀπό τά ὁποῖα ξεπερνιέται ἐντέλει ἀπό μιά ὕλη πού τό διαπερνᾷ.

Αὐτή ἡ ἐκτατική ἐνότητα τῶν τεχνῶν διαμορφώνει ἕνα συμπαντικό θέατρο πού περιλαμβάνει τόν ἀέρα καί τή γῆ, ἀκόμη καί τή φωτιά καί τό νερό. Τά γλυπτά εἶναι ἐν προκειμένῳ ἀληθινά πρόσωπα, ἐνῶ ἡ πόλη ἕνα σκηνικό πού οἱ θεατές του εἶναι οἱ ἴδιοι ζωγραφικές εἰκόνες ἢ γλυπτά. Ὀλόκληρη ἡ τέχνη γίνεται

3. Wölfflin, *Renaissance et Baroque*, Montfort, 1988, σ. 73 (καί ὄλο τό κεφ. III).

Socius, δημόσιος κοινωνικός χώρος, πού κατακλύζεται από μπαρόκ χορευτές. Ίσως ξαναβρούμε στο μοντέρνο άμορφο αυτή τήν έφεση νά έγκαθίσταται μεταξύ «δύο τεχνών», μεταξύ ζωγραφικής και γλυπτικής, μεταξύ γλυπτικής και αρχιτεκτονικής, για νά φτάσει σέ μία ένότητα τών τεχνών ως «performance» και νά συνεπάρεi τόν θεατή μέσα στην ίδια τήν performance (ή μιμηταλιστική τέχνη έλαβε βεβαίως τό όνομά της σύμφωνα μ' έναν νόμο του extremum).⁴ Πτυχώνω-έκπτυχώνω, ενελίσσω-έξελίσ-

4. Τά έπίπεδα γλυπτά του Carl Andre, αλλά και ή σύλληψη τών «riè-ces» (μέ τήν έννοια δωματίων διαμερίσματος), αποτελούν εϋγλωττα παραδείγματα όχι μονάχα τών μεταβάσεων μεταξύ ζωγραφικής και γλυπτικής, μεταξύ γλυπτικής και αρχιτεκτονικής, αλλά και μιās έκτακτικης ένότητας τής τέχνης πού όνομάζεται μιμηταλιστική, όπου ή φόρμα δέν περιορίζει πλέον έναν όγκο, αλλά περιβάλλει έναν άπερίοριστο χώρο πρós όλες τίς κατεθύνσεις του. Μπορεί κανείς νά έκπλαγεί από τήν καθαρά λαϊμπνιτσιανή κατάσταση πού αναφέρει ο Tony Smith: ένα άμάξι κλειστό, καθώς τρέχει σέ έναν αυτοκινητόδρομο πού τόν φωτίζουν μονάχα οι προβολείς του, και στο παρμπρίζ του όποιου ή άσφαλτος προβάλλει όρμητικά και χάνεται. Είναι μία μονάδα, μέ τή δική της προνομιακή ζώνη (στήν ένδεχόμενη αντίρρηση ότι ο κλοιός στην πραγματικότητα δέν είναι άπόλυτος, άφου ή άσφαλτος βρίσκεται έξωτερικά, πρέπει νά θυμηθούμε ότι ο νεολαϊμπνιτσιανισμός άπαιτεί μάλλον μία συνθήκη σύλληψης, κι όχι μία συνθήκη άπόλυτου κλοιού· και μάλιστα, έδω ο κλοιός μπορεί νά θεωρηθεί ως τέλειος, στο μέτρο πού ή άσφαλτος έξω δέν έχει τίποτα νά κάνει μέ ό,τι προβάλλει στα πεταχτά πάνω στο τζάμι). Θά χρειαζόταν μία λεπτομερειακή περιγραφή τών ρητά μπαρόκ θεμάτων στη μιμηταλιστική τέχνη και ήδη στον κονστρουκτιβισμό: πρβλ. τήν ωραία ανάλυση του Μπαρόκ από τους Strzeminski και Kobro, *L'espace uniste, écrits du constructivisme polonais*, L'Age d'homme, Lausanne, 1977. Επίσης βλ. *Artstudio*, τχ. 6, φθινόπωρο 1987: άρθρα του Criqui για τόν Tony Smith, του Assenmaker για τόν Carl Andre, του Celant για τόν Judd, τής Marjorie Welish για τόν LeWitt, του Gintz για τόν Robert Morris, πού κάνουν διαρκείς αντιδιαστολές μέ τό Μπαρόκ (θά παραπέμφουμε ιδίως στις τσόχινες πτυχώσεις του Morris, σ. 121, 131). Θά χρειαζόταν επίσης μία ειδική μελέτη για τίς «performances» του Christo: τίς γιγαντιαίες ένθλακώσεις και τίς πτυχώσεις αυτών τών θυλάκων.

σω είναι οί σταθερές αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήματος, τόσο στίς μέρες μας ὅσο καί στήν ἐποχή τοῦ Μπαρόκ. Αὐτό τό θέατρο τῶν τεχνῶν εἶναι ἡ ζωντανή μηχανή τοῦ «Νέου Συστήματος», ὅπως τό περιγράφει ὁ Leibniz, μιά ἄπειρη μηχανή πού ὄλα τά μέρη της εἶναι μηχανές, «πτυχωμένες διαφορετικά καί λίγο-πολύ ἀνεπτυγμένες».

Ἀκόμη καί πεπεισμένα, πτυχωμένα καί ἐνθουλακωμένα, τά στοιχεῖα εἶναι δυνάμεις πού διαπλαταίνουν καί διεκτείνουν τόν κόσμο. Δέν ἀρκεῖ κἀν νά κάνουμε λόγο γιά διαδοχή τῶν ὀρίων ἢ τῶν πλαισίων, ἀφοῦ κάθε πλαίσιο σηματοδοτεῖ μιά κατευθυνση τοῦ χώρου πού συνυπάρχει μέ τίς ἄλλες, ἐνῶ κάθε μορφή συνενώνεται μέ τόν ἀπεριόριστο χῶρο σέ ὄλες τίς κατευθύνσεις ταυτοχρόνως. Εἶναι ἕνας κόσμος εὐρύς καί ἀσταθής, τουλάχιστον πάνω στή βάση του, μιά σκηνή ἢ μιά ἀχανής ἐξέδρα. Ὅμως αὐτή ἡ συνέχεια τῶν τεχνῶν, αὐτή ἡ συλλογική ἐνότητα ἐν ἐκτάσει, ξεπερνιέται πρὸς μιά ἐντελῶς διαφορετική ἐνότητα, περιληπτική καί πνευματική, σημειακή, ἐννοιολογική: ὁ κόσμος ὡς πυραμίδα ἢ κῶνος, πού συνδέει τήν πλατιά του ὑλική βάση, χαμένη στους ἀτμούς, μέ ἕνα ἀκραίχμιο, μιά φωτεινή πηγῆ ἢ σκοπιά. Εἶναι ὁ κόσμος τοῦ Leibniz, πού συμφιλιώνει ἀβίαστα τήν πλήρη συνέχεια ἐν ἐκτάσει μέ τήν πιό περιληπτική καί τήν πιό ἀσφυκτική ἀτομικότητα.⁵ Ἡ ἁγία Θηρεσία τοῦ Bernin δέν βρίσκει τήν πνευματική της ἐνότητα στό βέλος τοῦ μικροῦ σάτυρου, πού ἀπλῶς διαδίδει τή φωτιά, ἀλλά ψηλότερα, στήν ἀνώτερη πηγῆ τῶν χρυσῶν ἀκτίνων.

5. Πρὸβλ. ὅχι μόνο τήν πυραμίδα τῆς *Théodiscée*, πού καλύπτει ὄλους τούς δυνατούς κόσμους, ἀλλά καί τόν κῶνο τῶν *Nouveaux essais* (IV, κεφ. 16, § 12), πού ἰσχύει ὡς σύνολο τοῦ κόσμου μας: «Τά πράγματα ὑψώνονται πρὸς τήν τελείωση λίγο-λίγο καί κατά ἀνεπαίσθητες βαθμίδες· δέν εἶναι καθόλου εὐκόλο νά ποῦμε πού ξεκινᾷ τό αἰσθητό καί πού τό ἔλλογο.... Εἶναι σάν νά αὐξάνεται ἢ νά ἐλαττώνεται ἡ ποσότητα μέσα σέ ἕναν κανονικό κῶνο».

Ὁ νόμος τοῦ τρούλου, κατεξοχὴν σχῆμα τοῦ Μπαρόκ, εἶναι διπλός: ἡ βάση του εἶναι μιά τεράστια συνεχῆς κορδέλα, ἀεικίνητη καί ἄστατη, μιά κορδέλα ὅμως πού συγκλίνει ἢ τείνει πρὸς μιά κορυφή ὡς κεκλεισμένη ἐσωτερικότητα (ὁ τρούλος τοῦ Lanfranc, γιά τὴν Sant' Andrea della Valle). Καί ἀναμφισβήτητα ἡ κορυφή τοῦ κῶνου ἀντικαθίσταται ἀπὸ ἓνα κυκλοτερές πού χρησιμεύει ὡς κοιλὴ ἐπιφάνεια, ἀντὶ γιὰ μιά ὀξεῖα γωνία· αὐτὸ δὲν γίνεται μόνον γιὰ νὰ ἀμβλυθῆ ἡ κορυφή, ἀλλὰ γιατί αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀκόμη μιά ἀπείρως πτυχωμένη μορφή, βυθισμένη στὴν κοιλότητα, ἐξίσου ὅσο καί ἡ βάση εἶναι ἐκπτυχώσιμη καί ἀναπτυχωμένη ὕλη. Αὐτὸς ὁ νόμος τοῦ τρούλου ἰσχύει γιὰ κάθε γλυπτό, καί δείχνει πῶς τὸ κάθε γλυπτό εἶναι ἀρχιτεκτόνημα, διευθέτηση. Τὸ σμιλεμένο σῶμα, πού συλλαμβάνεται σὲ ἄπειρες πτυχώσεις μαρμάρινου ἰστοῦ, παραπέμπει ἀφενὸς σὲ μιά βάση πού συντίθεται ἀπὸ πρόσωπα ἢ δυνάμεις, ἀληθινὰ στοιχεῖα μπρούντζου πού σηματοδοτοῦν λιγότερο κάποια ὄρια καί περισσότερο κάποιες διευθύνσεις ἀνάπτυξης· ἀφετέρου στὴν ἀνώτερη ἐνότητα, τὸν ὀβελίσκο, τὸ ἀρτοφόριο ἢ τὸ πέτασμα ἀπὸ στόκο, ἀπ' ὅπου καταπίπτει τὸ συμβάν πού τὸ ἐπηρεάζει. Ἔτσι κατανέμονται οἱ παράγωγες δυνάμεις στὰ χαμηλά, ἐνῶ ἡ πρωταρχικὴ δύναμη στὰ ψηλά.

Τυχαίνει μάλιστα μιά ομάδα ὀργανωμένη σύμφωνα μὲ τὴν κάθετο νὰ τείνει νὰ ἀνατραπεῖ ὀπτικά καί νὰ ἐνθέσει τίς τέσσερις δυνάμεις τῆς σὲ ἓνα φανταστικὸ ὀριζόντιο ἐπίπεδο, ἐνῶ τὸ σμιλεμένο σῶμα μοιάζει νὰ κλίνει κατὰ 40 μοῖρες, γιὰ νὰ προσλάβει ὕψος σὲ σχέση μ' αὐτὴ τὴν βάση (ὁ τύμβος τοῦ Γρηγορίου τοῦ 15ου). Ὁ κόσμος ὡς κῶνος ἐπιτρέπει νὰ συνυπάρχουν, γιὰ τίς ἴδιες τίς τέχνες, ἡ ὑψηλότερη ἐσωτερικὴ ἐνότητα καί ἡ εὐρύτερη ἐνότητα ἔκτασης. Καί τοῦτο γιατί αὐτὴ ἡ δεύτερη ἐνότητα δὲν θὰ ἦταν τίποτα χωρὶς τὴν πρώτη. Ἐδῶ καί ἀρκετὸ καιρὸ ἤδη ἀναπτυσσόταν ἡ ὑπόθεση ἐνός ἄπειρου σύμπαντος,

πού ἔχει χάσει κάθε κέντρο ἀλλά καί κάθε σχῆμα πού θά μπο-
 ρῶσε νά τοῦ ἀποδοθεῖ· ἀλλά τό ἴδιον τοῦ Μπαρόκ ἔχει σκοπό νά
 ξαναδώσει μιὰ ἐνότητα στόν κόσμο, μέσω προβολῆς, πού ἀπορρέ-
 ει ἀπό μιὰ κορυφή ὡς σκοπιά. Ἔδῶ καί πολύ καιρό πιστεῦαμε ὅτι ὁ
 κόσμος εἶναι κατά βάση θέατρο, ὄνειρο ἢ ψευδαίσθηση, ἕνα ροῦχο
 τοῦ Ἀρλεκίνου, ὅπως θά πεῖ ὁ Leibniz· ὅμως τό ἴδιον τοῦ Μπαρόκ
 δέν εἶναι οὔτε νά πέφτει σέ ψευδαισθήσεις οὔτε καί νά βγαίνει ἀπ’
 αὐτές, τό ἴδιόν του εἶναι νά πραγματώνει κάτι μέσα στήν ἴδια τήν
 ψευδαίσθηση καί νά τῆς κοινωνεῖ μιὰ πνευματική παρουσία πού θά
 ξαναδίνει στά μέρη καί τά κομμάτια του μιὰ συλλογική ἐνότητα.⁶
 Ὁ πρίγκιπας τοῦ Ἀμβούργου καί ὅλα τά πρόσωπα τοῦ Kleist
 εἶναι ὄχι τόσο ρομαντικοί ὅσο μπαρόκ ἤρωες, ἐπειδή, κυνηγώ-
 ντας τή σκοτοδίνη τῶν μικρῶν ἀντιλήψεων, πραγματώνουν
 ἀδιάκοπα τήν παρουσία μέσα στήν ψευδαίσθηση, τή λιγοθυμία,
 τή σκοτοδίνη, ἢ μεταλλάσσουν τήν ψευδαίσθηση σέ παρουσία:
 Πενθεσίλεια-Θηρεσία; Οἱ Μπαρόκ ξέρουν πολύ καλά ὅτι δέν
 εἶναι ἡ παραίσθηση αὐτή πού προσποιεῖται τήν παρουσία: ἡ πα-
 ρουσία εἶναι παραισθητική.

6. Γιά τόν σχηματισμό ἑνός ἀπειρου σύμπαντος πού δέν ἔχει πλέον κέ-
 ντρο, καθώς καί τόν ρόλο τοῦ Bruno ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, πρβλ. Kouyé, *Du
 monde clos à l'univers infini*, Gallimard, Paris, 1973· ὁ Michel Serres
 εἶναι αὐτός πού δείχνει ὅτι ἐν προκειμένῳ συνάγεται μιὰ καινούργια ἐνότητα,
 ὑπό τόν ὄρο νά ἀντικαταστήσουμε τήν κορυφή ἑνός κώνου μέ τό κέντρο μιᾶς
 σφαίρας (*Le système de Leibniz*, II, σσ. 653-657). Ὅσον ἀφορᾷ τό θέμα τοῦ
 θεάτρου, ὁ Yves Bonnefoy κατέδειξε τήν πολύπλοκη θέση τοῦ Μπαρόκ:
 χωρίς νά εἶναι οὔτε ψευδαίσθηση οὔτε καί συνειδητοποίηση, χρησιμοποιεῖται
 ἢ ψευδαίσθηση γιά νά παραχθεῖ τό εἶναι, νά συσταθεῖ ἕνας τόπος παραισθη-
 τικῆς Παρουσίας, ἢ νά «ἀναστραφεῖ σέ παρουσία τό κενό πού γίνεται ἀντιλη-
 πτό», ἐφόσον ὁ Θεός ἐπλασε τόν κόσμο ἐκ τοῦ μηδενός. Εἶναι αὐτό πού ὁ Bon-
 nefoy ἀποκαλεῖ «κίνηση ἐσωτερικότητας»: πρβλ. *Rome 1630*, Flammarion,
 Paris, 1970.

Ο Walter Benjamin κατάφερε νά πετύχει μιά καθοριστική πρόοδο στην κατανόηση του Μπαρόκ, αποδεικνύοντας ότι ἡ ἀλληγορία δέν ἦταν ἓνα ἀποτυχημένο σύμβολο, μιά ἀφηρημένη προσωποποίηση, ἀλλά μιά δύναμη ἀπεικόνισης ἐντελῶς διαφορετική ἀπό ἐκείνη τοῦ συμβόλου: τό σύμβολο συνδυάζει τό αἰώνιο καί τό στιγμιαῖο, σχεδόν στό κέντρο τοῦ κόσμου, ἀλλά ἡ ἀλληγορία ἀνακαλύπτει τή φύση καί τήν ἱστορία σύμφωνα μέ τήν τάξη τοῦ χρόνου, καθιστᾷ τήν φύση ἱστορία καί μεταμορφώνει τήν ἱστορία σέ φύση, σέ ἓναν κόσμο πού δέν ἔχει πλέον κέντρο.⁷ Ἐάν ἐξετάσουμε τή λογική σχέση μιᾶς ἔννοιας μέ τό ἀντικείμενό της, βλέπουμε ὅτι ὑπάρχουν δύο τρόποι νά τήν ξεπεράσουμε: ὁ ἓνας συμβολικός καί ὁ ἄλλος ἀλληγορικός. Ἄλλοτε ἀπομονώνουμε, ἀποκαθαίρουμε ἢ συγκεντρώνουμε τό ἀντικείμενο, περικόπτουμε ὅλους τούς δεσμούς πού τό συνδέουν μέ τό σύμπαν, ἀλλά ἔτσι τό ἐξαντλοῦμε, τό φέρνουμε σέ ἐπαφή ὅχι πλέον μέ τήν ἀπλή ἔννοιά του, ἀλλά μέ μιά Ἰδέα πού ἀναπτύσσει αἰσθητικά καί ἠθικά αὐτή τήν ἔννοια.

Ἄλλοτε, ἀντιθέτως, τό ἴδιο τό ἀντικείμενο εἶναι αὐτό πού διαπλατύνεται σύμφωνα μ' ἓνα ὀλόκληρο δίκτυο φυσικῶν σχέσεων, αὐτό πού ὑπερχειλίζει τό πλαίσιο του γιά νά βρεθεῖ ὅλο καί πιό περιεσφιγμένο, ἐσωτερικευμένο, ἐνθυλακωμένο σ' ἓνα καθεστῶς πού μπορούμε νά ἀποκαλέσουμε τελικά «προσωπικό»: τέτοιος εἶναι ὁ κόσμος ὡς κῶνος ἢ τροῦλος, τοῦ ὁποίου ἡ βάση —πάντοτε ἐν ἐκτάσει— δέν συσχετίζεται πλέον μέ ἓνα κέντρο ἀλλά τείνει πρὸς μιά κορυφή ἢ ἀκραΐχιμο. Ὁ κόσμος τῆς ἀλληγορίας ἐμφανίζεται ἰδίως στά ἐμβλήματα [devises ἢ emblèmes]: γιά παρά-

7. Πρὸβλ. Benjamin, «Allégorie et Trauerspiel», στό *Origine du drame baroque allemand*, Flammarion, Paris, 1985. Ἐπίσης, Hocquenghem & Scherer, «Pourquoi nous sommes allégoriques», «Pourquoi nous restons baroques», στό *L'âme atomique*, Albin Michel, Paris, 1986.

δειγμα, απεικονίζεται ένας σκαντζόχοιρος φέροντας τήν επιγραφή «Ἐκ τοῦ μακρόθεν καί ἐκ τοῦ σύνεγγυς», ἐπειδή ὁ σκαντζόχοιρος ὀρθώνει τά ἀγκάθια του ἀπό κοντά ἀλλά καί τά πετᾶ ἀπό μακριά. Τά ἐμβλήματα ἔχουν τρία στοιχεῖα πού μᾶς κάνουν νά καταλάβουμε καλύτερα τί εἶναι ἡ ἀλληγορία: τίς εἰκόνες ἢ τίς ἀπεικονίσεις, τίς ἐπιγραφές ἢ φράσεις, τούς προσωπικούς κατόχους ἢ τά κύρια ὀνόματα. Βλέπω, διαβάζω, ἀφιερώνω (ἢ ὑπογράφω).

Πρῶτον, βασικές εἰκόνες, ἀλλά εἰκόνες πού τείνουν νά συν-
 τρίψουν τό κάδρο, νά σχηματίσουν μία συνεχῆ νωπογραφία γιά νά
 εἰσέλθουν σέ διευρυμένους κύκλους (εἴτε ἄλλες ὄψεις τοῦ ἴδιου ζώ-
 ου, εἴτε ἄλλα ζῶα): αὐτό συμβαίνει γιατί τό ἀπεικονιζόμενο, ζῶο
 ἢ ἄλλο πράγμα, δέν εἶναι ποτέ μιά οὐσία ἢ ἓνα οὐσιῶδες γνώρι-
 σμα, ὅπως στό σύμβολο, ἀλλά ἓνα συμβάν πού συσχετίζεται μέ
 μιά ἱστορία, μέ μιά ἀκολουθία. Ἀκόμη καί στίς κατώτερες ποιο-
 τικά εἰκονιστικές παραστάσεις, π.χ. «ἡ Πίστη στεφανώνει τήν
 Ἀγάπη», βρίσκουμε τή γοητεία τῆς ἀλληγορίας, τήν παρουσία
 τοῦ συμβάντος πού ἐπικαλεῖται ἓνα προηγούμενο καί ἓνα ἐπακό-
 λουθο. Δεύτερον, οἱ ἴδιες οἱ ἐπιγραφές, πού θά πρέπει νά τελοῦν σέ
 σκοτεινή σχέση μέ τίς εἰκόνες, εἶναι προτάσεις ὡς ἀπλές καί μή
 ἀποσυνθέσιμες πράξεις πού τείνουν σέ μιά ἐσωτερική ἔννοια, μιά
 ἀληθινά προτασιακή ἔννοια: αὐτή δέν εἶναι μιά κρίση πού ἀναλύε-
 ται σέ ὑποκείμενο καί οὐσιῶδες γνώρισμα, ἀλλά ὀλόκληρη ἡ πρό-
 ταση εἶναι τό κατηγορήμα, ὅπως στό «Ἐκ τοῦ μακρόθεν καί ἐκ
 τοῦ σύνεγγυς». Τέλος, οἱ διάφορες ἐπιγραφές ἢ προτάσεις, δηλα-
 δῆ ἡ ἴδια ἡ προτασιακή ἔννοια, συσχετίζονται μέ ἓνα ἀτομικό
 ὑποκείμενο πού τήν ἐνθυλακώνει καί ἀφήνεται νά προσδιοριστεῖ
 ὡς κάτοχος: ἡ ἀλληγορία μᾶς παρουσιάζει Ἀρετές, ἀλλά δέν εἶναι
 ἐν γένει ἀρετές, εἶναι οἱ ἀρετές τοῦ καρδινάλιου Μαζαρίνου, ὅσα
 ἀνήκουν στόν καρδινάλιο· ἀκόμη καί τά Στοιχεῖα παρουσιάζονται
 κάτω ἀπό ἓνα ἀνήκειν, τοῦ Λουδοβίκου τοῦ 14ου ἢ ἐνός ἄλλου.

Ἡ ἔννοια γίνεται «conchetto», εἶναι ἓνα ἀκραιΐχμιο, ἐπειδὴ εἶναι πτυχωμένη μέσα στό ἀτομικό ὑποκείμενο ὅπως σέ μία προσωπική ἐνότητα πού σωρεύει μέσα της τίς ποικίλες προτάσεις, ἀλλά καί τίς προβάλλει στίς εἰκόνες τοῦ κύκλου ἢ τῆς σειρᾶς.⁸ Ἄν καί οἱ ἐφαρμοστές καί οἱ θεωρητικοί τοῦ κοντσετισμοῦ κάθε ἄλλο παρά φιλόσοφοι ὑπῆρξαν, ἐπεξεργάστηκαν ἄφθονα ὕλικά γιά μία καινούργια θεωρία τῆς ἔννοιας πού θά ἐναρμονιζόταν μέ τό ἄτομο. Σφυρηλατοῦν ἓναν κόσμο ὡς κῶνο, πού ἐκδηλώνεται καί κυριαρχεῖ στό Μπαρόκ. Αὐτός ἀκριβῶς ὁ κόσμος ἐμφανίζεται στήν προμετωπίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Emmanuel Tesauro, *La lunette d'Aristote* (1655), ὡς ἀλληγορία τῆς ἀλληγορίας: «Στό κέντρο αὐτῆς τῆς προμετωπίδας βρίσκουμε μία κωνική ἀναμόρφωση, δηλαδή μία εἰκόνα πού ἀνασυντίθεται σέ κῶνο. Γίνεται ἔτσι εὐανάγνωστη ἡ φράση 'Omnis in unum'· αὐτή ἡ παραμορφωμένη φράση εἶναι γραμμένη ἀπό μία ἀλληγορική φιγούρα πού παριστάνει τή Ζωγραφική. Σύμφωνα μέ τόν Tesauro, ἡ Ζωγραφική θά μεταμόρφωνε τό πραγματικό σέ εἰκονιζόμενο, ὁ κῶνος ὅμως μᾶς ἐπιτρέπει νά βροῦμε ξανά τό πραγματικό».⁹

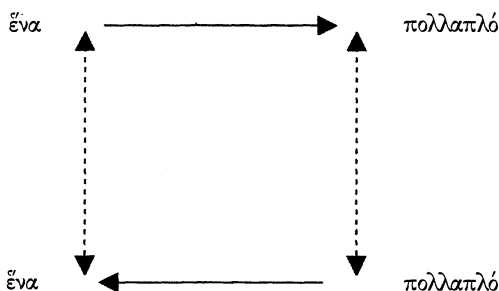
8. Πολλοί συγγραφεῖς τοῦ 17ου αἰώνα, ἰδίως ὁ Tesauro, πασχίζουν νά διακρίνουν δύο κατηγορίες ἐμβλημάτων: τά devises («imprese») καί τά emblèmes. Τά πρῶτα παραπέμπουν σέ ἓνα ἄτομο, ἐνῶ τά δεύτερα ἐκφράζουν μία ἠθική ἀλήθεια καί ἔχουν τό προνόμιο νά ἀναπτύσσονται σέ κύκλους. Ὅμως, ὅλοι ἀναγνωρίζουν ὅτι ἡ διάκριση εἶναι ἀφηρημένη, καί ὅτι δέν θά λείπει ἡ προσωπική μνεία. Ἔστω καί συγκεκαλυμμένη ἢ ἀσαφής, ὑπάρχει πάντοτε ἓνα ἀνήκειν. Θά παραπέμψουμε ἰδίως στή Cornelia Kemp, «Cycles d'emblèmes dans les églises de l'Allemagne du Sud au XVIIIe siècle» καί στόν Friedhelm Kemp, «Figuration et inscription», στό *Figures du Baroque*, PUF, Paris, 1983. Ἡ Cornelia Kemp παραθέτει ἓνα ιδιαίτερα ἐνδιαφέρον παράδειγμα, τόν κύκλο τοῦ ἀγίου Λεονάρδου, στό Ἄφπλετραχ: τό κύριο ὄνομα περιέχει μία διπλή προτασιακή ἔννοια: («leo» καί «nardus») πού ἐμπνέει τά δύο μέρη τοῦ κύκλου τῶν εἰκόνων.

9. Vanuxem, «Le Baroque au Piémont», στό *Renaissance Maniérisme Baroque*, Vrin, Paris, 1972, σ. 295.

Πόσο πολύ ο Leibniz μετέχει σ' αυτόν τον κόσμο, στον οποίο δίνει την φιλοσοφία πού του ἔλειπε! Ὡς κύριες κανονιστικές θέσεις αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας ἀναδεικνύονται: ἡ μεταμόρφωση τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου σέ μιά σειρά μορφῶν ἢ ὄψεων πού ὑπάγονται σ' ἓναν νόμο συνέχειας· ἡ ἀπόδοση συμβάντων πού ἀντιστοιχοῦν στίς ἀπεικονιζόμενες ὄψεις καί ἐγγράφονται σέ προτάσεις· ἡ κατηγορήση αὐτῶν τῶν προτάσεων σέ ἓνα ἀτομικό ὑποκείμενο πού περιέχει τήν ἔννοιά τους καί ὀρίζεται ὡς κορυφή ἢ σκοπιά, μιά ἀρχή τῶν ἀδιακρίτων πού ἐξασφαλίζει τήν ἐσωτερικότητα τῆς ἔννοιας καί τοῦ ἀτόμου. Κάτι πού ὁ Leibniz συνοψίζει μερικές φορές στήν τριάδα «σκηνογραφίες-ὀρισμοί-σκοπιές».¹⁰ Ἐδῶ ἡ πιό σημαντική συνέπεια ἀφορᾷ τή νέα σχέση τοῦ ἑνός καί τοῦ πολλαπλοῦ. Καθώς τό ἓνα εἶναι πάντοτε ἐνότητα τοῦ πολλαπλοῦ, θά πρέπει νά ὑπάρχει ἐπίσης πολλαπλότητα «τοῦ» ἑνός καί ἐνότητα «τοῦ» πολλαπλοῦ, κατά μιά ὑποκειμενική ἔννοια αὐτή τή φορά. Ἐξ οὗ καί ἡ ὑπαρξη ἑνός κύκλου, «*Omnis in unum*», ἀκριβῶς ὅπως καί οἱ σχέσεις ἓνα-πολλαπλό καί πολλαπλό-ἓνα συμπληρώνονται ἀπό ἓνα ἓνα-ἓνα καί πολλαπλό-πολλαπλό, ὅπως μᾶς ἔχει δεῖξει ὁ Serres.¹¹ Αὐτό τό τετράγωνο βρίσκει τή λύση του στόν μεριστικό χαρακτήρα τοῦ ἑνός ὡς ἀτομικῆς ἐνότητας ἢ Ἐκάστου, καθώς καί στόν συλλογικό χαρακτήρα τοῦ πολλαπλοῦ ὡς σύνθετης ἐνότητας, πλήθους ἢ

10. *Nouveaux essais*, III, κεφ. 3, § 15: «Ἵπάρχουν περισσότεροι ὀρισμοί πού ἐκφράζουν μιά καί τήν αὐτή οὐσία, ὅπως ἡ ἴδια δομή ἢ ἡ ἴδια πόλη μπορεῖ νά παρασταθεῖ μέ διαφορετικές σκηνογραφίες, ἀνάλογα μέ τίς διαφορετικές πλευρές ἀπό τίς ὁποῖες κοιτάζουμε». Θυμόμαστε ὅτι ἂν ἡ ὀπτική γωνία ὑποτίθεται ὅτι ποικίλλει ἀνάλογα μέ κάθε σκηνογραφία, αὐτό συμβαίνει μόνο γιά τή σύμβαση τῆς ἔκφρασης: πράγματι, ἡ ὀπτική γωνία εἶναι ἡ συνθήκη ὑπό τήν ὁποία οἱ «σκηνογραφίες» σχηματίζουν μιά σειρά.

11. Michel Serres, II, σ. 620: «Τό εἰκονογραφικό ἐπίπεδο τοῦ Σύμπαντος, ἡ σχέση ἕκαστο-ὅλα καί ὅλα-ἕκαστο ὡς συστηματικό θέμα τοῦ λαίμπνιτσιανισμοῦ καί αὐτοῦ τοῦ βιβλίου».

σωροῦ. Τό ἀνήκειν καί ἡ ἀνατροπή του εἶναι αὐτά πού δείχνουν πῶς τό πολλαπλό προσιδιάζει στή μεριστική ἐνότητα ἀλλά καί πῶς μιά περιληπτική ἐνότητα προσιδιάζει στό πολλαπλό.

Καί, ἄν ἀληθεύει ὅτι τό ἀνήκειν εἶναι τό κλειδί τῆς ἀλληγορίας τοῦ κόσμου, θά πρέπει νά ἀντιληφθοῦμε τή φιλοσοφία τοῦ Leibniz ὡς τήν ἀλληγορία τοῦ κόσμου, ὡς τήν ὑπογραφή τοῦ κόσμου καί ὄχι πλέον ὡς τό σύμβολο ἑνός κόσμου μέ τόν τρόπο τῶν ἀρχαίων. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ἡ διατύπωση τῆς Μοναδολογίας, «τά σύνθετα συμβολίζουν μέ τά ἀπλά», ἀντί νά σηματοδοτεῖ μιά ἐπιστροφή στό σύμβολο, ὑποδεικνύει τή μεταμόρφωση ἢ τή μετάφραση τοῦ συμβόλου σέ ἀλληγορία. Ἡ ἀλληγορία ὄλων τῶν δυνατῶν κόσμων κάνει τήν ἐμφάνισή της στήν ἀφήγησι τῆς *Théodicée*, τήν ὁποία μποροῦμε νά ἀποκαλέσουμε πυραμιδική ἀναμόρφωση, πού συνδυάζει τά σχήματα, τίς ἐπιγραφές ἢ προτάσεις, τά ἀτομικά ὑποκείμενα ἢ τίς σκοπιές μέ τίς προτασιακές τους ἔνοιες (ἔτσι, τό «βιάζω τή Λουκρητία» εἶναι μιά πρόταση-κατηγορημα, ὁ Σέξτος εἶναι τό ὑποκείμενό της ὡς σκοπιά, ἐνῶ ἡ ἐσωτερική ἔννοια πού περιέχεται στή σκοπιά εἶναι «ἡ ρωμαϊκή αὐτοκρατορία», τῆς ὁποίας τήν ἀλληγορία μαῶς δίνει ἔτσι ὁ Leibniz).¹² Τό Μπαρόκ ἐγκαινιάζει ἕναν

12. Πρὸβλ. *Théodicée*, § 416. Ὁ Christiane Frémont ἔχει δεῖξει μέ ποιά

καινούργιο τύπο αφήγησης, όπου, σύμφωνα με τὰ τρία χαρακτηριστικά πού προαναφέραμε, ἡ περιγραφή παίρνει τὴ θέση τοῦ ἀντικειμένου, ἡ ἔννοια γίνεται ἀφηγηματική, ἐνῶ τὸ ὑποκείμενο σκοπιά, ὑποκείμενο ἐκφορᾶς.

Ἡ ἐνότητα στὴ βάση, ἡ συλλογικὴ ἐνότητα ἐν ἐκτάσει, ἡ ὀριζόντια ὕλική διαδικασία πού συντελεῖται μέσω τῆς ὑπέρβασης τοῦ πλαισίου, τὸ συμπαντικὸ θέατρο ὡς συνέχεια τῶν τεχνῶν, τείνει πρὸς μιὰ ἄλλη ἐνότητα, ἰδιωτικὴ, πνευματικὴ καὶ κάθετη, ἐνότητα στὴν κορυφή. Καὶ ὑπάρχει συνέχεια ὄχι μόνο στὴ βάση ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ βάση ὡς τὴν κορυφή, ἐφόσον δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ποῦ ἀρχίζει καὶ ποῦ τελειώνει αὐτὴ ἡ κορυφή. Ἴσως αὐτὴ ἡ κορυφή νὰ εἶναι ἡ Μουσικὴ, ἐνῶ τὸ θέατρο πού ἔτεινε σ' αὐτὴν τὴν κορυφὴ φανερώνεται ὡς ὄπερα, συνωθώντας ὅλες τίς τέχνες πρὸς αὐτὴ τὴν ἀνώτερη ἐνότητα. Πράγματι, ἡ μουσικὴ δὲν στερεῖται ἀμφισημίας, προπάντων μετὰ τὴν Ἀναγέννηση, ἐπειδὴ εἶναι συγχρόνως ὁ διανοητικὸς ἔρωτας μιᾶς ὑπεραισθητῆς τάξης καὶ ἐνός ὑπεραισθητοῦ μέτρου, καθὼς καὶ ἡ αἰσθητὴ ἡδονὴ πού ἀπορρέει ἀπὸ σωματικὲς δονήσεις.¹³ Ἀκόμη περισσότερο, εἶναι συγχρόνως ὀριζόντια μελωδία πού ἀναπτύσσει ἀτέρμονα ὅλες τίς γραμμὲς ἐν ἐκτάσει, καὶ κάθετη ἄρμονία πού συνιστᾷ τὴν ἐσωτερικὴ πνευματικὴ ἐνότητα, εἰδάλλως τὴν κορυφὴ, χωρὶς νὰ ξέρουμε ποῦ τελειώνει ἡ μία καὶ ποῦ ἀρχίζει ἡ ἄλλη. Ὅμως, ἀκριβῶς, προσιδιάζει στὴν μπαρόκ μουσικὴ νὰ ἐξαιρεῖ τὴν ἄρμονία ἀπὸ τὴ μελωδία, καὶ νὰ ἐδραιώνει πάντα τὴν ἀνώτερη ἐνότητα μέ τὴν ὁποία συσχετίζονται οἱ τέχνες ὡς ἰσάριθμες μελωδικὲς γραμμὲς: αὐτὴ μάλιστα ἡ ἐξύψωση τῆς ἄρμονίας συνιστᾷ τὸν γενικότερο ὀρισμὸ τῆς λεγόμενης μπαρόκ μουσικῆς.

ἔννοια ἡ ἱστορία τοῦ Σέξτου εἶναι μιὰ «ἀφήγηση γιὰ τὸ θεμέλιο» τῆς Ρωμαικῆς Αυτοκρατορίας: «Trois fictions sur le problème du mal», στὸ *René Girard et le problème du mal*, Grasset, Paris, 1982.

13. *Principes de la Nature et de la Grâce*, § 17.

Πολλοί σχολιαστές εκτιμούν ότι η έννοια της Ἄρμονίας στον Leibniz παραμένει πολύ γενική, σχεδόν συνώνυμη τῆς τελείωσης, καί παραπέμπει στή μουσική μονάχα ὡς μεταφορά: «ένότητα μέσα στήν ποικιλία», «ὑπάρχει ἄρμονία ὅταν μιά πληρότητα συσχετίζεται μέ μιά καθορίσιμη ἐνότητα», «ad quamdam unitatem». ¹⁴ Ὡστόσο, δύο λόγοι μποροῦν νά μᾶς κάνουν νά πιστεύουμε ὅτι ἡ ἀναφορά στή μουσική εἶναι ἐπακριβής καί ἀφορᾶ τά τεκταινόμενα τῆς ἐποχῆς τοῦ Leibniz. Ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι ἡ ἄρμονία νοεῖται πάντοτε ὡς προδιατεταγμένη, κάτι πού συνεπάγεται ἀκριβῶς ἓνα ἐντελῶς νέο καθεστῶς· καί ἂν ἡ ἄρμονία ἀντιδιαστέλλεται τόσο ἐμφατικά στόν συντυχισμό, γίνεται στό μέτρο πού ἡ συντυχία παίζει τόν ρόλο ἑνός εἴδους ἀντίστιξης, πού προσιδιάζει ἀκόμη σέ μιά μελωδική καί πολυφωνική ἀντίληψη γιά τή μουσική. Εἶναι λές καί ὁ Leibniz ἔδινε τήν προσοχή του σέ ὅ,τι μόλις τότε γεννιόταν, μέ τήν μπαρόκ μουσική, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοί του παρέμεναν προσκολλημένοι στήν παλιά ἀντίληψη.

Ὁ δεύτερος λόγος εἶναι ὅτι ἡ ἄρμονία δέν συσχετίζει τήν πληρότητα μέ μιά ὁποιαδήποτε ἐνότητα, ἀλλά «μέ μιά ὀρισμένη ἐνότητα» πού πρέπει νά παρουσιάζει διακριτά χαρακτηριστικά. Πράγματι, σέ ἓνα προγραμματικό κείμενο πού μοιάζει ὡς ἄμεση συνέχεια ἑνός νεο-πυθαγόρειου κειμένου τοῦ Nicolas de Cues, ὁ Leibniz ὑπαινίσσεται τρεῖς χαρακτῆρες: Ὑπαρξη, Ἀριθμό καί Ὁμορφιά. Ἡ ἄρμονική ἐνότητα δέν εἶναι ἡ ἐνότητα τοῦ ἀπείρου, ἀλλά ἐκεῖνη πού μᾶς ἐπιτρέπει νά σκεφτοῦμε τό ὑπάρχον ὡς κάτι πού ἀπορρέει ἀπό τό ἄπειρο· εἶναι μιά ἀριθμητική ἐνότητα,

14. *Eléments de la piété véritable* (Grua, σ. 12). Ὁ Yvon Belaval, ἰδίως, δέν θεωρεῖ ὅτι ἡ λαϊμπνιτσιανή ἄρμονία μαρτυρᾶ κάποια ἰδιαιτέρως μουσική ἔμπνευση (*Etudes leibniziennes*, Gallimard, Paris, 1976, σ. 86) καί ὅταν ἀντιπαραβάλλει τόν Leibniz μέ μουσικές δυνάμεις, ἔχει κατά νοῦ μιά μοντέρνα «ἀλγοριθμική μουσική» καί ὄχι τήν μπαρόκ μουσική τῆς ἐποχῆς τοῦ Leibniz (σ. 381 κ.έ.).

ὅταν ἐνθυλακώνει μιά πολλαπλότητα («τό ὑάρχειν δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπό ἄρμονικό εἶναι»)· συνεχίζεται στό αἰσθητό, ὅταν οἱ αἰσθήσεις τό συλλαμβάνουν συγκεχυμένα, αἰσθητικά.¹⁵ Τό ζήτημα τῆς ἄρμονικῆς ἐνότητας γίνεται ζήτημα τοῦ «ἀπλούστερου» ἀριθμοῦ, ὅπως λέει ὁ Nicolas de Cues, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἀπλούστερος ἀριθμός εἶναι ὁ ἄρρητος. Ὅμως, ἂν καί τυχαίνει καί ὁ Leibniz ἐπίσης νά συσχετίζει τό ἄρρητο μέ τό ὑπάρχον ἢ νά θεωρεῖ τόν ἄρρητο ὡς ἀριθμό τοῦ ὑπάρχοντος, πιστεύει πώς εἶναι δυνατόν νά ἀνακαλυφθεῖ μιά ἄπειρη σειρά ρητῶν ἀριθμῶν ἐνθυλακωμένων ἢ κρυμμένων στό ἀσύμμετρο, μέ μιά ἰδιαίτερη μορφή. Ὡς ἐκ τούτου, αὐτή ἡ ἀπλούστερη μορφή εἶναι ἐκείνη τοῦ ἀντίστροφου ἢ ἀμοιβαίου ἀριθμοῦ, ὅταν κάποιος παρονομαστής σχετίζεται μέ τήν ἀριθμητική μονάδα: $1/n$ ὡς ἀντίστροφος τοῦ n .¹⁶ Ἄς ἐξετάσουμε πάντως τίς διαφορετικές ἐμφανίσεις τῆς λέξης «ἄρμονικός», οἱ ὁποῖες παραπέμπουν συνεχῶς σέ ἀριθμούς ἀντίστροφους ἢ ἀμοιβαίους: τό ἄρμονικό τρίγωνο τῶν ἀριθμῶν, πού ἐπινόησε ὁ Leibniz γιά νά συμπληρώσει τό ἀριθμητικό τρίγωνο τοῦ Pascal· ὁ ἄρμονικός μέσος, πού διατηρεῖ τό ἄθροισμα τῶν ἀντιστρόφων· ἀλλά καί ἡ ἄρμονική διαίρεση, ἡ ἄρμονική κυ-

15. *Eléments de philosophie cachée*, J, σσ. 35-36 (τό κείμενο τῶν *Eléments de la piété* ἐμφανίζει μιά ἀνάλογη κίνηση). Τό κείμενο τοῦ Nicolas de Cues εἶναι τό *Dialogue sur la pensée*, κεφ. VI: «Δέν μπορεῖ παρά νά ὑπάρχει μιά καί μοναδική ἄπειρη ἀρχή, κι αὐτή καί μόνον εἶναι ἀπείρως ἀπλή...», Maurice de Gandillac (ἐπιμ.), *Œuvres choisies*, Aubier-Montaigne, Paris, 1941, σσ. 274-276.

16. Γιά τόν Nicolas de Cues, ὁ ἄρρητος ἀριθμός εἶναι «ὁ ἀπλούστερος», ἐπειδὴ θά πρέπει ὁ ἴδιος νά εἶναι καί περιττός καί ζυγός, ἀντί νά συντίθεται ἀπό ἕναν περιττό καί ἕναν ζυγό. Ὅμως, σύμφωνα μέ τόν Leibniz, συμβαίνει ὁ ἄρρητος νά περιβάλλει μιά ἄπειρη σειρά πεπερασμένων ρητῶν ἀριθμῶν, μέ τή μορφή ἀντιστρόφων ἀριθμῶν: $1/1 - 1/3 + 1/5 - 1/7 \dots$ (*Nouveaux essais*, IV, κεφ. 3, § 6· ἔλ. καί *De la vraie proportion du cercle au carré circonscrit*, GM, V, σσ. 118-122). Ἡ ἄρμονία παραπέμπει σ' αὐτόν τόν τύπο σειρῶν.

κλοφορία, καθώς και εκείνο πού θά ανακαλύψουμε αργότερα ως αρμονικές μιάς περιοδικής κίνησης.¹⁷

“Όσο απλά κι αν είναι τά παραδείγματα αυτά, είναι ικανά νά μᾶς κάνουν νά καταλάβουμε γιατί πηγαίνουμε ὄχι ἀπό τίς μονάδες στήν ἄρμονία ἀλλά ἀπό τήν ἄρμονία στίς μονάδες. Ἡ ἄρμονία εἶναι μοναδολογική, ἀλλά εἶναι μοναδολογική γιατί οἱ μονάδες εἶναι κατ’ ἀρχάς ἄρμονικές. Τό προγραμματικό κείμενο μᾶς τό λέει ξεκάθαρα: αὐτό πού τό ἄπειρο”Ον κρίνει ὡς ἄρμονικό, τό ἀντιλαμβάνεται ὡς μονάδα, δηλαδή ὡς διανοητικό καθρέφτη ἢ ὡς ἔκφραση τοῦ κόσμου.”Ἔτσι ἡ μονάδα εἶναι τό κατεξοχήν ὑπάρχον. Καί τοῦτο γιατί, σύμφωνα μέ τήν πυθαγόρεια καί τήν πλατωνική παράδοση, ἡ μονάδα εἶναι βεβαίως ἀριθμός, ἀριθμητική μονάδα. Σύμφωνα μέ τόν Leibniz ἡ μονάδα εἶναι ὁ πιό «ἀπλός» ἀριθμός, δηλαδή ὁ ἀντίστροφος, ἀμοιβαῖος, ἄρμονικός ἀριθμός: εἶναι καθρέφτης τοῦ κόσμου, ἐπειδή εἶναι ἡ ἀντεστραμμένη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀντίστροφος ἀριθμός τοῦ ἀπείρου, τό $1/\infty$ καί ὄχι τό $\infty/1$ (ὅπως καί ὁ ἀποχρῶν λόγος εἶναι τό ἀντίστροφο τῆς ἄπειρης ταυτότητας). Ὁ Θεός σκέφτεται τή μονάδα ὡς τό ἀντίστροφο τοῦ ἑαυτοῦ του, καί ἡ μονάδα ἐκφράζει τόν κόσμο ἀπλῶς καί μόνο γιατί εἶναι ἄρμονική. Ἡ προδιατεταγμένη ἄρμονία θά εἶναι λοιπόν μιά πρωτότυπη ἀπόδειξη

17. Γιά τό ἄρμονικό τρίγωνο τῶν ἀριθμῶν, *Histoire et origine du calcul différentiel*, GM, V, σσ. 396-406, καί *Nouvelle avancée de l’algèbre*, VII, σ. 175: ἡ βάση τοῦ τριγώνου δέν εἶναι πλέον ἡ ἀκολουθία τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν ἀλλά ἡ σειρά τῶν ἀντιστρόφων $1/1, 1/2, 1/3, \dots$. Ὁ Serres σχολίασε τά χαρακτηριστικά καί τούς νόμους τοῦ ἄρμονικοῦ τριγώνου, καί κατέδειξε πλήρως τή σημασία τους γιά τή θεωρία τῆς ἄρμονίας: I, σσ. 186-192, καί II, σσ. 448-477 (σχέσεις μέ τή μουσική). Γιά τήν ἄρμονική κυκλοφορία τῶν πλανητῶν, καθώς καί τόν νόμο τῆς ἀντίστροφης σχέσης ὡς πρός τά τετράγωνα [τῆς ἀπόστασης], μέσω τῆς ὁποίας ὁ Leibniz ἐνσωματώνει τή νευτώνεια βαρύτητα, πρβλ. *Essai sur les causes des mouvements célestes*, GM, VI· ἐπίσης, Koyré, *Etudes newtoniennes*, Gallimard, Paris, 1968, σσ. 166-179.

τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ, στό βαθμό πού ξαναβρίσκουμε τή θείκη διατύπωση $\infty/1$: πρόκειται γιά μιὰ ἀπόδειξη δι' ἀντιστροφῆς.¹⁸

Ἐπίσης ὁ ἀντίστροφος ἀριθμός ἔχει εἰδικά χαρακτηριστικά: εἶναι ἄπειρος ἢ ἀπείρως μικρός, ἀλλά καί ἀτομικός, μεριστικός, σέ ἀντίθεση μέ τόν φυσικό ἀριθμό πού εἶναι περιληπτικός. Οἱ ἐνότητες πού λαμβάνονται ὡς ἀριθμητές δέν εἶναι ταυτόσημες μεταξύ τους, ἀφοῦ δέχονται ἓνα διακριτικό σημάδι ἀπό τούς ἀντίστοιχους παρονομαστές τους. Γι' αὐτό ἡ ἄρμονία δέν ἐπιβεβαιώνει καθόλου τήν ὑπόθεση μιᾶς ψυχῆς τοῦ κόσμου ἢ ἑνός οἰκουμενικοῦ πνεύματος, ἀλλά μαρτυρᾷ ἀντιθέτως τή μή ἀναγωγιμότητα τῶν «ἰδιαίτερων πνοῶν» πού κατανέμονται σέ ποικίλους σωλῆνες· ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου συνεπάγεται μιὰ σύγχυση πού προσιδιάζει στόν πανθεισμό, ἀνάμεσα στόν ἀριθμό καί τόν ἀντίστροφό του, τόν Θεό καί τή μονάδα.¹⁹ Ὁ μαθηματικός Robinson ἔχει προτείνει νά θεωρήσουμε τή λαϊμπνιστιανή μονάδα ὡς ἓναν ἄπειρο ἀριθμό, πολύ διαφορετικό ἀπό τούς ὑπερπεπερασμένους ἀριθμούς, ὡς μιὰ ἐνότητα περιτριγυρισμένη ἀπό μιὰ ζώνη ἀπειροστών πού ἀνακλᾷ τή συγκλίνουσα σειρά τοῦ κόσμου.²⁰ Καί πράγματι, τό ζήτημα εἶναι νά μάθουμε πῶς ἡ ἐνότητα ἑνός ἀριθμητῆ συνδυάζεται συγχρόνως μέ τό ἄπειρο τοῦ παρονομαστῆ ($1/\infty$) ἀλλά καί μέ μιὰ διακριτική μεταβλητὴ τιμὴ ($1/n$, πού ἰσχύει κατ' ἀνάγκη γιά τό $1/2$, τό $1/3$ ἢ τό $1/4\dots$): κάθε μονάδα

18. Ἐπιστολὴ στόν Arnauld, Σεπτέμβριος 1687, GPh, II, σ. 115: «Αὐτὴ ἡ ἀμοιβαία σχέση τῶν διαφορετικῶν ὑποστάσεων... εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς πειστικότερες ἀποδείξεις τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ, ἢ μιᾶς κοινῆς αἰτίας πού θά πρέπει πάντοτε νά ἐκφράζει ἓνα ἀποτέλεσμα σύμφωνα μέ τή δική του σκοπιὰ καί τή δική του ἐκάνοτητα».

19. *Considérations sur la doctrine d'un Esprit universel unique*, GPh, VI, σ. 535.

20. Abraham Robinson, *Non-standard Analysis*, North Holland, Amsterdam, 1966.

ἐκφράζει τόν κόσμο, ἀλλά «δέν ἐκφράζει ἐξίσου ὅλα τὰ πράγματα, εἰδάλλως δέν θά ὑπῆρχε σημεῖο διάκρισης μεταξύ τῶν ψυχῶν».²¹ Εἶδαμε πῶς ὁ Leibniz μποροῦσε γιά δικό του λογαριασμό νά φέρει σέ πέρας τή συμφιλίωση: κάθε μονάδα ἐκφράζει τόν κόσμο ($1/\infty$), ἀλλά ἐκφράζει εὐκρινῶς μονάχα μιά συγκεκριμένη ζώνη τοῦ κόσμου ($1/n$, μέ τό n νά ἔχει κατά περίπτωση μιά συγκεκριμένη τιμή). Κάθε μονάδα ἐσωκλείει τόν κόσμο ὡς ἄπειρη σειρά ἀπειροστῶν, ἀλλά δέν μπορεῖ νά συστήσει διαφορικές σχέσεις καί ἀφομοιώσεις παρά μόνο σ' ἓνα περιορισμένο μερίδιο αὐτῆς τῆς σειρᾶς, ἔστω κι ἂν οἱ ἴδιες οἱ μονάδες εἰσέρχονται σέ μιά ἄπειρη σειρά ἀντίστροφων ἀριθμῶν. Κάθε μονάδα, στό δικό της μερίδιο κόσμου ἢ τή δική της εὐκρινή ζώνη, παρουσιάζει συνεπῶς συγχορδίες, γιατί «συγχορδία» ἀποκαλοῦμε τή σχέση μιᾶς κατάστασης μέ τὰ διαφορικά της, δηλαδή μέ τίς διαφορικές σχέσεις μεταξύ ἀπειροστῶν πού ἀφομοιώνονται σ' αὐτή τήν κατάσταση. Ἐξ οὗ καί ἡ διπλή ὄψη τῆς συγχορδίας, ἐφόσον εἶναι τό προῖόν ἑνός καταληπτοῦ λογισμοῦ σέ μιά αἰσθητή κατάσταση. Τό νά ἀκούμε τόν ρόχθο τῆς θάλασσας σημαίνει νά παίζουμε μιά συγχορδία, καί κάθε μονάδα διακρίνεται ἐσωτερικά ἀπό τίς συγχορδίες της: οἱ μονάδες εἶναι ἀντίστροφοι ἀριθμοί, ἐνῶ οἱ συγχορδίες εἶναι οἱ «ἐσωτερικές δράσεις» τους.

Κάθε μονάδα πού ἐκφράζει ὁλόκληρο τόν κόσμο τόν ἐσωκλείει μέ τή μορφή ἄπειρων μικρῶν ἀντιλήψεων, μικρῶν ἐγκλήσεων, μικρῶν ἐλατηρίων: ἡ παρουσία τοῦ κόσμου μέσα μου, τό δικό μου εἶναι-γιά τόν κόσμο, εἶναι «ἀνησυχία» (τό νά παραμονεύεις κάτι). Παράγω μιά συγχορδία κάθε φορά πού μπορῶ, σ' ἓνα σύνολο ἀπειροστῶν, νά ἐδραιώσω διαφορικές σχέσεις πού νά καθιστοῦν δυνατή μιά ἀφομοίωση τοῦ συνόλου, δηλαδή μιά εὐκρινή καί διακεκριμένη ἀντίληψη. Εἶναι ἓνα φίλτρο, μιά ἐπιλο-

21. Ἐπιστολή στόν Arnauld, Ἀπρίλιος 1687.

γή. Ὡς ἐκ τούτου, ἀφενός εἶμαι ἱκανός νά τό κάνω παντοῦ καί πάντοτε ἀλλά μονάχα σέ μιά ἰδιαίτερη ζώνη, μεταβλητή ἀνάλογα μέ κάθε μονάδα: ἔστω κι ἄν, γιά κάθε μονάδα, τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κόσμου παραμένει σέ κατάσταση σκοτοδίνης, ὄντας ἀσύνδετο, ἀδιαφόριστο, ἀναφομοίωτο, ἐκτός συγχορδίας. Τό μόνο πού μποροῦμε νά ποῦμε, ἀπεναντίας, εἶναι ὅτι δέν ὑπάρχει μέρος τοῦ κόσμου πού νά μήν περιλαμβάνεται στή ζώνη μιᾶς καθορίσιμης μονάδας καί νά μήν περιλαμβάνει συγχορδίες τίς ὁποῖες παρήγαγε αὐτή ἡ μονάδα. Ὅμως, ἀφετέρου καί προπάντων, οἱ συγχορδίες πού παράγονται ἀπό μιά μονάδα μπορεῖ νά εἶναι πολύ διαφορετικές. Τά κείμενα τοῦ Leibniz μᾶς ἐπιτρέπουν βεβαίως μιά ταξινομήση τῶν συγχορδιῶν.

Θά ἦταν λάθος νά ἀναζητοῦμε σ' αὐτά μιά εὐθεία μετάθεση τῶν μουσικῶν συγχορδιῶν, ὅπως τίς ἐπεξεργάστηκαν στά πλαίσια τοῦ Μπαρόκ· καί ὥστόσο θά εἶχαμε ἄδικο νά συμπεράνουμε μιά ἀδιαφορία τοῦ Leibniz γιά τό μουσικό μοντέλο: πρόκειται μᾶλλον γιά ἀναλογία, ἄν ξεκαθαρίσουμε ὅτι ὁ Leibniz δέν ἔπαψε νά θέλει νά προσδώσει ἓνα νέο σφρίγος στήν ἀναλογία. Κατά πρῶτον, ἡ μονάδα παράγει συγχορδίες μεῖζονες καί τέλειες: εἶναι οἱ συγχορδίες ἐκεῖνες ὅπου οἱ μικρές ἐγκλήσεις τῆς ἀνησυχίας, ἀντί νά ἐξαφανίζονται, ἀφομοιώνονται σέ μιά ἡδονή πού μπορεῖ νά συνεχιστεῖ, νά ἐπεκταθεῖ, νά ἀνανεωθεῖ, νά πολλαπλασιασθεῖ, ὡς πολύτοκη, ἀνακλαστική, ἔλκυστική γιά ἄλλες συγχορδίες, καί οἱ ὁποῖες μᾶς δίνουν τή δύναμη νά προχωρήσουμε παραπέρα. Αὐτή ἡ ἡδονή εἶναι μιά «εὐδαιμονία» πού προσιδιάζει στήν ψυχή, εἶναι κατεξοχήν ἁρμονική, καί μπορεῖ νά βιωθεῖ ἀκόμη καί ἀνάμεσα στούς χειρότερους πόνους, ὅπως συμβαίνει μέ τή γλυκοθυμία τῶν μαρτύρων. Κατ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἔννοια οἱ τέλειες συγχορδίες δέν εἶναι ἀναστολές ἀλλά, ἀντιθέτως, δυναμισμοί, ἱκανοί νά περνοῦν σέ ἄλλες συγχορδίες καί νά τίς προσελκύουν, νά ἐπανεμφανίζονται καί νά συνδυάζονται ἐπ'

ἄπειρον.²² Δεύτερον, κάνουμε λόγο γιά ἐλάχισσες συγχορδίες ὅταν οἱ διαφορικές σχέσεις μεταξύ ἀπειροστώων ἐπιτρέπουν ἀπλῶς ἀφομοιώσεις ἢ συνδυασμούς ἀσταθεῖς, ἀπλές ἠδονές πού μεταστρέφονται στό ἀντίθετό τους, ἐκτός κι ἂν προσελκυσθοῦν ἀπό μιά τέλεια συγχορδία. Καί τοῦτο γιατί, τρίτον, ἡ ἀφομοίωση μπορεῖ νά γίνει μέσα σέ πόνο, καί αὐτό εἶναι τό ἴδιον τῶν δυσαρμονικῶν συγχορδιῶν, καθῶς ἐδῶ ἡ συγχορδία συνίσταται στό νά προετοιμάζει καί νά λύει τήν παραφωνία, ὅπως συμβαίνει μέ τή διπλή ἐπιτελεστική λειτουργία τῆς μπαρόκ μουσικῆς. Τό νά προετοιμάζει τήν παραφωνία σημαίνει νά ἀφομοιώνει ἡμι-πόνους πού ἤδη συνοδεύουν τήν ἠδονή, κατά τρόπον ὥστε ὁ ἐπόμενος πόνος νά μὴν ἐπι-συμβαίνει «ἐντελῶς ἀπροσδόκητα»: ἔτσι ὁ σκύλος ἦταν μουσικός ὅταν κατάφερνε νά ἀφομοιώσει τή σχεδόν ἀνεπαίσθητη προσέγγιση τοῦ ἐχθροῦ, τή μικρή ἐχθρική ὀσμή ἢ τή σιωπηλή ἄρση τοῦ ραβδιού, πρὶν δεχτεῖ τό χτύπημα.²³ Καί τό νά λύει τήν παραφωνία σημαίνει νά μεταθέτει τόν πόνο, νά ἀναζητᾷ τή μείζονα συγχορδία μέ τήν ὁποία συνηγεῖ, ὅπως ὁ μάρτυρας καταφέρνει νά τό κάνει στόν ὑπέρτατο βαθμό καί ἔτσι νά μὴν καταστέλλει τόν ἴδιο τόν πόνο, ἀλλά νά καταστέλλει τήν ἀντίχηση ἢ τή μνησικακία, ἀποφεύγοντας παράλληλα τήν παθητικότητα, ἐξακολουθώντας

22. Γιά τή συμφιλίωση τῶν μικρῶν στοιχείων ἀνησυχίας μέ τίς συγχορδίες εὐδαιμονίας, καί γιά τήν ἄπειρη πρόοδο πού συνεπάγεται, πρβλ. *Nouveaux essais*, II, κεφ. 21, §36· Belaval (ἐπιμ.), *Profession de foi du philosophe*, Vrin, Paris, 1961, σ. 87 (καί γιά τόν «ἁρμονικό» χαρακτήρα τῆς εὐδαιμονίας, σσ. 31-33).

23. Ἀρχικά, οἱ μικρές ὀχλήσεις τῆς ἀνησυχίας δέν εἶναι πόνοι, ἀλλά μποροῦν νά ἀφομοιωθοῦν σέ πόνο: *Nouveaux essais*, II, κεφ. 20, §6. Ἡ παραφωνία τοῦ πόνου θά πρέπει νά προετοιμάζεται: κεφ. 21, τέλος §36 («ὅλα ἔχουν νά κάνουν μέ τό σκεφτεῖτε το καλά καί τό θυμηθεῖτε»). Γιά τό παράδειγμα τοῦ σκύλου, πρβλ. *Eclaircissement des difficultés que M. Bayle a trouvées dans le système nouveau de l'âme et du corps*, GPh, IV, σ. 532.

τήν προσπάθεια νά καταστείλει τίς αἰτίες του, ἔστω κι ἂν δέν φτάνει κανείς τή δύναμη ἀντίστασης τοῦ μάρτυρα.²⁴ Ὁλόκληρη ἡ λαϊμπνισιανή θεωρία τοῦ κακοῦ εἶναι μιά μέθοδος γιά νά προετοιμαστοῦν καί νά λυθοῦν οἱ παραφωνίες μέσα σέ μιά «οἰκουμένη ἀρμονία». Ἐνα παράδειγμα περί τοῦ ἀντιθέτου θά μᾶς ἔδινε ὁ κολασμένος, τοῦ ὁποίου ἡ ψυχή παράγει μιά παραφωνία μέ μιά καί μοναδική νότα, ὡς πνεῦμα ἐκδίκησης ἢ μνησικακίας, ἕνα μίσος γιά τόν Θεό πού φτάνει στό ἄπειρο· ἀλλά εἶναι ἀκόμη μιά μουσική, μιά συγχορδία, ἂν καί διαβολική, ἐφόσον οἱ κολασμένοι ἀντλοῦν ἡδονή ἀπό τούς ἴδιους τούς πόνους τους, καί προπάντων καθιστοῦν δυνατή τήν ἄπειρη πρόοδο τῶν τέλειων συγχορδιῶν στίς ἄλλες ψυχές.²⁵

Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη ὄψη τῆς ἀρμονίας, τήν ὁποία ὁ Leibniz ἀποκαλεῖ αὐθορμησία: ὁ κόσμος παράγει συγχορδίες πού συντίθεται καί ἀποσυντίθενται, κι ὥστόσο δέν ἔχουν οὔτε ἀρχή οὔτε τέλος, μεταμορφώνονται οἱ μέν στίς δέ ἢ στούς ἑαυτούς τους, καί τείνουν πρὸς μιά λύση ἢ μιά μετατροπή [modulation]. Ἀκόμη καί ἡ διαβολική συγχορδία μπορεῖ νά μεταμορφώνεται, σύμφωνα μέ τόν Leibniz. Γιατί ἡ μονάδα εἶναι ἔκφραση, ἐκφράζει τόν κόσμο ἀπό τή δική της σκοπιά (καί μουσικοί ὅπως ὁ Rameau δέν θά πάψουν νά ὑπογραμμίζουν τόν ἐκφραστικό χαρακτήρα τῆς συγχορδίας). Ἡ σκοπιά σημαίνει τήν ἐπιλογή πού κάθε μονάδα ἐπιτελεῖ σ' ὀλόκληρο τόν κόσμο τόν ὁποῖο ἐσωκλείει, ὥστε νά ἐξαιρεῖ συγχορδίες ἀπό τό ἕνα μέρος τῆς γραμμῆς τῆς ἄπειρης καμπῆς πού συνιστᾷ τόν κόσμο.

Ἔστω κι ἂν ἡ μονάδα ἀνεγκύει τίς συγχορδίες ἀπό τόν ἴδιο της ἀκριβῶς τόν βυθό. Λίγη σημασία ἔχει τό γεγονός ὅτι ἡ ἐσωτε-

24. Γιά τήν ἐνεργητική ἐπίλυση τῆς παραφωνίας, *Profession de foi*, σ. 45, 89, 93.

25. Γιά τήν κατάσταση τῶν κολασμένων, καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο εἶναι ἀντιστρόφως συμμετρικοί μέ τούς «εὐτυχεῖς», *Profession de foi*, σ. 85.

ρική επιλογή στον Leibniz δεν γίνεται ακόμη από τις πρώτες αρμονικές, αλλά από διαφορικές σχέσεις. Μέ κάθε τρόπο ή μονάδα, από μέσα της, τραγουδά, κι αυτό είναι τό θεμέλιο τῆς *self-enjoyment*. Ἡ γραμμὴ τοῦ κόσμου ἐγγράφεται καθέτως στὴν ἐνιαία καὶ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς μονάδας, καὶ ἐξάγει ἀπὸ ἐκεῖ τίς ὑπερτιθέμενες συγχορδίες. Γι' αὐτό λέμε ὅτι ἡ ἀρμονία εἶναι μιά κάθετη γραφὴ πού ἐκφράζει τὴν ὀριζόντια γραμμὴ τοῦ κόσμου: ὁ κόσμος εἶναι κάτι σάν τό βιβλίον τῆς μουσικῆς πού παρακολουθοῦμε διαδοχικά ἢ ὀριζοντίως καθὼς τραγουδάμε, ἀλλὰ ἢ ψυχὴ τραγουδᾷ μόνη της ἐπειδὴ ἡ παρτιτούρα τοῦ βιβλίου ἐγχαράχθηκε καθέτως, δυνητικά, «ἀπὸ καταγωγῆς τῆς ὑπαρξῆς τῆς ψυχῆς» (πρώτη μουσικὴ ἀναλογία τῆς λαϊμπνισιανῆς ἀρμονίας).²⁶

Ἐπάρχει καὶ μιά δεύτερη ὄψη τῆς ἀρμονίας: οἱ μονάδες δὲν εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον ἐκφράσεις ἀλλὰ ἐκφράζουν τὸν ἴδιον τὸν κόσμο, ὁ ὁποῖος δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τίς ἐκφράσεις του. «Ἐπάρχει πάντοτε μιά ἀρμονία ἀνάμεσα στίς ἀπλές ὑποστάσεις, ἐπειδὴ παριστοῦν πάντοτε τό ἴδιον σύμπαν»: μάταια οἱ μονάδες θά ἐπιζητοῦσαν νά μείνουν κλεισμένες, δὲν εἶναι μοναστικές, δὲν εἶναι κελλιά μοναχῶν, ἐφόσον ἐσωκλείουν τὸν ἴδιον κόσμο, γιατί εἶναι ἀλληλέγγυες κι ὄχι μοναχικές.²⁷ Μποροῦμε νά ἀποκαλέσουμε ἐνορχήστρωση αὐτὴ τῆ δεύτερη ὄψη, πολλοὶ μουσικολόγοι προτιμοῦν νά κάνουν λόγο γιὰ μπαρόκ ὕφος ἐνορχήστρωσης κι ὄχι γιὰ μπαρόκ μουσικὴ. Αὐτὴ τῆ φορά, ἐφόσον τό ἐκφραζόμενο εἶναι ὁ ἕνας καὶ ὁ αὐτός κόσμος, πρόκειται γιὰ μιά συγχορδία τῶν

26. *Eclaircissement des difficultés...* (GPh, IV, σ. 549). Θυμόμαστε πῶς ὁ Raymond Ruyer ἐπέμενε στὴν κάθετη θέση τῶν μονάδων ἢ τῶν ἀληθινῶν μορφῶν.

27. Ἀλληλογραφία μέ τὸν Clarke, 5ο γραπτό, §91. Ἐπίσης, Ἐπιστολὴ στὸν Wagner, Μάρτιος 1698 (Grua, σ. 395): «sunt monades, non monachae». Πρβλ. André Robinet, *Architectonique...*, Vrin, Paris, 1986, σ. 361.

ἴδιων τῶν αὐθορμησιῶν, γιά μιά συγχορδία μεταξύ συγχορδιῶν. Ὅμως, ἀνάμεσα σέ τί ἀκριβῶς ὑπάρχει συγχορδία; Ἡ προδιατεταγμένη ἄρμονία ἔχει πολλές διατυπώσεις στόν Leibniz, ἀνάλογα μέ τό μέρος ὅπου θά σχηματισθεῖ ἡ πτύχωση: ἄλλοτε εἶναι ἀνάμεσα σέ ἀρχές, μηχανισμό καί τελικότητα, ἢ συνέχεια καί ἀδιάκριτα· ἄλλοτε ἀνάμεσα σέ ὀρόφους, ἀνάμεσα στή Φύση καί τή Χάρη, ἀνάμεσα στό ὑλικό σύμπαν καί τήν ψυχή, ἢ ἀνάμεσα σέ κάθε ψυχή καί τό ὄργανικό σῶμα της· ἄλλοτε ἀνάμεσα σέ ὑποστάσεις, στίς ἀπλές ὑποστάσεις καί τίς σωματικές ἢ σύνθετες ὑποστάσεις. Ὅμως, εἶναι εὐκόλο νά δοῦμε ὅτι, μέ κάθε τρόπο, ἡ ἄρμονία βρίσκεται πάντοτε ἀνάμεσα στίς ἴδιες τίς ψυχές ἢ μονάδες: τά ὄργανικά σώματα εἶναι ἀδιαχώριστα ἀπό μονάδες πού λαμβάνονται κατά πλήθη, καί ἡ ἄρμονία προκύπτει ἀνάμεσα στίς ἐσωτερικές ἀντιλήψεις αὐτῶν τῶν μονάδων καί ἐκεῖνες τῆς κυρίαρχης πάνω τους μονάδας.

Ἀκόμη καί τά ἀνόργανα σώματα εἶναι ἀδιαχώριστα ἀπό μονάδες ἀκαριαῖα, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες ὑπάρχει ἄρμονία.²⁸ Ὅμως, ἄν ὑπάρχει προδιατεταγμένη ἄρμονία ἀνάμεσα σέ ὅλες αὐτές τίς μονάδες πού ἐκφράζουν ἕναν καί τόν αὐτόν κόσμον, δέν θά μποροῦσαν πλέον νά μεταμορφωθοῦν ὡς οἱ συγχορδίες τῆς μίας στίς συγχορδίες μιᾶς ἄλλης, οὔτε θά μποροῦσε μιά μονάδα νά παραγάγει συγχορδίες σέ μιά ἄλλη: σέ κάθε μονάδα οἱ συγχορδίες καί οἱ μεταμορφώσεις τους εἶναι αὐστηρά ἐσωτερικές, οἱ ἀπόλυτες κάθετες «μορφές» πού συνιστοῦν τίς μονάδες παραμένουν χωρίς ἐπικοινωνία, καί δέν περνᾶμε ἀπό τή μιά στήν ἄλλη ἐκ τοῦ σύγγυς, μέσω λύσης ἢ μετατροπίας. Σύμφωνα μέ μιά δεύτερη

28. Gueroult, *Dynamique et métaphysique leibniziennes*, Les Belles Lettres, Paris, 1934, σ. 176: ἡ δυναμική «δέν συνεπάγεται καθόλου κάτι περισσότερο ἀπό ἕναν ἀπλό συντονισμό τῶν ἐσωτερικῶν αὐθορμησιῶν, δηλ. τήν προδιατεταγμένη ἄρμονία».

καθαρὰ μπαρόκ μουσική ἀναλογία, ὁ Leibniz ἐπικαλεῖται τίς συνθῆκες μιᾶς συναυλίας, ὅπου δύο μονάδες τραγουδοῦν ἢ καθεμία τό δικό της μέρος χωρίς νά γνωρίζει τό μέρος τῆς ἄλλης ἀλλά καί χωρίς νά τό ἀκούει, κι ὡστόσο «συμφωνοῦν ἀπολύτως». ²⁹

Σέ τί ἔγκειται αὐτή ἡ ἐνορχήστρωση; Ξέρουμε ὅτι ὁ θυθός μιᾶς μονάδας μοιάζει μέ τόν παφλασμό ἀπειρώς μικρῶν, τά ὅποια δέν μπορεῖ νά ἐξαγάγει στό φῶς ἢ ἀπό τά ὅποια δέν συνάγει συγχορδίες: ἡ εὐκρινής περιοχὴ τῆς εἶναι πράγματι πολύ μερική, ἐπιλεκτική, καί συνιστᾷ μιά μικρὴ ζώνη τοῦ κόσμου τόν ὁποῖο ἐσωκλείει. Μονάχα πού, καθὼς αὐτή ἡ ζώνη ποικίλλει ἀπό τή μιά μονάδα στήν ἄλλη, δέν ὑπάρχει τίποτα τό σκοτεινό σέ μιά δεδομένη μονάδα, γιά τό ὁποῖο νά μήν μπορούμε νά ποῦμε: περιλαμβάνεται στήν εὐκρινή περιοχὴ μιᾶς ἄλλης μονάδας, περιλαμβάνεται σέ μιά συγχορδία πού ἐγγράφεται σέ μιά ἄλλη κάθετη ἐπιφάνεια. Ὑπάρχει λοιπόν ἓνα εἶδος νόμου τῶν ἀντιστρόφων: αὐτό πού κάποιες μονάδες ἐκφράζουν σκοτεινά, ὑπάρχει τουλάχιστον μία μονάδα γιά νά τό ἐκφράσει εὐκρινῶς. "Ὅταν ὅλες οἱ μονάδες ἐκφράζουν τόν ἴδιο κόσμο, θά ποῦμε ὅτι ἐκεῖνη πού ἐκφράζει εὐκρινῶς ἓνα συμβάν εἶναι αἰτία, ἐνῶ ἐκεῖνη πού τό ἐκφράζει σκοτεινά εἶναι ἀποτέλεσμα: αἰτιότητα τῆς μιᾶς μονάδας στήν ἄλλη, ἀλλά καθαρὰ «ἰδεατή», καί χωρίς πραγματική δράση, ἐφόσον ἐκεῖνο πού ἐκφράζει καθεμία ἀπό τίς δύο μονάδες παραπέμπει ἀπλῶς καί μόνο στήν ἴδια τῆς τήν αὐθορμησία.

Ἐντούτοις, θά ἔπρεπε αὐτός ὁ νόμος τῶν ἀντιστρόφων νά εἶναι λιγότερο ἀσαφές, καί νά ἰσχύει ἀνάμεσα σέ μονάδες καλύτερα καθορισμένες. "Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι κάθε μονάδα ὀρίζεται ἀπό μιά ζώνη εὐκρινή καί διακεκριμένη, αὐτή ἡ ζώνη ἐπίσης δέν εἶναι ἀναλλοίωτη, ἀλλά ἔχει μιά τάση νά ποικίλλει γιά κάθε μονάδα,

29. Ἐπιστολή στόν Arnauld, Ἀπρίλιος 1687.

δηλαδή νά αὐξομειώνεται ἀνάλογα μέ τήν κάθε στιγμή: ἀνά πάσα στιγμή, ἢ προνομιακῆ ζώνη παρουσιάζει χωρικά διανύσματα καί χρονικούς τανυστές αὐξησης ἢ μείωσης. Ἐνα καί τό αὐτό συμβάν μπορεῖ λοιπόν νά ἐκφραστεῖ εὐκρινῶς ἀπό δύο μονάδες, ὅμως ἡ διαφορά ἐπιβιώνει ἐξίσου ἀνά πάσα στιγμή, ἀφοῦ ἡ μία ἐκφράζει τό συμβάν περισσότερο εὐκρινῶς ἢ λιγότερο συγκεχυμένα συγκριτικά μέ τήν ἄλλη, σύμφωνα μ' ἓνα διάνυσμα αὐξησης, ἐνώ ἡ ἄλλη τό ἐκφράζει σύμφωνα μ' ἓνα διάνυσμα μείωσης.

Ἄς ἐπιστρέψουμε στό ἐπίπεδο τῶν σωμάτων ἢ τῶν σωματικῶν ὑποστάσεων: ὅταν ἓνα καράβι πλέει στό νερό, λέμε ὅτι ἡ κίνηση τοῦ κήτους εἶναι αἰτία τῶν κινήσεων τοῦ νεροῦ πού ἔρχεται νά γεμίσει τή θέση πού μόλις ἐγκατέλειψε. Εἶναι μιὰ αἰτία ἀπλῶς ἰδεατή, ἐπειδή ἡ πρόταση «ἡ πλώρη σχίζει τό νερό» εἶναι πῶς εὐκρινῆς ἀπό τήν πρόταση «τό νερό σπρώχνει τήν πρύμνη». Ἡ αἰτιότητα πηγαίνει πάντοτε, ὄχι μόνον ἀπό τό φωτεινό στό σκοτεινό, ἀλλά καί ἀπό τό περισσότερο-φωτεινό στό λιγότερο-σκοτεινό ἢ τό περισσότερο-συγκεχυμένο. Πηγαίνει ἀπό τό περισσότερο-σταθερό στό λιγότερο-σταθερό. Εἶναι ἡ ἀπαίτηση τοῦ ἀποχρῶντος λόγου: ἡ εὐκρινῆς ἔκφραση εἶναι αὐτή πού αὐξάνεται στήν αἰτία, ἀλλά καί αὐτή πού μειώνεται στό ἀποτέλεσμα.³⁰ Ὅταν ἡ ψυχὴ μας βιώνει ἓναν πόνο, λέμε ὅτι αὐτό πού συμβαίνει στό σῶμα εἶναι αἰτία, ἐπειδή εἶναι μιὰ ἔκφραση περισσότερο εὐκρινῆς καί σταθερῆ ἀπό ἐκείνη μέ τήν ὁποία μοιάζει ἀπλῶς ὁ πόνος στήν ψυχῆ. Ἀντιστρόφως, ἡ ψυχὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ αἰτία, ὅταν τό σῶμα μας κάνει μιὰ λεγόμενη ἐκούσια κίνηση. Ἡ ἐνορχήστρωση εἶναι τό σύνολο τῶν ἰδεατῶν σχέσεων αἰτιότητας. Ἡ ἰδεατή

30. Γιά τά παραδείγματα τοῦ πλοίου, τοῦ πόνου καί τῆς ἐκούσιας κίνησης, πρβλ. Προσχέδιο ἐπιστολῆς· ἐπίσης τήν Ἐπιστολήν στόν Arnauld, Νοέμβριος 1686. Κατά περίπτωσιν, θά πεί ὅτι «ἡ διακριτή ἔκφραση» μιᾶς ὑπόστασης «αὐξάνεται» (δράση) ἢ «μειώνεται» (πάθος). Πρβλ. *Discours de métaphysique*, § 15.

αιτιότητα είναι ή ίδια ή ένορχήστρωση, και ως τέτοια συμφιλιώνεται απολύτως με την αυθορμησία: ή ιδεατή αιτιότητα πηγαίνει από τό περισσότερο-φωτεινό στό λιγότερο-φωτεινό, αλλά αυτό που είναι περισσότερο-φωτεινό σε μία υπόσταση τό παράγει λόγω τής αυθορμησίας της, και σε μία άλλη τό λιγότερο-φωτεινό παράγεται λόγω τής δικής της [αυθορμησίας].³¹

Οί δύο όψεις τής αρμονίας αλυσώνονται στην έντέλεια. Η αυθορμησία είναι ή παραγωγή συγχορδιών έσωτερικών σε κάθε μονάδα, πάνω στην απόλυτη επιφάνειά της. Η ένορχήστρωση είναι ή αντιστοιχία σύμφωνα με την όποία δέν υπάρχει μείζων και τέλεια συγχορδία σε μία μονάδα χωρίς να υπάρχει ελάσσων συγχορδία ή δυσαρμονική συγχορδία σε μία άλλη, και αντιστρόφως. Όλοι οι συνδυασμοί είναι δυνατοί, χωρίς να υπάρχει ποτέ ή ίδια συγχορδία σε δύο μονάδες: κάθε μονάδα παράγει αυθορμητώς τις συγχορδίες της, αλλά σε αντιστοιχία με τις συγχορδίες τής άλλης. Η αυθορμησία είναι ό έσωτερικός ή αποχρῶν λόγος που εφαρμόζεται στις μονάδες. Και ή ένορχήστρωση είναι αυτός ό ίδιος ό λόγος όταν εφαρμόζεται στις χωροχρονικές σχέσεις που απορρέουν από τις μονάδες: αν ό χωροχρόνος δέν είναι ένα κενό περιβάλλον, αλλά ή τάξη συνύπαρξης και διαδοχής τῶν ίδιων τῶν μονάδων, πρέπει αυτή ή τάξη να κάμπτεται, προσανατολιζόμενη, να αποκτᾶ διανυσματικό χαρακτήρα, πρέπει επίσης να πηγαίνουμε, κατά περίπτωση, από τή σχετικά περισσότερο-φωτεινή μονάδα στη σχετικά λι-

31. Έπιστολή στον Arnauld, Σεπτέμβριος 1687: «Τό χέρι μου κινείται όχι γιατί τό θέλω... αλλά γιατί δέν θά μπορούσα να τό θέλω με έπιτυχία αν δέν ήταν ακριβῶς τή στιγμή που τά έλατήρια του χεριου θά εκτονωθούν όπως πρέπει γι' αυτό τό αποτέλεσμα... Τό ένα συνοδεύει πάντοτε τό άλλο, δυνάμει τής αντιστοιχίας που θέσαμε παραπάνω, αλλά τό καθένα έμπεριέχει τή δική του άμεση αίτία». Έπίσης, Προσχέδιο, Νοέμβριος 1686: «Μία ψυχή δέν αλλάζει τίποτα στον ρου τῶν σκέψεων μιᾶς άλλης ψυχῆς, και εν γενει μία ιδιαίτερη υπόσταση δέν έχει καμιά φυσική έπιρροή σε μία άλλη...».

γότερο-φωτεινή, αφού τό περισσότερο-φωτεινό ἢ τό περισσότερο-τέλειο εἶναι ὁ ἴδιος ὁ λόγος. Στήν ἔκφραση «προδιατεταγμένη ἄρμονία», τό «προδιατεταγμένη» εἶναι ἐξίσου σημαντικό μέ τό «ἄρμονία». Ἡ ἄρμονία εἶναι δύο φορές προδιατεταγμένη: λόγῳ κάθε ἔκφρασης, κάθε ἔκφραστῆ πού ὀφείλει μονάχα στή δική του αὐθορμησία ἢ ἐσωτερικότητα, καί λόγῳ τοῦ ἀπό κοινοῦ ἐκφραζόμενου πού συνιστᾶ τή συναυλία ὄλων τῶν ἐκφραστικῶν αὐθορμησιῶν της. Εἶναι σάν νά μᾶς παρέδωσε ὁ Leibniz ἕνα σημαντικό μήνυμα γιά τήν ἐπικοινωνία: μήν παραπονεῖστε ὅτι δέν ἔχετε ἀρκετή ἐπικοινωνία, ὑπάρχει πάντοτε ἀρκετή, ὡς σταθερή καί προδιατεταγμένη ποσότητα μέσα στόν κόσμῳ, ὡς ἀποχρῶν λόγος.

Τό γενικότερο δεδομένο εἶναι ὅτι ἡ κάθετη ἄρμονία σέ συγχορδίες ὑπάγεται στήν ὀριζόντια ἄρμονία, στίς ὀριζόντιες γραμμές τῆς μελωδίας. Αὐτές δέν ἐξαφανίζονται, προφανῶς, ἀλλά ὑπόκεινται σέ μιά ἀρχή ἄρμονίας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτή ἡ ὑπαγωγή συνεπάγεται κάτι ἄλλο ἀπ' ὅ,τι ἡ προδιατεταγμένη ἄρμονία: εἶναι τό vinculum, πού δρᾷ σάν «συνεχές μπάσο» καί προετοιμάζει μιά τονικότητα. Θά λέγαμε λοιπόν ὅτι κάθε κυρίαρχη μονάδα ἔχει ἕνα vinculum, ἕνα συνεχές μπάσο, ἀλλά καί μιά τονικότητα πού φέρει τίς ἐσωτερικές της συμφωνίες. "Ὅμως, ὅπως εἶδαμε, κάτω ἀπό κάθε vinculum ἄπειρες «κυριαρχούμενες» μονάδες ἀρχίζουν νά συστήνουν πλήθη ἱκανά νά ὀργανώσουν ὑλικές συναθροίσεις (αὐτές οἱ συναθροίσεις μποροῦν εἴτε νά περάσουν ἀπό τή μιά τονικότητα στήν ἄλλη, ἀπό τό ἕνα vinculum στό ἄλλο, καθῶς ἀναδιοργανώνονται, εἴτε νά ἀνασυσταθοῦν ἀπό τή μιά στιγμή στήν ἄλλη). Μέ λίγα λόγια, τό συνεχές μπάσο δέν ἐπιβάλλει ἕναν νόμο ἄρμονίας στίς γραμμές πολυφωνίας, χωρίς ἡ μελωδία νά βρίσκει μιά καινούργια ἐλευθερία καί μιά καινούργια ἐνότητα, μιά ροή.

Πράγματι, στήν πολυφωνία, οἱ γραμμές ἔμοιαζαν βιδωμένες ἀπό σημεῖα καί ἡ ἀντίστιξη δήλωνε μόνον ἀμφιμονοσήμαντες

αντιστοιχίες μεταξύ σημείων σέ αντίθετες γραμμές: ὁ συντυχισμός τοῦ Malebranche ἀποτελεῖ βεβαίως ἀκόμη μιά φιλοσοφική πολυφωνία, ὅπου ἡ συντυχία παίξει τόν ρόλο ἀντίστιξης, σ' ἓνα συνεχές θαῦμα ἢ μιά σταθερή παρέμβαση τοῦ Θεοῦ. Ἀντιθέτως, στό νέο σύστημα ἡ ἀπελευθερωμένη μελωδία αὐτῆς τῆς τροπικῆς ἀντίστιξης ἀποκτᾶ μιά δύναμη παραλλαγῆς πού εἰσάγει κάθε λογῆς ξένα στοιχεῖα στήν πραγματοποίηση τῆς συγχορδίας (καθυστερήσεις, ποικίλματα, ἐπερείσεις κτλ., ὅπου προκύπτει μιά καινούργια τονική ἢ «πλουτιζόμενη» ἀντίστιξη), ἀλλά καί μιά δύναμη συνέχειας πού θά ἀναπτύξει ἓνα καί μοναδικό στοιχεῖο, ἔστω μέσα ἀπό τυχαῖες τονικές ποικιλίες (continuo ὁμοφωνίας).³² Τελικά, τό ὑλικό σύμπαν φτάνει σέ μιά ἐνότητα ἐν ἐκτάσει, ὀριζόντια καί συλλογική, ὅπου οἱ μελωδίες ἀνάπτυξης τελοῦν σέ σχέσεις ἀντίστιξης, ἐφόσον ἡ καθεμία ὑπερχειλίζει τό πλαίσιο τῆς καί γίνεται τό κίνητρο μιᾶς ἄλλης, ὥστε ὀλόκληρη ἡ Φύση νά εἶναι μιά τεράστια μελωδία σωμάτων καί ροῶν σωμάτων.³³ Καί αὐτή ἡ συλλογική ἐνότητα ἐν ἐκτάσει δέν ἀντιφάσκει μέ τήν ἄλλη ἐνότητα, τήν ὑποκειμενική, ἐννοιακή, πνευματική, ἁρμονική καί μεριστική ἐνότητα, ἀλλά ἀντιθέτως ἐξαρτᾶται

32. Πρὸβλ. Manfred Bukofzer, *La musique baroque 1600-1750*, Lattès, Paris, 1982, σσ. 242-244, 390-391. Γιά τήν ἐμφάνιση ἑνός συνεχοῦς μπάσου, τῆ σχέση του μέ τήν ἁρμονία, τήν τονικότητα καί μιά καινούργια ἀντίστιξη, πρὸβλ. Leo Schrade, *Monteverdi*, Lattès, Paris, 1981, καί μιά ὑπό ἔκδοση μελέτη τοῦ Pascale Criton.

33. Ὁ Uexküll ἔχει φιλοτεχνήσει μιά πολύ λαϊμπνιτσιανή εἰκόνα τῆς Φύσης ὡς μελωδίας: «Théorie de la signification», στό *Mondes animaux et monde humain*, Gonthier, Paris, 1965. Γιά τίς «ζωντανές τονικότητες», βλ. σ. 103, καί γιά τίς μελωδίες καί τά μοτίβα, σσ. 145-146 («τό λουλούδι δρᾷ ὡς ἓνα σύνολο ἀντιστίξεων στή μέλισσα, ἐπειδή οἱ μελωδίες τῆς ἀνάπτυξῆς του, τόσο πλούσιες σέ μοτίβα, ἔχουν ἐπιδράσει στή μορφογένεση τῆς μέλισσας, καί ἀντιστρόφως... Θά μπορούσα νά βεβαιώσω ὅτι ὀλόκληρη ἡ φύση μετέχει ὡς μοτίβο στή διαμόρφωση τῆς σωματικῆς καί πνευματικῆς μου προσωπικότη-

ἀπό ἐκείνη, γιατί τῆς δίνει ἓνα σῶμα, ἀκριβῶς ὅπως ἡ μονάδα ἀπαιτεῖ ἓνα σῶμα καί ὄργανα χωρίς τά ὅποια δέν θά ἀναγνώριζε τή Φύση.

Ἡ «συμμορφία τῶν αἰσθήσεων» (μελωδία) εἶναι τό σημάδι ἀπό τό ὅποιο ἀναγνώριζω τήν ἄρμονία μέσα στό πραγματικό.³⁴ Δέν ὑπάρχει μόνον ἄρμονία στήν ἄρμονία, ἀλλά ἄρμονία ἀνάμεσα στήν ἄρμονία καί τή μελωδία. Κατ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἔννοια, ἡ ἄρμονία πηγαίνει ἀπό τήν ψυχή στό σῶμα, ἀπό τό νοητό στό αἰσθητό, καί προεκτείνεται στό αἰσθητό. Κατά κανόνα καί ἀπό ἔνστικτο, λέει ὁ Rameau γιά τήν ἄρμονία. Ὅταν τό μπαρόκ οἴκημα γίνεται μουσικό, ὁ ἐπάνω ὄροφος περιλαμβάνει τίς ἄρμονικές κάθετες μονάδες, τίς ἐσωτερικές συγχορδίες πού καθεμία παράγει στό δικό της ἀντιστοιχῶς δωμάτιο, τήν ἀντιστοιχία ἢ ἔνορχήστρωση αὐτῶν τῶν συγχορδιῶν· ὁ κάτω ὄροφος ἐκτείνεται κατὰ μῆκος ἄπειρων ὀριζόντιων μελωδικῶν γραμμῶν πού περιλαμβάνονται οἱ μὲν στίς δέ, ὅπου συγχρόνως διανθίζει τίς αἰσθητές παραλλαγές του καί ἀναπτύσσει τήν αἰσθητή του συνέχεια· αὐτό συμβαίνει, ὅμως, γιατί τό ἐπάνω πτυχώνεται στό κάτω, σύμφωνα μέ τήν τονικότητα, γιά νά πραγματοποιήσει ἐκεῖ τίς συγχορδίες. Ἡ ἄρμονία πραγματοποιεῖται στή μελωδία.

Μοιάζει δύσκολο νά παραμείνει κανεῖς ἀσυγκίνητος μπροστά στό σύνολο τῶν ἀκριβῶν ἀναλογιῶν μεταξύ τῆς λαϊμπνισιανῆς ἄρμονίας καί τῆς ἄρμονίας πού θεμελιώνεται στά ἴδια σημεῖα στήν μπαρόκ μουσική. Ἀκόμη καί ἡ ἔνορχήστρωση τῶν μονάδων, πού ἐπικαλέστηκε ὁ Leibniz στή δεύτερη ἀναλογία,

τας, ἀφοῦ, ἂν δέν εἶχαν ἔτσι τά πράγματα, δέν θά εἶχα ὄργανα γιά νά γνωρίσω τή φύση»).

34. *Éléments de philosophie cachée*: «Σημάδι τῆς (ἄρμονικῆς) ὑπαρξῆς εἶναι τό γεγονός ὅτι οἱ αἰσθήσεις εἶναι σύμμορφες». Τό προηγούμενο παράθεμα τοῦ Uexküll εἶναι κάτι σάν σχόλιο αὐτῆς τῆς διατύπωσης.

συντελεῖ νά ὑπείσέλθει ὄχι μόνον ἡ ἄρμονία, ἀλλά μιά κατάστασης τῆς μελωδίας πού θά ἦταν ἀνεξήγητη χωρίς τήν μπαρόκ ἀναφορά. Οἱ κύριοι χαρακτῆρες μέ τούς ὁποίους οἱ μουσικολόγοι μπόρεσαν νά ὀρίσουν μιά μπαρόκ μουσική εἶναι οἱ ἑξῆς: ἡ μουσική ὡς ἐκφραστική ἀναπαράσταση, καθὼς ἡ ἔκφραση παραπέμπει ἐδῶ στό συναίσθημα σάν σέ κάποιο ἐφέ συγχορδίας (γιά παράδειγμα, μιά παραφωνία μή προετοιμασμένη, ἔκφραση ἀπελπισίας καί ὀργῆς)· ἡ κάθετη ἄρμονία, δικαιωματικά πρώτη σέ σχέση μέ τήν ὀρίζοντια μελωδία, στό μέτρο πού βρίσκεται σέ συγχορδίες, ὄχι πλέον κατά μεσοδιαστήματα, καί χειρίζεται τήν παραφωνία σέ συνάρτηση μέ τίς ἴδιες τίς συγχορδίες· τό ὕφος ἐνορχήστρωσης, πού περνᾷ μέσω ἀντιθέσεων μεταξύ φωνῆς, ὀργάνων ἢ ὁμάδων διαφορετικῆς πυκνότητας· ἡ μελωδία καί ἡ ἀντίστιξη πού ἀλλάζουν φύση (πλουτιζόμενη ἀντίστιξη καί continuo ὁμοφωνίας)· τό συνεχές μπάσο, πού προετοιμάζει ἢ συμπυκνώνει μιά τονικότητα τήν ὁποία περιλαμβάνουν οἱ συγχορδίες καί στήν ὁποία διαλύονται, ἀλλά καί τό ὁποῖο ὑπάγει τίς μελωδικές γραμμές στήν ἄρμονική ἐνότητα.³⁵

Δέν ὑπάρχει οὔτε ἓνας ἀπό αὐτούς τούς χαρακτῆρες πού νά μή μαρτυρᾷ μιά «προδιάταξη» τῆς ἄρμονίας καί πού νά μὴν ἔχει

35. Γιά τά περισσότερα ἀπό τά σημεῖα αὐτά, πρβλ. Bukofzer, ἰδίως κεφ. I, καί τόν πίνακα σύγκρισης Ἀναγέννησης-Μπαρόκ, σ. 24. Μποροῦμε νά θεωρήσουμε τό βιβλίο τοῦ Rameau, *Observations sur notre instinct pour la musique et sur son principe*, 1754, τό ὁποῖο ἐπανεδόθηκε πρόσφατα (ἀνατυπώσεις Slatkine), ὡς μανιφέστο τοῦ Μπαρόκ καί τῆς πρωτοκαθεδρίας τῆς ἄρμονίας, καθὼς ἐπιμένει στήν ἐκφραστική ἀξία τῶν συγχορδιῶν. Ἡ θέση τοῦ Jean-Jacques Rousseau, πού συχνά παρανοήθηκε, εἶναι πολύ ἐνδιαφέρουσα, ἐπειδὴ εἶναι ἀπαρέγκλιτα καί ἐκούσια ὀπισθοδρομική: ἡ παρακμῆ, κατά τή γνώμη του, δέν ξεκινᾷ μονάχα μέ τήν ἄρμονία τῶν συγχορδιῶν καί τήν ἀξίωσή τους νά εἶναι «ἐκφραστικές», ἀλλά ἔχει ἤδη ξεκινήσει μέ τήν πολυφωνία καί τήν ἀντίστιξη. Σύμφωνα μέ τόν Rousseau, πρέπει νά ἐπιστρέψουμε στή μονωδία ὡς μοναδική καθαρή μελωδία, δηλ. σέ μιά καθαρή γραμ-

τό ανάλογό του στην λαϊμπνιτσιανή αρμονία. Ὁ Leibniz ἀρέσκειται νά συγκρίνει τίς ποικίλες ἀντιλήψεις σώματος-ψυχῆς μέ τούς τρόπους ἀντιστοιχίσης μεταξύ δύο ὰρολογίων: εἴτε τήν εἰσροή εἴτε τή συντυχία εἴτε τήν ἀρμονία (τήν ὄποια ὁ Leibniz θεωρεἶ ἀνώτερη). Ἐπίσης, ὑπάρχουν τρεἶς «ἡλικίες» τῆς μουσικῆς: μονωδιακῆ, στήν ταυτοφωνία, πολυφωνικῆ ἢ ἀντίστιξης, ἀρμονικῆ, σέ συγχορδίες, δηλαδή μπαρόκ.

Ἐνάμεσα στό κείμενο καί τῆ μουσικῆ δέν θά ἀρκεστοῦμε σέ δυαδικές ἀντιστοιχίες, πού θά ἦταν κατ' ἀνάγκη ἀυθαίρετες. Πῶς νά πτυχῶσει κανείς τό κείμενο, ὡστε νά περιβληθεἶ ἀπό τῆ μουσικῆ; Αὐτό τό πρόβλημα τῆς ἔκφρασης δέν εἶναι θεμελιῶδες μόνο γιά τήν ὄπερα. Οἱ Μπαρόκ εἶναι ἴσως οἱ πρῶτοι πού προτείνουν μιᾶ συστηματικῆ ἀπάντηση: οἱ συγχορδίες καθορίζουν τίς συγκινησιακές καταστάσεις πού εἶναι σύμμορφες μέ τό κείμενο, καί δίνουν στίς φωνές τίς ἀναγκαῖες μελωδικές καμπές. Ἐξ οὔ καί ἡ ἰδέα τοῦ Leibniz ὅτι ἡ ψυχῆ μας τραγουδᾶ ἀπό μόνη της καί ἀυθόρμητα, σέ συγχορδίες, ἐνῶ τά μάτια μας διαβάζουν τό κείμενο καί ἡ φωνή μας ἀκολουθεἶ τῆ μελωδία. Τό κείμενο πτυχῶνεται σύμφωνα μέ τίς συγχορδίες, καί ἡ ἀρμονία εἶναι αὐτή πού τό περιβάλλει. Τό ἴδιο ἐκφραστικό πρόβλημα δέν θά πάψει νά δίνει πνοή στή μουσικῆ μέχρι τόν Wagner καί τόν Debussy, ἀλλά καί σήμερα, στόν Cage, τόν Boulez, τόν Stockhausen καί τόν Berio.

μή καμπῆς τῶν φωνῶν, πού προηγεἶται ἰδίῳ δικαίῳ τῆς πολυφωνίας καί τῆς ἀρμονίας: ἡ μόνη φυσικῆ ἀρμονία εἶναι ἡ ταυτοφωνία. Ἡ παρακμῆ ξεκινᾶ ὅταν οἱ φωνές γίνονται «ἄκαμπτες», ὑπό τήν ἐπιρροή τοῦ βάρβαρου Βορρά, ὅταν χάνουν τίς καμπές τους πρὸς ὄφελος στέρεων ἀρθρώσεων. Πρβλ. Rousseau, *Essai sur l'origine des langues*, Bibliothèque du graphe, Paris, 1979, κεφ. 14 καί 19. Θά παρατηρήσουμε ὅτι καί στόν ἴδιο τόν Leibniz (καί στόν Rameau, ἀναμφίβολα) μιᾶ γραμμῆ ἄπειρης καμπῆς ἐξακολουθεἶ νά τίθεται ὡς προϋπόθεση ἀπό τήν ἀρμονία καί τῆ μελωδία· ἀλλά αὐτές τήν ἐκφράζουν ἐπαρκῶς, καί χωρίς αὐτές ἡ γραμμῆ ἄπειρης καμπῆς δέν ὑφίσταται, ἀφοῦ ἀπό μόνη της εἶναι «δυνατικῆ».

Αυτό δέν αποτελεί πρόβλημα αντιστοίχησης, αλλά «fold-in», ή «πτυχώσης κατά πτύχωση». Τί συνέβη ὥστε ἡ ἀπάντηση ἢ οἱ πολύ διαφορετικές μεταξύ τους ἀπαντήσεις νά ἔχουν τόσο πολύ ἀλλάξει μετά τούς Μπαρόκ; Οἱ λύσεις δέν περνοῦν πλέον ἀπό τίς συγχορδίες. Τό ἴδιο τό πρόβλημα ἔχει ἀλλάξει ὄρους: νεο-μπαρόκ, νεολαϊμπνιτσιανισμός. Ἐξακολουθεῖ νά ἀναπτύσσεται ἡ ἴδια κατασκευή τῆς σκοπιᾶς στήν πόλη, ἀλλά δέν εἶναι πλέον οὔτε ἡ ἴδια σκοπιά οὔτε ἡ ἴδια πόλη, ἐνῶ καί τό σχῆμα καί τό ἐπίπεδο βρίσκονται ἐν κινήσει στόν χῶρο.³⁶ Κάτι ἔχει ἀλλάξει στήν κατάσταση τῶν μονάδων, ἀνάμεσα στό παλιό μοντέλο, τό κλειστό παρεκκλήσιο μέ τίς ἀνεπαίσθητες ὀπές, καί τό καινούργιο μοντέλο πού ἐπικαλεῖται ὁ Tony Smith, τό ἐρμητικά κλειστό αὐτοκίνητο πού τρέχει στόν σκοτεινό αὐτοκινήτοδρομο. Μποροῦμε συνοπτικά νά ἀποδώσουμε τήν ἀλλαγὴ σέ δύο κύριες μεταβλητές.

Οἱ μονάδες τοῦ Leibniz ὑπόκεινται σέ δύο ὄρους, τόν κλοιό καί τήν ἐπιλογή. Ἀφενός ἐσωκλείουν ἕναν ὀλόκληρο κόσμο, πού δέν ὑπάρχει ἔξω ἀπό αὐτές· ἀφετέρου αὐτός ὁ κόσμος προϋποθέτει μιὰ πρώτη ἐπιλογή, ὡς πρὸς τή σύγκλιση, ἐφόσον διακρίνεται ἀπό ἄλλους κόσμους δυνατούς ἀλλά ἀποκλίνοντες, ἀποκλεισμένους ἀπό αὐτές τίς μονάδες· καί ἐπισύρει μιὰ δεύτερη διάκριση συνήχη-

36. Γιά τήν ἐξέλιξη τῆς σχέσης ἀρμονίας-μελωδίας, καί τόν σχηματισμό μιᾶς «διαγωνίου», βλ. Boulez, *Relevés d'apprenti*, Seuil, Paris, 1967, σσ. 281-293. Ἐπίσης, γιά τή σκοπιά πάνω στήν πόλη, *Par volonté et par hasard*, Seuil, Paris, 1975, σσ. 106-107. Ἀνάμεσα στους σχολιαστές τοῦ ἔργου τοῦ Boulez *Pli selon pli*, ἡ Ivanca Stoïanova ἐπιμένει ἰδίως στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τά κείμενα τοῦ Mallarmé εἶναι πτυχωμένα σύμφωνα μέ νέες σχέσεις κειμένου-μουσικῆς: *Geste texte musique*, Union générale d'éditions, Paris, 1978, 10-18. Ἐπίσης, βλ. Jehanne Dautrey, *La voix dans la musique contemporaine*, μελέτη ὑπό ἔκδοση. Δανειζόμεστε τήν ἔκφραση «fold-in» ἀπό τούς Gysin καί Burroughs, πού περιγράφουν ἔτσι μιὰ μέθοδο πτύχωσης τοῦ κειμένου, ἐν προόδῳ μαζί μέ τό «cut-up» (ἀναλόγως, ὁ Carl Andre ὀρίζει τά γλυπτά ὡς ἀποκοπές ἢ πτυχώσεις μέσα στόν χῶρο).

σης, ἐφόσον καθεμία ἀπό αὐτές τίς μονάδες πρόκειται νά ἀποσχίσει μιὰ ζώνη εὐκρινούς ἔκφρασης στόν κόσμον τόν ὁποῖο ἐσωκλείει (αὐτή ἀκριβῶς ἡ δεύτερη ἐπιλογή γίνεται μέσω διαφορικῶν σχέσεων ἢ σύνεργος ἁρμονικῶν). Ὡς ἐκ τούτου, αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἐπιλογή τείνει νά ἐκλείψει, κατ' ἀρχήν καί μέ κάθε τρόπο. Ἐάν οἱ ἁρμονικές χάνουν κάθε προνόμιο σειρᾶς (ἢ οἱ σχέσεις, κάθε προνόμιο τάξης), ὄχι μόνον οἱ παραφωνίες δέν χρειάζεται νά «ἐπιλυθοῦν» ἀλλά καί οἱ ἀποκλίσεις μποροῦν νά δηλωθοῦν, σέ σειρές πού ξεφεύγουν ἀπό τή διατονική κλίμακα καί ὅπου διαλύεται κάθε τολμηρότητα. Ὅμως, ὅταν ἡ μονάδα δεσπόζει σέ ἀποκλίνουσες σειρές πού ἀνήκουν σέ ἀσυνδύνατους κόσμους, ἐκλείπει καί ὁ ἄλλος ὅρος: θά λέγαμε ὅτι ἡ μονάδα, ἐπακουμπώντας σέ περισσότερους κόσμους, διατηρεῖται μισάνοιχτη λές κι αὐτό γινόταν μέ λαβίδες.

Στό μέτρο πού ὁ κόσμος τώρα συγκροτεῖται ἀπό ἀποκλίνουσες σειρές (χαόκοσμος), ἡ στό μέτρο πού ἡ ζαριά ἀντικαθιστᾶ τό παιχίδι τῆς Πληρότητας, ἡ μονάδα δέν μπορεῖ πλέον νά ἐσωκλείει ὀλόκληρο τόν κόσμον σάν σ' ἓνα κλειστό κύκλο πού νά μπορεῖ νά τροποποιηθεῖ μέσω προβολῆς, ἀλλά διανοίγεται σέ μιὰ τροχιά ἢ μιὰ σπείρα ἐν ἐκτάσει, ἡ ὁποία ἀπομακρύνεται ὅλο καί περισσότερο ἀπό ἓνα κέντρο. Δέν μποροῦμε πλέον νά διακρίνουμε μιὰ ἁρμονική κάθετο καί μιὰ μελωδική ὀριζόντιο ὡς τήν ἰδιωτική κατάσταση μιᾶς κυρίαρχης μονάδας πού παράγει στό ἐσωτερικό της τίς δικές της συγχορδίες, καί τή δημόσια κατάσταση μονάδων πού μαζικά ἀκολουθοῦν γραμμές μελωδίας, ἀλλά καί οἱ δύο συγχωνεύονται σ' ἓνα εἶδος διαγωνίου, ὅπου οἱ μονάδες ἀλληλοδιδεισθῶν, τροποποιοῦνται, ὄντας ἀδιαχώριστες ἀπό σύνολα λήψης πού τίς παρασύρουν, καί συνιστοῦν ἰσάριθμες πρόσκαιρες συλλήψεις.

Τό ζήτημα εἶναι πάντοτε νά κατοικηθεῖ ὁ κόσμος, ὅμως ἡ μουσική κατοικία τοῦ Stockhausen, ἡ πλαστική κατοικία τοῦ Dufuffet δέν ἀφήνουν νά ἐπιβιώσει ἡ διαφορά ἐσωτερικοῦ καί ἐ-

ξωτερικοῦ, ἰδιωτικοῦ καί δημόσιου: ταυτίζουν τήν παραλλαγή καί τήν τροχιά, καί ἀντικαθιστοῦν τή μοναδολογία μέ μιά «νομαδολογία». Ἡ μουσική παρέμεινε τό οἶκημα, ἀλλά αὐτό πού ἔχει ἀλλάξει εἶναι τόσο ἡ ὀργάνωση τοῦ οἴκηματος ὅσο καί ἡ φύση του. Παραμένουμε λαϊμπνιτσιανοί, ἄν καί δέν εἶναι πλέον οἱ συγχορδίες αὐτές πού ἐκφράζουν τόν κόσμο μας ἢ τό κείμενό μας. Ἀνακαλύπτουμε νέους τρόπους πτύχωσης ὡς νέα περιβλήματα, ἀλλά παραμένουμε λαϊμπνιτσιανοί ἐπειδή δέν κάνουμε τίποτα ἄλλο, πάντοτε, ἀπό τό νά πτυχώνουμε, νά ἐκπτυχώνουμε, νά ἀναπτυχώνουμε.

ΤΟ
ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ
GILLES DELEUZE

Η ΠΤΥΧΩΣΗ.

Ο ΛΑΪΜΠΝΙΤΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΠΑΡΟΚ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ

ΣΤΟ ΠΛΕΘΡΟΝ

ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΙΛΙΑ ΠΕΝΤΑΚΟΣΙΑ ΑΝΤΙΤΥΠΑ

ΤΟΝ ΙΟΥΝΙΟ ΤΟΥ 2006

ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ

Δ. ΠΡΙΦΤΗΣ ΚΑΙ ΥΙΟΙ Ο.Ε.

ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ

ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΠΛΕΘΡΟΝ

ἐπιμέλεια ἔκδοσης:
Λουκάς Ρινόπουλος